De Nieuwe Taalgids.
Jaargang 11

bron
De Nieuwe Taalgids. Jaargang 11. J.B. Wolters, Groningen / Den Haag 1917

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/_taa008191701_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren

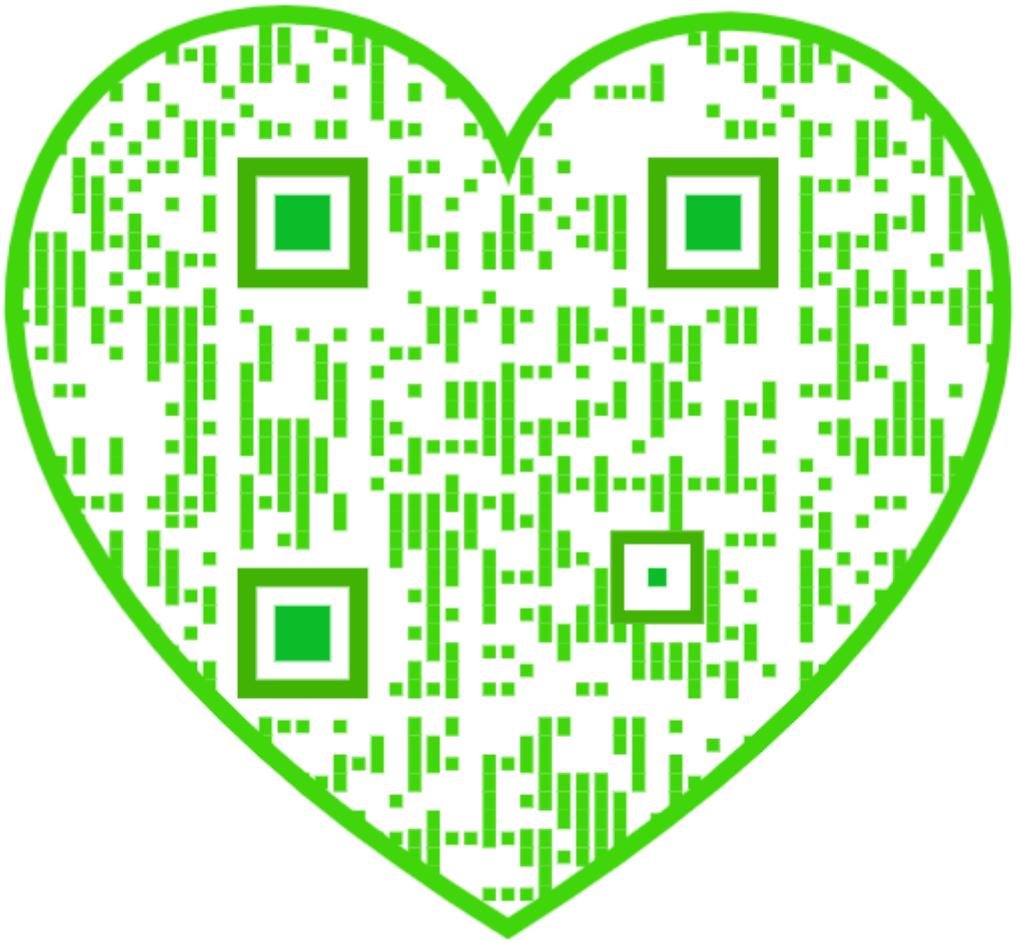

Pontus de Heuiter, een taal- en spelling-hervormer uit de zestiende eeuw.

Bij een oppervlakkige beschouwing lijkt het vreemd, dat de renaissance, die bewondering voor de taal der klassieken zo vaak deed omslaan in geringschatting voor de taal van het gemeen, tevens een zo levendige belangstelling voor de moedertaal gewekt heeft. Deze tegenstrijdigheid is slechts schijnbaar. Het Middeleeuwse Latijn was een wereldtaal, als voertuig van een algemene kultuur door geen volkstaal te vervangen. Het denkbeeld van een wereldbeheersend Latijn zweefde ook de humanisten voor, maar hun aristokratiese gemeenschap was enger, en het gebied dat hun wetenschap bestreek werd beperkter. De terugkeer tot de Ciceroniaanse zuiverheid, het nauwkeurig kopiëren van de Ouden leidde tot onbruikbaarheid van het Latijn als levende taal - gelijk het geminachte monnikenlatijn in zekere zin was - met zijn eenvoudiger struktuur, met zijn plooibaarheid naar alle behoeften. ‘On cherchait l'élégance, on perdit la commodité.’[1)] Maar de idealen van de renaissance strekten verder dan het spreken en schrijven van ‘zuiver’ Latijn: bewondering van de Oudheid moest niet passief blijven, maar leiden tot humanisering van de Mensheid. Het nieuwe was niet zozeer de ontdekking als wel de verbreiding van kennis en kunst, gelijk de Grieken en Romeinen die gekend en gekweekt hadden. Die verbreiding was mogelik òf door de oude talen aan allen te onderwijzen, òf door de klassieke wetenschap en kunst - want dat kostbare bezit was toch de hoofdzaak - door middel van de volkstaal onder het bereik van de grote schare te brengen. Waar het eerste middel een onbereikbaar ideaal bleek, greep men naar het tweede. De machtige techniek van de nieuwe drukkunst stond de humanisten ten dienste. Omgekeerd werkte het belang van de drukkers, die vóór alles een ruim debiet zochten, het gebruik van de volkstaal in de hand. Zij zorgden voor vertalingen,

1) Zie de heldere uiteenzetting bij BRUNOT: *Histoire de la langue française* II, eerste hoofdstuk: *L'émancipation du français*, waaraan het bovenstaande in hoofdzaak ontleend is.

die op nieuwe kopers en lezers konden rekenen. Een bekend verschijnsel is ook dat de renaissance de nationale zelfbewustheid gewekt of verhoogd heeft. Navolgen moest nastreven, en zo mogelik voorbijstreven worden. Men begreep dat de volkstaal voor de nieuwe doeleinden niet dadelik zou kunnen wedijveren met het Latijn, maar dat sloot de vatbaarheid voor ontwikkeling niet buiten. Het instrument diende dus onderzocht en verfijnd te worden. Daarbij konden kunstenaars en geleerden samenwerken. De eersten stemden en beproefden het instrument, de laatsten onderzochten het samenstel om de nodige verbeteringen aan te brengen.

Dat de kunstenaar zich in de moedertaal uitte, was geen nieuw verschijnsel, maar dat de geleerde aan de eigen taal dezelfde aandacht ging wijden die de Middeleeuwers alleen voor het Latijn over hadden, was iets ongewoons. Taalstudie en taalonderwijs hielden slechts rekening met de volkstaal, wanneer ze daarin een bruikbaar of onvermijdelik hulpmiddel vonden.[1)] De wetenschappelike belangstelling ontstond eerst, toen de humanisten en de renaissance-kunstenaars met trots gingen beseffen dat hun moedertaal de beste en de mooiste ter wereld was, mits ze het ‘décorer’ en ‘enluminer’ van die lang verstotene niet verzuimden.[2)]

Deze belangstelling, deze zorg voor de moedertaal is in de zestiende eeuw internationaal geweest. Italië stond aan de spits, Frankrijk volgde en gaf op zijn beurt de stoot aan de beweging in de Nederlanden en Duitsland. Zonder kennis van wat in Frankrijk gebeurde zijn de verschijnselen hier te lande niet te begrijpen, terwijl de evenwijdig lopende stroming in Duitsland eveneens ter vergelijking leerzaam is.

BRUNOT bespreekt in zijn tweede boek (*Tentatives des savants pour cultiver la langue*) allereerst *Essais de simplification et d'unification de l'orthographe*. Dit hoofdstuk is volstrekt niet zo droog als de titel zou doen vermoeden. De behoefte aan meer regelmaat en vastheid in de schrijfwijze, vooral ten bate van de drukkunst, was niet de enige drijfveer van de hervormers. De periode van onkrities taal- en schriftgebruik was voorbij; de nieuwe mens, doordrongen van een

1) B.v. in het *Exercitium puerorum* (gedrukt in 1485), in KOOIMAN's proefschrift over de *Twespraack* (blz. 17 vlg.) uitvoerig besproken.

2) ‘Notre langue est une des plus belles et graciauses de toutes les langues humaines’ verzekerde GEOFFREY TORY, de boekhandelaar-geleerde van Bourges in een pleidooi van 1529 (BRUNOT, a.w., blz. 33 vlg.: *Premières revendications en faveur du français*).

dorst naar weten en begrijpen, trachtte tot het wezen van het schrijven door te dringen, en onderzocht met levendige belangstelling de verhouding van de taalklank en traditionele tekens. De eerste pogingen hadden, op het voetspoor van de Latinisten die de Middeleeuws-Latijnse spelling verbeterden, verduideliking ten doel, door toepassing van accenten, van de cédille en de apostrofe.[1)] De eerste die het probleem overzag en met talent een beter systeem verdedigde, was LOUIS MEIGRET. In een reeks van geschriften (1542-1551), die door BRUNOT zeer geprezen worden, ontwikkelde hij helder zijn denkbeelden, terwijl hij scherpzinnig de argumenten van zijn tegenstanders, GUILLAUME DES AUTELS en PELETIER DU MANS weerlegde. Deze geruchtmakende spellingstrijd viel samen met de opkomst van de Pléiade. Op dat tijdstip zou een grondige hervorming mogelik geweest zijn, als de voorgangers van die dichtergroep hun gewicht in de schaal gelegd hadden. RONSARD toonde zich ingenomen met MEIGRET's denkbeelden, maar bleef in zijn spelling anarchisties-individueel; DU BELLAY weigerde, ondanks zijn sympathie voor de hervorming, de openbare mening te trotseren. Door die weigering, zegt BRUNOT, hebben ze het Frans een slechte dienst bewezen.

Ondertussen werden de hervormingspogingen niet gestaakt. De navolgers van MEIGRET splitsten zich in drie groepen: revolutionairen, vooruitstrevenden en behouders. Links staat de geleerde RAMUS, die nieuwe letters wil invoeren; rechts PÉRION, die etymologiese kunststukken vertoont, waarbij hij zich zelfs op het Grieks beroept. Het verst gaat RAMBAUD (1578), die een geheel nieuw alfabet, met 34 nieuwe tekens samenstelt. Prakties resultaat hadden al deze pogingen, die op het verzet van de drukkerijen afstuitten, geen van alle. Een nationale spellinghervorming was na de mislukking van MEIGRET voorgoed onmogelik geworden.

In de Zuidelike Nederlanden vond dit streven weerklank. Een drietal spellinghervormers zijn ons bekend: een Oost-Vlaming, een West-Vlaming en een Brabander. Een centrum als Parijs ontbrak in onze gewesten, en al had Brabant door de regeringsstad Brussel, de koopstad Antwerpen, de universiteitstad Leuven en het gerechtshof van Mechelen overwicht gekregen, de Vlamingen waren nog niet

1) O.a. door de drukker GEOFFREY TORY (1526) bepleiten toegepast, en door DOLET (1540). SYLVIUS (DUBOIS) wilde daarentegen het etymologiese beginsel zover doorvoeren, dat hij in *lisons* een *g* schreef, om de afstamming van *legimus*!

geneigd om Brabant's gezag te erkennen. Het is dus begrijpelik dat de taal van het eigen gewest vooreerst de norm blijft. De *Néderlandsche Spellijnghe* van JOOS LAMBRECHTS (1550) richtte zich naar het Gents, de *Vlaemsche Orthographie* van ADRIAAN VAN DER GUCHT (1567) naar het Brugs, de Latijnse verhandeling *De orthographia linguae belgicae* van ANTONIUS SEXAGIUS (1576) naar het Brabants. Uit dit feit is ook de belangstelling van de taalkundigen voor deze geschriften te verklaren. De klankleer van de Middelnederlandse dialekten is moeielik te bestuderen, omdat men telkens stuit op de vraag: welke klanken kunnen er achter die lettertekens schuilen? een vraag die de Middeleeuwse schrijvers zelf onbeantwoord laten, en die door vergelijking met oudere en verwante dialekten of studie van de rijmen meestal slechts ten dele een oplossing vindt. Beschrijving van een zestiende-eeuws dialekt door een tijdgenoot moest dus wel de belangstelling wekken. Op het merkwaardige geschrift van de schoolmeester-graveur-lettersteker-lettergieter-drukker JOOS LAMBRECHT, waarvan de Vlaamse Bibliophielen in 1882 een kostbare facsimileuitgave bezorgden,[1)] werd de aandacht gevestigd door J.W. MULLER.[2)] Het werk van SEXAGIUS werd uitgegeven en toegelicht door L. GOEMANS,[3)] de bekende onderzoeker van het Leuvense dialekt. Het verband van deze spellinghervorming met de Franse voorbeelden werd nog niet onderzocht. Toch wijzen de accenten en de doorgestreepte *e* van LAMBRECHT, de *e* met cedille van SEXAGIUS - die voor de *v*-klank ook een nieuw letterteken invoert - duidelik op Franse voorbeelden. Het werk van de Bruggeling VAN DER GUCHT is nog niet teruggevonden: het zou intussen de moeite lonen in het wèl bewaarde *Cyfer-bouck* (1569) van zijn hand, de praktijk van zijn spelling na te gaan.[4)]

1) De volledige titel luidt: *Néderladsche Spellijughe*, uutgesteld by vrágh*e* end*e* antwoorde duer JOAS LAMBRECHT, lettersteker, tot onderwijs der jonghers voor haar earste beghin. Cessent solita dum meliora (d.i. laten wij met de sleur breken ter wille van het betere). Gheprentt te Ghend in tiaar MDL.
2) *Eene zestiendeeuwsche Gentsche spelling- en uitspraakleer* (*Onze Volkstaal* III) (1890).
3) In de *Leuvensche Bijdragen* III en IV (1899-1900).
4) PONTUS DE HEUITER geeft ons reden om te veronderstellen dat het genoemde boekje van VAN DER GUCHT in belangrijkheid niet te vergelijken is met dat van LAMBRECHT of SEXAGIUS. Hij schrijft over zijn voorganger (blz. 30): 'Ic wilde wel dat hem geliefde int liht laten te komen zijn grote Orthographie (daer hij af vermaent in zijn korte abusiue Ortographie (zo hij den Titel geeft) zo zoudemen hem beter in veel zaken verstaen/ dat nu mits kortheit een weinich te doincker beschreven staet.'

Veel minder belangstelling dan de genoemde boekjes ondervond tot nu toe de *Nederduitse orthographie* van PONTUS DE HEUITER.[1] Onder de tijdgenoten werd het geheel overschaduwd door de drie jaar later verschenen *Twe-spraack*. Zijn de latere taalkundigen afgeschrikt door het feit dat DE HEUITER, evenals UTENHOVE,[2] een 'mengtaal' bepleitte en in praktijk bracht? Is dat de oorzaak dat men gewoonlik van deze schrijver niets meer weet dan het overbekende citaat in TE WINKEL's *Geschiedenis der Nederlandsche taal* ons leert[3], dan bedenke men dat de linguist voorkeur mag hebben voor 'zuiver' dialekt, maar dat voor de beoefenaar van onze taalgeschiedenis, die de wording van onze taaleenheid na moet gaan, die zogenaamde taalmenging een buitengewoon belangrijk verschijnsel is. De volgende bladzijden bieden geen grondige studie over dit merkwaardige boekje, maar willen aantonen dat het, niet minder dan de *Twe-spraack*, een herdruk en breder toelichting verdient.

PONTUS DE HEUITER (1535-1602), als geschiedschrijver een bekend persoon, leidde een veelbewogen leven.[4] Voor ons doel is het van

1) De volledige titel luidt: *Nederduitse Orthographie*, Dat is: Maniere houmen opreht Nederduits spellen ende schriven zal/ niet alleen nut ende nootelic die opreht begeren te schriven/ maer al die zulx de ioincheit zouken te leren. By een vergaert door PONTUS DE HEUITER van Delft/ Canonic van Gorinchem. T'antwerpen, By Christoffel Plantijn MDLXXXI.
2) Ook zijn denkbeelden over taal en spelling verdienen een nader onderzoek (Vgl. *De Nieuwe Taalgids* V, 242).
3) Sporadies is van de *Nederduitse Orthographie* wel meer gebruik gemaakt, o.a. door BUITENRUST HETTEMA en TE WINKEL, om er getuigenissen uit te halen voor klankverschijnselen of opvatting van spraakkunst.
4) Zie VAN DER AA, die de levensbiezonderheden grotendeels ontleent aan VALERIUS ANDREAS (*Bibliotheca Belgica*, blz. 782), J.F. FOPPENS (*Bibliotheca Belgica* II, 1047, met portret) en BOITET: *Beschrijving van Delft*, blz. 706-707. Hij werd de 23ste Aug. 1535 te Delft geboren, als natuurlike zoon van een magistraatspersoon, de burgemeester en schout JOHANNES HEUTER of DE HUYTER, werd onderwezen te Leiden, en na 1550 te Mechelen. In 1560 reisde hij door Frankrijk en na zijn terugkomst werd hij kanunnik te Gorkum. Daar werd hij in 1572 door de Geuzen gevangen genomen en naar Den Briel gevoerd. Alleen door een tijdelike overgang tot het Protestantisme redde hij zijn leven. In 1582 reist hij weer naar Frankrijk voor zijn historiografiese studie, waarbij hij van vele geleerde mannen steun verwerft. Te Devonter kanunnik geworden (1585), is hij door de inname van de stad (1592) genoodzaakt te vluchten naar de Zuidelike Nederlanden, waar hij in 1602, te Sint Truyen, in ballingschap sterft.

belang te weten dat hij op vijftienjarige leeftijd naar de Zuidelike Nederlanden verhuisde, waar hij vele en belangrijke jaren van zijn leven doorbracht. De ‘taalmenging’ was dus bij hem geen kunstmatig proces: in zeer uiteenlopende Nederlandse taalomgeving heeft hij zich ontwikkeld; het zou ondenkbaar zijn dat iemand met een dergelijke levensloop en omgang levenslang de Delftse of Leidse volkstaal, die hij in zijn jeugd sprak, zou hebben bewaard. Een tweede punt van belang was zijn verblijf in Frankrijk, waar hij de veelbesproken twistvragen op orthografies gebied van nabij kon leren kennen.

De grote historie-werken van PONTUS DE HEUITER zijn in het Latijn geschreven. Naast dit levenswerk vinden de biografen zijn taalkundige geschriften slechts een vermelding waard.[1] Als Nederlands schrijver zouden wij hem beter kennen, wanneer twee andere geschriften, die waarschijnlik nooit gedrukt zijn, ons bewaard gebleven waren, n.l. de *Historie der Martelaren van Gorkom, in duitsch rijm*[2], en de *Geschiedenisse der Konijngen, Hertogen ende Graven van Bourgonien*, waarvan hij de verschijning, ‘'t Nederlants op deze lere geprent en gedruct’, op het einde van zijn *Nederduitse Orthographie* aankondigt.

De zestiende-eeuwse spellinghervormers kwamen voort uit verschillende kringen[3]: hun motieven en belangen zijn dus niet dezelfde. JOOS LAMBRECHT is drukker en schoolmeester tegelijk. Hij is getroffen door ‘d'overhoapmijnghelijnghe ende tonachtzaam verschil/ twelc alle schoolmeasters/ schrivers ende boucprenters ghebrúken’, en hij wil baanbreker zijn in zijn drukken voor een nieuwe spellingeenheid, maar vóór alles wil hij een schoolboek geven ‘op dat van nu voord an/ tzelfde in alle schólen van Néderlandscher spráke/ den ionghers zoude móghen voorghehauden ende onderwézen werden’[4]. ANTOON VAN 'T SESTICH is bovenal geleerde, maar hij schreef zijn *Orthographia*

1) Behalve de *Nederduitse Orthographie* vond ik bij VALERIUS ANDREAS (blz. 782) een Latijns geschrift vermeld: *Etyma variorum Nominum Germanicae originis*. Het is mij niet bekend of dit gedrukt is, en of er een exemplaar van bewaard bleef.
2) Vermeld in BOITET's *Beschrijving van Delft*, blz. 706.
3) M.H. JELLINEK (*Geschichte der neuhochdeutschen Grammatik von den Anfängen bis auf Adelung* I § 11-30) splitst ze in drie groepen: de schrijvers, de schoolmeesters en de geleerden.
4) Deze aanhalingen geven tegelijk een staaltje van LAMBRECHT's spelling. Alleen missen onze drukkerijen een teken voor de doorgestreepte *e*, die LAMBRECHT gebruikt waar de onduidelike vokaal uitvalt, b.v.: ‘tzelfd*e* in’, end*e* onderwézen. De *j* en *v* spelt hij als *i* en *u* met een stip onder de regel.

uit belangstelling in het onderwijs van zijn kinderen. Zijn overtuiging was dat het kind vóór het Latijn zijn moedertaal grondig moest leren kennen en gebruiken. Dat dit meestal andersom geschiedde schreef hij toe aan de gebrekkige en bedorven spelling van het Diets, waardoor de schoolmeesters vreesden voor verwarring in de jonge hoofden. Werd onze spelling zo geregeld, dat die met ‘de goede en echte uitspraak van het Latijn’ overeenkwam, dan was dit bezwaar opgeheven. Ook PONTUS DE HEUITER heeft de belangen van het onderwijs voor ogen, maar hij schrijft meer voor schoolmeesters dan voor leerlingen: ‘Ic hebbe wel willen den *a/ b/ c/* t'mijnder veertihste jare[1)] in de hant weder nemen/ om tgene ic geleert hadde onse Taels Schoolmeesters/ en andere geesten door dit kort geschrift mede te deilen’ (blz. 29). Dat de onderwijspraktijk hem niet vreemd is, blijkt duidelik uit zijn pedagogiese wenken, tegen het einde van zijn geschrift: (Ic) ‘zal mij voorts vervorderen die Nederlantse Schoolmeesters mijnen zin t'openen/ hou zij haer Schoolkinderen inden beginne behoren t'ufenen’ (blz. 100-101), daartoe gedrongen door ‘die grote genegentheid die ic altoos hebbe gehat/ tot die goude en behoirlicke instructie die alle joincheit behoort te hebben’ (blz. 103).

Hoewel ervaren in het Latijn schrijven, rekent DE HEUITER zich niet onder de ‘Latinisten’: voor hun taalgeleerdheid heeft hij grote eerbied. Grondige zuivering van taal en spelling verwacht hij van de Latinisten. Zijn werk is maar een nederige poging: hij weet wel ‘datmen dees zake veel breder ende lainger zoude mogen handelen’, en zijn lezers zouden versteld staan als ze eens zagen wat geleerden in 't Grieks en Latijn over deze stof geschreven hadden! Als weetlustigen beter ingelicht willen worden ‘zullen (ze) Latinisten genouh altoos ende over al vinden/ die dit tegenwoordih were/ schaven/ verbeteren en vermeerderen zullen’ (blz. 106). Maar die eerbied gaat samen met een verwijt dat die Latinisten het beneden hun waardigheid achtten om hun talent en kennis in dienst te stellen van de studie en het onderwijs van de moedertaal.

In de inleiding klinkt dit verwijt nog zacht: taalzuivering moest eigenlik uitgaan van de geleerden, ‘welke Latinisten altoos ander en meerder werc vinnende, d'oude quade zede in haar bezit gelaten hebben’ (blz. 16). Weldra neemt het scherper vorm aan: ‘Mij verwonderde zere/ dat onder zo grote menihte van geleerde mannen in Nederlant geboren en gestorven/ nimant tot dezer uren heeft gelieft

1) Zijn werk, dat in 1581 van de pers kwam, werd dus opgezet (en voltooid?) in 1575.

t'anvaerden de mouiten om t' onzer behouf en bate/ beschriven die nature/ kraht en deilijnge der Latijnse letteren' (blz. 27). Onder de Grieken en Latijnen hebben de geleerdste en kloekste geesten zich die moeite wel getroost, 'geen kleinheit ahtende om kleinen en ioingen te helpen'. 'Ic gelove dat ons lants Geleerden stil gezeten hebben/ niet die swaricheit des werx hun vervarende (alzo vande Grieken en Latinen/ ons dit te voren bezuirt is) maer meer door versmaetheit en verahtijnge hun smouders tale/ die zelve arm/ hart/ ongeschaeft/ ende in een klein houcke des werelts bepaelt ziende' (blz. 28).

Liefde voor de moedertaal opent het oog voor de schoonheid en voortreffelikheid. Sommige landen houden staande dat hun taal schoner en rijker is dan andere[1)], maar dat 'komt meer uit opinie ofte wanijnge dan uit der waerheit', want God gaf alle mensen de taal als instrument, en het verstand om die taal te schaven en te zuiveren. De omgekeerde mening evenwel leidt tot ergerlike verwaarlozing. 'Te verhalen waer in gelegen is onzer Nederduitscher Talen schoonheit, is mijns voornemens werc niet, maer zoude een bouc op zijn zelven eissen. Alleen mout ic zeggen dat deze Tale geenderhande maniere van eigentheit, rijcdom, nohte ciraet gebreect, daer tGriex ende Latijn hooh en hovaerdih op stoent' (blz. 13). Men zegt dat Nederlands, vergeleken met Latijn, hard en armoedig is, maar 'van hartheit mah t'Latijn wel swigen', want het heeft heel wat jaren geduurd, eer het harde Latijn kwam tot de zachtheid, die zelfs nu bij Latijn-schrijvenden zeldzaam is. 'Desgelijx mogen die Latinen wel swigen van onze armoude/ angezien wij meerder vriheid hebben om nieuwe woorden te vinnen/ annemen/ of van twe ouden een nieu te maken' (blz. 29).

Oudtijds is het Latijn voorgegaan in zijn ontwikkeling tot beschaafde taal; in onze dagen zien wij hetzelfde in Frankrijk gebeuren. Waarom zou het Nederlands niet volgen? 'Dus laat iegelic wat dounde ons Neerlantse Tale helpen/ schavende d'oneffenheit/ uitwiende d'onkruit/ verzoutende dat hart is/ en d'ongeschict schickende' (blz. 29). Daarbij behoeven de geleerden slechts voort te zetten, wat het volk reeds begonnen is, 'aengezien onze Tale, sedert die naeste hondert jaren, als mede die Franse, zeer geschaeft en gezuvert vande gemeinte zelve is geweest' (blz. 14). Dat is de reden, zegt de schrijver, waarom ik 'na mijn kleine maht, haer schoonheit wat hebbe willen helpen verlihten.'

1) DE HEUITER denkt hier waarschijnlik aan de Fransen. Vergelijk de aanhaling van GEOFFREY TORY op blz. 2, noot 2.

Dit pleidooi voor de moedertaal is bij DE HEUITER geen uit Frankrijk meegebrachte frase. Zijn liefdevolle waarneming van de taal heeft hem gebracht tot oprechte bewondering van deze gave Gods. Luister maar hoe aardig hij dat weet uit te drukken: ‘Die gave der Talen, oft sprake, goods kleinste werc niet, alleene die menschen onder alle vleesselicke ende elementse creaturen gejont, om melkander te doun verstaen haerder harten ende zinnen menijnge, mits ras ende haestih vlouiende geluit door korte ledekens (die tGriex syllaben nomt) van een gescheiden, ende weder door hooh, laeh, ende middelbaer geklainc, wonderlicke haestih tot verstants begrijp tsamen gebraht’ (blz. 12).

Ook de uivinding en de macht van het letterschrift, ‘dees kleine tekenen’, die worden tot ‘onsterflicke bewaerders’ van al wat ooit in mensenhoofden omging, vervult hem met bewondering. Die letters ‘maken dat wij spreken die over vijf duizent jaren/ en daer en tuschen gestorven zijn/ desgelijx ons levende vrienden veel hondert milen van ons wonende/ zijnde onze dagelixe getrouwe boden alle die werelt door’ (blz. 26).

Evenals zijn voorgangers heeft hij een levendige belangstelling voor de klankvorming. De hoofdzaak van zijn boekje acht hij zelf ‘geluits en klainx behoirlic ja natuirlic onderscheit’. Zijn bedillers wijst hij er bij voorbaat op, dat ‘dees zaex oordeel alleen toekomt d'oren gelijc van de verwen of coleuren d'ogen’. ‘Die daer af begeert schepen vonnisse te geven/ bidd' ic noh eens dat hem gelieve d'oirlepel dicmale inde hant te nemen/ ende zijn oren te zuveren/ voorts stout opt kussen gaen te zitten/ om uitspraec te geven’ (blz. 108).

De fonetiese beschrijvingen zijn in hun naïveteit soms alleraardigst van waarneming. Ziehier een paar staaltjes:

A komt ‘uit die kele door een stille wint, ende des monts gehemelt met tamelic geblaes rakende opent die zelven blidelic en ongedwoingen’.

I ‘is onder alle die vocalen minst van geluit/ ende wert bina als e. geboren/ maer meer omtrent die tanden, door stil geblaes/ ende met meerder openijnge des monts en lippen/ zulx dat het een vrouweletter schijnt om minlic te spreken’.

O, ‘een van de vroomste/ starcste/ wel klijnckende vocalen na a. rijst voor uit den mont die zelve mannelic en rondelic openende/ niet zonder die lippen en mont eerlic te rouren en stil te beblazen’.

De: ‘een vande stomste consonanten/ t'scharp van de toinge zonder geluit/ die bovenste tanden bina slaende daer niet uit konende geraken/ ten ware e. haer vromelic hilpe’.

eF: ‘is een harde semivocael/ want haer porrende zonder e. voorts te breingen/ gevouilt bina onmogelic zijn/ blivende tuschen die tanden verwart daer zij geboren wart/ alzo die kinne donderste lippe aen de boven tanden stoot’.

eM: ‘is een sware semivocael/ die met gesloten mont inde lippen geboren wardende niet zonder gelikenisse van stil kouien geroup of geloui[1] voorts komt/ zoudende haer zelven geheel beschamen/ ten ware die voorgaende e. haer ere bewaerde’.

eN: ‘valt vriendelicker dan m. spruitende voor uit den mont die lippen weinih vande toinge wardende geslagen ende geopent/ zo dat zij schijnt een klein/ stil/ minnelic geklainc of getin mede te breingen’.

eR ‘wart een honts letter genomt/ om dat haer uitspraec gelijct tgegnor van enen grammen hont. Zij komt ahter uit den mont/ die toinge voor een lettel opwaerts krommende ende die lippen openende/ en mitsdien swaer om uitspreken den genen die dic en kort van toinge zijn’[2].

Hoewel dit boekje geen beschrijving geeft van één dialekt, vinden wij er toch allerlei gegevens in voor de kennis van de zestiende-eeuwse Nederlandse volkstalen, gelijk reeds meermalen opgemerkt is. In het biezonder wordt meermalen aangegeven hoe men een bepaald woord in Holland, Zeeland, Vlaanderen of Brabant uitspreekt. In plaats van *ja* zegt ‘den Hollander jae, den Flamijnc joa’; het Brabantse *gewen, schrewen* klinkt in de mond van Vlaming en Hollander als *geauën, schreauën*, enz.[3]

In de school krijgen we een kijkje, wanneer de schrijver waarschuwt tegen de foutieve naam voor de letter *ge*: ‘alzomen dees letter overal qualic nomt/ heeft zij grote gemeenschap met *j* consonant.[4] Maar gewent die kinderen ge te zeggen/ alzo den Brabander ghei.’ Of: ‘Leert die kinderen zeggen ha niet haetse/[5] opdat zij van geen letter een Franse bijl maken’ (blz. 49). De namen *va, wa* waren in deze tijd algemeen gebruikelik.

PONTUS DE HENITER ZOU geen kind van zijn tijd geweest zijn, als hij in zijn taalbeschouwing niet uitgegaan was van het vaststaande

1) In de druk staat: gelour.
2) Men vergelijke deze beschrijvingen met die van JOOS LAMBRECHT, waarvan MULLER's artikel (*Onze Volkstaal* III, 187) een reeks voorbeelden geeft.
3) Verscheiden aanduidingen zijn niet gemakkelik te interpreteren. Kritiese toelichting zou bij een herdruk noodzakelik zijn.
4) Zou die letter dus, naar Frans voorbeeld, *zjé* genoemd zijn?
5) D.i. op z'n Frans: *hache*.

Latijnse alfabet. SEXAGIUS was hem daarin voorgegaan, die op zijn beurt zich kon beroepen op de geleerdste humanisten, o.a. ERASMUS. Men zocht dus de 'ware' uitspraak van de letters, zich zo nauw mogelik. aansluitend bij het Latijn, de grondslag voor alle taalstudie. Een verbinding van twee letters vormde, ook volgens Erasmus, een tweeklank, drie letters waren samen een drieklank. JELLINEK heeft er terecht op gewezen hoe zeer, ook bij de meest krities aangelegde geesten, de traditie zich hinderlik schoof vóór de waarneming, en hoe de onbevangen studie van de klankleer daardoor lange tijd belemmerd is.[1)] Wij kunnen ons niet verwonderen over een tweeslachtigheid, die in deze periode histories verklaarbaar is: dezelfde schrijver die streeft naar een nauwkeuriger aanduiding van de Nederlandse klanken, zoekt in andere gevallen een beslissing bij de 'ware' uitspraak van het overgeleverde teken en acht een woord veroordeeld, wanneer het niet 'behoorlik' met de bestaande letters geschreven kan worden. Er worden in de Nederlanden twee- en drieklanken gehoord met zulke 'slibberahtige draiijnge onzer toingen', dat het 'die penne onmogelic is ons toinge te volgen' (blz. 77). Wacht u dus 'woorden te spreken diemen geensins zoude konen schriven/ maer zo zere in u is laet die penne en mont samen overkomen. Alle landen zondigen hier/ maer meest Hollant/ Vrieslant/ en boven al Zelant/ met die Flaemse zekant/ sprekende vocalen en diphthongen/ die geen penne zoude weten te schriven/ in hou konstige geleerde hant ooc gestelt' (blz. 87).[2)]

Uit de laatste aanhaling blijkt reeds dat de 'Orthographie' bij DE HEUITER een dubbele taak heeft: *regeling* en *normgeving*. Als spellingregelaar ging DE HEUITER uit van zeer gezonde denkbeelden. Klankaanduiding moet vóór alles eenvoudig en prakties zijn. 'Laet alledijnc schriven alsoot luit en klijnct', is zijn grondregel. Schrap zoveel mogelik onnodige letters, en schrijf dus niet *gh, gk, ck, uw, sch*,

1) Voor de Nederlandse spraakkunst kunnen we nazeggen wat JELLINEK (a.w. I, blz. 21) van de Duitse opmerkt: 'Sie streift die Fessel der lateinischen Vormundschaft nie vollständig ab.' Bij het onderwijs van Latijn en Grieks werd alles zonder kritiek aangenomen: *ae* en *oe* gingen door voor tweeklanken. Men noemde vokalen 'positione' lang, die ieder kort uitsprak, en andere 'natura' kort, die lang uitgesproken werden. Wat was van iemand te verwachten die 'mit solchem Gepäck ausgerüstet an die lebende Sprache herantrat!'

2) Vgl. blz. 85: Schout in alle manieren harde diphthongen en triphthongen/ an te nemen daer t' Zeus en Hollants om begect wort (ja zom onnotelic t' Flaems mede willen beswaren.

waar *g, k, w* en *s* volstaan. Voor de stemloze spirans *ch* schrijft hij een *h*. Een spelling als *vuijt* voor *uit* was hem een ergernis, evenzeer onnodige konsonant-verdubbelingen als *will*. In open lettergrepen is één *e* en *o* voldoende. Terwille van de duidelikheid onderscheidt hij de konsonanten *v* en *j* van de vokalen *u* en *i*.[1)] De onderscheiding van de scherpe *s* en de zachte *z* wil hij streng doorvoeren. Voor de *oe*-klank kiest hij, naar het voorbeeld van SEXAGIUS, de Franse aanduiding *ou*, omdat hij *oe* reeds de waarde gaf van *oo*. Is het geen onoverkomelik bezwaar dat *gout* = goud en *gout* = goed dan gelijk geschreven worden? In zijn antwoord toont DE HEUITER meer inzicht dan menig geleerd man van onze dagen. Het zou gemakkelik zijn een nieuw onderscheid te maken, b.v. door *oou* of *aou*, maar 'men vint in alle talen des werelts veel woorden van eender letteren/ nochtans in verscheide redenen verscheide zaken betonende/ als in onze tale zijn dees: T'kint heeft een zout *wezen*/ zuldij te middage thuis *wezen*?' enz. (blz 76).

Intussen is deze hervormer ook een prakties man: hij zoekt aansluiting bij het bestaande gebruik van de drukkerijen door, in afwijking van LAMBRECHT en SEXAGIUS alle nieuwigheden van de Franse spellinghervormers: nieuwe lettertekens, accenten, punten onder de letter en cédilles te vermijden. Toch vonden de tijdgenoten zijn spellinghervorming te radikaal: de *Twespraack* houdt weer vast aan de *gh*, de *ck*, de *ey* en *uy*, de *sch* aan het einde en de slot-*d*. In zijn soberheid, in zijn verwerping van de etymologie bij de spellingregeling is PONTUS DE HEUITER een voorloper van onze vereenvoudigde spelling.

Onder onze zestiende-eeuwse hervormers komt hem dus de eer toe, die BRUNOT voor het Frans aan MEIGRET geeft. Had het gezag van de Amsterdamse Kamer, en weldra van de voornaamste zeventiendeeeuwse auteurs, zijn poging gesteund, dan waren we vóór drie eeuwen in het bezit van een spelling gekomen, die tot op onze dagen bruikbaar, en voor het onderwijs uiterst prakties gebleken zou zijn.

De Zuid-Nederlandse orthografen stonden, wat hun norm betreft, op vaste bodem: JOOS LAMBRECHT nam als grondslag zijn Gents; ADRIAEN VAN DER GUCHT koos, volgens DE HEUITER, 'plat (d.i. eenvoudig, zuiver) Brux', 'Meester ANTHONIS TZESTIH' leerde 'plat Brabants'. Bewust stelde DE HEUITER zich tegenover hem met zijn streven naar 'opreht Nederlants' (blz. 30), maar hij voegt er dadelik

1) Daarin waren de humanisten van de Zuidelike landen bij hun spelling van het Latijn vóórgegaan (Zie JELLINEK, a.w. I, blz. 57).

bij ‘of elc lant zijn uitsprake’. En wanneer wij elders lezen van ‘u lants zede die ghij wilt volgen’ (blz. 68), of ‘Alle landen behoren haer vriheit te houden na eische haerder Talen’ (blz. 69), of nog sterker: ‘niemant zijn vriheit nemende begere die mijn ooc niet te verliezen’ (blz. 71), dan zou de oppervlakkige lezer kunnen menen dat DE HEUITER niet zo ver staat van LAMBRECHT's standpunt.[1] In werkelikheid sluit zijn opvatting zich aan bij die van buitenlandse humanisten: ‘‘t Nederlants een gemeingelde Tale makende/ volg' ic die nature van alle lants spraken’ (blz. 93), zegt hij, met een beroep op het voorbeeld van het Grieks, waar een ‘gemeen tale’ bestond, ‘gesmeet’ uit de ‘vier lants goude talen’ n.l. ‘Jonica, Attica, Dorica en Aeolica.’[2] Leerzaam is de parallel met de Duitse toestanden. Al volgt daar de ontwikkeling eigen wegen, wij zien ook daar dat de Zuid-Duitse orthografen partikularisties gezind zijn, en dat tegenover hun de Schlesiër FABIAN FRANGK (1531) in zijn *Orthographia* taaleenheid nastreeft. Zijn norm, die hij tegelijkertijd zoekt in MAXIMILIAAN's kanselarijstijl, in Luther's bijbel en in Schönsperger's Augsburger drukken, mist de nodige vastheid, maar de betekenis van zijn optreden wordt door JELLINEK geschetst met de volgende woorden: ‘Früher als in der Wirklichkeit erscheint die einheitliche, den Dialekten gegenüberstehende hochdeutsche Schriftsprache in den Büchern der Grammatiker, und zwar nicht so sehr als ein zu verwirklichendes Ideal denn als eine geglaubte Realität’ (a.w. I, blz. 46). Voor de zegepraal van de ‘Gemeinsprache’ was ‘dieser glückliche Irrtum’ van grote betekenis. In dat licht moeten we ook DE HEUITER *Orthographie* bezien. Zoeken we onder de Duitse grammatici een sprekender gelijkenis met onze Gorkumse kanunnik, dan komt de geleerde Graecus en pedagoog HIERONYMUS WOLF in aanmerking, die in 1578 zijn verhandeling schreef *De orthographia Germanica ac potius Suevica nostrate*[3].

1) Niet dat mijn meanijngh*e* of verstand zy/ dat de Hollanders/ of Brábanters haar eighen manieren van uutsprake/ op de Vlaamsche wíze/ of de Vlámijnghen ende Vriezen haar pronunciacie/ op de Brábantsche/ of Hollandsch*e* uutsprake veranderen zullen: maar dat elc in tsine zulke termen of silleben van spráken/ als hy in zijnder moeder tálen ghebruukt/ de zelue déghelic/ ende met zulken letters alsser toe dienen/ spellen magh.
2) Dit beroep noemt JELLINEK (a.w. I, 21) karakteristiek voor de renaissance-grammatica: ‘Diese Männer können nicht von Dialekten und Schriftsprache reden, ohne das Attische, Jonische, Dorische, Aeolische und die koinè aufmarschieren zu lassen.’
3) Zie JELLINEK a.w. I, 58-59: in deze beknopte karakteristiek vind ik een zó treffende overeenkomst met DE HEUITER's werk, dat het mij niet verwonderen zou als H. WOLFF's werk de rechtstreekse aanleiding en het voorbeeld voor DE HEUITER's boekje zou blijken te zijn.

Zijn uitgangspunt is: het schrift moet de beschaafde uitspraak volgen. Er bestaat een gemeenschappelik Duits, dat uit de dialekten ontstaan is door een keuze van het beste en het welluidendste.[1] Het is niet verkeerd dat ieder zijn dialekt volgt, maar hij moet dat zuiveren van de grofste gebreken (‘crassissima vitia’), die daarin bestaan, dat hij klinkers en tweeklanken gebruikt die in het schrift niet voorkomen.

PONTUS DE HEUITER wist wel dat er hier te lande nog geen schriftelik of mondeling toongevende kring was met onaantastbaar gezag. Vandaar zijn bescheiden toon: wanneer hij bij de klankbepaling van de ‘letters’ kiest, dan laat hij duidelik uitkomen dat het een persoonlike keuze is. Soms beroept hij zich op ‘die nature der woorden’[2], soms geeft hij een klank de voorkeur ‘om dat d' uitsprake volder en starker valt’ (blz. 74), maar als hij spreekt over de wisseling van *ee* en *ie*, zegt hij eenvoudig: vande welke ic altemet gebruicke ic. altemet ee. (blz. 74). Wie deze schijnbare willekeur in verband brengt met de bekende uitlating: ‘aldus heb ic mijn Nederlants over vijf en twintih Jaren gesmeet uit Brabants/ Flaems/ Hollants/ Gelders/ en Cleefs’, zou geneigd zijn te denken aan een liefhebberend zonderling. Wij hebben al opgemerkt, in verband met DE HEUITER's ontwikkeling, dat dit ‘gesmeet’ cum grano salis op te vatten is: zijn Nederlands moèst wel een ‘gemeingelde’ taal worden. Maar ook als we een bewuste taaltucht veronderstellen, is er iets meer dan willekeur in het spel. Aardig is zijn monstering van de verschillende Nederlandse streektalen. Eerst komen de gebreken: het Vlaams is ‘te zeer gevalst/ door d'oude hanterijnge en bestier der Fransoizen/ tgemeenschap van t'lelic Zeus en ontellicke vermeerderijnge der letteren en sijllaben/ int begin/ middel/ en einde der woorden’; het Gelders, Cleefs en Gulix is bedorven ‘door handelijnge der Hooh-

1) WOLFF's eigen woorden, door JELLINEK aangehaald, luiden: ‘Scriptura pronunciationem elegantem debet imitari... Una tamen quaedam communis lingua est Germanorum, quae ex omnibus optima quaeque et minime aspera deligit: eaque tam in scribendo, quam loquendo sequitur: idque fit potissimum in aula Caesarea.’ Bij de laatste woorden denkt men aan ‘de Raetkamer der Heeren Staten, en het hof van hunnen Stedehouder’, waar volgens VONDEL's *Aenleidinge* het beste Nederlands te zoeken is.

2) B.v. bij de keaze tussen *ae* en *aa* (blz. 70): ‘Angaende mij neme nu deeu/ dan dander/ zonder verbonden willen zijn/ na dat mij duinct die nature der woorden te eischen. Vgl. bij de *ai* (blz. 71): Die natuire wijst waer dees gebeziht mout zijn.’

duitsen/ die deze gelanden na te blazen frai duinct'; het Brabants 'heeft mede een Treemde heuike omgehaingen' door de invloed van het Bourgondiese hof, terwijl de Brabanders buitenslands te kennen zijn door 't'lelik gegaap der diphthongen en t'lanc gelei der vocalen'; de Hollanders onderscheiden zich 'door tgeblact en eigen woorden afbijtsel en half eetsel'. Daar staan evenwel deugden tegenover: ''t Flaems (maer zuver plat Flaems) heeft in veel woorden zijn eigenheit/ en zahte uitspraec/ mits t' klein en zaht gebruic der diphthongen bij Brabant en Hollant te geliken. t' Brabants is in duitspreken vol van geluit/ en krahtig bizonder die de diphthongen wat matigen. Thollants lerende kort spreken en ongestaert/ en gebreect geen minnelicheit die de vocalen anders kan zout geluit geven/ zo deen plaets veel meer dout dan dander. t'Gelders en Cleefs is rijc/ en naerstih in tzouken van eigen woorden/ geen vreemde onder t'Nederduits beminnende' (blz. 93-95). Moet ieder nu maar tevreden zijn met zijn moedertaal, 'hoe gevalst en belahlic die mah zijn'? Stellig niet: alle talen zijn wel 'onder die Gemeenten geboren', maar ze dienen door 'Geleerden en Edelen geschaeft en gezuvert' te worden. Dit is een onvervalste les uit de humanistiese school, die pas betekenis krijgt als we onderzoeken welke praktijk aan deze theorie beantwoordde. Onderzoeken we dit, dat komt aan 't licht dat DE HEUITER minder bedenksels van een studeerkamergeleerde neerschreef, dan praktiese wenken van een man die zich in de wereld bewogen en zijn oren goed gebruikt heeft. Het komt mij voor dat hij in hoofdzaak het zich ontwikkelende beschaafde-taalgebruik van Zuid-Holland, zijn geboortestreek, als norm genomen heeft. Onder de Hollanders moet in de zestiende eeuw al het besef geleefd hebben van een Beschaafd dat boven de van stad tot stad verschillende dialekten stond, of tenminste behoorde te staan. Evenals in het schrijven zullen daarin ongetwijfeld kultuurinvloeden uit de Zuidelike Nederlanden gewerkt hebben, èn door mondelinge omgang, èn door de boeken en het onderwijs. Maar veel meer dan in de litteratuur moet in de omgangstaal de grondslag van de Hollandse streektaal merkbaar geweest zijn. Dat het verschil gevoeld werd, blijkt uit termen als 'begect worden', 'belahlic', die DE HEUITER op zuiveredialektsprekers toepast. Wanneer bij een keuze de welluidendheid, de 'zoetheid' de doorslag geeft, dan denke men aan het zelfbedrog, dat ook nu zo vaak menigeen parten speelt: niet omdat de klank op zich zelf zo mooi is, maar omdat ons die klank van jongs af zo vertrouwd klinkt, of omdat die ons aan een kring van welopgevoeden, verzorgde-taal-sprekenden doet denken, heeft men er voorliefde voor.

Gaan we nu na welke klanken DE HEUITER met schijnbare willekeur bevoorrecht, dan blijken het veelal juist die te zijn, die ook in de toekomst aan het Noord-Nederlands Beschaafd, in tegenstelling met de dialekten, eigen geworden zijn. DE HEUITER kiest de heldere *a* in *ja*, 'niet gelijc den Hollander [d.w.z. een deel van de Hollanders] jae/ den Flamijnc *joa*' (blz. 41). Hij verwerpt het Vlaamse *eerde, vermeert* voor *aerde, vermaert* (blz 69). Hij waarschuwt voor de Vlaamse (en plaatselik-Hollandse!) voorgevoegde *h*: 'Waht u mede h. te gebruiken als den Flamijnc dout/ maer volht hier alle dander Nederduitse landen eendrahtige lieflicke zede en manier' (blz. 49).[1] Tegenover de Zeeuws-Hollandse drieklank *eau* pleit hij, gelijk wij zagen, voor *eeu* (b.v. in geeuwen). Het Vlaamsche *verclaersen* verwerpt hij voor *verclaren*.[2] Hij kiest *ou* boven *au*, en denkt daarbij aan klankverschil: 'Wel is waer dat au. wat gebroken niet zonder beval en minnelicheit klijnct/ maer plat genomen/ ende daer voor ou. verwerpen/ zo zommige steden doun om tgestadih gemeau neemt alle vriendelicheit weh' (blz. 71). *Mogen* en *drogen* bevoorrecht hij boven *meugen* en *dreugen*, al volgt hij de Brabantse vokaal ook in *logen* en *hogen*, waar *leugen* en *heugen* het later zullen winnen (blz. 72). Tegen het Zuid-Hollands (b.v. van Rotterdam en Delft) verzet hij zich, wanneer hij *boec* (= book) verwerpt voor *bouc* (blz. 74); tegen het Noord-Hollands wanneer hij *sc* (waarmee wel *sk* bedoeld zal zijn) aan het begin van een woord steeds wil *verzouten* tot *sch* (blz. 86). Gelijk men ziet heeft in bijna al deze gevallen het latere Beschaafd de keuze van DE HEUITER bevestigd. Dat bewijst dat hij niet willekeurig ingrijpt, maar een waarneembare ontwikkeling volgt. Daartegenover staan taalvormen die later als 'plat' verdrongen zijn, b.v. de *ie* in *dwijngen, klijnken, -ijnge*; de *nn* en *ll* voor *nd* en *ld* in *gebonnen, gevonnen, vermellen*.[3] Eigenaardig zijn vormen als *doincker, toinge, drainc, stainc*[4]. Wij

1) Het is bekend dat de Vlamingen destijds die *h* ook wilden schrijven. Bij JOOS LAMBRECHT vindt men b.v. *uuthasemijnghe*.
2) Eigenaardig is, dat hij het schrappen van deze *s* op één lijn stelt met het schrappen van de enkel *gespelde* 'overbodige' letters in *ck, gh* en *sch* (blz. 83).
3) Vgl. *vinne(n)* in het Delflands van de zeventiende eeuw en van nu (J. TE WINKEL: *Ts. v. Ned. taal- en letterk*. XVIII, blz. 174).
4) Deze voorbeelden worden door DE HEUITER niet als zodanig gegeven, maar zijn aan de tekst ontleend. Daarnaast staan losse worden als: *stark, meinen, pampier, gaislaen, schouwen* = schuwen, enz. Het is te betreuren dat we voor het eigen taalgebruik van de schrijver slechts over dit boekje, dat een zeer beperkt materiaal verschaft, kunnen beschikken. Wij zouden gaarne weten in hoeverre zijn woordgebruik op een mengtaal wijst. Een grondig onderzoek heb ik niet ingesteld, maar het komt mij voor dat de Oostelike bestanddelen in zijn taal zeldzaam zijn. Ik tekende allen aan: *ufenen* (met ü) *mijns hartsen, almanak, ellicke* en een enkele maal *zolt* naast *zoude*. Vlaams zijn: *lettel* en *genoente*; Noord-Hollands *gegnor* en *hemelen* (opbergen).

zouden geneigd zijn, in de spelling van i een middel te zien om de lange klinker aan te duiden, in Hollandse teksten niet ongewoon, wanneer niet DE HEUITER zelf ons waarschuwde door de *ai* in *geklainc, dainc* enz. als tweeklank op één lijn te stellen met die in *naiën, maiën*, enz. (blz. 71), en evenzo de *oi* in *kloinken, droinken* met die in *beroit, noit*, enz. (blz. 78). Vermoedelik hebben we te maken met dezelfde *i*-klank, die zich tussen *e* en gutturale nasaal ontwikkelde in *peinzen, veinster*[1)], en die wij hier vinden in woorden als *eingel, gemeingt*. DE HEUITER's voorkeur voor het Noord-Nederlands blijkt ook duidelik in zijn afkeer voor wat hij 'gestaarte' woorden noemt. Een van zijn 'regels' luidt (blz. 83): 'Schout in alle manieren als venijn gestaerte woorden/ dan zelden daert nature of verchierijnge eist/ welke nature boven mate zeer bemint korte redenen met gesnouide woorden'. Deze 'nature' is zijn Noord-Nederlandse natuur: als voorbeeld geeft hij de telwoorden *ene, drije, zesse* enz., maar uit zijn praktijk blijkt dat hij ook woorden als *pen* voor *penne* bedoelt.[2)]

DE HEUITER heeft in zijn tijd nog niet kunnen voorzien dat de diftongering van ī en ū, die hij voor Brabant als gebruikelik konstateert, vandaar overwinnend door zou dringen in het Beschaafd van het Noorden. Nadrukkelik zegt hij, dat hij in dit opzicht de Vlaming en de Hollander volgt (blz. 72, 73).[3)] Men kan hier een bewuste poging in zien om het taalgezag van Noord-Nederland - want de

1) TE WINKEL, t.a.p., blz. 166, geeft voor het Delflands van de zeventiende eeuw ook *veingster*.
2) Zijn strekking gaat verder, wanneer hij er aan het adres van de rederijkers aan toe voegt: 'Desgelijx in ander woorden/ latende ons Rijmmakers quade zede die dicmale woorden lelicke/ onnatuirlicke staerten anhaingen/ om te sluiten een qualijc klijnckende vaers.'
3) Uit zijn woorden zou men opmaken dat hij, bij Vlamingen en Hollanders, in deze *uu* een i-achtige naklank hoorde, waarop dan zijn schrijfwijze *ui* zou berusten. Hij zegt n.l.: de Brabanders gebruiken eu (d.w.z. onze tweeklank ui, of tenminste een klank die deze nabij komt), waar 'den Flamijne en Hollander (die ic volge) gebruiken ui. ende die zom die lainge vocale uu. den Hoohduits zeer gemeen/ te weten: heus/ huis/ huus, leus/ luis/ luus' enz. Dit zou zijdelings bewezen worden door de schrijfwijze *ui* vóór gutturale nasaal (b.v. *duinct*), naast *ei, oi, ai* in dergelijke gevallen (vgl. het boven gezegde).

Vlamingen worden er maar hij gehaald om het gezag te versterken - tegenover dat van het machtige Brabant te stellen. Want men vergete niet dat PONTUS DE HEUITER niet schrijft om zijn persoonlike keuze bekend te maken, maar om de schoolmeesters leiding te geven: zij moeten hun leerlingen naar zijn voorschriften 'wel gespelt' Nederlands, als norm voor hun uitspraak, voorleggen.[1)] Door afkomst Hollander, ten gevolge van zijn vorming naar het Zuiden ziende, heeft DE HEUITER in het onderwijs gestreefd naar een bemiddelende algemeen-Nederlandse 'uitspraak', hoofdzakelik op Noord-Nederlandse grondslag.

Drie jaar later komt de schrijver van de *Twespraack*, minder schroomvallig, het gezag opeisen voor het Hollands, in het biezonder voor Amsterdam als centrum van het nieuwe gemenebest. De geestelike band met het Zuiden wordt verbroken: de tijd nadert dat de Amsterdammers zich vrolik zullen maken over het geparodieerde 'platte' Brabants van JEROLIMO. De snelle ontwikkeling heeft de opschuiving van de taal-hegemonie eer teweeggebracht dan DE HEUITER tien jaar te voren had kunnen dromen. Het streven van de Gorkumer kanunnik was dat van een eenling, al toonde hij inzicht in de komende ontwikkeling; de *Twespraack* had de morele steun van een invloedrijke Amsterdamse kring, maar bovenal de maatschappelike steun van de machtige koopstad. Dat is de oorzaak, dat de *Nederduitse Orthographie* weldra op de achtergrond en in vergetelheid geraakte, terwijl de *Twespraack* zijn roem en zijn gezag handhaafde in de geschiedenis van onze spraakkunst. Intussen verdient het boekje van PONTUS DE HEUITER, als schakel tussen de Zuid-Nederlandse orthografieën en de *Twespraack* een merkwaardig verschijnsel, stellig de herdruk, die voor de zestiende-eeuwse tijdgenoten niet nodig gebleken is.

C.G.N. DE VOOYS.

1) Zij moeten 'deze mine Lettertafel/ op een blats zijde gestelt uitschriven oft doun kopen' (blz. 103).

Klemtoonverschuiving in plaatsnamen.

Mijn artikel over den klemtoon in Nederlandsche plaats- en straatnamen heeft mij een zeker aantal op- en aanmerkingen bezorgd, getuigende van ruime belangstelling, waarvan twee in de laatste aflevering van dit tijdschrift. Sommige korrespondenten gaan onvoorwaardelijk mee en brengen materiaal aan ter bevestiging. Zoo b.v.: ‘Uw theorie over het verspringen van den klemtoon naar achteren, zoodra de eigenlijke beteekenis verloren gaat, komt ook uit in *Prinsentuín* (Leeuwarden) en *Voorhoút* (Den Haag).’ Anderen - type-BIJL - vinden de konklusies ‘in 't algemeen aannemelijk’, maar achten hierdoor alle accenten niet verklaard. Weer anderen - type-STOKVIS - zijn van meening, dat ik ‘wel wat voorbarig’ ben geweest in mijn verlangen om eenige regelmaat te vinden op dit gebied; de waarheid is, dat hier ‘nog vrijwel regelloosheid heerscht, met slechts hier en daar een neiging tot regelmaat’. Beoordeelaars dus van allerlei pluimage.

Het laatste standpunt kan ik onmogelijk deelen. Gaarne wil ik bekennen, dat er heel wat valt op te helderen; het zou wel wonder zijn, wanneer dit in een zoo uitgebreide, heterogene en aan velerlei vervormingen blootstaande materie niet zoo was. Maar dit wettigt geenszins de bewering, dat er willekeur of grilligheid heerscht: een bepaald verouderde opvatting op taalgebied. Wij hebben hier een reeks van gevallen, die zich schijnbaar aan een bepaalden regel onttrekken, of liever, in een reeks van gevallen valt het moeilijk vast te stellen, door de inwerking van welke faktoren eenzelfde regel tot schijnbaar uiteenloopende resultaten kan leiden. Dit mag geen reden zijn den regel te verwerpen, maar wel een prikkel, den aard en de frekwentie dezer faktoren te achterhalen.

Dit nu is veelal niet gemakkelijk en ik heb mij hieromtrent dan ook volstrekt geen illusies gemaakt. Toch kan men in tal van gevallen den schijnbaar storenden faktor met voldoende zekerheid gissen. Zoo zijn b.v. de woorden *straat, heem* (*-om, -em, -um*), *loo* als tweede deel der samenstelling toonloos achtervoegsel geworden, en draagt het eerste lid het accent. Men denke b.v. aan de plaatsnamen *Ruurloo*,

Ermeloo, Haarlem, Sassenheim, Winssum, Lochem, Ellekom, Vortum enz. Hetzelfde accent vertoonen de namen op *-drecht, -rode* en *-rade*. De toonloosheid van het tot suffix vervormde tweede lid is hier oorzaak, dat het initiale accent tevens de funktie verricht van het eenheidsaccent. - Maar waarom dan *Heilóo*? vraagt de heer S., en ik voeg er bij, waarom dan *Everdinklóo*? Omdat hier de lengte van het woord, het groot aantal lettergrepen, een belangrijken invloed heeft uitgeoefend: *Heilóo* ontstond uit *Heiligerlóo*. Immers de lengte van het woord heeft invloed op het tempo dat, zooals ik in mijn vorig artikel uitdrukkelijk betoogde, verhaast wordt, wanneer de spreker er zich van bewust is, dat hij nog een lange reeks van klanken moet afwerken. Dit psychologische motief, ten gevolge waarvan de spreker over de eerste lettergrepen als 't ware heenglijdt, brengt de eenheid van het geheele woord, mèt zijn suffixaal bestanddeel, weer tot zijn recht, en zoo vertoont zich weer het finale eenheidsaccent. Vandaar ook: *Haarlemmermeér, Tietjerksteradeél, Klaaskinderenkérke, 's Heeren Aronskérke, Noordwijkerhoút*. - Waarom echter *Zwijndrecht, Bárendrecht, Óssendrecht, Pápendrecht, Moórdrecht* enz., maar *Maastrícht*? Omdat er geen reden was, het bestanddeel *-tricht* (*Traiectum*), dat eertijds uitsluitend de stad benoemde en waarbij zich eerst laat het verduidelijkende *Maas-* voegde, als een toonloos suffix te beschouwen, gelijkwaardig met *-drecht, -rade* en *-loo*. Het woord *bosch*, ofschoon vrijwel gelijkwaardig met *loo*, werd echter geen toonloos achtervoegsel; vandaar dat 's *Hertogenbósch* regelmatig finaal accent draagt, evenals de namen op *-woude, -meer, -huizen, -zijl, -waard, -dijk, -berg, -hage* enz.

Waarom echter, vraagt GERARD BROM, *Útrecht* naast *Maastrícht*, en waarom *Zándvoort* vlak bij *Santpoórt*? Omdat in het voorzetsel *út* (uit) inderdaad een tegenstelling lag, evenals dit het geval was in *Út-bremen* en in *Uút-kerke*, waarmee J.W. MULLER het woord vergelijkt. Men denke ook aan de verlatijnsching *Ultraiectum*, door haplologie uit *Ultratraiectum*. En wat *Santpoórt* betreft, dit behoudt het Latijnsche accent van *Sanctapórta*.

Van het allergrootste gewicht is natuurlijk de zeer algemeene ‘storende’ invloed der a n a l o g i e , en van de meest diverse natuur, die het zoo moeilijk maakt, telkens de induceerende kracht aan te wijzen. Heeft *Dámrak*, waar wij *Damrák* zouden verwachten, wellicht den analogischen invloed der naburige *Dámstraat* ondergaan? In alle geval dient men steeds rekening te houden met naburige straatnamen, en meer nog wellicht met de benamingen van naburige steden en dorpen. Een sterk voorbeeld van de werking der analogie is inderdaad het door den heer S. aangevoerde *IJmuíden*, van betrekkelijk jonge

formatie en waar wij dus stellig op de eerste syllabe het waardeaccent zouden verwachten; toch heeft het den klemtoon van *IJsselmuíden* en van *Genemuíden* aangenomen.

Wil men echter mijn accentregels naar waarde beoordeelen, dan dient men verder ook rekening te houden met de voor elke taalwet gepostuleerde eenheid van p l a a t s en van t i j d . Daarom nam ik de straatnamen van één enkele stad als uitgangspunt. Dit klemt te meer, omdat het in alle drie de regels gaat om een waardeeringsoordeel, en nu zal juist de waardeering van een lid der samenstelling, en bijgevolg de beklemtoning van dat lid, uiteraard verschillen naar gelang van plaats en van tijd. Wat in de eene plaats als het voornaamste geldt, zal in de andere wellicht minderwaardig schijnen: zoo zal dus bij het toepassen van denzelfden regel het resultaat vrij uiteenloopend kunnen zijn. Ik heb hier uitdrukkelijk op gewezen, sprekende over de samenstellingen met *-steeg*: 'Wat eindelijk het accent op de samenstellingen met *steeg* betreft, dat hangt af van een plaatselijk waardeeringsoordeel' enz.

E e n h e i d v a n p l a a t s . Men vrage dus niet: vanwaar te Amsterdam *Willemspark, Vóndelpark*, en te Groningen *Zuiderpárk*? Maar wel: vanwaar te Amsterdam *Willemspark* en *Vóndelpark* naast *Oosterpárk*? Aan verschil van plaatselijke waardeering kan het hier niet liggen. Inderdaad schuilt hier de oorzaak in het orienteerende karakter van het eerste deel. Dit geldt ook voor het tijdbepalende *Oud-* en *Nieuw-*: een eigennaam, en vooral ook bij straatnamen een onderscheid door koopwaar, dus een bestemmingsnaam, sloeg heel anders en veel duurzamer in. Men vergelijke: *Nieuwmárkt, Oudemárkt, Oostsíngel, Westermárkt, Zuidertóren, Oosterpárk, Noordéinde* met *Vóndelpark, Willemsplantsoen, Sarphátipark, Groén-, Túrf-, Gánzen-, Bóter-, Várken-markt*, in weerwil van het feit, dat die markten veelal niet meer aan hun vroegere stemming beantwoorden.

Te Groningen en wellicht in de omstreken (de omvang van het verschijnsel is mij niet voldoende bekend) zou bij benamingen als *Zuiderpárk* een specifiek andere faktor werkzaam kunnen zijn, vermits daar zelfs het tweede lid *straat* niet als achtervoegsel wordt gevoeld en men dus spreekt van *Heerestraát, Oosterstraát, Ebbingestraát, Gelkingestraát* enz. Hebben wellicht enkele belangrijke straatwegen een krachtigen analogischen invloed uitgeoefend? Eerder wil het mij voorkomen, dat Groningen wat betreft het finale eenheidsaccent op de rest van het land ver vooruit is. Of stelt men *straat* op eene lijn met *gracht, plein*, evenals dit te Amsterdam het geval is met *steeg*? In verband met het hier besprokene lijkt mij ook, dat men

de Groningsche plaatsnamen *Hoogkérk, Leegkérk* moet beoordeelen, naast *Giékerk, Seroóskerke* enz.

E e n h e i d v a n t i j d. Een woord draagt het finale accent, wanneer het tweede lid, óf het geheele woord belangrijker beschouwd worden dan het eerste lid. Terwijl nu in het eerste geval het finale accent vrijwel waardeaccent is, hebben wij in het tweede geval het eigenlijke eenheidsaccent. Nu is het een feit, ik konstateerde het reeds in mijn vorig artikel, dat het finale eenheidsaccent veld wint ten koste van het initiale waardeaccent, omdat de naam meer en meer afslijt en ten slotte zuiver formule wordt: 'de plaatsnamen volgen in deze de algemeene sociale richting der taal, en zij zullen te spoediger deze richting volgen, naarmate de plaatselijke taal een levendiger sociaal karakter draagt'. Het gaat dus niet aan, plaatsnamen uit verschillende perioden en van ongelijke frekwentie naast elkaar te plaatsen. Het verschil mag blijken b.v. uit *Noordzeé* en *Zuiderzeé*, die voorheen stellig initiaal accent droegen, eenerzijds, en *Noórdkaap* anderzijds. Vandaar het jongere *Prins-Héndrikkade* naast de oudere benamingen *Gelderschekáde* en *Stadhouderskáde*; vandaar te Groningen *Praedíniussingel* naast *Heeresíngel*. Men kan dit verschuiven van het accent, dat begint als waardeaccent, in de richting van het finale eenheidsaccent, het best nagaan bij de jongere straatnamen. Ik wil niet spreken van de Utrechtsche *Hambúrgerstraat*, omdat deze beklemtoning wellicht samenhangt met die van *Romerbúrgerstraat*. Maar ieder geeft mij toe, dat men aanvankelijk *Bílderdijkstraat* gezegd heeft; thans hoort men *Bilderdíjkstraat*. De Venloosche *Mercátorstraat* heet thans reeds de *Mercatórstraat*. Ik vermeld verder de Utrechtsche *Adriaánstraat, Bellamíjstraat, Eikenboómstraat, Everard-Zoudenbálchstraat, Mallakástraat, Van Oldenbarnevéltstraat* enz. Vroeger hoorde men te Amsterdam *Wésteinde* en *Oósteinde*, thans *Westeínde* en *Oosteínde*. Hoe langer de naam, hoe spoediger het sociale eenheidsaccent volgt. Uit deze voorbeelden blijkt echter tevens, dat ook het accent van eigennamen niet wordt ontzien, al houdt het waardeaccent hier langer stand dan bij een soortnaam. Met name vertoonen ook samengestelde plaatsnamen, welker samenstelling niet meer duidelijk of verbleekt is, de neiging om het finale accent aan te nemen.

Maar *Árnhem* dan, insisteert de heer S., en *Leeúwarden, Médemblik, Álkmaar*? Het tweede lid van *Árnhem* is toonloos achtervoegsel, zooals boven gezegd. In *Leeuwarden* wint het finale accent wel degelijk veld, zoodat *Leeuwárden* geen zeldzaamheid meer is (het zij hier terloops gezegd, dat tegenwoordig de accentuatie *Bóvenkarspel* niet meer de bovenhand heeft, maar *Bovenkárspel*). De finale betoning

van *Medemblik* zou het bedenkelijke *Medémblik* als doorgangsstadium eischen: de konsonantgroep -*mbl*- is hier een ernstig beletsel, evenals b.v. de groep -*sstr*- in *Voétiusstraat*. Eindelijk *Alkmaar*, waar wij inderdaad *Alkmaár* zouden verwachten, evenals *Boksmeér, Diemermeér* enz. Ik kom op dezen plaatsnaam terug bij het bespreken van het herleven der accentuatie.

Nog wensch ik op te merken, dat de volkstaal in sociaal opzicht de kultuurtaal vooruit is, en dat de sociale waarde der spreektaal in het noordelijk Nederlandsch volksgebied die van het zuidelijk deel overtreft. Vandaar dat in de Vlaamsche plaatsnamen in België het finale accent zoo goed als ontbreekt, en dat het in onze provincies Limburg en Noord-Brabant lang niet den omvang heeft, dien het in de noordelijke provinciën bereikt. Vandaar ook, dat Vlamingen onze plaatsnamen uitspreken als: *Ámsterdam, Bréda, 's Hertógenbosch, Maástricht* enz., overeenkomstig hun beklemtoning in *hoógleeraar, hoógeschool, hoógepriester*. Deze uitspraak vertegenwoordigt het eerste stadium der samenstelling: men is zich van de determineerende funktie van substantief, adjektief enz. nog bewust, en dit bewust-zijn wordt hoorbaar in het accent. Maar op den duur wordt het verband inniger, de onderscheidende funktie verbleekt, de eenheid van het geheel treedt meer op den voorgrond, het woord wordt formule, en dit sociale ontwikkelingsproces wordt weer hoorbaar in het eenheidsaccent: *hoogleéraar, hoogeschoól, hoogepriéster*. De duur van dit eenheidsproces hangt natuurlijk af van den aard van het eerste lid (zelfstandig of bijvoegelijk naamwoord, bijwoord, eigennaam, soortnaam), en verder van de sociale rijpheid van een bepaald taalcentrum, van de aanwezigheid van analogische invloeden, óok van het veelvuldig gebruik of de kultuurwaarde van het korrespondeerende voorwerp: *Deventerkoék, rooiekoól*. Typisch is het volgende. Wanneer een Roermondenaar 'Hollandsch' spreekt, doopt hij z'n eigen stad *Roérmond*; maar in zijn sociaal verder gevorderd dialekt spreekt hij van *Remuúnj*. -

Het oorspronkelijke initiale accent kan ook h e r l e v e n . Dit geschiedt tijdelijk bij tegenstelling, onderscheiding of opsomming; zoo b.v. wanneer *Deventerkoek* tegenover *Groningerkoek* komt te staan, of *Noordsingel* tegenover *Zuidsingel*. Trouwens het initiale accent blijft in de meeste gevallen als bijtoon bewaard, b.v. *Oòsterstraát, Keùlschepoórt, Heèrengrácht*. Zoo bleef ook het Latijnsche praeliteraire accent als bijtoon bewaard, b.v. in *mànsionáticum*, getuige het Fransche *maisnage* (*ménage*).

Maar het finale accent kan ook blijvend teruggetrokken worden, en dus veranderen in initaal accent, krachtens een rhythmische wet,

n.l. het rekken eener syllabe, wanneer de volgende verdwijnt: ten gevolge van het verlies eener mora wordt de tijdsduur der voorafgaande lettergreep verlengd. Men zegt: *hoogwáter* en *nieuwjaár*, omdat die woorden meestal voorkomen in zinnen als: 't is hoogwáter, 't is al gauw nieuwjaár. Men zegt ook *zoethóut* en *sterkwáter*, omdat die stofnamen veelal zonder lidwoord staan. Maar dit is niet het geval b.v. met *geélzucht*, dat toch wel zal ontstaan zijn uit (*de*) *géle zúcht*. Ik stel mij de ontwikkeling van deze vormen aldus voor: *géle zúcht > gel(e)zúcht > geélzucht*: door de synkope der tweede syllabe wordt de eerste gerekt, het tempo vertraagd, en dus het oorspronkelijk accent weer hersteld. Zoo ook *schrale háns: schraálhans; korte Ján: kórtjan; scheeve háls: scheéfhals*; en verder: *kórtstaart, witlof, hárdsteen, blaúwkous, láfbek, grooíthans* enz.

Zoo ontstond ook *Zégwaard*, naast *Bommelerwaárd*, uit *Zeggewaárd (zegge*, mnd. *segge*, rietgras); en *Alkmaar* uit *Alkemaár*, vgl. *Alkemade*.

U t r e c h t .
JOS. SCHRIJNEN.

Vertalen van verzen.

Goede overzettingen van gedichten zullen altijd zeldzaam zijn, omdat alleen dichters ze kunnen tot stand brengen. Nauwgezetheid is noodig, zonder twijfel, omdat het er om te doen is de gedachte van het oorspronkelijk in gang en schakeering weer te geven.... Maar wat helpt nauwgezetheid als ze niet gedragen wordt door gevoel voor toon. Het is niet alleen van belang *wat* er gezegd wordt, meer evenzeer, meer misschien, *hoe* het gezegd wordt. De hoofdzaak is zelfs dat er *gezegd* wordt. Met andere woorden: dat de gedachte als *gesproken* klinkt. Niet gedachten, maar *stem* heeft de vertaler uit de vreemde taal over te dragen in de eigene. Hij moet zóózeer dichter zijn dat hij zich verbeeldt opnieuw te spreken wat een vreemdeling vóór hem sprak.

ALBERT VERWEY: *De Beweging*, Dec. 1916, (blz. 236).

Philibert van Borsselen's ‘Den Binckhorst’.

Zelden heeft een vignet[1]: een van alle kleding ontbloot, bellen-blazend-kind, in leunende houding zittend tegen een doodshoofd; aan zijn éne voet een uurglas, aan de andere een aarden watervat, dat bloemstengels drenkt; zó treffend juist de inhoud van een werk, aangeduid reeds door de tietel,[2] op zijn wijsgerige ondergrond herleid.

Die geest stijgt op uit de opzet. De aarde is het terrein van onze vreemdelingschap, de Hemel ons werkelik verblijf.

Onze schande is, dat we dit vergeten; onze eer, en onze plicht, dit te beseffen en er naar te handelen.

En om ons tegemoet te komen, heeft God, in zijn Wijsheid en zijn Goedheid, het tijdelik veld van onze wandelingen, als overladen met tekenen en vingerwijzingen; hij gaf ons ogen en zinnen, die wij slechts hebben te openen.

Mits wij ons losmaken van hetgeen ons van het hogere afleidt, en ons trekt naar het lage. Naar de stoffelike dingen, en naar de begeerten der zinnen. Naar het gestadig vermeerderen van onze have, naar de praktijken van de negotie, met haar wisselvallige uitkomsten, met haar gewaagde ondernemingen, haar hachelike tochten op onbetrouwbare zeeën. Naar de ruwe legerplaats, waar het grimmige oorlogsspook rondwaart, naar de vage geluiden in de onrustige pleitzaal, en het gedrukte gefluister en 't schichtig gedoe in de wisselkantoren. Ten slotte naar al het rumoerig beweeg van de mensenmassaas tussen de huizenrijen in de dompige steden.... Niet dààr is de rust

1) Tussen de woorden, links en rechts: *Vivo-Equidem*, en met het onderschrift:

> Ghelijck een Bloem van haere struyck gesneden
> Een wijle tijds door 't water werdt ghevoedt:
> Soo leeft d'wijl hy sick weer ten Hemel spoedt,
> Den armen Mensch in tranen hier beneden.

2) D e n B i n c k h o r s t ofte Het Lof des Gelucsalighen ende Gherustmoedighen Landlevens. Aen Jonck-heer Jacob S n o u c k a e r t , Heere van den B i n c k h o r s t Amstelredam. Dirck Pietersz. Boekverkooper, op 't Water in de Witte pers, Anno 1613.

te vinden, en de vrijheid, en het genot.... De stad dient ontvlucht, en Gods vrije natuur opgezocht! Wel hem, die zich walgend afkeert van de jagende onrust, welke de mens, voortdrijvend over een helling, onherroepelik hoe langer hoe verder vervreemdt van zijn eigen ingeschapen wezen en van zijn voorbeschikte bestemming, en hem voert tot het onbehagelik oord van de fluisteringen der boze geesten... Neen, alleen, ver van 't gedruis der wereld en in de eenzaamheid van 't land, vindt hij zich zelf terug. Daar leert hij erkennen, dat hij, als de jongste nakomeling van den ouden Adam, naar Gods bedoeling, zijn plaats heeft te kiezen in de maagdelike natuur, om, daar, uit de eerste hand, het Vaderlik Alvermogen, en zijn onuitputtelike wijsheid en volle genade te leren kennen, te aanvaarden, en met een dankbaar hart te betrachten.

Heel de B i n c k h o r s t beaamt en omschrijft deze erkenning. Het voert tot tietel: ‘Lof des Landlevens’. Het is inderdaad een beprijzing van God, door middel van de voor ons geopende natuur, en de wijze waarop de natuur door de daarin geplaatste mens wordt aanschouwd, en voor zijn levensdoel wordt benuttigd. Want de natuur is er in de eerste plaats om de mens, en ze is aan de mens gegeven, om onder noeste vlijt en nauwlettende opmerkzaamheid, een voedster van lichaam en geest, een levende en levenwekkende openbaring te worden. De mens is dus in de eerste plaats, volgens een oude Goddelike beschikking, - landman. Daarom zal de beschrijver van zijn landelik leven, naar recht en rede, zich er eerst in willen vermeien om, door de vier seizoenen heen, zijn belangen als landeconoom ten toon te stellen. Dan, in de tweede plaats, is de land- en tuinman de wijze opmerker, de dankbare leerling, en de ijverige betrachter van wat de Schepper dag aan dag in het materiaal van zijn aanschouwingslessen heeft neergelegd. Want het levende is levend gemaakt voor het Eeuwige Leven. Het vergankelike leidt omhoog tot het oneindige. Het tijdelike moge de zinnen trekken en de mond verleiden tot loven en prijzen van fraaie vormen en verven, nochtans, zullen deze lijnen en kleuren bij een ernstiger bepeinzen in de beschouwer het bewustzijn verlevendigen van het sterke kontrast tussen de verlokkende schijn, die het ware wezen bedriegelik verbergt, en de onomstotelike waarheid, die ons duidelik voor ogen stelt, hoe aan de schoonheid de worm der vernietiging knaagt! ‘Gelijk het gras....’ vermaande ons reeds het Psalmwoord. 't Is door het prisma van deze rigoristiese wereldbeschouwing, dat de bloem, pronkend op haar stengel, het veelbetekenend symbool ook van 's mensen aardse broosheid is geworden, en het kort-

stondig bestaan van, zelfs de Heer der Schepping, aanduidt tegenover een leven in Eeuwigheid. Doch zo dit Eeuwig leven onder 't bereik zou kunnen vallen, dan dienden in de korte spanne tijds op aarde de zinnen vóór alles ook dit Eeuwige te betrachten. Daarvoor zorgde reeds, - zoals gezegd is, - de wijze en goede God. Door de natuur leerde hij onze gedachten leiden, onze wegen richten. Ze steunt en ze waarschuwt: ze doceert in exempelen. Ze spiegelt het nietigste schepsel aan de mens in God; ze laat de mens in God door alle wanden en weefsels van 't wereldgebouw weerkaatsen.

Dit is de inhoud van de B i n c k h o r s t, waarvan nu eens de aard, dan weer de vorm de auteur VAN BORSSELEN met een onverbreekbanr snoer aan de landgedichten van ZORGVLIET's dichter en HOFWIJCK's kluizenaar en door beiden aan OCKENBURG's weiman verbond.

De hefboom, welke deze litteratuur-trek in beweging bracht, was het zich vernieuwend Humanisme. In H o r a t i u s *Beatus ille*, V i r g i l i u s ' *Landgedichten* en M a r t i a l i s ' Epigrammen, waarin de symptomen van ons eigen nationaal gedicht zijn aan te wijzen, zullen we tevens de aspiraties naar het arkadiese leven terugvinden, opgewekt als deze waren voor het gevoel van een geestelike vermoeidheid, die zich noodwendig moest openbaren als een gevolg van een hoog-opgevoerde grootsteedse-massa-kultuur; aspiraties, die immer reagerend zullen inwerken tegen toestanden in het kultuurleven, waarin het rustig beloop van een spontane en natuurlike ontwikkeling wordt achterhaald en overmand door een sportatief opdrijven van geprononceerde principes en wetten, en het speculatief exploiteren van politieke en kunstrichtingen ter voldoening aan de modezucht van een geëxalteerde maatschappij. Alsdan verkondigen fijngevoelige geesten, als mens herboren, wederom de oude waarheden, die in tijden van krizis op een nieuw als onvergankelike wijsheid worden gevoeld. Hier nu was het Bestand zulk een kritieke tijd. De oorlog had de geesten vermoeid; nu de ontspanning kwam, en de sterk gebogen veer, die in de drang der lange jaren het schrap gestelde drijfwerk in een zelfde vaste richting had geleid, zich ontliet, voelde men zich zelve weer, en bij zich zelve de eenzijdigheid en de onwaarheid van een staatsleven, dat de raderen van zijn organisme liet drijven volgens oorlogsmotieven, en de betrekkelike halfheid en holheid van een samenleving, die zich liet voorstaan op Christelike grondslagen te zijn gebouwd. Levendig moest men beseffen, hoe lange tijd het gevoel van *noodwendigheid* dat van *billikheid* had moeten ondervangen, het *geweld* een hogere stem was toegekend dan aan het *recht*. Deze er-

kenning kon niet nalaten, een gevoel van onbehaaglikheid in 't leven te roepen, dat des te meer onaangenaam moest aandoen bij 't besef, dat ook nog, voor het vervolg, de staat van zaken, zolang de krijg niet definitief beëindigd was, op losse schroeven stond. Veertig jaren had hier de oorlogsfurie gewoed. Jaar op jaar drongen benden van allerlei natie, niet het minst de vermetele Spanjaarden en Italianen, opnieuw over de Brabantse en Twentse heiden tegen onze grensstromen op. In geen land buiten het onze was zo iets te zien geweest. Franse en Engelse officieren repten zich naar deze gewesten, als het schouwtoneel bij uitnemendheid, om er hun ervaringen in een immerdurende krijg te verrijken. De Duitse staten in 't Oosten dekten we met onze waakzaamheid, en vingen de stoten, tegen hen gericht, in onze flanken op. Waren 't dan deze gewesten alleen, die met de oorlogsplaag blijvend moesten worden bezocht? Was de roede Gods dan enkel op deze volken gelegd? Zo redenerende, moest zich aan het gevoel van vermoeidheid, onlust en vereenzaming, het schuldgevoel paren van mogelike permanente tekortkomingen, als zouden onze verharde laatdunkendheid, en de steeds voortgezette terzijdestelling van hogere belangen, dan die op een oorlogstoestand gebouwde staatsen handelsekonomie, en een daarnaar gevoerde allereenzijdigste en immorele staatspolitiek moesten dienen, het misnoegen van de Hemel hebben gewekt. De kwestie was te teer, om in een werk, dat het karakter van een lofdicht getrouw moest blijven, aan de orde te stellen. Maar VAN BORSSELEN kan niet nalaten, zijn bedenking als vragenderwijze een ogenblik bij zijn hoorders in te leiden, en zijn weemoed over wat zijn geest bezwaart, hangt als een dunne mist over zijn ernstige betrachting heen. De oorlog is een ramp, over de wereld losgelaten als een noodzakelik uitvloeisel van de boosheid der mensen. De gouden Eeuw kent slechts een algemene vergenoegdheid, en deze tevredenheid zou alleen gehandhaafd kunnen blijven onder een levensregime zo vol eenvoud, dat het aan alle begeerten, die boven 't beslist nodige reiken, de adem beneemt. Men zou zich voeden met wat de bodem gaf, de bron opwelde, en zo men zich dekken wilde, de bomen leverden aan schors en blad, en 't onnozele schaap aan wol. Het zijn de geschenken der natuur, die God geeft uit de eerste hand.

Wat hier is uiteengezet, is een lang overgeleverde litteratuur ‘beschouwing’, merkwaardig als verschijnsel in de kultuur-geschiedenis, maar niet de geschiedenis zelve. Geschiedenis zou zijn, - zo die geschiedenis aan de hand van genoegzame gegevens volledig geschreven kon worden, - de beschrijving van de noodwendig geworden verdeling

van arbeid, en van de steeds zich wijzigende verhoudingen tussen het bezit en de voor de handhaving en uitbreiding van dit bezit benodigde arbeid, en zo die arbeid mede door anderen wordt verricht, de koerswaarde tegenover elkaar van arbeidsloon en produktie. Want Jonker S n o u e k a e r t , de bewoner en de bezitter van de B i n c k h o r s t , was niet alleen een landbewoner, maar tevens land*heer*, aan wie, naar oud beschreven kostumen, enige heerlikheden van lagere orde, nog hun hulde ten leeneed opdroegen; een man, zo niet van kapitaal, dan toch van goeden doen, die zijn mensen had, om zijn moestuin te spitten, zijn koren te snijden, zijn hakhout te snoeien en zijn tafel te dekken, en van zijn overvloed nog gastvrienden, waaronder een zwager, die niet minder dan Raadsheer was, kon onthalen. En ook al nemen we gaarne aan, dat de jonker zich wist tevreden te stellen met zijn kwaliteit van een eenvoudig levend landeconoom, zonder enige politieke of ambtelike eerzucht, en die als vrijgezel zich in zijn huishouding een tamelike beperking kon opleggen, niettemin kon ook deze hereboer, ongeacht de fantasieën van VAN BORSSELEN over de Saturniese tijden, onmogelik vrede vinden met toestanden, waarbij de jonker en zijn arbeiders op eigen akkers, in vreedzame nabuurschap, hun rapen teelden en hun honing wonnen. De jonker hield niet van zweten, en deed geregeld zijn dutje, zodat hem anderzijds niet nagegeven kon worden, dat hij niet wenste anderen te laten leven. Maar dit was ook niet de bedoeling. De dichter wenste het ‘handleven’ te verheerliken; niet zoals het in alle opzichten of zelfs niet ten naastenbij, geleid werd, maar zoals dit geleid zou kunnen worden, door iemand, die zulk een leven ten volle met zijn tijd en zijn zinnen zou kunnen omvatten en zoals het door hem kon worden genoten en toegepast. Daarvoor was nodig een doelmatige verdeling van tijd en van aandacht; daarvoor behoefde de schrijver iemand, die in zijn geest, en ook zoveel mogelik *in facto*, al zijn tijd vóór zich, en het ganse terrein tot zijn beschikking had; aan wie met enig recht eveneens de vaardigheid kon worden toegekend, om met zijn opgetogen geest de dingen en de verschijnselen in Christelik-didaktiese zin te vergeesteliken. Daarvoor meende hij, tevens lettende op zekere eisen van geëduceerdheid en zekere waarborgen voor een harmonies concentreren, niemand beter te kunnen aanwijzen dan de, niet door materiële zorgen uit 't evenwicht gebrachte eigenaar, daargelaten nog de overweging - zo ze niet de gewichtigste is geweest, - dat de bezitter zelf een vriend van de lofredenaar, en juist de ‘huize’ Binckhorst, voor de lof van die vriend, het dankbaarste onderwerp was.

Vergezellen wij in onze gedachten de bespiegelende landjonker,

terwijl de leidende hand van de dichter ons langs de zinrijke verschijnselen van zijn beperkt natuurdomein voert.

De winter is voorbij, en het voorjaar heeft zijn intree gedaan.[1)]

Aan de schoot der aarde is het jonge zaad toevertrouwd, en het zaaisel ligt, gedekt door een dunne aardlaag, verholen voor het oog, dat wacht op 't geen na de geheimzinnige rust, het oppervlak zal uitslaan. De moederkorrel ontbindt zich, de nieuwe plant ontspruit. *Mors reperatio vitae*: ‘onze vergankelikheid is de enige wezenlike voorwaarde voor onze opstanding ten oordele Gods.’ Entende en wiedende ziet de landheer de dagen lengen en de Meitijd zich in haar feestkleed hullen. Een rijke bloemenpracht bekoort het oog; een ongekende, en een nimmer, door welke kunstzinnige schilder, na te bootsen kleurenweelde zingt al haar toonaarden uit. Tot lof van's Scheppers Alvermogen?... Pas op! *Te veniende dié, te discedente*: tot onderrichting aan 's mensen blinde waan. ‘Eén windvlaag, en de koude adem beneemt haar schoonheid en kracht: ook wij schepselen, worden neergestrekt in de lente des Levens.’ Velen zijn blind en doof, enkelen slechts opmerkzaam: De Heliotroop houdt aandachtig haar gelaat naar de voedende en koesterende Zon: ‘wie onzer is niet gehouden de Gerechtigheid Gods bestendig voor ogen te houden, zich in haar aanschijn te verblijden, en door de warme stralen van Zijn toegenegenheid onze koele harten te laten verwarmen? Ieder kan weten, dat niet de aarde de bodem van onze bloeistaat is, maar de mens een edel gewas, dat door Gods hand moet worden gevoed.’

De wandelaar nadert de bijenkorf, waarin de ordelike maatschappij der kleine diertjes in de eerste plaats van 't Goddelik beleid getuigt: ‘zo ook moet elke Koninklike plicht aansturen op het heil van 't volk; en de Vorst’ - let op 't gemis van 't angelwapen, - ‘zich niet door 't geweld moet zoeken te handhaven, doch liefde voor vrees zal oogsten met het statige vertoon van het meest waardevolle koningschap.’ Aan het Rijk der bijen paalt de republiek der mieren, - is dit wenselik, kleine diertjes, en een punt van strikt vertrouwen? (vraagt de wandelaar) en, - ‘zou het voor 't Gemeenebest der

1) Deze aankondigingen geschieden door omschrijvingen in Virgiliaanse geest, zoals in dezen:

> Soo haest als 's Hemels Ram den Spring-tijd ons ontblootet,
> End s'aerdrijcks milden schoot met zijnen horn opstootet....

vgl. Georgica I, 217.

Verenigde Landen geen wantrouwen-wekkende bezwaarnis zijn, een grootmachtig Koning als nabuur te moeten dulden?' - Ondertussen slechten de nijvere diertjes de paden, en brengen moeizaam hun voorraad thuis: 'welk een voorbeeld voor de zorgelozen, die in gebreke blijven, om de overvloed van de zomer te bestemmen voor de behoeftige winter, en de oogst der jeugd niet weten te dragen naar de zwakke dagen van de gebrekkelike ouderdom.' Tevens bedenkt de wandelaar, dat de mier haar graanoogst tot haar eigen gebruik pleegt aan te wenden: een levenstrek, die van het nuttigheidsstandpunt gezien, haar achterstelt bij het als huisdier geëxploiteerde honigbijtje. Het arme miertje komt haar vonnis niet vrij: 'wacht u voor zulk schadelik roven en zulk een gierig zelfzuchtig gedragen! Leer het edele bedrijf van de kleine noeste werkers, die in de Arabiese wouden de gom bereiden, en de mens aan zich verplichten met het taaie en stevige lak....'

Laten we een ogenblik de wandeling onderbreken met de opmerking, dat het niet aan Van Borsselen persoonlik te wijten is, wanneer hij aan misvattingen lijdt. Schellak is geen Arabiese gom; schildluizen zijn geen mieren, en al wat men van 't Oosten wist, was geografies, inwendig verward en naar buiten vaag omlijnd, zoals de natuur-historiese kennis onkrities en merendeels in haar inhoud legendaries was.

De 17e eeuw had de kennis der Oudheid, voortgedragen door de Middeleeuwen en de nieuwe tijd, in haar geheel en schier zonder enig voorbehoud aanvaard. De natuurbeschouwing was nog steeds de Aristoteliaanse; de vorm en de inhoud van haar wetenschap de populair-systematiese en anekdotiese van Plinius; en de speculatieve didaktiek, welke er reeds te voren niet in te miskennen viel, onder de Christelike schrijvers tot verstrekkende moralisaties en tot een op dogmatiese gegevens gebouwde natuursymboliek uitgebreid. Hoe zeer gelovige handen hebben geschroomd, een door poëzie en Godsgeloof gewijde natuurfilosofie, uit de hoog-gekleurde bestraling van de legendariese glans in het koudere en meer gedempte licht van de twijfel te trekken, zien wij aan onze dichters van het bloeitijdperk, inzonderheid aan VONDEL, die zijn - in onze ogen onwetenschappelike en onkrities aanvaarde - kennis, zonder bezwaar als voorbeeld en als bewijsgrond aanwendt. Doch, deze soort kennis had voor zich zelf alsnog hoegenaamd geen pretenties. Ze is illustratief: ze verklaart bij voorkeur Gods wijsheid, duidt de geheimen aan van Zijn wonderkrachten, de diepe zin van haar vermanend karakter, de verborgen

zin van haar Verlossingsymboliek. Ze is geabsorbeerd in 't Christendom, en hunkert er naar, in Christelik-didaktiese zin te worden gereprestineerd.

Hier dus ook gewaagt men van de Spaanse merrie, die - naar de bewering der ouden - het veulen, aardend in zijn snelle loop naar de geest zijns vaders, van de westenwind ontvangt; hier ook verwarmt de met piëteit aanschouwde ooievaar de koude leden van zijn bedaagde ouders, voert ze mee op hun sterkere rug en draagt een kei in zijn poot, om de tragen tot spoed te manen; hier ook weeft de wijfjesspin haar web, en vangt het mannetje vliegen: - ‘geen Aristoteles of Xenophon leert ons beter de plichten in een rechtgeaard huishouden!’ - of zuigt de kobbe haar gif uit hetzelfde sap, waaruit het bijtje het zoete zeem vergaart: - leerzaam voorbeeld voor ons, hoe de dingen der wereld, - en Gods woord niet het minst, - de enen tot heil verstrekken, terwijl ze door 't veraard gemoed ten kwade wordt misbruikt; en de jeugd, niet als de spinnen, maar als de bijen, uit alles haar lering heeft te trekken ten goede...

Doch we hebben onze wandeling voortgezet. Een horzel heeft het web van de spin verwoest; de ‘zotte’ vlieg is er in blijven hangen - ‘Hoort er ene of andere schout, verdwaasd - of verkocht! - bij de overbluffende aandrang van de gedaagde, niet zijn oren tuiten?’ - De gastheer komt in 't bloemenperk en plukt een ruiker. Zal 't voor zijn beminde zijn? Zo ja, welk een afgrond opent zich voor onze ogen tusschen de kultuurbodem waarop de gastheer, en het terrein, waarop wij nakomelingen, driehonderd jaar later, geestelik leven: ‘Dat bij 't aanvaarden van zijn gave, de met bloemen begiftigde maagd moge bedenken, dat even snel, als deze bloemen verwelken, ook haar eigen schoonheid, onherroepelik verloren, verdwijnt; dat haar leven in broosheid niet onderdoet voor de zwakke halm, die de bloemtros bijeenhoudt; en hoe die zelfde bloemen, tijdelik in een aarden pot, door water, bezwaarlik in een wankelend leven gehouden, volmaakt het treurig bestaan van de mens weergeven, tranende in zijn jammerdal....’

Hoor, hoe lustig de vogels kwelen. In de vroege morgen is hun lied de gastheer een ochtendgroet; 's middags in zijn priëel wekt zijn cither hun echo in het loof der overhangende kruinen; en 's avonds nog omringen ze hem kwelend, bij zijn avondmaal. Hun stemmen ontdragen hem zijn zwaarmoedige gepeinzen. Alleen de arme tortelduif is 't beschoren de legende te schuiven tussen de

levenwekkende werkelikheid, en de melodie in de mineurtoon om te slaan. Sinds de tijden van Ovidius zit ze, zonder gaaike op een dorre tak, om als *begrip*, het levende tiepe vervangend, maar in haar duurzaamheid geschraagd door de melankolie van haar roep, enkel en alleen voort te bestaan om te leren: ‘de door de dood vereenzaamd levende gade betrachte de meest mogelike kiesheid in het aanvaarden van een nieuwe partuur, en niemand bezondige zich, de dood van zijn ander ik te wensen of te verhaasten.’

Klanken, kleuren, lichtspel, zonneweelde, roepen een hoogtijdstemming op. Zo even heeft de opgaande zon met gouden flitsen en glanzen de spitsen en daken van zijn hoog huis omstoeid. ‘Zo roept ze de dag voor onze verbeelding waarop de zon der Gerechtigheid de droeve nacht des levens en de heerschappij van de bedriegelike schijn-verlokkingen van deze wereld zal verjagen.’ Wie voelt niet de schrijning van deze tegenstelling? Dezelfde gulden zon, die in haar majestieuse verschijning helpen moet om het voorstellingsvermogen een symptoom toe te reiken van een onbeschrijfelike Heerlikheid, zou als verheven verschijnsel haar waarde slechts ontlenen aan haar diepe tiepiese zin, doch als lust- en levenwekker van aardse weelde en 't ondermaanse natuurgenot, slechts onder voorbehoud zijn te aanvaarden.... Doch laten wij ons niet misleiden. Het tijdelike, weliswaar, is tegenover het Eeuwige onwezenlik, en als afschaduwing van dat Eeuwige van futiel belang; inderdaad, is het vol geheimenissen; en bij de roeping van de mens, om deze mysteries te leren kennen; de ingeschapen neiging om ze met zijn zinnen te begrijpen; de wellust om ze met zijn hart te doorvoelen, heeft bij deze of gene uitverkorene het Mysterie zelf zich een woning opgericht, en straalt de schoonheid zelve uit door de wanden van de tempel....

Ginds klimt het veil omhoog tegen de knoestige eik, de winde omslingert de els: ‘helpt en steunt elkaar, mensen, met een allesomvattende liefde, doch ontzie elkaars voedende levenssappen;’ - elders rekt de pompoen in één zomerseizoen boven de eikekroon uit, om tegen de winter opnieuw te verdorren: ‘leer dat de pracht, zonder macht, zichzelf niet kent, en bij de minste tegenspoed te niet gaat, zoals een blaas met rammelende bonen bij de geringste speldeprik ineenzakt.’ Op 't korenland zien ze de arbeiders de zeisen inslaan; naast de lege aar, die zich trots omhoog heft, buigt de volle halm zich naar de grond: ‘Warenar is neuswijs, de Vroede en Deugdzame bescheiden.’ - Ze naderen een heuveltop, van waar het, doch eerst

dageliks op te pompen water, naar beneden geleid, aan hun voeten een fontein doet springen: ‘opdat de hoogmoed, prat op zijn gaven, bij dit exempel leert inzien, hoe alles wat hem gegeven is, van God is ontvangen, en hoe de stroom van zijn bevoorrechtingen plichtmatig geleid dient te worden naar zijn medeschepselen van lagere orde, om honderdvoudig in druppelen versproeid, in milde zegen zijn Christennaasten te loven, ter gedijing van Gods kerk....’

Doch staat er boven op de heuvel geen uitkijktoren, en steekt op de top geen tenen korf, waarin de bedrogen vogels, elkander pikkende hun onbezonnenheid verwijten? ‘Dat niemand dan, die in de echtfuik zich zelve vangt, zijn lang berouw op een ander schuive dan op zich zelf.’ - Van de heuvel afgeklommen, genieten de wandelaars van de kostelike druif, waarvan het gegiste sap lafenis en 't hart verheuging schenkt: ‘niet waar, gematigdheid in gebruik, sluit onnut, misbruik en schade aan ziel en lichaam uit!’ Dààr ook rookt de ijmker de volle korven, om zich de zoete inhoud te naasten: ‘immers geurige rozen en smeltende honig kunnen eerst genoten worden, met omzichtig ontgaan van spitse angels en stekelige doornen.’ Niet alle honig wordt echter, volgens de wetten van een welbegrepen economie aan de diertjes onthouden. Moraal: ‘Ieder arbeider heeft 't recht om van zijn loon te leven.’ - Meteen is de jachttijd gekomen, en 't vinkentouw, de lijsterstrik en 't snippenet leveren hun welkome rente: ‘armzalig volk, dat zich op de trouw van onbekenden verlaat, en de verlokkingen van baatzucht met hun leven betaalt.’ Ondertussen - want we hebben ongemerkt in deze G e o r g i c a de jaargetijden tot aan de winter gevolgd, - heeft de storm een eikeboom geveld, terwijl de buigzamer els gedwee 't geweld heeft weten te ontwijken: ‘hoe weet het lijdelik geduld het felle woeden van de nijdige toorn te belachen!’ - een nevel, en kort daarop een ijskorst, heeft de drasse landen bedekt: ‘beide een treffend beeld van 's levens ijdelheid, dat voor de Zon van Gods Gerechtigheid wegtrekt in 't ijdele niet;’ sleden, en scharen van rijders krioelen dooreen en betrouwen zich op 't doorzichtige bedriegelike kristal: ‘beeld van de schijn-schone wereld, die trouweloos de onbedachtzame, die zich op haar verlaat, in 't niet laat verzinken.’ Alle seizoenen door brengt de nacht de stille sterrenhemel, tegenover welke pracht de aarde zwijgt; óók alle seizoenen, ligt overdag, het vlakke veld in stille afwachting, ter contemplatie: ‘doch zo het firmament ons oproept naar omhoog, de wereld, die zich neervlijt in de diepte, laat zich herkennen als een poel van eerzucht, bedrog en begeerte, van waaruit zich een ieder moet beijveren, zich te onttrekken, en zo hij alsnog

genoodzaakt is, in haar midden te leven, toch uit zijn binnenste diezelfde wereld dient te verbannen.'

Is die wereld niet de Doolhof van de B i n c k h o r s t ? 'Grijpen niet de handen van de onervaren en wufte wandelaar naar de *Goudbloem*, de *Munt*, het *Beurskruid*,[1] het *Kroonkruid*, de *Eereprijs*, de *Duizendschoon*, de *Fluweelbloem*?[2] Houden de Rozen er niet heimelik onder haar zachtrode bloemblaadjes haar valse stekels verholen? Ontveinst hij zich niet de aanwezigheid van het overvloedige *Hartgespan*, het *Tormentil*, het bittere *Agrimoni*, het *Zorgzaad*, de *Weegbree*, de *Tijloos*, het *Guichelheil* en de *Kruisbloemen*? Alleen hij, die in 't Labyrint der wereld de trouwe draad volgt van Gods Woord, houdt zich vrij van eer en goed te laten steken in de scherpe wellust- doornen, maar voedt de honger van zijn ziel met *Palma-Christi*,[3] laat zijn dorstig hart bedauwen met het sap van 't *Heilig-Kerst-kruid*,[4] betrouwt zich met *Patientie*[5] op *Gods Genade*[6] en houdt standvastig *Christus ogen*[7] in 't vizier.'

Niettemin, al het bovenstaande is reflex-licht, en van uit de wezenlike tuinen en hoven van de Binckhorst straalt de bescheiden zelfgenoegzaamheid en het rustig welbehagen van de bespiegelende wandelaar met een warm-voldane glans. De heer van de buitenplaats heeft ondertussen de hem rondvoerende lofdichter al de levensgenoegen en gemakken doen kennen, welke zijn bezittingen, onder een deskundige leiding, en onder een behoorlik toezicht, hem bieden.

Wendt hij zich uit zijn huis naar de waterkant, dan staat hem 't gevogelte op te wachten, gewoon om uit zijn handen te worden gevoederd;

> vooreerst die Enden stoute bende
> Dy volgen tot in huys, end als de wel-bekende
> Hun aes oplesen, end verschoeyen na den gracht,
> Terwijl het tam Veld-hoen staet voor de deur en wacht,
> De lugge Gans aentreedt, de fiere Pauw steert-proncket,
> End des Calcoenschen Haens gepruyl op sijn aes loncket,
> Waar by dick een blauw wolck van Duyven nederdaelt,
> Selfs de snee-witte Swaen, die s'anders in t'wild haelt,
> In s' winters bangen vorst comt dy om bystand manen.

Noemt hij zijn wandeling - de haan en de kippen, met de faizanten

1) Beurskruid = Herderstasje (?) Zie H e u k e l s , Woordenboek blz. 53.
2) Fluweelbloem = Koningkaars (?) Heuk. blz. 270.
3) Buksboompje (?).
4) Kerstroos (Helleboris nig.).
5) (?).
6) Gratiola L.
7) (?).

ter zijde latende, naar de bloemperken, dan ziet hij de kleurenweelde in zijn hof de bonte schittering van paarlen en edelgesteenten te boven gaan, hoe kunstvaardig ze ook zijn ingezet in de donker-violette schrijn. Want hier, -

De stof is jeugdigh groen van swarten weder-schijn,
Waer menigh cruyd end bloem fraey ingelyvet sijn.
De Turksche Tulpen hier het vlammigh hooft ontluycken,
D' Engelsche Rosen daer op hare scherpe struycken
T' lijf-verwigh bosch opslaen, hier op een groene stam
De Fransche Lely wit, daer de Goud-blomme klam,
De blauwe Hyacinth, de geel Bresijlsche Rosen,
Het veel-gespickelt blad waer mede d'Angiers blosen,
De Lisch van over Zee die s' hemels Boogh af maelt
De fraey Een-daghsche Blom van wt *Peru* gehaelt,
De Violetten bleeck die dijne paden boorden,
De purpere Narcis, de ingroene Vinkoorden,
De blomme van Damas, de roode Martegom,
End peerse Crocus met soo menich ander blom
Dy met haer schoone verw' end soeten reuck verblyden,
Dijn ooghen feest aendoen, end 's Heeren hand belyden.

Loopt hij de lanen van liguster en buksboom door, welke die perken omringen, naar de buiten-allee's, dan verlustigen zich zijn ogen, terwijl hoge eiken en daarachter lage elzen, - een niet ongewone beplanting der uiterste lanen in die tijd, - het felle licht van hem weren, in de met eigen voordacht en met speelse geest, aangebrachte afwisseling in de randbeplanting der square's van zijn kruidtuin. 't Zijn groeperingen

Van suere *Sause-boom*[1], van blyde *Tamarisch*[2],
Van groene *Seuen-boom*[3] end van *Genever*[4] frisch
Van clamme *Leven-boom*[5], end scherpen *Spaenschen doren*[6],
Die in sijn viercant elck sijn aerdigh opgeschoren.

Niet minder merkwaardig is de zinrijke bedoeling geweest, als

De *Myrtus* lieffelick, d'onsterfflicke *Laurier*,
De teere *Rosmarijn*, de stekend' *Eglentier*,
End droevighe *Cypres* met haar steeds-groene blaren
Elck in haer middel-perck een blijde loof-werck baren

opdat ze

Op dijns Hofs schoon tapijt, end s'Liefdes lieflickheyd,
Des waren Wetenschaps end s'Deuchds onsterflickheyt,

1) Spina appendix, vulgo Berberis.
2) Myrica.
3) Salina.
4) Juniperus.
5) Arbor vitae.
6) Pyracantha.

Der menschen broosheyt end treur-blyschap van ons leven,
Met s'Doodes eygenschap dy recht te kennen geven.

Zo nadert hij, terwijl een gerechtvaardigde voldoening over het spaarzaam gebruik van zijn tuingrond, voor alles wat het oordeel heeft overwogen, zijn moed heeft ondernomen, zijn vlijt heeft verzorgd en de mildheid van de bodem staat te belonen, zijn warande. Daar heeft hij

boghe-wijs de Popelen gevlecht,
End op 't Oost-zijdigh pat als staken bot gehecht,
Doch in een Somer-tijd soo vergroent end begroeijet
Dat nu haer bevend loof een Galerij aenvoeijet,
Met wit Moerbesij-hout rondsomme dicht bepoot,
Twelck sijnde nu gesterckt in sijn bequamen schoot
Sal den verdorden stam der Popelen bedecken,
End met haer jeuchdigh blat een Wandel-plaets verstrecken.[1)]

Na een bad te hebben genomen, wandelt hij eens naar de voorzijde. Daar ziet hij VAN BORSSELEN zelf en daar het zomertijd is, zien wij hoe SNOUCKAERT hem toewenkt,

End van (s)ijn brug aftreedt tot wandelingh bereijdt.
Der Enters milden groeij (hem) ginder heel wel greijdt,
(Z)ijns Boomgaards wit tapijt (s)ijn ooge hier vermaket,
End met sijn lieven reuck het vrolick herte raket,
Daer t' fraeij-gehulde Land (hem) vriendelick toelacht,
End met een groenen rock om sijn bree lenden pracht.
Hier in het leege veld de reijne water-grachten
Met haren blancken rug der Sonnen glants verachten,
End *s'Binckhorsts* leeflick bosch, als in een spiegel claer,
Constichlick sonder const afmalen, terwijl daer
Langs haer begraesden boord de schoone glatte Koeijen
Wt liefde na de lucht der Stieren tuchtigh loeijen,
Het wolle-drachtigh vee 's aerdrijcks groen haijr afscheert,
En t'dertel Lammeken met hupp'len sick geneert:

of, zo het in de wintermaanden is, wanneer zijn aandacht wordt getrokken naar de hak in 't lage hout of naar de opsnoei van 't opgaand geboomte, dan gaat hij

1) Met alsnog deze opmerking en moraal:

Bedwongen door de cracht van dijn const-rijcke hand
Doch hare schoten jonck na haren rechten stand
Sick stedes pijnen, want aerd wil tot aerd weerkeeren,
Wat in naturen is kan niemand licht verleeren.

Om (s)ijn hout-hackers sterck alleen met (s)ijn bij-wesen
Te vorderen hun werc, en schept vreucht in 't vremt wesen
Van desen die hout boscht, oft dien die met den bijl
End swaer gesteen een Esch doet stuijckelen, terwijl
Een derde met sijn vijl des hout-saeghs tanden scherpet,
Oft met een groot gecraeck een Eijk ter neder werpet,
Waer van met voor-raet (hij) (s)ijn solder wel besorcht,
End t'overschot van dien op goeij betalinck borgt.

of, om zijn zinnen op een andere manier te verzetten, gaat hij op de jacht om ‘de radde Haas’ ‘en t'bloo Conijn’ te belagen, of om ‘de vette Ringelduyf’ en ‘de Quackel bot’ te lokken. Kortom, er is geen seizoen, geen dag, geen uur, of er is op een gepaste manier, enigerlei bezigheid te vinden, en elke genoten vreugd brengt voor de volgende keer een zoveel te meerder gevoelde genieting mee. Begrijpelik is het, dat in het dankbare gemoed ogenblikken voorkomen, dat in 't besef van dit gelukkig bestaan alle snaren meetrillen, en de innerlike klanken de geluid-effekten van de popelende natuurstemmen zoeken te benaderen. Hoor, in de pralende ochtendstond:

De lustighe Leeuwerck dij haer getiere-liere
Hier cierlijk tiereliert, end met een fiere swiere
Al tierende sick stiert te lochtwaert, end versiert
Een vreuchdich lied daer zij haer Schepper mede viert
Daer met een snelle vlucht de licht-gelijfde Kievet
Langs t' groen-gehaijrde veld al kijvend henen drijvet
Des Koeckoecks ouden sanck, des Pitters soet geluijt,
Des Cijskens knoteringh, der spreeuwen wild gefluijt,
Der Musschen heesch gesirck, der Duijven lief roeckoecken,
End s'Reijgers luij geschreij hoort ghij aan allen hoecken.

Door de voortdurende afwisseling van het aspekt is ook de didaktiese moraal, die op de koop toe is gegeven, genietbaar geworden; terwijl ook daar, waar zogenaamd de vrees voor een al te uitvoerige uitweiding de dichter met de uitroep: *Hola, Musa*! de Geest van zijn Poezie, niet alleen van pas, maar ook op een behendige wijze binnen de perken van zijn opzet weet te leiden, zijn vinding voor een voorzichtige inachtneming der regelen van de goede smaak mag pleiten. Onder deze uitweidingen loopt, zoals ook in 't geestige ‘Hofwijck’, inzonderheid in 't oog, zijn bezoek aan de boeren in Voorburg, waarbij hij de gelegenheid heeft gevonden, om met biezondere voorliefde gewag te maken van de naieviteit van het landvolk. Een wandeling met een kennis op een Zondagmiddag brengt hem in een dorpsherberg. Er wordt gedanst. Wat wordt waargenomen, zijn voor hem zo vele blijken

van ongekunstelde eenvoud, en krijgt daardoor reeds bij voorbaat het brevet van een geoorloofde manifestatie van een Arkadiese zieletoestand. De boer maakt de aarde minder verdorven dan ze zonder boeren zou zijn. De buitenman is van Adams geslacht, is Adams zoon. Zie, ze geven zich zoals ze zijn. De gelaatskleur is gebruind, maar gezond. De kleding is sober, maar schilderachtig. De manieren zijn boers, maar natuurlik. De bewegingen zijn langzaam maar los, de leden grof, maar soepel. Geen blanketsel van loodwit of vermiljoen bedekt het gelaat, geen haarijzer heeft krullen geschroeid, geen wenkbrauwen zijn uitgetrokken, geen rimpels weggewist, geen boezems opgevuld. Zij komen uit de hand van God, zoals Hij ze verkoos te formeren. Doch laten we hen afzien:

> hoe cluchtich sij een rondendanse breijen,
> Nu voor nu achterwaerts met cleijne sprongskens reijen
> Op een maet sonder maet, end singen beurt na beurt
> Een vrolick Boeren-lied met stemmen ongetreurt.
> De Vrijers sick om strijt beleeft end lustich dragen,
> Met luchtich springen elck zijn Vrijsters wil behagen:
> Want de Liefd' allesints haer groote macht bethoont,
> End met haer schicht niet meer den slechten cloen verschoont,
> Dan d'allergrootste Vorst, de Dorpsche Liefd' is lieflick,
> Oprecht end ongeveijnst, gestadig en gerieflick
> End niet als in de Stad, waer alleen goet end gelt.
> Zelfs boven d'eerbaerheijt, deuchd ende wijsheijt geldt.

Op deze wijze is het dat het leven van een landman, in heel de litteratuur, op een genoegelike wijze voortrolt. De nabetrachting, die VAN BORSSELEN geeft, sluit er zich op een gemakkelike wijze bij aan. Zij is een hulde aan de Gouden Eeuw, een weemoedige klacht over het verloop van de eenvoud en de deugd, en over de toenemende aanwas van de zonde en van het geweld. Zij houdt in de vermelding van die koningen en staatslieden, welke troon en ambt lieten varen voor de genoegens van de akkerbouw. Aan hen is *Snouckaert* gelijk, die op de door, zonde en verbastering, uitgeputte aarde, toch nog stof genoeg, en tussen de ruïnen van de verdwenen gelukstaat nog heerlikheid in overvloed, om de Schepper in zijn werken te loven. Daarom neemt *Snouckaert*, en door hem ook *Van Borsselen*, als het eerste en hoogste punt van aandacht, de oude Ridderlike hofburcht, het Grafelike domein, dat vierhonderd jaar toegewezen is geweest aan de aanzienlikste Hollandse adel, dat sedert door het vuur is verwoest, maar als een nieuw gebouw, ofschoon bescheidener als landhuis, uit de as is verrezen, nochtans bestraald door de oude glans van

't Gravenslot, omdat het heeft behouden het recht op de hulde van 28 dorpen en heerlikheden, welke tot de dag van heden éénmaal bij 't leven van elke nieuwe bezitter, als vasallen de eed van hulde en manschap plegen te doen.

Iets evenwel, ontbreekt aan de B i n c k h o r s t : aan elke Adam beschikte de Heer een Eva.

En die Eva behoeft slechts te komen. De natuur lacht haar reeds minzaam toe. De klimop omhelst de els, de kamperfoelie de eik. Het mos spreidt zich uit over de paden, de wandeldreven vlechten een groen gewelf, en wuiven haar koelte toe. Pomona houdt tot een verrassing haar vruchten schuil, Flora strooit alvast kleuren en geuren, en verzamelt bloemen voor 't bruidsbed. Laat zij naderen en S n o u c k a e r t gelukkig maken. Hij is die zegen waard. Hij is de man der Horatiaanse gelijkmoedigheid. Hij benijdt niet, en wordt niet benijd. Hem bereiken de verontrustende zorgen niet, en evenmin zal hij door onrecht de zorg aan anderen benemen. Hij bewandelt ‘de Middelmatigheids gewisse baan’. *Medio tutissimus*. Ook in de ruimte.

> Die d'allervasten Stond, den middelbaren, houwet,
> End dijne woonstad wijs op eenen Heuvel bouwet,
> D'wijl t'water menich-mael het leege land verdrenkt,
> End s'blicksems straal de cruijn van t' hoog gebergt versengt.

Zulk een voorzorg doet nadenken. VAN BORSSELEN's wens is het, om eenmaal S n o u c k a e r t 's voetstappen te mogen drukken, of beter nog, evenzeer in een zelfde zoete ballingschap, op een eigen erf, naast Snouckaert, één van gemoed en wil, en werk, en kout, zijn leven te mogen slijten. Mocht dit geschieden, dan zou de huize Binckhorst met zijn weiden, akkers, hoven en tuinen nogmaals het onderwerp zijn van een ‘onkunstigh’ gedicht, en bossen en wateren in die omtrek de naam van S n o u c k a e r t in echo-klanken laten weergalmen.... Of het zo ver gekomen is, staat nergens vermeld. Wel is het zeker, dat VAN BORSSELEN nog een ander onderwerp heeft bezongen, in het leerdicht ‘*Die Strande*’, dat in 1611 te Haarlem gedrukt werd.[1)]

J.K.

1) De uitgave die in 1838 te Antwerpen verscheen, is niet, gelijk KALFF (*Gesch. der N.L.* IV, 420) meent, een herdruk, maar berust inderdaad op een handschrift. Naast tal van fouten die de oude uitgave mist, vindt men soms in de jongere uitgave een betere lezing, b.v. vs. 1812 een *hoofs* ghebouw, 1896: in *zijn* plicht (voor *dijn*), vs. 1940 met een *gecromden* ploegh (voor *ghecroonden*). Een nieuwe uitgave zou dus een kritiese uitgave moeten zijn.
C.D.V.

Matthias Claudius in Nederland.

De letterkunde van onze Oostelike buren heeft hier te lande in het laatst van de achttiende en gedurende de gehele negentiende eeuw bewonderaars en navolgers gevonden. Een samenvattende geschiedenis van de Duitse invloed zal eerst geschreven kunnen worden, wanneer een voldoend détail-onderzoek voorafgegaan is. Terwijl nu op achttiendeeeuws gebied vrijwat onderzocht is[1)], ligt het negentiende-eeuwse nog bijna geheel braak. De volgende bladzijden zijn bedoeld als een bescheiden bijdrage voor een toekomstige opbouw: dieper gaande beschouwingen zouden zich niet tot één schrijver kunnen beperken. Wij bepalen ons hier tot MATTHIAS CLAUDIUS, een nu vrijwel vergeten figuur uit de Duitse letterkunde, maar die in de jaren, voorafgaande aan de oprichting van *De Gids*, een van de meest geliefde auteurs bij de Nederlanders geweest is.[2)]

CLAUDIUS' werk is in tweeën te splitsen. Bijna steeds is de inkleding van de stof humoristies en overal, waar het dieper gaat dan luchtige scherts, is het in wezen innig vroom. Maar terwijl de eerste vijf delen van de meest afwisselende inhoud zijn, wordt deze in de laatste drie, geschreven na de Franse revolutie, veel minder bont: hoofdzaak worden lange vertogen tegen de geest der eeuw, studieën op het gebied van godsdienst-geschiedenis, die meer stichtelik dan wetenschappelik van bedoeling zijn, e.d.

CLAUDIUS' populariteit heeft in hoofdzaak berust op het eerste gedeelte van zijn werk. Men gevoelde zich aangetrokken door de beminnelike persoonlikheid die uit dit werk sprak: door zijn warme

1) Naast de schets van C.G. KAAKEBEEN: *De invloed der Duitsche Letteren op de Nederlandsche* (1887) bezitten we de monografieën van Dr. KARL MENNE en de dissertaties over BELLAMY, VAN ALPHEN en FEITH.

2) MATTHIAS CLAUDIUS (1740-1815) is van 1768-'70 redakteur van de te Hamburg verschijnende 'Adreszcomptoirnachrichten'; na 1770 wordt hij enkele jaren medewerker aan de 'Wandsbecker Bothe'; tussen 1775 en 1812 geeft hij uit de 8 delen van zijn 'Asmus omnia sua secum portans, oder Sämmtliche Werke des Wandsbecker Bothen.'

liefde voor de natuur, door zijn rustige tevredenheid ondanks weinig gunstige materiële omstandigheden, door - wat vooral de Nederlanders trof - de eenvoudige, hartelike wijze waarop hij sprak over zijn huiselik geluk; en zeker niet het minst door zijn vrome humor, door BAKHUIZEN VAN DEN BRINK zo voortreffelik gekarakterizeerd in deze beide passages:

'Luim en humor zijn uit hunnen aard hoogst subjectief. En bij ieder wezenlijk luimig Schrijver springt die eigenschap in de oogen. Wij bedoelen hiermede niet, dat de humorist zich voor zijn publiek naakt behoeft uit te kleeden: neen, hij mag zich, zooveel hij wil, maskeren, kleeden, schilderen, knevelen, mits hij ons slechts een bepaald beeld in zijne schriften voorstelle, en daarop zijne ideeën en vormen betrekkelijk make. Neem CLAUDIUS b.v. en zie hoe nauwkeurig zijn ANDRES ons tot in kleinigheden voor oogen gesteld wordt: hij denkt alles, wat een vroom burgerman in dien tijd, den tijd van LESSING en KLOPSTOCK, van NIKOLAÏ en LAVATER denken moet; zijne vormen zijn geheel in overeenstemming met zijnen geest; zijne subscribenten zoowel als zijne likdoornpleisters: en wat niet in het karakter van den man rijmde, is door een vernuftig hulpmiddel op zijnen geleerden neef, den *Homme de Lettres à Wandsbeck*, overgedragen.'[1)]

'Er is eene luim, die berust op werkelijke, innig blijde gewaarwordingen, waarbij de vrome zich, als van het bezit der hoogere genade bewust, gelukkig gevoelt. Trekken van dien humour vindt gij vooral bij den mystieke terug, bij LAVATER, bij STILLING; zij is, of grenst aan dien gelukkigen toestand, waarop de levensbeschouwing van ASMUS berust.'[2)]

I. *De Tijdgenoten*

Waar in het laatste deel der achttiende eeuw in ons land zoveel Duits gelezen werd, daar wekt het geen verwondering dat ook CLAUDIUS' werk in ons land al spoedig bekend werd. Reeds in 1779 geeft de 'poëtizerende Amsterdamse apotheker' P.J. KASTELEYN een bundel *Dichtlievende Verlustigingen* uit, waarin o.a. vertalingen naar CLAUDIUS in rijmloze verzen voorkomen.[3)]

Een paar jaar later zien we RHIJNVIS FEITH aan het werk. In Deel II van zijn *Brieven over verscheiden Onderwerpen* (1785) geeft deze als vijfde brief: *Iets uit den Wandsbekker Bode* - een getrouwe, maar wat stugge vertaling van *Ernst und Kurzweil* uit het in

1) *De Gids* 1838 B blz. 252, 53. Recensie van *Pandora*.
2) *De Gids* 1841 B blz. 407. Recensie van JONATHAN: *Waarheid en Droomen*. Deze recensie, niet vermeld in de Lijst van B.v.d.B.'s *Geschriften* achter deel IV van de *Studiën en Schetsen*, bevat zoveel gegevens die voor het auteurschap van B.v.d.B. pleiten, dat dit wel zo goed als vast staat.
3) Vgl. J. HOEKSMA: *Jacobus Bellamy* blz. 57.

1783 verschenen 4e deel van CLAUDIUS' werken. In zijn zesde brief sluit hij zich dan geheel bij CLAUDIUS aan. Sympathie voor CLAUDIUS vinden we ook in de wijze waarop hij hem citeert (Brieven, VI, blz. 153):

'In de luimige beschrijving der echte Poëten, die ons ASMUS in de *Wandsbecker Bode* ergens opgeeft "Heldere reine keisteenen, aan welke de schoone Hemel, en de schoone Aarde, en de heilige Godsdienst aanslaan, dat 'er de vonken uitvliegen"; is meer waarheid, dan in de meeste wijsgeerige Verhandelingen bij een genomen.'

en later dit beeld nog eens gebruikt in de derde zang van *De Eenzaamheid* (1821, blz. 55): er is sprake van de Natuur:

> 'Eerlang zal in haar schoot die reine kei ontstaan
> Waar aan de hemel, aarde en heilge Godsdienst slaan,
> Dat heldre vonken uit zijn diepste wezen spatten,
> Die 't edel hart gevoelt, maar 't lage niet kan vatten.'[1)]

Bovendien vertelt KAAKEBEEN nog dat een groot deel der in 1790 verschenen vertaling van CLAUDIUS 'der pen van FEITH ontvloeide'.[2)] Nu schijnt het dat omstreeks 1790 twee vertalingen van deel I en II van CLAUDIUS uitgegeven zijn. De eerste verscheen in 1789 en '90 bij W. Holtrop te Amsterdam; het is een zeerslaafse, zonder veel begrip vervaardigde vertaling, met hier en daar onjuistheden. - De 'Alphabetische Naamlijst van Boeken' van de opvolgers van ARRENBERG (waaraan de jaren 1788 en '89 ontbreken) vermeldt deze vertaling niet, maar wel een van 1791, die eveneens te Amsterdam verscheen bij de Erven H. Gartman; deze uitgaaf is in geen onzer grote bibliotheken aanwezig en de Vaderlandsche Letteroefeningen, die anders alles wat uitkomt recenseren, maken er geen melding van. - Of werkelik FEITH aan éen van deze vertalingen (waarvan mogelik de tweede slechts een nadruk van de eerste is) debet is, heb ik niet kunnen ontdekken. Intussen weten wij het belangrijkste: dat de gevoelige, vrome FEITH zijn Duitse geestverwant had leren kennen, en er is niet veel vermetelheid nodig om te veronderstellen dat FEITH's belangstelling voor CLAUDIUS zich wel niet bepaald zal hebben tot de enkele stukken waarvan we zeker weten dat hij ze las. Om een enkel voorbeeld te noemen: de hondenvriend FEITH (men denke aan de bekende passage in *De Ouderdom*, 1802, blz. 17-19) zal stellig

1) Vgl. H.G. TEN BRUGGENCATE: *Mr. Rhijnvis Feith* blz. 141.
2) KAAKEBEEN: *De Invloed der Duitsche Letteren op de Nederlandsche*; blz. 39.

met grote ingenomenheid CLAUDIUS' gedichtje *Als der Hund todt war*[1], gelezen hebben. En zo zal ook de theologant FEITH bij CLAUDIUS allerlei van zijn gading gevonden hebben.

Veel Nederlanders zullen door de vertaling, die FEITH gaf in zijn *Brieven* II, voor 't eerst met CLAUDIUS hebben kennis gemaakt. Een aardig getuigenis hiervan is ons bewaard in een brief, door de achttienjarige STARING in 't najaar van 1785 aan FEITH geschreven.[2]

'Met welk eene vreugde heb ik het 2de deel uwer brieven ontvangen, Mijnheer! - Zo veel licht, zo veel waarheid over alles verspreid! ik voeg met eerbied mijne dankbetuigingen bij die van het vaderland. Die lieve eenvouwige regels onder het vreedsaame (hoe zal ik het best in 't neerduitsch noemen!) 6de plaatje uit den Wandsbekker Bode wat hebben ze mij geroerd! - o ik ben geheel vriendschap voor dien vrolijken Bode - beantwoort het overige van zijne schrivten aan dit staaltje, en raad ge mij om die te koopen mijnheer -'

Een groot bewonderaar van CLAUDIUS vinden we in BELLAMY's vriend J. HINLÓPEN.[3] Van die bewondering, verering mogen we wel zeggen, getuigt *Een woord op reis*, dat hij meegeeft aan zijn vriend VAN DER

1) KALFF (*Gesch. der Ned. Letterk.* VII, 43) zegt er van: 'CLAUDIUS' trouwen hond, aan den voet van een eik begraven, vinden wij bij FEITH.' 't Schijnt mij toe dat we hier veel meer met verwantschap van gevoel te doen hebben dan met navolging.
2) Vgl. G.E. OPSTELTEN: *Brieven van Mr. A.C.W. Staring* blz. 106. Ook in een brief van veel later tijd (gedateerd 17 Jan. 1832; OPSTELTEN blz. 222) vinden we een uitlating van STARING over CLAUDIUS. Thieme had hem blijkbaar geraadpleegd over 't uitgeven van een nadruk van CLAUDIUS. STARING antwoordt:
'Ik durf waarlijk geen raad opzigtelijk den Wandsbecker bode geven. Men zou' haast vreezen dat er bij *ons* Hoogd. lezend publiek te weinig lezers zullen gevonden worden, die gestemd zijn in den enigszins naar het dwepende overhellenden toon van een aantal stukjes in den Bode voorkomende.'
Onverdeeld is dan blijkbaar STARING's sympathie voor CLAUDIUS niet meer, al zegt deze brief niet al te veel. Wel is Thieme's plan een nieuw bewijs voor de grote populariteit van CLAUDIUS in deze jaren.
KALFF wijst ook in STARING's werk sporen van de invloed van CLAUDIUS aan (VII blz. 44). 't Schijnt me toe dat in elk geval deze invloed ook maar zéér oppervlakkig geweest is.
3) KAAKEBEEN, a.w., blz. 74 en KALFF, a.w., VII blz. 44 spreken over invloed van CLAUDIUS ook op Bellamy. Ik heb daar niets van gevonden.

PAUW als deze in 1778 een uitstapje maakt naar Hamburg. Daarin komt deze passage voor (zie *Mnemosyne* V blz. 316, 7).

> En heeft uw oog (was ooit dat oog zoo stout?)
> Zich-zelf in 't oog des *grooten* mans[1)] aanschouwd;
> Ga heen dan! Spoed den weg naar Wandsbecks oord,
> Waar CLAUDIUS, in stilheid, ongestoord,
> Natuur en kunst, in haar geheim, bespiedt,
> En, op Gods' aard', zich-zelf en - God geniet.
> Gij kent hem dra. De Grieksche glimlach zweeft
> Rondom zijn lip: de vrije menschheid leeft
> In elke trek: zijn oog is rein en warm;
> En, eer gij 't weet, omvangt u reeds zijn arm.
> Zeg slechts: 'Gij hebt een vriend in Utrecht, die
> Zich laaft en zalft in al, wat uw genie
> Zoo rein, zoo vrij, zoo waar en menschlijk, schiep.
> O! zinds uw Bode op Neêrlands wegen liep,
> Verstaat zijn hart, doorziet zijn hoofd, het geen
> Hem vaak verstrooid - of nooit te ontwikk'len scheen.
> Hij heeft u lief. Hij dankt, voor u, zijn Heer,
> En meent, hij kent in de eeuwigheid u weêr.'

Nu is in 1798 bij W. van IJzerworst te Utrecht verschenen: *Proeve van den Smaak en Prosaischen Schrijftrant van Asmus. In vertaalde Fragmenten uit de Wandsbekker Bode*. Interessant is deze bloemlezing, omdat hij ons brengt midden in de tijd van de vervaardiging. Niet de luimige, geestige stukjes van CLAUDIUS trekken allereerst de aandacht: de bloemlezing opent met een 52 bladzijden lange verhandeling: *Over de nieuwe staatkunde*. Dan, na enige kleinere stukken over de orthodoxie en de godsdienstverbeteringen, over het verbeteren der kerkzangen e.d. komen: *Gesprekken over de Vrijheid*; waarop weer stukken van godsdienstige strekking volgen. Zo draagt deze bundel enigszins het karakter van een strijdschrift, en onze belangstelling wordt gewekt voor de vraag wie er achter zou zitten. We weten dat de CLAUDIUS-bewonderaar Hinlópen, evenals zijn vriend Van der Pauw, door de omwenteling van 1795 zijn ambt van raadslid verloren had en van 1795-1801 als ambteloos burger in Utrecht leefde. Blijkbaar konden zij zich met de nieuwe denkbeelden niet verenigen: vandaar hun ontslag; maar voor hun verdraagzaamheid pleit, dat zij in 1801 weer een ambt aanvaardden: sluit het gematigde en milde konservatisme van CLAUDIUS zich niet geheel bij de geestesgesteldheid van zulke mensen aan? Dan ligt de veronderstelling voor de hand

1) KLOPSTOCK.

dat uit hun kring wel de Utrechtse bloemlezing afkomstig zal zijn.

Van deze bloemlezing is in 1799 een tweede stuk verschenen, waarin de politiek veel minder sterk naar voren komt. Ter kenschetsing van de geest van de bewerker(s) verdient nog opmerking, dat naar aanleiding van een stukske van Claudius over VOLTAIRE, een verhandeling is ingevoegd: *Betyteld Asmus Voltaire naar verdienste? Toevoegzel aan het voorgaande, van eene Nederlandsche hand*. CLAUDIUS had VOLTAIRE een komediant genoemd; de Nederlander vindt, dat hij VOLTAIRE daarmee nog te veel eer bewezen heeft: zijn konklusie is, dat VOLTAIRE een onbeschaamde, vuige kwakzalver was, 'die door eenen schitterenden opschik door kwinkslagen, klugten en aardigheden, misschien ook door eenige bijkramerijen van welriekende Pomades, Savonet Ballen, glimmend Schoensmeer, en dergelijke, de meenigte weet te lokken en voor zijne beschaadigende schurkerijen te verblinden.' enz. enz.

II. *De Negentiende Eeuw*.

Zo scheen Claudius goed op weg in Nederland een populair schrijver te worden - maar nog een dertig jaar zouden er moeten verlopen eer die schijn werkelikheid werd. Wie Claudius kenden zullen in de eerste vijftien jaar van de negentiende eeuw wel vaak met instemming herlezen hebben zijn *Kriegslied*, en vurig er naar verlangd hebben van hun vorsten te kunnen zeggen wat hij zong van *Die Kayserin und Friederich* ('Ein Lied nach dem Frieden' Anno 1779): dat zij hun 'Menschenvater-Würde' voelden en niet langer de ellende van de oorlog wilden. Maar overigens waren de tijden niet geschikt om de mensen te doen grijpen naar het tevreden, huiselike, gemoedelike werk van Claudius en tenminste niet naar het gedeelte dat in de 19de eeuw verscheen (VII 1803; VIII 1812) met de lange verhandelingen over godsdienst en godsdienstgeschiedenis: over Aziatiese godsdienst, vertalingen uit PLATO, BACON, NEWTON, FÉNÉLON. - En ook na de oorlog was de misère nog groot in Nederland. Pas langzamerhand begon men enigszins zich daarvan te herstellen en toen, in die jaren van rust en voorspoed zoals men die niet meer kènde, is die eigenaardige stemming van zelfgenoegzame tevredenheid ontstaan, waarin men zich niet anders kon voorstellen of Nederland moest wel 'het Paradijs der Aarde' zijn. Al komen dan ook de gebeurtenissen van 1830 even die rust verstoren, het zich één voelen van Noord-Nederland zoals het nooit nog zich één gevoeld had, de behaalde roem wegen daar ruimschoots tegen op. Het zijn pas de gevolgen van 's konings halsstarrige houding die de algemene tevredenheid op gevoelige wijze

breken; opmerkelik is het dat ook dàn pas een oppositietijdschrift er in slaagt zich te handhaven.

In die periode van rust zijn van velen de gedachten als vanzelf weer teruggegaan naar de achttiende eeuw, naar de tijd vóór al die ontzettende gebeurtenissen. Toen is het TOLLENS geweest die voor 't eerst weer de aandacht van zijn landgenoten op CLAUDIUS gevestigd heeft.

TOLLENS' eerste CLAUDIUS-vertaling vond ik in de *Almanak voor het Schoone en Goede* van 1825, en sintsdien komen we er telkens tegen: in Almanakken, in *De Fakkel*, in de *Vaderlandsche Letteroefeningen*. En als we de *Boekbeoordelingen* van dit laatste tijdschrift opslaan, dan geven die wel een indruk hoe zeer dit werk insloeg.

'Zoo wij iets konden mededeelen, zouden wij tusschen LOOTS en TOLLENS weifelen; doch waarschijnlijk zouden wij ons tot den laatsten bepalen, wiens vertaling van een lied van CLAUDIUS niet slechts al het eenvoudige en kernächtige van het oorspronkelijke behouden heeft, maar wiens poëzij zoo frisch en krachtig is als de *winter*, dien zij verheft.'[1)]

'TOLLENS, echter, heft ons terstond in eene fijne luchtstreek met zijn *Winterlied*, zoo eenvoudig, zoo kinderlijk aan CLAUDIUS nagezongen.'[2)]

'TOLLENS volgt met een allerliefst Avondlied, naar CLAUDIUS.'[3)]

'Het *Nieuwjaarslied*, door TOLLENS, naar CLAUDIUS, zou door den goeden *Wandsbecker Bode*, indien hij nog leefde, met blijdschap gelezen worden: niemand, die den toon van CLAUDIUS, zoo goed als TOLLENS, weet te treffen.'[4)]

Slechts een enkele maal is 't oordeel minder gunstig:

'Van TOLLENS ontvangen wij een *Landmans Avondlied* naar CLAUDIUS, dat ons minder beviel, dan meerdere dergelijke pendantjes, van tijd tot tijd door hem elders gegeven. Die *open tafel voor de Sterren*, dat *presideeren van de Maan*, die tevens *des Heeren zegen uitspreekt over de broodpapschaal*, kunnen wij, al heeft CLAUDIUS het denkbeeld en TOLLENS de uitdrukking geleverd, geenszins ter navolging aanbevelen.'[5)]

In 1832 komt TOLLENS dan met zijn bekende bundel: *Liedjes van Claudius*. In de voorrede getuigt hij van zijn grote voorliefde voor de *Wandsbecker Bode*, die onder de weinige werken van smaak behoort die hij bij herhaling in handen neemt en altijd met vernieuwd genoegen doorbladert - zelden zonder tevens iets te vertalen; van de gedichten namelik: 'het zou roekeloos geweest zijn mij aan het proza te hebben durven wagen.' Hij geeft rekenschap waarom de vertaling zeer vrij is: het zonderlinge en enige in CLAUDIUS maakten het nood-

1) 1825 A blz. 667;
2) 1829 A blz. 31;
3) id. blz. 34;
4) 1831 A blz. 91;
5) 1829 A blz. 87;

zakelik meer de geest dan de letter over te brengen. En ten slotte vertelt hij waarop zijn ingenomenheid met CLAUDIUS berust: dikwijls schijnt CLAUDIUS hem toe als uit zijn eigen hart te spreken. Op zijn zilveren, bruiloft b.v. zou TOLLENS het liefst een versje als CLAUDIUS op de zijne gemaakt hebben.

Daar CLAUDIUS' populariteit voor een groot deel aan deze bundel zijn oorsprong te danken heeft willen we hier wat uitvoerig bij stilstaan. Gaan we na hoe de tijdgenoten er over oordeelden, dan treft ons allereerst de bijna unanieme bewondering voor CLAUDIUS. Over de vertaling lopen de meningen wat meer uiteen. De *Letteroefeningen*[1] zijn, zoals we dat na het boven aangehaalde ook wel verwachtten, opgetogen en eindigen hun recensie met de wens:

'Och, mogten velen, mogten vooral aankomende kunstbeoefenaars, met de *Liedjes* van CLAUDIUS in de hand en den *zin* en *geest* van TOLLENS in het hart aan het *simplex veri sigillum* van den grooten BOERHAAVE denken! Welk een schoone morgen zou er dan niet over onzen Nederlandschen zangberg opgaan!'

De recensie van het *Letterlievend Maandschrift*[2] is even prijzend; maar een heel andere toon vinden we aangeslagen in de *Bijdragen tot Boeken en Menschenkennis*, in de recensie van P.S. SCHULL.[3] Rondweg noemt hij de vertaling een mislukte poging. Hij toont dit niet in biezonderheden aan, omdat TOLLENS een man is aan wie geen rechtgeaard Nederlander buiten grote noodzakelikheid onaangename gewaarwordingen zou willen veroorzaken, maar vergenoegt zich met een betoog dat T. zich vergiste toen hij de zaak voor uitvoerbaar hield: in 't algemeen is verzen vertalen iets waar hij geen heil in ziet. - Het is waarschijnlik dat dit oordeel van SCHULL zich geheel aansluit bij dat van VAN DER HOOP, blijkende uit een brief aan IMMERZEEL[4]:

[Ik heb] 'verleden Woensdag, boven de beurs, in de Hoogduitsche taal, blijkens inliggend billet, u *curiositate causa* toegezonden, eene redevoering gehouden: Über die Deutsche Volkspoesie; und BÜRGER als Romantischer, MATTHIAS CLAUDIUS als religiöser Dichter. - Ik heb daarin niet vergeten om, *aussi poli que possible*, te gewagen van de *reminiscenz*, welke er tusschen de *zangen* van die *zangens* en sommige *zangen* van den *zanger* van Nova-Zembla bestaat. *Sic transit gloria mundi*.'[5]

1) 1833 A blz. 311-315.
2) 1833 B. blz. 313.
3) II, 1833 blz. 298.
4) Brief van 7 Febr. 1830, berustend op de Kon. Bibl. in Den Haag.
5) Over de recensie in *De Vriend des Vaderlands* spreek ik in een ander verband.

Voor een later oordeel verwijs ik naar KALFF (a.w. VII blz. 43, 44) die van TOLLENS' vertaalwerk geen hoge dunk heeft, maar een uitzondering maakt voor CLAUDIUS: met deze vrome, eenvoudige zanger van het huiselik leven voelt T. zich énes geestes kind: voor T. sprak CLAUDIUS als uit zijn eigen hart: 'Vandaar dat de *Liedjes van Claudius* zooveel beter geslaagd mogen heeten dan TOLLENS' overige navolgingen.'

Het moge nu waar zijn dat, relatief beschouwd, TOLLENS' CLAUDIUS- vertaling nog zo kwaad niet is - buiten enige twijfel blijft het toch wel zeer ver beneden het origineel. Een van de dingen die mij het meest opvallen, is dat het zo weinig gezìen is. Wat voor een voorstelling maakt iemand zich van het licht van de morgenster als hij leest: 'het eikenwoud van de ochtendstar beschenen'? Zie wat TOLLENS terecht brengt van de prachtige eerste strofe van CLAUDIUS' Abendlied - door KAAKEBEEN (a.w. blz. 113) geciteerd als proeve van een goede vertaling:

'Der Mond ist aufgegangen,
Die goldnen Sternlein prangen
Am Himmel hell und klar.
Der Wald steht schwarz und
[schweiget,
Und aus den Wiesen steiget
Der weisze Nebel wunderbar.'
'De maan is opgekomen;
Het donker loof der boomen
Verzilvert zij den top;
Valei en heuvels zwijgen,
En langs de velden stijgen
De wondre witte nevels op.'

Men kan toegeven dat de klànk van deze vertaling aardig is en 't ritme goed behouden. Maar verder.... De maan verzilvert de top van het donkere loof der bomen - is dat gezien?? Der Wald steht schwarz! En dat valei en heuvels zwijgen - ja, dat is nu niet zo buitengewoon merkwaardig: dat doen ze gewoonlik. Ik geloof niet, dat TOLLENS eigenlik weet, dat dit juist één van de wondere dingen van zo'n maanavond kan zijn, dat de bomen, waarin anders altijd iets beweegt, of ruist of ritselt, dan zo absoluut stil kunnen staan:

'Der Wald steht schwarz und schweiget'....

En dan verder. TOLLENS lengt alles zo aan. Als CLAUDIUS eenvoudig zegt 'das was ich hab' gaat TOLLENS aan het opsommen: 'Een beker wijn, een bete broods'; als de boer zegt 'da pflegt es abends gut zu schmecken', maakt T. van dit 'es' 'ons tweebakbrood met room'; enz.

TOLLENS denkt zich niet in in de stemming van het gedicht; als Moeder Rebekka aan haar kinderen vertelt over Gods goedheid, dan staat daar o.a. dit:

[Er] 'hält Euch Morgenbrodt bereit
Und läszt Euch Blumen pflücken.'
'Hij geeft u melk en brood en fruit
En grond voor elke trede.'

Voor die grond zullen de kinders wel heel dankbaar zijn!

Bovendien is 't een eigenaardigheid van T. om steeds zichzelf naar voren te brengen: in 't Kriegslied b.v.:

> ... ‘O Gottes Engel wehre,
> Und rede du darein!’
> ... ‘God van vrede!
> Red ieders have! Spaar de mijn'!’

TOLLENS heeft niet alleen naar CLAUDIUS vertaald maar ook hem nagevolgd. 't Meest sprekende voorbeeld is hier wel 't bekende: *Op den eersten tand van mijn jongst geboren zoontje*. Nemen we daarvan alleen het begin en het slot, dan lijkt het haast een vertaling van CLAUDIUS' *Motetto, als der erste Zahn durch war*.

> ‘Victoria! Victoria!
> Der kleine weisse Zahn ist da.
> - - - - - - - -
> Du liebes Kind! Gott halt ihn Dir
> [gesund
> Und geb' Dir Zähne mehr in Deinen
> [kleinen Mund,
> Und immer was dafür zu beissen!’
> ‘Triomf, triomf! hef aan, mijn luit,
> Want moeder zegt: de tand is uit!
> - - - - - - - -
> En geve u God tot aan den dood
> Een eerlijk stukje daaglijksch brood,
> Waarop uw tandjes bijten!’

- Maar.... op vier regels na heb ik nu al 't hele Motetto van CLAUDIUS geciteerd, terwijl TOLLENS' gedicht uit zes koupletten van zes regels bestaat: TOLLENS moet nog een stichtelike parallel trekken tussen 't rein houden van de tandjes en 't blank houden van 't zieltje, en, op echte rederijkersmanier, woordspelingen maken met ‘de tanden laten zien’ en ‘iets op de tanden nemen’. En naast ettelike heilwensen krijgt 't onnozele wicht dan nog de raad mee vroeg zijn ziel te laten branden voor recht en waarheid en der bozen wrok en wraak te belachen. - CLAUDIUS had alleen nog de hele familie er bij geroepen en met humoristies pathos de tand *Alexander* gedoopt.

Nog een voorbeeld is TOLLENS' *Een nieuw gulden A.B.C.* TOLLENS noemt dit waarschijnlik wel ‘nieuw’ t.o.v. *Ein gülden A B C* en *Ein silbern dito* van CLAUDIUS. Naar hun inhoud hebben deze twee niets van elkaar: CL. geeft een reeks spreukjes met een enkel grapje er tussen, T. maakt, weer als kunstig rederijker, één samenhangend gedicht.

Oppervlakkige invloed van CLAUDIUS is hier dus: hij gaf wel 't voorbeeld om op zulke kleine, huiselike gebeurtenissen een liedje te maken - maar van enige diepere invloed is niets te merken: van de *geest* van CLAUDIUS vinden we niets terug.

(*Wordt vervolgd*).

E.G. COURRECH STAAL.

Een eigenaardig gebruik van het lidwoord ‘de’ in het Brabants.

Onderstaand puntdicht - *Hoofd en Kop* - van de Vlaamse dichter FRANS DE CORT bracht me weer in de gedachte het eigenaardige gebruik van het Lidwoord *de* vóór persoonsnamen, een gebruik, dat men in het Zuiden van ons land (nl. in Brabant) veelvuldig aantreft in de *spreektaal* en dat in 't Frans en 't Duits ook in de (lossere) *schrijftaal* voorkomt, en dan al of niet met 'n idée van familiariteit.

Het puntdicht begint:

> Eens zat Matthijs van Bree 't profiel
> Te schetsen *van* **Den** *Door* en 't viel
> Hem mee, die trekken vol van leven
> En schalkheid treffend weer te geven.

- - - - - - - - - - - - - - -

Dat ‘*van Den Door*’ beduidt dan volgens de noot: van THEODOOR VAN RIJSWIJCK, een Vlaams dichter. Het gebruik van het Bepalend Lidwoord *de* (den) is hier de weinig voorkomende biezonderheid.

Wie iets aan Frans deed, ontmoette, b.v. in DUBOIS: *Partie complémentaire* (12e druk. 1913. pag. 61.) al modellen van dit ‘Lidwoord vóór eigennamen:’ *Le* Dante, *Le* Tasse, *Le* Poussin, waarbij ‘*Le*’ evenwel k a n wegblijven, en andere voorbeelden als: *La* Patti, *La* Malibran, *La* Pompadour etc. waarin het veelal voorkomt en iets familiaars of soms (*La* Pompadour) min of meer ‘verdachts’ uitdrukt.

De Duitsers kennen dit ‘Lidwoord voor eigennamen’ eveneens en men vindt het o.m. in gevallen, waarin wij spreken van *Die* Mina, *Die* Jan e.a. (met 'n voorn.w.) b.v.: *Der* Karl ist doch ein liebes Kind; waarin het Lidwoord nog ‘aanwijzende’ kracht heeft en zijn verwantschap met het voornaamwoord verraadt.
Onderscheidingsgevallen als: Die Spartaner lieferten *den* Alexander *dem* Lycurgus nicht aus, e.a. zijn evenzeer veel voorkomend, maar *onze* taal kent ze niet, heeft ze niet nodig blijkbaar. In 't Engels is voor zo ver mij bekend het alleen-zaligmakende ‘Lidwoord van Bepaaldheid’ *The* niet gebruikelik voor persoonsnamen, en blijft het zelfs weg in gevallen,

waarbij de naam wordt voorafgegaan door een bijv. n.w. en waarbij *wij* een v.n.w. of 'n lidw. gebruiken: *Die* arme Piet... of *De* arme Jan wist geen raad... De Engelsen zeggen b.v.: *Poor Jack* remained all night in the streets. (*Die*... of *De* arme Jack...)

En hoe staat het nu met het 'Lidwoord vóór eigennamen' in onze 'langue familière,' speciaal dan in onze zuidelike provincies en meer biezonder in Brabant, want hier in Holland (Zaanstreek) hoorde ik er nooit van, en in andere gewesten verbleef ik niet lang genoeg om ervaring in deze op te doen; Amsterdam doet er, naar ik meen, niet aan. Maar in het zuiden konstateerde ik duidelik *drie* onderscheiden gevallen, waarin men in de 'spreektaal van alle dag' heel gewoon weg het Lidwoord *de* (den) zet voor *mannelike* persoonsnamen; zonderling genoeg doet men het voor *vrouwelike* niet. Dat men nu (te Eindhoven, Helmond, Den Bosch (?) heel eenvoudig de Fransen of de Duitsers na zou doen, is moeielik aan te nemen, te meer omdat het oudste Nederlands dit verschijnsel al kent. STOETT (*Mnl. Syntaxis* § 90 b) geeft voorbeelden als: 'Daer naer quam *die* Cypio met banieren,' en voor het vrouwelik: 'Hier mede verwan *die* Magdalene den here Jhesum van Nazerene;' maar hij merkt op, dat de meeste gevallen voorkomen met een genitief *des*, b.v. 'in *des* Diderics tiden.'

Voor het tegenwoordige Brabants zijn de volgende drie gevallen te onderscheiden:

a) Het Lidwoord staat bij *voornamen*: *Den* Door (zie ons Puntdicht), *Den* Thès (Matthijs), *Den* Theum (Thomas) en *enkele* andere.

b) Het Lidwoord staat bij *familienamen*, al of niet gewijzigd of verkort:

Den Brouns, *Den* Booms, *Den* Hamer, *Den* Boex, *Den* Blox (Bloks), *De* Wijn, *Den* Brüning, *Den* Brans, *Den* Bax, *De* Cox, *Den* Ruth, *De* Fens, *De* Philips, *De* Vlok (Van Vlokhoven), *De* Vlijm (Vlijminx), *Den* Derp (Derpen), *De* Woud (Weytens), *De* Schreud (Schröder), *De* Jans (Jansen), *De* Voster (Vosters), *Den* Raay (Raaymackers), *De* Pank (Panken), *Den* Teunis (Teunissen), enz....

c) Het Lidwoord is gebruikt als sub. *b.*, maar dan vóór een eigennaam, die meestal een min of meer tastbare woordspeling inhoudt op de persoonsnaam (familienaam), soms ook een ongewenste of minder duidelike verkorting is. (*b.* en *c.* lopen vaak parallel!): *Den* Hop (Hoppenbrouwers), *De* Vlieg (Vliegen), *De* Vlok (zie boven), *De* Krab (Crabbendam), *Den* Hamer (zie boven), *De* Koning (Koonings), *De* Spoor (Spoorenberg), *Den* Herz (Hertzberger), *De* Som (Van der Sommen), *Den* Aap (Aben), e.a.

De laatste twee categoriën leveren wel de meeste voorbeelden op; die sub. *a*. zijn meer zeldzaam en komen slechts bij enkele bepaalde *voornamen* voor.

Veel meer andere dan de drie genoemde zijn me niet bekend. Ik hoorde nog wel eens: *Den* Driek (Hendrik of Hendrikus), *Den* Hein; *De* Cas (Caspar). Ik breng dit weinig voorkomen dezer gevallen in verband met wat we vinden op blz. 335 in de 'Aanteekeningen' bij de Inhoud van de *Gedichten* van DE GENESTET (*Volksuitgaaf* bij Van Druten te Utrecht. Zonder jaartal.): De Sint Nicolaasavond: 'Hoe innig sommige voornamen met geslachtsnaam en individu verbonden schijnen.' Niet ieders naam is alzoo 'geschikt' voor het Lidwoord!

In uitdrukkingen als: De 'Piet' uithangen, (De) domme 'Hans' zijn; voor (de) onnoozele 'Tienus' (-Jaap) spelen e.a. komt dat o.m. aan de dag. Het voorafgaande Lidwoord, (indien al aanwezig), staat daar niet meer voor een 'zuivere' eigennaam, maar voor 'n persoonsnaam, die is afgezakt of opgeklommen, als men wil, tot 'gewoon' zelfst. n.w., al blijft de hoofdletter behouden.

De in- en door elkander lopende gevallen onder *b*. en *c*. zijn in de *gesproken* volkstaal zeer gewoon, maar komen toch in de *schrijftaal* niet voor. Alleen in ons Puntdicht staat het gedrukt, maar in de meer biezonderlik zuidelike toestanden beschrijvende werken van STIJN STREUVELS (*Minnehandel* I-II), of MAAS (*Landelijke Eenvoud, Het Goud van De Peel*), vindt men ze niet. Ook niet b.v. in de Bloemlezing, *Vlaamsche Oogst* (1904). ('Zoo schiep hij (= Rodenbach) *Gudrun*' (bl. 164) en 'Zoo moest Conscience in de werkelijkheid grijpen om *de Trien* uit zijn *Loteling* voor te stellen' (bl. 169) staan buiten *onze* gevallen; ze zijn wat anders).

Ook de meervoudsnamen kunnen onbesproken blijven; ze zijn algemeen gebruikelik: *De* Jansens, *De* Hendriksen, enz. wonen overal!

Slechts schijnbaar soortgelijk zijn gevallen als: Zij werkt bij (op) '*De Lamp*' (n.l. op Philips' Gloeilampen fabrieken); Hij is op *de lucifer* (= lucifersfabriek), want hier zijn verkorte substantieven op weg om eigennamen te worden.

Met enkele voorbeelden en een slotopmerking wil ik besluiten: Voorbeelden:

a. Den Thès zal 't niet lang meer maken. *Den* Theum heeft het tegenwoordig druk. *De* Cas was ook op de markt. *Den* Helm (Wilhelmus) kan er wat van maken.

't Is alles zeer eenvoudig gesproken taal Men zal in deze en de voorafgaande voorbeelden opmerken, dat het gebruik van *de* en *den* uitsluitend bepaald wordt door de volgende klank (*n* vóór *b, d, t, h* en

vokaal), evenals in: de*n* boer opgaan, voor de*n* dag, aan de*n* haal enz.).

b. De jongens werken bij *de* Schreud. *Den* Brouns is allang dood. *Den* Hamer had 'n brouwerij. *Den* Derp heeft 'n drukke zaak. Wij werken bij *Den* Herz (maar bij *De* Philips). *De* Som is 'n vrolike vent. Ze zaten bij *Den* Raay te kaarten. Dat heb ik van *De* Jans (Jansen) gehoord. - *De* Vlieg woont langs de weg. Hij is 'n zoon van *Den* Teunis (Teunissen).

En als slot de opmerking, of het excuus vooraf: Mocht deze of gene in deze korte verhandeling zijn naam ‘ijdel’ zien gebruikt, hij vergeve me mijn driestheid en bedenke, dat ik hem met z'n naam nodig had om er mijn gevallen aan te demonstreren. Ik weet nu al, dat een paar ‘old fellows’ zeer vereerd zijn door mij in *dit* tijdschrift te worden genoemd, zonder de minste bedoeling trouwens. Aan die mijn dank, aan de anderen mijn excuus.

Wormerveer.

M.H. VAN DE VEN.

Kroniek en kritiek.

De eisen voor ‘Nederlandse taal’ op het toelatingsexamen van de H.B.S.

In het *Weekblad voor het M. en G. Onderwijs* N°. 13 e.v. vindt men een gedachtenwisseling over *'t Normaal-Programma R.H.B.S.*, waarop wij de aandacht van onze lezers vestigen. G. LEFFERTSTRA, die het onderwerp aan de orde stelde, wijst terecht op het grote belang van een dergelijk programma. Immers: ‘wat wij leraren als hoofdzaak van het moedertaalonderwijs beschouwen dient in 't programma uitdrukkelik vermeld.’ Met nadruk dient de vraag gesteld te worden: *Welke invloed zal de formulering hebben op het voorbereidend lager onderwijs*? Uit dat oogpunt oefent hij kritiek op het bekende *Normaal-programma*. De eis van een opstelletje acht hij in principe juist, maar de wijze van behandeling absoluut verkeerd. Bij een voorgelezen verhaal loopt men al gevaar van op het geheugen af naschrijven; geeft men het verhaal daarna nog ter lezing, dan ‘verliest het geleverde werk z'n waarde als materiaal van onderzoek.’ In de tweede plaats verzet hij zich tegen ‘de koppeling van stel- en speleisen.’ Een afzonderlik, niet te kort diktee acht hij onmisbaar. Zijn voornaamste bezwaar geldt het handhaven van het zogenaamde ‘ontleden’, waarmee moeielik iets anders bedoeld kan zijn dan ‘het

ontleden zoals dat op de lagere school gebruikelik is.' Dat programpunt geeft geen leiding in de goede richting, want 'de legende dat het traditionele ontleden het begrijpen van een zin in de hand zou werken is een.... legende.' Een afzonderlik onderzoek naar 'de lagereschoolontlederij' vindt hij dus misplaatst. De konklusie luidt dus, dat het Normaal-Programma op deze punten 'dringend herziening vereist.' - In een volgend nummer komt de heer G.J. GEERS op voor het goed recht van de zinsontleding, waarvan hij de beoefening 'een gepaste, gewenschte en vruchtbare taak voor de H.B.S.' acht. Uit zijn betoog blijkt dat hij die ontleding in moderne geest wil opvatten. Als hij de ontleding-sport, zoals die in de onderwijzerswereld, op de onderwijzersexamens en op de lagere school in zwang is, even goed en van nabij gekend had als de heer LEFFERTSTRA, zou hij stellig minder 'geprikkeld' geweest zijn door de 'minachting' voor die ontleding. Wanneer hij wèrkelik met zijn leerlingen 'vruchtbaar' aan *taal*ontleding wil doen, zou hij mèt de heer LEFFERTSTRA moeten zeggen: laat men op de lagere school dit bedrijf staken, en de tijd beter besteden. Het handhaven van de 'zinsontleding' op het toelatingsexamen betekent voor de opleidingschool - zolang de onderwijzers zelf niet geheel anders opgeleid zijn - handhaving van het *oude* taalonderwijs.

C.D.V.

Boekbeoordelingen.

Oefeningen in de Vereenvoudigde Spelling, voor Herhaling- en Inhalingsscholen, door Jac. Ravensteijn, ond. te Amsterdam. J.B. Wolters Gron. en Den Haag, 1916. - ƒ0.40.

'Dit boekje is in hoofdzaak bestemd voor heel- en halfvolwassenen, die, door welke oorzaken dan ook, niet zonder taalfouten kunnen schrijven en geen bezwaar hebben de regels van de "Vereniging tot vereenvoudiging van onze schrijftaal" toe te passen.'

Vooraf gaan in een tweetal bladzijden de 'Regels van de Vereenvoudigde Schrijftaal.'

De oefeningen met *e* of *ee* kunnen zich, met enkele uitzonderingen; die met *o* of *oo*, zich geheel en al beperken tot het invullen van één teken voor de open, en met twee tekens in de gesloten lettergrepen (I).

Op dit enkele teken heeft men ook te letten bij de meervoudsvormingen der zelfst. nw. (II).

Op het onderscheid tussen zelfst. en bijv. woorden wordt de aandacht gevestigd (III), omdat de bijv. woorden steeds in 't mv. een *e* bekomen, en de zelfst. nw. *en*, ook waar die uitgang als *e* wordt gehoord (IV). Hetzelfde geldt voor de tijdwoorden, (woorden die ook veranderen als ook de tijd verandert), die *e* in 't enkele en *en* in 't mv. krijgen (V en VI).

De meeste aandacht vergen de *d* en *t*-oefeningen. Eerst op het eind van een woord (waarbij de bekende wet der lettergreep-verlenging beslist) in de samenstellingen en bij de verkleinwoorden (VIII-IX), daarna bij de werkwoorden, waarbij zoals steeds gebruikelik is, de te kiezen vormen op de s t a m worden herleid. Voor het vinden van de stam en de verdere toepassingen dient X, (het tijdwoord met j e , krijgt een afzonderlike beurt voor de 'vragende vorm en omgekeerd'. Hieraan sluiten zich de oef^{n} met de deelwoorden (XI) die over 'de verl. tijd met *tt* en *dd*' (XII), tijdwoorden en werkwoorden XIII, en daarna de *en*-vormen der bijv. nw. (sterke deelw. en stoff. bijv. woorden) met gemengde oef^{n} XIV-XVI). Afzonderlik wordt nog eens de klemtoon gelegd op *kunnen* en *kennen, leggen* en *liggen* (XVII) en op het onderscheid gewezen tussen *U* en *Uw, Mij* en *Mijn* (XVIII). Daarna nog een oef. over de zelfstandig gebruikte bijv. nw. en een 'Algemene Herhaling'. De spelling van enige 'Bastaardwoorden' besluit het twintigtal paragrafen.

De metodiese rangschikking en de zorg waarmee de oefeningen zijn samengesteld, maken het werkje zeer geschikt voor herhalingsscholen en inhalingsklassen. Inzonderheid kan het bij uitstek volwassenen in handen worden gegeven: alle kinderachtigheid is uit de verzameling geweerd.

J.K.

Taallessen voor de Volksschool, door Th.J. Thijssen 1e-4e Stukje (3e-6e Leerjaar) à 30 ct. Met Prospectus-Voorbericht (gratis). C.A.J. Van Dishoeck, Bussum 1916.

Deze werkjes zijn *in* de school ontstaan. 'Onderwijs in het algemeen, en taalonderwijs in het biezonder is geen zaak van boekjes-leiding; het moet wel sterk-persoonlijk, en voor 'n-bepaalde-klas-berekend zijn.' Doch juist daardoor zoveel te meer voelt de onderwijzer die dit inziet, en daarnaar zijn onderwijs inricht, dat hij rechts en links

heeft te grijpen naar materiaal, en hij heeft daaraan, in al haar omvang en haar verscheidenheid, zoveel te meer behoefte, omdat bijna nooit een klasse, waarmee hij zijn onderwijs heeft te beginnen, op hetzelfde niveau staat, of op datzelfde niveau, binnen dezelfde grenzen. Met al die schommelingen heeft hij rekening te houden, bij elke kursus heeft hij opnieuw te tasten, en op de gevonden bodem zijn onderwijs, met het daarvoor nodige en telkens zich wijzigende materiaal, op te bouwen. Zodat hij, die dit jaar op jaar, en lange jaren doet, met zijn speurzin, zijn routine en zijn voor alle behoeften, bruikbare verzameling van opklimmende oefeningen, geld waard is. Een billike en verklaarbare vraag is, of ook andere inrichtingen van zulk een ervaring kunnen profiteren. Zo niet van de man zelf, - die feitelik de motoriese kracht is, die het materiaal beurtelings bruikbaar maakt,[1)] - dan van het materiaal, dat voor ‘mannen van onderwijs’ zou kunnen dienen. En, vooral, zo het persoonlik element kwijt raakt, dient bij het veralgemenen tevens een norm van ‘hoeveelheid’ en ‘als van 't meeste belang’ in 't oog worden gehouden, en niet ieder zal in de ‘verstijlde’ plant het levend organisme doorvoelen. Maar in rustiger lijnen is het principe terug te vinden, en 't is hierover, en over het leiden van zijn inzichten over de verschillende boekjes en leerjaren, dat de Bewerker zijn Prospectus-Voorbericht heeft samengesteld.

De hr. THIJSSEN houdt zich bij 't zuiver schrijven uitsluitend van ‘schriftvoorstellingen’. De schriftbeelden, welke steeds worden gedekt door dezelfde klankbeelden, legt hij vast door ‘kopiëeroefeningen’; voor klankbeelden, die aangeduid worden door verschillende schriftbeelden, neemt hij ‘kiesoefeningen’. Beide soorten oefeningen, behalve in 't Eerste Boekje, dat alleen oefeningen inhoudt van de eerste orde, gaan tot 't 4e Boekje door. Natuurlik kunnen de kopiëerlesjes van de lagere boekjes - en van zelf ook de kiesoefeningen - als dictee's worden gebruikt voor hogere jaren.

Het Tweede Boekje - de twee hogere bereikten ons nog niet, - brengt knap de wijze naar voren, waarop de hr. THIJSSEN met zijn jongens wil werken. Hij is met zijn materiaal - inzonderheid in de Tweede Afdeling - niet zuinig geweest, maar ieder weet, hoe het ontstaan is, en hoe het, in hoogst praktiese voorbeelden, bruikbaar is. In de Eerste Afdeling zijn aan de ‘kopiëeroefeningen’ - in een

1) T h i j s s e n zelf heeft dit ook vóór alles moeten voelen. ‘Bij de schifting, die ik hield, om materiaal voor algemeen gebruik te geven, verviel daardoor, ik schrijf het met nadruk neer, het voornaamste.’

gelukkig gevonden vorm, ‘kiesoefeningen’ verbonden. De ‘Derde Afdeeling’ zijn ‘dikteetjes’, maar onder dit diminutief, stapelt zich in allerlei verrassende trekjes een massa ervaring-didaktiek op. Hoeveel zorgzame aantekeningen over allerlei bevindingen zijn hier niet verwerkt, met hoeveel takt worden hier de moeielikheden ‘druppelsgewijs’ en met animerende, en voorzichtige aandrang in een mechaniese geroutineerdheid omgezet. - Voor de onderlinge verhouding en de onderlinge rangschikking wordt de gebruiker naar het Prospectus-Voorbericht verwezen. In 't algemeen laat de Bewerker aan de gebruiker grote vrijheid. Zelfs stelt die vrijheid, op blz. 9 van 't Pr.-Voorb. - juist door 't veelzijdig gebruik, waartoe de kopiëeroefeningen zich lenen, en waartoe een aanmoediging even rechtmatig is als ze vruchtdragend kan zijn, de pasbeginners voor een *embarras du choix*. Natuurlik moet ieder ook weer weten, met wat middelen hij 't verste komt.

Voor de verdere kennismaking van de boekjes raden we de lezing aan van 't Voorbericht, dat zich bescheiden tot 20 pagina's heeft beperkt, doch genoeg aanwijzing voor 't gebruik inhoudt. We menen dat de Bewerker een weg heeft ingeslagen, die aan veel getob en aan veel gezoek radikaal een einde maakt.

J.K.

Uit de tijdschriften. (November-Desember).

De Gids.

Des. Onder de titel *Over levenswaardeering* spreekt J. DE WIT zijn bewondering uit voor *Pallieter*, de veelbesproken roman van FELIX TIMMERMANS, een ‘machtig en zonnig’ boek, om de ‘naieve levensvreugde’ die het ademt. ‘Pallieter is eenzijdig, maar juist in die eenzijdigheid ligt zijn groote kracht’. - Het *Overzicht* van CAREL SCHARTEN is gewijd aan een reeks jongere dichteressen en dichters. - VAN BLOM prijst SCHRIJNEN's handboek over *Nederlandsche Volkskunde*.

De Beweging.

Des. In de rubriek *Boeken, Menschen en Stroomingen* geeft ALBERT VERWEY een karakteristiek van de dichter AART VAN DER LEEUW, naar aanleiding van zijn jongste bundel, *Herscheppingen*. Daarna volgt een beschouwing over *Gorter: van Mei tot Pan*. Ook de dichters die onder invloed van GORTER's *Mei* geweest

zijn, ‘hebben hun uiterste krachten ingespannen om te geraken tot algemeener vormen en dieper gebondenheid’. Bij de jongsten is zeer weinig van die invloed meer te bespeuren. Eigenaardig is de wisselende houding van GORTER zelf tegenover zijn eigen werk, blijkende uit de verschillende schiftingen en omwerkingen. De nieuwe druk van zijn twee bundels, die de dichter als de definitieve beschouwd wil hebben, verwerpt wat in 1897 en 1903 opgenomen werd en herstelt de toen verworpen jeugdverzen. *Een klein Heldendicht*, in 1908 reeds gewijzigd, verschijnt nu met weer nieuwe veranderingen. De nieuwe uitgave van *Pan* is driemaal zo groot geworden. De beoordelaar wordt in dit gedicht opnieuw getroffen door ‘het gedwongene, dat is het gevoel dat opgewekt wordt door het willen, maar het niet kunnen, bereiken. Het is, in zijn hevigste vorm, de exaltatie van het onvermogen, die zich uitlaat aan woorden. Voor mijn begrip is dit het tegenovergestelde van wat mij beweegt als dichterlijk. Want Poëzie is macht, is bezit, is verzekerdheid. Niet de Eenheid te willen, maar haar te hebben, is Dichterschap.’

Groot-Nederland.

Nov. FRANS COENEN beoordeelt met weinig ingenomenheid *Carmen* van J. DE MEESTER: taal en stijl vindt hij onwelluidend, druk en vormloos, de kompositie slap. In het oeuvre van DE MEESTER beduidt dit boek ‘de groote ontwikkeling van levensontkenning tot levensbevestiging’. - J.A.N. KNUTTEL beoordeelt SCHRIJNEN's *Volkskunde* I, en geeft een reeks opmerkingen over z.i. onjuiste détails en tekortkomingen. In het biezonder acht hij het hoofdstuk over liefde en huwelik onvoldoende.

Des. FRANS COENEN wijdt een uitvoerige studie aan *De Romans van Busken Huet*. Hij karakteriseert onze letterkunde omstreeks 1870, om de betekenis van *Lidewyde* te duideliker te doen uitkomen. ‘*Lidewyde* werd geboren, ten deele uit wrokkige geprikkeldheid tegen het sloome en pietluttig waanwijze, maar ook uit den lust, om te midden van het flauwe, verstandelijke gewurm der gewone Hollandsche romanschrijvers eens een werk te gooien, dat méér dan verstandig en heelemaal niet flauw was, en tenminste *aangaf* welke elementen een echte roman moest bevatten.’ Uitvoerig toont de schr. aan waarom deze roman mislukken moest als zonderling mengsel van ‘heterogene figuren, zuivere en onzuivere romantieke figuren en half realistische’. Treffende opmerkingen maakt hij over de stijl en verhaaltrant van het boek, die kenmerkend zijn voor HUET's geest en wens naar geestigheid. Het geheel maakt ‘een opgeblazen en troebelen indruk’. Met ingenomenheid brengt COENEN evenwel HUET's kritiek

op de Nederlandse samenleving naar voren: ‘dit scherp verstand heeft de Nederlandsche beschaving beproefd en te licht bevonden.’ - De mislukking van *De Bruces* (1875) schrijft COENEN daaraan toe, dat HUET ‘toch geen recht belang in hun levens en lotgevallen stelde, zoo deze niet tot ideeën te resumeeren of tot ideële belangen op te voeren waren’. ‘HUET was volstrekt geen realist, naar de Hollandsche traditie, al vond hij ook veel meer dan in de Lidewydeperiode leven en menschen interessant om hun zelfswil’. Toch zijn er hoofdstukken in, die ver boven *Lidewyde* staan, door verteltalent en ‘los-geestige’ stijl. Gaf *Lidewyde* morale en action, ‘in *Robert Bruce* stijgt de geest des schrijvers boven deze toch altijd wat kleinburgerlijke moraal, om zijn belangstelling tot het volle leven in al zijn verschijningen te wenden en in de laatste hoofdstukken den humor te genieten van allerlei tegenstrijdige moraal-sferen’. *Josefine* wil HUET ten onrechte laten doorgaan voor een proloog op *De Bruces*. Deze roman staat op a-moreel standpunt: Josefine en haar vader zijn ‘koloniale monstra’, ‘belangwekkend als een probleem’. Van deze derde roman heeft HUET een ‘hard en onbekoorlijk, maar belangrijk boek’ gemaakt, dat een nieuwe fase van zijn pessimistiese levensbeschouwing weerspiegelt. In zijn romans vinden we ‘den vóór-Indischen en den Indischen HUET volledig terug’.

Onze Eeuw.

Nov. J.W. ENSCHEDÉ behandelt uitvoerig *Het ontstaan van het ‘Wien Neerlandsch Bloed’ honderd jaar geleden*.

Des. Onder het opschrift *De Koffie-veilingen der Nederlandsche Handel-Maatschappij en de Max Havelaar* verklaart C. te Lintum de ondertitel van MULTATULI's werk.

De Nieuwe Gids.

Des. De lange *Literaire Kroniek* van W. KLOOS is geschreven naar aanleiding van de vermeerderde herdruk van HERMAN GORTER's *Pan*: over het gedicht zelf wordt alleen gezegd dat KLOOS het veel lezers toewenst, maar dat hij van ons ‘beschaafde publiek’ niet veel belangstelling in deze dichterlike propaganda verwacht.

Studiën, tijdschrift voor godsdienst, wetenschap en letteren.

Nov. G. JONCKBLOET besluit zijn studie over *De Socialistische dichteres Henriëtte Roland Holst - Van der Schalk*. Hij beschouwt *De Vrouw in het Woud* als ‘een onvoldragen vrucht’ en drukt zijn eindkonklusie uit in de ondertitel ‘Teleurstelling van haar idealistisch socialisme’.

Des. Is. VOGELS publiceert het slot van zijn artikel *Kriekende Kriekske*, gewijd aan Pater VAN MEURS. Hij eindigt met een citaat:

‘In den Hollandschen tuin, in den Roomschen tuin hebben sinds leeuwerikken gezongen en vinken - en spreeuwen ook. Maar de liedjes van 't Kriekske mogen we niet vergeten.’

De Beiaard.

Nov. H. LINNEBANK schrijft met waardering over PERSIJN's studie *A glance at the soul of the low countries*.

Des. A. VAN DELFT noemt het in VAN GINNEKEN's Perk-studie ‘een fondamenteele fout, dat hij de Greebe-editie aanvaardt als de absolute. PERK is met de afronding zijner ideeën niet klaar gekomen, en alles toont dat hij de Mathilde-bewerking bedoelde als de weerspiegeling van zijn zielservaren.’ Bij PERK, met zijn ‘haat tegen dogmen-geloof’, heeft zich uit de moderne Protestant de ‘volslagen vrijdenker’ ontwikkeld. De ‘ideeën-waardeering van VAN GINNEKEN moeten we den onrijpen denker PERK ontzeggen’.

Stemmen des Tijds.

Nov. P.J. MOLENAAR bespreekt STOETT's *Nederlandsche Spreekwoorden*: hij verwondert zich dat daarin zoveel ‘slang’ opgenomen is, en wijst op enkele uitdrukkingen die hij niet vermeld vond.

La Revue de Hollande.

Okt.-Nov. R. OOMKENS bestudeerde *Les ouvrages français de J. van Effen*. Na een inleiding over het Frans en de Fransen hier te lande, waarbij vooral aandacht gevraagd wordt voor de hier verschijnende Franse periodieken, geeft hij een overzicht, met inhoudsopgave van VAN EFFEN's Franse geschriften.

Elseviers Maandschrift.

Nov. HERMAN ROBBERS schrijft waarderend over *Pallieter* van FELIX TIMMERMANS, al kan het dialekt, dat de schrijver gebruikt, hem niet bekoren.

Van onzen tijd. XVII.

No. 6. MARIA VIOLA vindt TIMMERMANS' *Pallieter* ‘een boek van al-omvattende menschelijkheid, een menschelijkheid die te dieper ons roert daar ze gevangen werd binnen den kleinen spiegel van het Vlaamsche leven om, in het licht van Vlaanderen's groot geloof, uit te varen naar de Eeuwigheid’.

No. 11. MARIA VIOLA oordeelt ongunstig over het tweede door TOOROP verluchte werk van MIEK JANSEN, *Aan de bron*: zij ‘verwart met haar woorden, haar te vele en

te gekunstelde woorden, wat TOOROP in vormen en kleuren tot schoone klaarheid bracht'.

Dietsche Stemmen.

Nov. J.B. SCHEPERS geeft een ontledende en zeer waarderende beschouwing over de jongste bundel van de Afrikaner dichter TOTIUS: *Trekkerswee*.

Den Gulden Winckel.

Nov. GERARD VAN ECKEREN schrijft, naar aanleiding van M. EMANTS' roman *Liefdeleven* over *Literatuur en pathologie*. Hij schaart zich in hoofdzaak aan de zijde van SCHARTEN en beroept zich op een voordracht van Dr. GUSTAV WOLFF, dertien jaar geleden gehouden over *Psychiatrie und Dichtkunst*, en onlangs door VAN ECKEREN vertaald. - HEINRICH PETERMEYER vraagt aandacht voor *Een drama van heden*, d.w.z. voor het historiese treurspel *Agnes Bernauer* van J.W. VAN CITTERT. - H. VAN LOON bespreekt de bundel *Letterkundige Inzichten en Vergezichten* van W. KLOOS.

Des. ANDRÉ DE RIDDER publiceert het eerste gedeelte van een artikel *Bij Louis Couperus*, dat nog geen interview is, maar een reeks uitlatingen van COUPERUS over zich zelf en zijn werk. - J. PETRI bespreekt de *Zingende Stemmen* van ADAMA VAN SCHELTEMA; R.T.A. MEES de bundel *Herscheppingen* van AART VAN DER LEEUW.

Onderwijs en Opvoeding. Bijblad voor Taal en Letteren IV.

No. 4 en 5. MAURITS SABBE besluit zijn uitvoerige en zaakrijke studie over *Dierkennis en Diersage bij Vondel*. Zijn konklusie luidt: ‘Deze zoölogische mystiek en symboliek bewijst eens te meer, dat VONDEL, trots alle classieke invloeden, die op hem werkten, toch nog naar den geest zeer dicht bij de middeleeuwen staat. In elk geval staat hij niet, zooals enkelen wel beweerden, in lijnrechte tegenstelling met de middeleeuwsche auteurs. Er ligt stellig veel van de gulle, zinnelijke levensvreugde der herleefde Oudheid in VONDEL's werk, maar toch nog oneindig veel meer van het middeleeuwsch geloof in het bovenzinnelijke onder al zijn vormen.’ - JOH. VAN DINTER S.J. (*Uit een kleine wereld*) bespreekt *Jongensfouten in de klas*, waaronder verkeerd begrepen woorden en uitdrukkingen, met allerlei aardige begrips- en klankassociaties, en vergissingen door verspreking. - J. HEEREN geeft ‘kleine aanvullingen’ bij ALBERDINGK THIJM's opsomming van *Portretten van Vondel*.

De Nieuwe School.

Nov. P.J. BOL beoordeelt onder de *Leesboeken* opnieuw TRELKER's *Jong Leven*, waarvan deel XIII en XIV verschenen: hij acht het goed gezien dat hier geen ‘kleingoed’, maar één verhaal gegeven wordt.

Tijdschrift voor Ned. taal- en letterkunde XXXV, afl. 2 en 3.

J.A.N. KNUTTEL brengt opnieuw de kwestie *Hadewijch-Bloemaerdinne* ter sprake, om de vereenzelviging van deze beiden te bepleiten. Het naamverschil van HADEWIJCH en HEILWIGIS behoeft, gelijk de schr. aantoont, geen bezwaar te zijn. Van BLOEMARDINNE's ketterij blijft

bij een kritiese beschouwing niet veel over: het enige bericht, van RUUSBROEC's levensbeschrijver POMERIUS, moet zeer voorzichtig gebruikt worden. Zeker is, dat BLOEMARDINNE geen algemene aanstoot gegeven schijnt te hebben, en dat haar werken in 1440 nog voorhanden waren. Dit alles maakt aannemelik dat zij niemand anders is dan de adellike bagijn HADEWIJCH. - J.J.A.A. FRANTZEN verdedigt de verrassende hypothese dat MAERLANT's vriend MARTIJN - gelijk SERRURE reeds veronderstelde - de bisschop van Utrecht, waarschijnlik Jan van Nassau, geweest zou zijn. De poëtiese fiktie, waarbij aan de titularis van de Utrechtse St. Maarten de naam van Martinus wordt gegeven, was de Nederlandse clerici van die tijd niet vreemd. Maar bovendien bestaat er een *Sermo* van St. Radbout, waarin de woorden ‘Sancte Dei Martine, quare tam graviter obdormisti?’ aan de aanhef van MAERLANT's tweede *Martijn* doen denken. Vreemd lijkt ons de vertrouwelike toon tussen een machtig kerkvorst en een burgerlike klerk, maar zulk een *camaraderie littéraire* is in de tijd van de troubadours en Minnesänger niet zo ongewoon. Een moeielikheid blijft dat in de derde *Martijn* de verhandeling over de Drievuldigheid Jacob in de mond gelegd wordt. - H. KERN bespreekt de etymologie van twee woorden *waard* en *waardig*. - G.A. OVERDIEP publiceert een zeer uitvoerig artikel *Over den syntactischen en rhythmischen vorm der zinnen met aanloop in Ferguut, Moriaen en Walewein*. Met behulp van een streng statistiese methode onderzoekt hij of bij de vier dichters (in de *Walewein* is het werk van PENNINC en VOSTAERT afzonderlik onderzocht) in syntaxis en ritme persoonlike eigenaardigheden te vinden zijn. De resultaten zijn niet in een paar zinnen weer te geven. Wel kunnen we hier er op wijzen dat de onderzoeker geheel gebroken heeft met VAN HELTEN's kunstmatig gekonstrueerde ‘versbouw’, en dat OVERDIEP het natuurlike ritme als uitgangspunt nemende, en steeds lettende op het verband tussen zinsbouw en versbouw, onbevooroordeeld zijn konklusies trekt.[1)] - J.W. MULLER toont aan dat BREDERO's *Amoureusje* in de *Stomme Ridder* geen eigen vinding behoeft te zijn. Hij parodieert ‘het min of meer vaste type van *den amoureuse* in de voorafgaande Nederlandsche rederijkers-literatuur’, en heeft in een Amsterdams stuk een voorbeeld kunnen vinden van parodiëring van een voorafgaand liefdestoneel. - F. REITSMA onderzoekt *De oorsprong*

1) Dat verhindert niet dat de lezer een enkele maal een andere accentuatie even of meer aannemelik kan vinden, b.v. op blz. 124 Drié sónen, of blz. 129, tweede voorbeeld. Kan het vers: ‘Te woúdewaèrt reét hi mettièn’ (blz. 126) niet evengoed 4 als 3 heffingen hebben?

van Luykens 'Jezus en de Ziel', door hem onlangs in de Wereldbibliotheek uitgegeven. Op het proza blijkt BÖHME's invloed overwegend; op de poëzie heeft wellicht QUIRINUS KUHLMAN invloed gehad. De schr. bewijst ook dat de vertaling van BÖHME's *Aurora*, die in 1686 verscheen, inderdaad van LUYKEN's hand is. - P.H. DE KEYSER vond te Harderwijk *Een onbekend gedicht van Jacob van Zevecote*, dat hij op goede gronden aan deze Zuid-Nederlander toeschrijft. - M.E. KRONENBERG vereenzelvigt het Mnl. *tentenel* met *tinterneel* = siermotief.

Afl. 4. A.G. VAN HAMEL bespreekt *Een episode van den Torec*, en bewijst dat daarin 'echt Keltische overleveringen terug te vinden' zijn. - E.T. KUIPER gaat na wat de *Nieuwe fragmenten van de Karel ende Elegast* (168 vs.), in 1912 te Munchen gevonden en uitgegeven, voor de verbetering van de tekst opleveren. Veel valt uit deze Limburgse fragmenten, waarin de bewerker 'veel gewijzigd en bedorven heeft', niet te leren. - D.C. HESSELING (*Africana*) toetst de etymologie van de naam *Hottentot*: ongetwijfeld zijn ze zo genoemd door de Hollanders naar de klanken die ze bij het dansen uitstootten. In de tweede plaats behandelt hij *De taalkundige opmerkingen van* (de Afrika-reiziger) *O.F. Mentzel*, waarbij o.a. *zielverkoper* uit *ceelverkoper* verklaard wordt, In ditzelfde werk vindt de schr. belangrijke steun voor zijn opvatting omtrent het Maleis-Portugees als slaventaal aan de Kaap. - J. PRINSEN JLz. publiceert opnieuw *Bronnen voor de kennis van leven en werken van Jan van Hout*, voornamelik ontwerpen en fragmenten uit een 'houbollogie voor de cap', geheel in rederijkerstrant, en meer van taalkundig dan van letterkundig belang. - Onder de *Kleine Mededelingen* wijst KALFF op *Hooft's verplichtingen aan Fransche en Italiaansche dichters*. - R. VAN DER MEULEN betwijfelt de identiteit van Mnl. *tentenel* en *tinterneel*, op grond van de betekenis.

Levensberichten van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde 1915-1916.

In deze nieuwe bundel Levensberichten vindt men er o.a. een van de taalgeleerde JOH. FRANCK, door J. VERDAM, en van de letterkundige W.G. VAN NOUHUIJS, door J.L. WALCH.

C.D.V.

De eenheid van handeling.
Proeve van grafiese analyse.

‘Le poème tragique vous serre le coeur dès son commencement, vous laisse à peine dans tout son progrès la liberté de respirer et le temps de vous remettre, ou, s'il vous donne quelque relâche, c'est pour vous replonger dans de nouveaux abîmes et dans de nouvelles alarmes; il vous conduit à la terreur par la pitié, ou, réciproquement, à la pitié par le terrible; vous mène par les larmes, par les sanglots, par l'incertitude, par l'espérance, par la crainte, par les surprises et par l'horreur, jusqu'à la catastrophe’. (LA BRUYÈRE, *Caractères*, eerste hoofdstuk).

In deze heldere woorden ligt het beginsel van iedere goed geschreven klassieke tragedie. De toeschouwer of lezer volgt gedurende het verloop van de handeling als 't ware een samenstel van psychiese draden, die de expositie, over de krisis heen, verbinden met de ontknoping, en die zich zó krachtig moeten doen gevoelen dat ze niet losgelaten of verbroken kunnen worden, dan nadat alle belangen gelikwideerd zijn. De onmisbare grondslag van het spel is dan ook de eenheid van handeling, waaruit voor de klassieken de eenheden van tijd en plaats noodzakelik voortvloeien.

De eenheid van handeling op praktiese wijze grafies voor te stellen, is het doel van deze studie. Sedert vijf of zes jaren is het mijn gewoonte de klassieke tragedies met behulp van een of meer lijnen voor m'n leerlingen te verduideliken. Een soortgelijke methode, in principe overeenstemmend met de mijne, in de uitwerking daarvan sterk verschillend, vond ik terug in LESLIE MORTON TURNER's Parijse proefschrift, getiteld: *Du conflit tragique chez les Grecs et dans Shakespeare* (1913).

Het klassieke treurspel is de psychiese voorbereiding van een katastrofe. In de expositie worden ons de hoofdpersonen in zulk een toestand van spanning voorgesteld, dat de handeling alleen ten gevolge van karakterkontrasten en situatie van zelf kan voortlopen tot het

einde toe. De expositie behoort dus alle gebeurtenissen in kiem te bevatten[1]. Ze veronderstelt een vóórhandeling die te vergelijken is met het opwinden van een uurwerk. In korte tijd moeten de toeschouwers op de hoogte worden gebracht van de karakters en de verhoudingen uit welke de dramatiese aktie geboren wordt. Een kleine stoot is dan nog slechts nodig om het marionettespel - het woord is van VICTOR HUGO - in beweging te brengen. Deze stoot wordt gewoonlik veroorzaakt door een materiëel feit: een terugkeer, een ontvoering, of iets dergelijks.

We nemen aan dat we te doen hebben met een 'tragédie à un fil', met één hoofdpersoon. Door de macht der omstandigheden gedreven, strijdt deze, volgens de onverbreekbare wetten van het mensdom, naar geluk, in welke vorm ook: vrijheid, eer, liefde, dus ook verbreken van banden, losmaken van plicht, toegeven aan hartstochten, ondeugd. Hoe meer hij nu streeft naar wat hij meent geluk te zijn, hoe meer hij door hogere invloeden naar beneden wordt gestuwd. Hij is dus het aangrijpingspunt van twee series krachten welke diametraal op elkaar inwerken. Soms bewust met inspanning van krachtige wil strijdend, dan weer passief voortgedreven, strekken zijn handen zich wanhopig naar het licht, en wordt hij met geketende voeten naar de afgrond van leed gesleurd.

Op twee verschillende wijzen kunnen de tegengestelde invloeden die hem bestrijden, op hem inwerken. Ze kunnen zijn uitwendige gebeurtenissen: een sterfgeval, een ontvoering, een brief, de leeuw die uit het bos treedt, het huis dat in brand geraakt, de komst van een leger, een vlucht, of wat dan ook. Maar ook kunnen ze, dikwijls krachtiger nog, inwerken door invloed, ten goede of ten kwade, van andere karakters. Beide, zowel de gebeurtenissen als de karakterinvloeden, worden in de ziel van de protagonist omgezet in psychiese processen, welke op hun beurt weer andere feiten of psychiese processen veroorzaken, en zo de keten der handelingen in een bepaalde richting voortbouwen[2].

De beide grenzen van geluk en ongeluk, leven en dood, plicht en hartstocht, ja en neen, of wat ook de tegenstelling zijn moge, vormen twee evenwijdige niveau's waartussen de strijd zich beweegt[3]. Ieder

1) Als voorbeeld van zulk een expositie moge dienen de eerste akte van RACINE's *Andromaque*.
2) Cf. TURNER, *t.a.p.*, blz. 43: 'Une série d'événements se suivant dans un rapport de cause à effet et se dirigeant vers un but, voilà comment on pourrait concevoir l'idée aristotélicienne de l'unité d'action.'
3) Cf. TURNER, *t.a.p.*, blz. 57: 'Toute vie se passe entre deux limites. Ces limites varient sans doute suivant le climat, l'espèce, l'époque, mais elles n'en sont pas moins des limites on niveaux de meilleures ou de pires conditions possibles.... Appelons ces limites *bonheur* et *malheur*, suivant en cela Aristote.... Entre ces deux limites court, à des distances toujours variables, la résultante du conflit ou marche de l'action.'

moment daarvan is de resultante van verschillende krachten[1]. De reeks punten welke tot een lijn kunnen worden verenigd, loopt van geluk naar ongeluk, van boven naar beneden. Deze lijn van strijd is niet strak gespannen! Beurtelings rijzen en dalen de kansen van overwinning en nederlaag. Het heftigste schommelt het bewegende punt dáár waar het konflikt tot rijpheid is gekomen: in de krisis om en bij de vierde akte. De vijfde is daarvan het noodzakelike gevolg, en toont de val.

In deze uiteenzetting concentreerde zich de handeling om één persoon. Maar ook is het mogelik dat meerdere 'draden' begin en einde met elkander verbinden. Ja, zelfs zal dat in iedere tragedie min of meer het geval zijn. Want iedere rol vertegenwoordigt een stuk leven met strijd en overwinning of nederlaag: passieve spelers vinden in de klassieke tragedie geen plaats. En de nederlaag van de een betekent dikwijls de overwinning van de ander. Maar de nederlaag zal evenwel voor de toeschouwer het krachtigst moeten belicht worden, zodat het verloop van de overige draden daaraan ondergeschikt behoort te zijn. Anders is er geen eenheid van handeling.

Het kan evenwel belangrijk zijn het verloop der andere draden te bestuderen, niet alleen die van de krachtige, op de voorgrond tredende karakters, maar zelfs die van de eenvoudige vertrouweling, welke het spiegelbeeld is van die zijns meesters.

Een belangrijke vraag dient hier onder de ogen te worden gezien: Hoe groot is het verval, d.w.z. welke is de richting waarin de lijn loopt?

Een dramatiese aktie staat niet gelijk met de werking van mechaniese krachten, waarop mathematiese formules worden toegepast. Iedere toeschouwer zal, naar gelang van de graad van emotie die hij ondervindt, subjektief de richting bepalen. Wat de een een diepe val toeschijnt, zal op de andere de indruk maken van een langzaam voortglijden langs de helling. De moderne mens heeft een ander criterium dan de zeventiende-eeuwse: het publiek van gisteren schreit, dat van heden blijft onbewogen.

1) TURNER, *t.a.p.*, blz. 40: 'A chaque instant, continuellement, il est le nouveau centre de rapports nouveaux.... Et cet homme qui marche, qui va, qui cherche un but, cette mobilité combattante, subjective ou objective, peu importe, c'est là le fond de la tragédie.'

Maar niet alle punten zijn verschuifbaar: de tekst van de tragedie en de aanduidingen van de schrijver in voorberichten of elders, vergunnen ons, zij 't dan ook binnen zekere grenzen, die punten aan te wijzen waar de lijn van richting verandert en naar boven of naar beneden buigt. Zij vormen de etapes waardoor de weg bepaald wordt. Niet altijd liggen deze punten in de bedrijven zelf: men denke bijvoorbeeld aan het belangrijke proces dat zich in Andromache's ziel - de Andromache van RACINE - afspeelt *tussen* de derde en de vierde akte, waardoor de lijn scherp naar boven wordt gebogen.

In de twee volgende voorbeelden van grafiese analyse trekken we de lijn geheel door, zelfs dáár waar de hoofdpersoon niet optreedt: we moeten aannemen dat de psychiese aktie niet onderbroken wordt. Daar waar de tekst ons geen nadere aanwijzingen geeft verlengen we de kromme lijn in dezelfde richting. De bovenste horizontale lijn stelt voor het niveau van geluk, de onderste dat van ongeluk. De vertikale lijnen verdelen het stuk in bedrijven. De handeling begint evenwel reeds vóór het eerste bedrijf, daarom trekken we de niveau's een weinig naar links door, en laten de kromme eveneens eerder aanvangen. In de kromme tekenen we een reeks punten aan, de etapes, waarvan de nummers overeenstemmen met die welke in de tekst onder de tekening nauwkeurig bepaald worden.

Vondels *Lucifer* (uitgave Simons, in de Nederl. Bibliotheek).

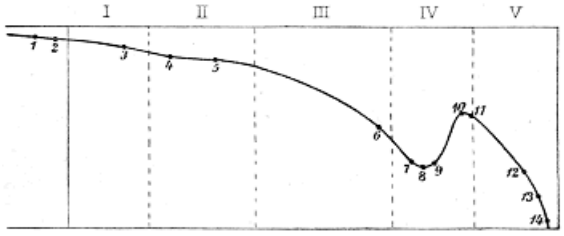

Fig. 1.

VONDEL zelf geeft ons in de inhoudsopgave twee feiten, die plaats hebben vóór het begin van de tragedie:

1. ‘Lucifer, uit blinde liefde tot zijn eigen, benijdde Gods onbepaalde grootheid,

2. ook den mensch, naar Gods beeld geschapen, en in het welig Paradijs met de heerschappije des aardbodems begiftigd.' De jaloersheid van Lucifer manifesteert zich in het zenden van Belial naar de aarde, om poolshoogte te nemen (vs. 3-5). Toch was Lucifer eens de schoonste ziel waarop Gods oog genadig viel (vs. 1701-2), zodat we in de twee bovenstaande punten de eerste verwijdering vinden van het geluksniveau.

3. 'Hij benijdde God en den mensch te meer, toen Gabriël, Gods Heraut, alle Engelen voor dienstbare geesten verklaarde, en de geheimenissen van Gods toekomende menschworden hun ontdekte' (*Inhoud*). Cf. vs. 202-31. Lucifer, die niet aanwezig is als Gabriël dit besluit Gods overbrengt aan de wederspannige oversten, hoort de tijding 'voor 's Hemels gouden poort' bazuinen (vs. 375). Zijn bitterheid komt tot uiting in de eerste 27 verzen van het twede bedrijf, vooral in deze woorden:

> Gaat hene, viert en dient
> En eert dit nieuw geslacht, als onderdane knapen.

Belzebub, de valse vertrouweling, maakt van dit gunstige ogenblik gebruik om, ten bate van eigen belangen, giftige gedachten in te blazen, waarop dan het krachtige wilsbesluit volgt:

4. 'Dat zal ik keeren, is het anders in mijn macht' (vs. 410). Dit moment is zeer belangrijk. Het kan zijn dat onmiddellik daarop enige reaktie, ten minste een weinig matiging is te bespeuren in het daarop volgende onderhoud met Gabriël, die wel indruk maakt met z'n kalme, bezadigde woorden (vs. 450-561). Lucifer is bevreesd voor hem; ogenschijnlik buigt hij voor het bevel de wetten te handhaven; demoedig klinkt zijn antwoord:

> Men zal er scherp op letten. (vs. 561)

Hoe ook deze ootmoed moge zijn, oprecht of schijnbaar, na 4 buigt de lijn minder sterk, en Belzebub, bevreesd dat zijn invloed aan 't verminderen is, sluipt naderbij en insinueert:

> Men zal uw mogendheid aldus de vleugels fnuiken. (vs. 565)
> Hij dreigt weerspannigheid haar hoofd en kroon te pletten. (vs. 568)

Dan laait de hartstocht der eerzucht hoog op, en snel daalt de lijn bij de daarop volgende eed:

5.

> Nu zweer ik bij mijn kroon, het al op een te zetten. (vs. 569)

Lucifer voelt in zich de kracht ontwaken te vermorzelen het hemelsblauw gewelf, en onder zich weg te slingeren de aardbol

als een misvormde klomp. De boze geesten wakkeren deze gevoelens aan: Lucifer werpt zich zelf op tot bevelhebber; hij zendt zijn onderaanvoerders uit om de algemene opstand voor te bereiden.

Het derde bedrijf, de rust voor de storm, vertoont weinig incidenten. Belzebub, Belial en Apollion zaaien afgunst en bitterheid in de harten der lagere geesten, die samenrotten en slechts wachten op de komst van Lucifer om openlik verzet te plegen. Michaël sommeert hen uiteen te gaan: de getrouwe Reien geven daaraan gehoor, de Luciferisten weigeren (vs. 1096-1177).

Het belangrijke ogenblik van dit bedrijf is de komst van Lucifer. De Luciferisten doen hem een prachtige aanbieding:

> Wij zweren u met kracht en volle majesteit,
> Te zetten op den troon, aan Adam toegeleid. (vs. 1208-1211)

6. Een nieuwe schrede doet Lucifer dan op de weg ter helle. Al toont hij zich eerst nog schoorvoetend om de opstand te leiden (vs. 1212-1255), al ligt er aarzeling in zijn toegeven:

> Ik troost me dan geweld te keeren met geweld, (vs. 1256)

zo is dat eerder voorzichtigheid dan weifeling. Zielestrijd is er niet, Lucifer kiest welbewust zijn weg.

De eed en de bewieroking sluiten krachtig dit stuk handeling af. De lijn heeft nu zijn laagste punt vóór de krisis bereikt.

Totnutoe is Lucifer, voortgestuwd door de omstandigheden, verblind door eerzucht, bewierookt en gevleid, blindelings naar beneden gehold. Maar er komt een ogenblik waarop hij zich met ontzetting rekenschap geeft van de afgrond van leed die gapend voor hem ligt. Dan komt het innerlike konflikt.

De beide legers staan in slagorde tegenover elkaar. Nu moet er een daad volgen. En Lucifer mist de kracht. Hij poogt zich weer op te winden tot de roes van overmoed waarin hij zo even nog verkeerd heeft.

7. Hij zoekt die te vinden in de herhaling van de eed die hem straks zulk een krachtige ruggesteun is geweest:

> Zoo staaft den eed nog eens eenstemmig, dat wij 't hooren,
> En zweert getrouwigheid aan onze Morgenstar. (vs. 1449-50)

Maar hier is deze eed een daad van zwakheid. En mocht er nog twijfel bestaan of we hier op een keerpunt zijn, bij de kreet van verlichting:

Oprechte Rafaël!
Spreek, zoo lang het u behaag', (vs. 1461-62)

wanneer de beschermengel met zijn vredestak naar hem toevliegt, en zo heerlik teder uitroept:

Helaas! ik zwijm van rouw,
En blijve om uwen hals beklemd, bestorven hangen, (vs. 1459-60)

8. dan breekt er iets in Lucifer, en buigt de lijn langzaam naar boven.
9. En als Rafaël, met zoete mond en meedogende blik betere gevoelens in hem wakker roept, en hem het onhoudbare van zijn standpunt helder aantoont, dan klinkt in vers 1634 de kreet van radeloze wanhoop:

Of ergens schepsel zoo rampzalig zwerft als ik?

Nu is hij zeer dicht het niveau van geluk genaderd; onze verwachting is tot het maximum geklommen. Dit ogenblik tekent de krisis van de klassieke tragedie: de mens krijgt een kans, één grote levenskans, met de keus: verwerpen of aannemen. De lijn van verlossing is slechts door te trekken, en Rafaël roept in vers 1670:

Helaas! hij stond alreede in twijfel en beraad.

Maar de ganse afgelegde weg heeft richting en snelheid naar beneden bepaald, en nu is het te laat. Boze geesten strekken begerig de handen naar hem uit, en worstelende wordt hij naar de diepte getrokken.
10. Apollion roept hem toe:

Trek op, trek op met ons: wij zien den strijd gewonnen. (vs. 1660)

Dat is de eerste ruk.
11.

Ik zag alreê den schrik in Michaëls gezicht
En al zijn benden doodsch schier omzien naar de hielen. (vs. 1663-65)

Dat is de twede ruk. En de val.
Hier zou de klassieke tragedie kunnen eindigen, want we weten nu wat volgen moet. Het vijfde bedrijf geeft het nodige perspektief en de breedheid als van een finale. We zijn begerig, na de emoties en de twijfel van de krisis, de zekerheid van de katastrofe te zien.
12. Drie punten bepalen de val. In het krijgsgewoel ontmoeten Lucifer en Michaël elkander, en roept de laatste:

Zit af, o Lucifer! en geef het God gewonnen. (vs. 1903)

Een kans die natuurlik verworpen wordt.

13. Dan komt de wraak: de verleiding van Adam en Eva (vs. 2020-2127).
14. En ten slotte het verderf, de pijniging ‘in 't eeuwig brandend vier, gemengd met kille vorst’ (vs. 2168).

Dieper kan de val niet zijn. Onmetelik is de afstand tussen de zwavelpoel van Gods toorn en de blinkende toppen van de bergen zijner heiligheid, waarvan de hellingen niet meer te beklimmen zijn. We buigen hier voor het machtige talent van VONDEL, die de geweldige fantazie had ons deze val te schilderen, maar die ook het diep-menselike gevoel bezat om ze psychologies te verklaren.

Inmiddels geeft onze eenheidskromme een helder beeld van de doorlopen weg. Is onze analyse in beginsel juist geweest, dan zullen we dezelfde lijn terug moeten vinden in andere tragedies. Ter vergelijking diene een twede grafiese voorstelling, die van RACINE's *Britannicus*, een stuk dat geheel verschillend van stof en inhoud is.

Britannicus (uitgave-Lanson[1]).

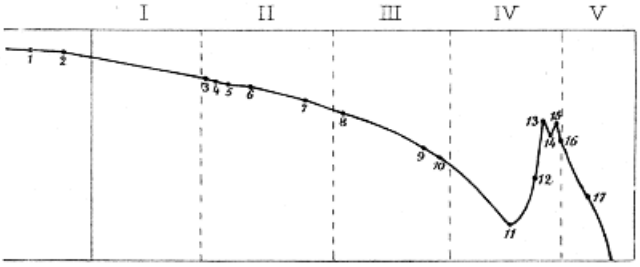

Fig. 2.

RACINE geeft zelf in de beide *Préfaces* (1670 en 1676) enkele waardevolle aanduidingen. ‘Pour moi’, zegt hij, ‘j'ai toujours compris que la tragédie [est] l'imitation d'une action complète, où plusieurs personnes concourent’. Voor hem is het ideaal: ‘une action simple, chargée de peu de matière, telle que doit être une action qui se passe en un jour, et qui s'avançant par degrés vers sa fin, n'est soutenue que par les intérêts, les sentiments et les passions des

1) Hachette et Cie, Paris.

personnages.' Vinden we ook hier niet de psychiese lijn terug, en stemmen de 'degrés' niet overeen met de etapes welke we hierboven hebben aangeduid?

Er zou twijfel kunnen bestaan om welke persoon de eenheid van handeling zich concentreert wanneer we denken aan de titel van het stuk: Britannicus. RACINE zegt zelf: 'ma tragédie n'est pas moins la disgrâce d'Agrippine que la mort de Britannicus'. Dit is volkomen juist, doch het centrum van de handeling is niet *hun* evolutie - al zou er, vooral van Agrippine, een merkwaardige kromme te konstrueren zijn - maar wel het karakter van Nero. We hebben sympathie voor het dappere optreden van de jonge Britannicus, we huiveren bij de afgrond van boosheid welke Agrippine's verleden ons in de vierde akte openbaart, doch voortdurend vragen we ons af: welke is hun beider inwerking op Nero? In zijn evolutie lost zich aller handeling op.[1)]

Van Nero, evenals van Lucifer, vernemen we enkele gegevens, welke vallen buiten het kader van de vijf bedrijven, en die de richting van zijn levenslijn bepalen.

Door herediteit is hij voorbeschikt een slecht mens te worden. Agrippine zegt van hem:

> Je lis sur son visage
> Des fiers Domitius l'humeur triste et sauvage. (vs. 35-36)

'Il a en lui les semences de tous les crimes,' zegt RACINE in zijn twede *Préface*.

Twee feiten hebben plaats vóór het begin der eerste akte:

1. Agrippine vertelt aan Albine (I, 1) hoe ze eerst Nero in alles kon leiden, totdat,

> ce jour, ce triste jour frappe encore ma mémoire, (vs. 100)

Nero, verblind door roem, toen de gezanten van verscheidene vorsten hem als heerser kwamen erkennen, haar beleefd maar onverbiddelik naar een lager geplaatste zetel leidde.

> Depuis ce coup fatal, le pouvoir d'Agrippine
> Vers sa chute, à grands pas, chaque jour s'achemine. (vs. 111-12)

Deze daad zou pleiten voor een hoog begrip van het keizerschap, indien Nero getoond had een goed gebruik te maken van zijn heerschappij. Voor hem betekende deze losmaking evenwel geen

1) RACINE bespreekt dan ook in zijn *Préfaces* eerst Nero, en daalt vervolgens af tot de andere personen.

vrijmaking. De zachthellende lijn naar beneden daalt sterker door de volgende daad:

2. Nero zet welbewust het raderwerk der handeling in beweging door de ontvoering van Junie. Al het andere volgt daaruit voort. Nero streeft naar vrijheid, en wenst alle ketenen te verbreken.

3. Het daarop volgende besluit is de verbanning van Pallas, de vertrouweling van zijn moeder, waardoor hij indirekt tracht zich los te maken van haar invloed.

4. Als Nero hoort dat Britannicus Junie liefheeft, dan wordt de demon der jaloersheid in hem wakker en zijn sinistere bedreiging werpt haar schaduw over wat volgen zal:

> Néron impunément ne sera pas jaloux. (vs. 445)

5. Nu daalt de lijn minder sterk. Nero aarzelt. Is het mogelik zich te bevrijden van alle hindernissen: Octavie, Agrippine, Burrhus, de trouwe en rechtschapen Burrhus, geheel Rome, ‘et trois ans de vertus?’

> A combien de chagrins il faut que je m'apprête!
> Que d'importunités! (vs. 459-60)

Het voor en tegen wordt gewogen, doch, onder de slechte invloed van Narcisse, die hem aantast in zijn zwakke plek, de onwettige liefde voor Junie, rijpt in hem:

6. het besluit, Britannicus te doen buigen (vs. 520).

In de volgende scène, het wrede, pijnigende onderhoud met Junie, waarin hij Octavie achteloos ter zijde stelt, wordt de begeerte wakker de oorzaak van de tegenstand, Britannicus, te doden:

> Et sa perte sera l'infaillible salaire
> D'un geste ou d'un soupir échappé pour lui plaire. (vs. 683-84)

8. Snel daalt de lijn. Zwakke tegenstand heeft geen invloed. Burrhus poogt Nero in zijn blinde vaart te stuiten.... hij wordt terzijde geworpen (vs. 791-99).

9. Britannicus treedt hem in z'n wanhoopsmoed tegen: hij wordt gevangen gezet (vs. 1069).

De grootste tegenstand, die van Agrippine, moet evenwel nog gebroken worden. Onmiddellik aanvallen durft Nero niet. Heeft hij niet straks aan Narcisse zijn zwakheid bekend:

> Éloigné de ses yeux, j'ordonne, je menace,
> J'écoute vos conseils, j'ose les approuver,
> Je m'excite contre elle, et tâche à la braver.

Mais (je t'expose ici mon âme toute nue)
Sitôt que mon malheur me ramène à sa vue,
. . . . .
Mon Génie étonné tremble devant le sien. (vs. 496-500; 506)

10. En dus, waar Agrippine hem niet met haar ogen onder haar bedwang kan houden, durft hij het bevel te geven, haar in zijn paleis gevangen te houden, en haar wacht door de zijne te laten vervangen (vs. 1091-92). Dan komt de vierde akte, de belangrijkste, waarin Agrippine al het mogelike beproeft om haar verloren macht weer te herwinnen. En nòg durft Nero zich niet openlik te verzetten, maar in zijn schijnbaar onderworpen

11.

Hé bien done! prononcez. Que voulez-vous qu'on fasse? (vs. 1287)

ligt de grootste opstand die men denken kan.[1] Hier ligt het diepste punt vóór de stijging.

De worsteling tegen het verleden heeft Nero's kracht afgemat. Zal er nog een poging gewaagd worden, dan moet een zachte, goede invloed beproeven betere gedachten wakker te roepen.

Deze taak is weggelegd voor Burrhus, de man in wie Nero groot vertrouwen heeft. In de aangrijpende derde scène van de vierde akte heeft Burrhus bijna - bijna! maar welk een afgrond ligt er tussen bijna en geheel - Nero bewogen terug te keren.

12. In het: Ah! que demandez-vous? van vers 1386 klinkt de wanhoop.

13. Bij de volgende woorden: Dans mon appartement qu'il m'attende avec vous (vs. 1390) is Nero bereid tot de overgave, en heeft de spanning van de toeschouwer z'n hoogtepunt bereikt.

Maar dan komt de keer. Wat Apollion ginds deed, doet Narcisse hier: hij inkarneert de macht van het boze; hij wijst Nero de weg die deze zichzelf gebaand had: Naar beneden zult ge. Twee krachten werken nu in op Nero's ziel. Het heftig heen en weer trekken brengt niet onmiddellik het overwicht naar gene zijde.

14. 15. Even schommelt de kans, en is er een rythmiese golving van zielestrijd te bespeuren in de verzen 1416, 1423-31 en 1460, maar dan is de goede invloed uitgewerkt en volgt het definitieve

16.

Viens Narcisse. Allons voir ce que nous devous faire. (vs. 1480)

17. Steil daalt de lijn. Britannicus wordt gedood. En Agrippine roept uit:

Le cruel n'a plus rien qui l'arrête. (vs. 1699)

1) Cf. vs. 1314: J'embrasse mon rival, mais c'est pour l'étouffer.

Vóór hem ligt open de weg van schande en misdaad, die zijn bitter einde zal vinden in de zelfmoord.

Vergelijken we nu de beide grafiese voorstellingen, dan zien we dat *Lucifer* en *Britannicus*, twee tragedies die geheel verschillend zijn van inhoud, gehoorzamen aan dezelfde wetten van psychiese bouw: de curven spreken voor zichzelf. In beide de beginstoten vóór het eerste bedrijf; de aarzeling in het twede; de versnelling naar beneden in het derde; dan de plotselinge ombuiging in het vierde en de twede teruggang in het vijfde. Bewonderden we in *Lucifer* vooral de stoute vlucht van VONDELS verbeelding, in RACINES tragedie treffen ons de fijne nuances zijner zielsontleding.

En nu de kritiek op dit sisteem. De simpele visuële voorstelling is niet veel meer dan een geraamte: het leven ontbreekt. De rijke stroom van zielsaandoeningen wordt vernauwd tot een armzalig straaltje.

Volkomen juist. Maar de grafiese methode kan z'n nut hebben als *werk*methode. Ze is nog rudimentair - ze kan volmaakter worden. Zal de kromme zuiver zijn, dan moet men ieder vers *wegen*, en dan zullen er nog heel wat meer punten aan te geven zijn dan in onze tekeningen. Iedere buiging naar boven of naar beneden - naar links of naar rechts, wanneer men meer dan twee assen aanneemt - is een punt van vergelijking met de overige richtingveranderingen. Het subjektieve element behoort door de analyse van verschillende stukken door verschillende personen zooveel mogelik naar de achtergrond gebracht te worden.[1)]

Zo zal er misschien levensvatbaarheid zijn in de grafiese analyse van literaire kunstwerken, want is niet overal de gekompliceerde lijn van rust en beweging, van strijd en nederlaag, als de schommeling van een rezulterend punt tussen verschillende inwerkende krachten terug te vinden?

De grafiese voorstelling kan in dienst gesteld worden van het onderzoek naar de psychiese wetten waaraan ieder letterkundig voortbrengsel, als zielsopenbaring, moet gehoorzamen.

G r o n i n g e n .
J. VAN DER ELST.

1) Hoe belangwekkend moet het zijn, *alle* treurspelen van VONDEL op deze wijze te behandelen, en de verschillende krommen naast elkaar te leggen! Het zou ons een goed denkbeeld geven van de evolutie van VONDELS dramatiese kunst.

Matthias Claudius in Nederland.
(*Vervolg van blz.* 50).

Zijn populariteit in ons land heeft CLAUDIUS na TOLLENS vooral te danken gehad aan de predikanten: was 't nog nodig een nader bewijs bij te brengen voor de stelling dat deze in onze 19de eeuwse letterkunde een grote rol gespeeld hebben, dan zou dat hier kunnen geschieden.

De eerste predikant die genoemd moet worden is er een uit TOLLENS' omgeving: Ds. J.P. SPRENGER VAN EYK. Deze heeft van 1825 tot 1839 uitgegeven: *De Fakkel of Bijdragen tot de kennis van het Ware Schoone en Goede*. De derde jaargang hiervan opent met een nieuwe rubriek: ‘Aanprijzing van Buitenlandsche Schriften’, en de eerste die voor een aanprijzing in aanmerking komt, is CLAUDIUS. Het is een bloemlezing van meer dan 50 bladzijden, voorafgegaan door enkele opmerkingen van de redakteur, die 't niet ongepast oordeelt aan zijn landgenoten, die de geschriften van CLAUDIUS weinig of niet kennen, enige fragmenten aan te bieden, als proeven van zijn schrijfen dichttrant. De prozastukjes zijn deels ontleend aan de bloemlezing van 1798/99, deels nieuw vertaald; gedichtjes zijn behalve door S.v.E. zelf, vertaald door T(OLLENS), N., S., G., L., R. en J. Wie er allemaal achter deze initialen schuilen, weet ik niet; hun kunst staat over 't algemeen niet hoog. Het blijkt intussen dat reeds toen CLAUDIUS in deze Rotterdamse kring talrijke vereerders had.

In de later te noemen vertaling van W. HERBST: *Matthias Claudius* zegt de vertaler in een noot o.a. dit (blz. 346):

... wij kunnen ‘niet nalaten hier te herinneren aan een der warmste vereerders van den *Wandsbecker Bode*, die niet weinig heeft bijgedragen om hem in ons vaderland bekend en geliefd te doen zijn; ik bedoel den christen-leeraar KAAKEBEEN, predikant te Amsterdam, overleden 1835. Zelfs is, in de weinige geschriften die wij van dien onvergetelijke bezitten, eene broederschap met den geest van CLAUDIUS onmiskenbaar.’

Van welke broederschap ook de reeds aangehaalde JONATHAN- recensie getuigt: onmiddellik op het blz. 42 geciteerde volgt:

‘Waarom zouden wij, onder onze Hollandsche schrijvers, de brieven aan Erastus, van den eerwaardigen KAAKEBEEN, vergeten?’

Iets zekers omtrent het vele, dat KAAKEBEEN heeft bijgedragen om CLAUDIUS in ons land bekend en geliefd te doen zijn, vond ik niet, maar wel meen ik één gissing te mogen wagen. VAN DER AA[1] vertelt van hem dat hij menige belangrijke bijdrage leverde tot het *Christelijk Maandschrift voor den Beschaafden Stand*. Waar nu in 1831 in dit tijdschrift een vertaling voorkomt van CLAUDIUS' *Over de Nieuwe Politiek*, zou ik geneigd zijn deze aan KAAKEBEEN toe te schrijven. - Ook blijkens het inleidend woord vinden we hier terug waar ik bij de bespreking van de bloemlezing van 1798 op wees: dat in tijden van revolutie de Nederlanders zich aangetrokken voelden door het gemoedelik konservatisme van CLAUDIUS: de inleider toch zegt (blz. 421):

... ‘de Christelijke wijsheid, waarmede die vrome en vernuftige man een onderwerp behandelt, hetwelk voor ruim dertig jaren aan de orde van den dag was, en thans weder ter sprake gekomen is, zal, gelijk wij tevens wenschen, ook een nuttig onderrigt voor onzen tijd behelzen.’

- Van KAAKEBEEN zelf heb ik alleen in handen gehad de *Brief aan Erastus* in de *Bijbelsche Almanak voor het jaar* 1836. De toon hiervan kwam wel enigszins overeen met die van soortgelijke opstellen van CLAUDIUS.

Kort kan ik zijn over twee dorpsdominees, die ik voornamelik noem omdat zij bewijzen te meer zijn, hoe algemeen bekend CLAUDIUS in deze tijd werd. In 1834 geeft de Lutherse predikant J.J. BANGE van Sappemeer tot een weldadig doel uit een *Bloemlezing uit Hoogduitsche Dichtstukken van Claudius, Burger, Blumauer, Schlegel, Mahlman, Schiller e.a.* Van CLAUDIUS vond ik hierin *De Winter* (blz. 62) en *De Avond* (blz. 112); de voorrang van CLAUDIUS op de titel zal wel aan diens populariteit toegeschreven moeten worden. Van de vertaling wisten zelfs de tijdgenoten niets goeds te zeggen.

En in de tweede plaats noem ik Ds. R. POSTHUMUS van Waaxens en Brantgum, de man die BOWRING inlichtte over onze Friese letterkunde en zelf allerlei in het Fries vertaalde, o.a. drie stukken van SHAKESPEARE.[2] Zo vertaalde hij ook twee gedichten van CLAUDIUS: *Moarnsankje fen ien boer* en *Joonsankje fen ien boer*, als een los blaadje uitgegeven (To Lieauwerd by G.T.N. Suringar, 1834), blijk-

1) *Biographisch Woordenboek der Nederlanden.*
2) Vgl. *Brieven van John Bowring*, 1830, blz. 50 en 59 v.v.

baar met de bedoeling om ze te doen zingen: de wijs is er bij aangegeven.

Als pendant van de bundel van TOLLENS heeft diens vriend IMMERZEEL, toen uitgever te Amsterdam, in 1836 een proza-bloemlezing uitgegeven: *Gedachten van Matthias Claudius*, met een vrij uitvoerige voorrede. IMMERZEEL schetst daarin CLAUDIUS en zijn tijd: de tijd, toen de sentimentele dwaasheden à la Werther begonnen van besmettelike aard te worden, terwijl in Frankrijk altaar en troon omvergeworpen werden, om, bij trompetgeschal, op derzelver puin, het standbeeld ener hersenschimmige vrijheid op te richten, enz. enz. Hij trekt parallellen tussen CLAUDIUS, de schrandere en gevoelige JEAN PAUL en de geestige STERNE, waarbij de eerste er niet het slechtste afkomt, al wil hij elk in zijn waarde laten. En ten slotte spreekt hij over de buitengewone moeilikheden die de vertaling meebracht: niet zonder beschroomdheid geeft hij zijn werk in 't licht ‘als niet volkomen verzekerd, dat ik overal den dikwijls diepliggenden zin des schrijvers naauwkeurig begrepen heb.’

De litteraire waarde van deze bloemlezing is zéér gering. Hij bevat stukken en stukjes uit alle delen, op de meest willekeurige manier gerangschikt; soms zijn stukken in hun geheel vertaald, dan weer zijn fragmenten genomen, hier en daar worden zinnen weggelaten, zonder dat daar ooit iets van wordt aangegeven. Bovendien blijkt wel, dat IMMERZEEL niet zonder reden ‘beschroomd’ geweest is: in zijn vertaling maakt hij allerlei dwaze fouten.

De *Vaderlandsche Letteroefeningen* zijn met deze bundel lang niet zo ingenomen als met die van TOLLENS. Ze hebben heel wat aanmerkingen, en zelfs schijnt het dat aan IMMERZEEL oneerlike konkurrentie tegenover de Rotterdamse boekhandel verweten wordt[1)].

Het volgend jaar verscheen een bloemlezing die zowel proza als poëzie bevatte: *Matthias Claudius of De Wandsbecker Bode, gekend uit zijne schriften* door D.H. WILDSCHUT, predikant te Amsterdam. In tegenstelling met IMMERZEEL geeft WILDSCHUT een geheel; zijn vertalingen zijn verbonden door een doorlopende tekst. Hij begint met een hoofdstuk ‘Over CLAUDIUS en zijne schriften’ waarin hij vertelt van CLAUDIUS' huiselik leven; hem verdedigt tegen allerlei beschuldigingen: hij was geen vijand van een gematigde vrijheid in denken en schrijven, evenmin een overdreven piëtist en mysticus e.d. -

1) 1837 I blz. 172.

Dan volgt II ‘Over den toon waarop hij schreef’: over het verschil tussen humor en luim; over gevoeligheid en sentimentaliteit: wel geheel ten onrechte houdt WILDSCHUT CLAUDIUS' *Brieven aan de Maan* en zijn *Lijden van den jongen Werther* voor parodieën op het overdreven sentimentele. - En ten slotte handelt III ‘Over den geest zijner werken’. De schrijver laat hier CLAUDIUS spreken over staatkunde, opvoeding, wijsbegeerte en Christendom. - Als bijlagen worden opgenomen *Morgengesprek tusschen Asmus en den kandidaat Bertram* (verkort) en *Het vijftigjarig Landfeest van Paul Erdmann*.

WILDSCHUT heeft plezier van dit werkje beleefd. In het *Maandschrift voor Christenen van den Beschaafden Stand* 1838 II spreekt hij over de gunstige beoordelingen en het ruim vertier er van. Uit zijn overgebleven aantekeningen geeft hij nu een *Verzameling van gezegden en wenken, over verschillende onderwerpen, uit de schriften van Matthias Claudius*. Verbindende tekst ontbreekt hier, maar wel zijn de stukjes gerangschikt naar het onderwerp: ‘Natuur en kunstgevoel’, ‘Wetenschap en wijsheid’, ‘Rede en openbaring’, ‘Eigendunkelijke godsdienst’ enz.

In 1843 heeft hij dit stuk (omgewerkt) nog eens afzonderlik uitgegeven als tweede stuk van zijn *Matthias Claudius*. Dit stuk opent met *Eenige levensbijzonderheden van Matthias Claudius* die WILDSCHUT vernomen had van CLAUDIUS' kleinzoon Ds. HENGSTENBERG, die in 1838 een bezoek aan Amsterdam had gebracht.

Ten slotte geeft hij in het bovengenoemde *Maandschrift* 1844 blz. 100 *Nog iets, ter nagedachtenis van Matthias Claudius*: een vertaling van de in 1843 gepubliceerde rede, door CLAUDIUS' kleinzoon MATTHIAS PERTHES gehouden bij het leggen van de eerste steen voor een gedenkteken van CLAUDIUS: 15 Aug. 1840.

Het vertaalwerk van WILDSCHUT is over 't algemeen veel beter dan dat van IMMERZEEL, al komen ook bij hem zonderlinge dingen voor. De gedichten geeft hij ten dele in de vertaling van TOLLENS, die hij dan soms zijdelings kritiseert door in een noot het oorspronkelike er naast te zetten, ten dele in eigen vertaling, die voor die van TOLLENS niet onderdoet, al zegt hij zelf nederig dat hij slechts de dode letter volgde, terwijl de dichter (TOLLENS!) ons de levende geest gaf.

In 1840 verscheen anoniem een bundeltje *Liederen en Gezangen* dat naast een 25 oorspronkelike gedichten een 80 vertalingen bevatte, waaronder een 20 naar CLAUDIUS; het was, zoals later bleek, afkomstig van de Utrechtse predikant J.A.D. MOLSTER. Met zo grote instemming is dit ontvangen - in 20 jaar beleefde het 5 druk-

ken - dat ik op deze CLAUDIUS-vertalingen even inga. Als voorbeeld citeer ik *Die Liebe*.

> Die Liebe hemmet nichts; sie kennt nicht Thür noch Riegel,
> Und dringt durch alles sich;
> Sie ist ohn' Anbeginn, schlug ewig ihre Flügel,
> Und schlägt sie ewiglich.

MOLSTER vertaalt:

> De liefde kent geen perk. Niets kan haar vaart beteug'len,
> Geen grendel die haar sluit.
> Eer iets geschapen was, bewoog zij hare vleug'len,
> En eeuwig slaat zij ze uit.

Zo zijn de meeste vertalingen: ze sluiten zich vrij nauwkeurig aan bij het oorspronkelike en bevatten geen ‘dichterlike vrijheden’ à la TOLLENS. Maar het valt op hoe MOLSTER mist CLAUDIUS' zeggingskracht: terwijl hij evenveel woorden gebruikt als CLAUDIUS, slaagt hij er toch niet in diens gedachten volkomen tot hun recht te doen komen. Zo in het bovenstaande: het alles doordringende van de liefde voelen we niet zoo sterk; CLAUDIUS zegt absoluut dat de liefde ‘ohn Anbeginn’ is, MOLSTER alleen dat deze er voor de schepping al was; hoeveel krachtiger is CLAUDIUS' herhaling ‘schlug-schlägt’ dan MOLSTERS ‘bewoog slaat uit’, terwijl bovendien - geheel ten onrechte - deze woorden de indruk maken een climax te vormen. - Maar al zijn er tekortkomingen, in de brede kringen waarvoor dit werk bestemd was, en waar men CLAUDIUS niet in 't oorspronkelik las, zal men toch ook in deze vorm zijn verzen met grote stichting hebben gelezen; en de grote verspreiding van ‘dit gulden boekske’ (zoals de uitgevers het noemen) zal ook voor CLAUDIUS' populariteit een nieuwe bevestiging geweest zijn.

We hebben gezien hoe geliefd CLAUDIUS was bij de predikanten; dit hangt wel ten nauwste samen met de sympathie, die hij vond in de kringen van de *Maatschappij tot Nut van 't Algemeen*. Bewijzen hiervan vinden we in *De Oogst* van 1838 en 39, een uitgaaf van leden van het departement Amsterdam. Daarin vinden we een puntig gezegde van CLAUDIUS - vertaald in proza - en *Brief aan Andries over de viering der Geboortedagen in Augustus* 1777, met een zeer waarderende inleiding; en aan het slot een verheerliking van het huiselike, dat de weldadige bron is der reinste genietingen. De vertaling is zeer middelmatig.

Tot nog toe heb ik hoofdzakelik gesproken over de vertalers van CLAUDIUS; maar zal het beeld dat we ons van de populariteit van CLAUDIUS tussen 1830 en 40 vormen nog wat helderder worden, dan moeten we daarnaast onze aandacht vestigen die schrijvers, die hun bewondering voor CLAUDIUS toonden door hem na te volgen; en daartegenover op hen die waarschuwen tegen 'Claudiomanie'.

Van die navolgers wil ik er hier drie behandelen: HELDRING, LUBLINK WEDDIK en BRESTER.

De Hemmense predikant O.G. HELDRING (geboren 1804), de man die later door zijn maatschappelik werk zo bekend zou worden, gaf in 1831-33 uit: *De Natuur en de Mensch, of Levensbeschouwingen van Pachter Gerhard op zijne wandelingen met Neef Jonas*. De recensent hiervan in de *Vaderlandsche Letteroefeningen*[1] stelt dit boekje naast de *Gedachten en Beelden* van LUBLINK WEDDIK en acht het geen onbelangrijke omstandigheid, dat deze beide schrijvers door Duitse lektuur en onderwijs hun vorming ontvangen hebben. Want vooral CLAUDIUS en JEAN PAUL zijn het die, zij het ook als twee polen, tans beschouwd en beoefend worden als de voorname vertegenwoordigers van het genre van de beide hier besproken schrijvers: de ernstige luim. Hij verklaart dan, dat de wijze van CLAUDIUS hem wel het meest van de twee behaagt, en dat, zo de verbeeldingrijke WEDDIK meer tot de trant van JEAN PAUL overhelt, de zachte HELDRING zeker meest van de man heeft, onder de naam van ASMUS algemeen bekend.

In dit boekje geeft HELDRING herhaaldelik blijk hoezeer hij met CLAUDIUS ingenomen is:

'wat ik in mijn leven gelezen heb, vrolijkheid trok altijd mijne ziel, doch niemand zoo zeer dan gij o Asmus! o Sterne! Dáár is het leven, zoo als het in zijne ware gedaante verschijnt, niet vrolijk, niet droevig; maar dan in stille, zachte vreugde, dan weder in weemoed zich uitende, altijd vol van medegevoel, altijd liefde ademend.'

Verder citeert hij ASMUS verschillende malen (blz. 3, 5, 36, 176), en noemt hem: 'de trouwe vriend van WANDSBECK' (blz. 101).

In zijn *Levensbericht* van HELDRING (1877) vertelt BEETS dat HELDRING zich door dit werkje (dat B. prijst als een werk van gevoel en verbeelding, vol luim en geest en fijne opmerking, in een kernachtige stijl geschreven) van alle kanten de naam verworven had van een 'Nederlandse CLAUDIUS'. Verdient hij die naam?

Nagevolgd heeft HELDRING CLAUDIUS stellig. Gelijk CLAUDIUS schreef

1) 1832 A blz. 640.

als een bode, zo schrijft HELDRING als een pachter; ASMUS' neef ANDRES is neef JONAS geworden; ook in details is diezelfde invloed wel aan te wijzen: de draad die door HELDRINGS boekske loopt: de reis - het bijwonen van een door een edel edelman gegeven feest - de tegenstelling tussen deze en een rijk effektenkoopman - het doet alles sterk denken aan *Paul Erdmanns Fest*. - Maar van meer belang is, dat CLAUDIUS en HELDRING zeer zeker verwante naturen zijn; en ik geloof dan ook dat de naam wel juist is - mits men de nadruk legt op *Nederlandse*. HELDRING mist, zoals alle Nederlandse vertalers van CLAUDIUS dat missen, het vrije, het gemakkelike, dat juist zo'n eigenaardig kenmerk is van CLAUDIUS' schrijfwijze. CLAUDIUS schrijft een verhandeling, (in de eerste delen veelal in miniatuur) een brief, een gedichtje, al naar 't hem het beste uitkomt, tekent er een paar krabbels bij soms, en alles maakt de indruk van spontaan werk. En al blijft de grondtoon van zijn boek steeds ernstig, toch verdwijnt bijna nooit de humor; zo nu en dan komen er zelfs grappen waar een verfijnd lezer de neus voor ophaalt. - Heel anders HELDRING. Zijn boekje is veel stiller; 't éne stukje moge wat luchtiger zijn dan 't andere, HELDRING blijft toch de bezadigde, de stijve Nederlander, die nooit eens recht uit de plooi komt. Wij geloven dadelik dat vrolikheid altijd zijn ziel trok, maar dat is toch nog wat anders dan uit zichzelf vrolik zijn. Waar hij tracht een luchtige toon aan te slaan, geeft die maar al te vaak de indruk opzettelik, verstandelik, niet spontaan te zijn. Hij redenèèrt veel meer, dan dat hij dòèt. Typies voor zijn echt-Nederlandse ongemakkelikheid is b.v. een zinnetje als dit:

> ‘Toen dacht ik over datgene, wat een vreemdeling ons misschien van hetzelve bekend zoude maken en mijn gedachten kleedden zich op de volgende wijze in:
> Brief van Johannes aan Nathan’

waarop dan de brief volgt.

Als CLAUDIUS 't wenselik vindt zijn gedachten in briefvorm te uiten, schrijft hij een brief, of hij laat er zijn neef een schrijven. Maar bij HELDRING gaat dat niet zo maar: daar is eerst een dergelijke kommentaar bij nodig.

B. TH. LUBLINK WEDDIK was een heel ander man dan HELDRING: dat blijkt al dadelik uit het verschil tussen beider loopbaan: heeft HELDRING het nooit verder gebracht dan Hemmen, LUBLINK WEDDIK die al 35 jaar is als hij in 1826 hulpprediker te Utrecht wordt, maakt dan snel promotie: in 1829 wordt hij predikant te Purmerend,

in 1832 te Rotterdam, in 1836 te Amsterdam. Hij is de Nederlandse JEAN PAUL genoemd, maar daarnaast is CLAUDIUS' invloed bij hem onmiskenbaar. Dat hij inderdaad een vereerder van CLAUDIUS was, dat bewijzen enigszins al de *Gedachten en Beelden* (1830-32 blz. 78, 101). Maar vooral komt dit uit in de *Pandora* (1833-1837) waarvan hij redakteur was, en waarin hij (I blz. 54) *Brieven aan Matthias Claudius* schrijft. Dit laatste doet hij, omdat hij zich aan de geest van CLAUDIUS wil aansluiten, en trachten, de brave man en zijn geest zijn lezers recht levendig voor ogen te stellen. 'Lieve, goede CLAUDIUS' spreekt hij hem aan,

... 'Gij hebt een zonderling vermogen, om den goeden mensch, die in ons binnenste zoo dikwijls wegkruipt, uit te lokken,'... 'Het zal u verheugen, -, dat ook in mijn vaderland, met uw voormalig ten minste spraakverwant, uw bode gelezen, gekend en gewaardeerd wordt.'

'Ik weet van goeder hand, lieve Matthias! dat een onzer Hoogleeraren, een voortreffelijk man, regt naar uwen geest, uw werkje steeds op zijnen schrijflezenaar ziet, en het niet misplaatst acht aan de zijde van zijnen Chrysostomus, Grotius en Young.'

CLAUDIUS' invloed zal wel mee de vorm van de *Gedachten en Beelden* bepaald hebben: de lange reeks korte stukjes die zonder overgang op elkaar volgen. Maar vooral blijkt deze als hij nu en dan tracht een eenvoudige toon aan te slaan, op de wijze van de Wandsbecker Bode, en dan *Brieven van mijnen Oudoom Jacob* schrijft. Deze brieven vertonen vrij grote overeenkomst met de stukjes van pachter Gerhard. Dat HELDRING en LOBLINK WEDDIK zelf dit gevoeld hebben blijkt wel uit het feit dat zij in 1837 samen uitgeven: *Waarheid en gevoel in het Leven. Briefwisseling tusschen Oudoom Jacob en Pachter Gerhard*.

Nadert hier de geest van LUBLINK WEDDIK tot die van CLAUDIUS, overigens is er tussen beiden toch wel een groot verschil. Typerend is b.v. de tweede brief van LUBLINK WEDDIK aan CLAUDIUS waar de oorlog met een toneelstuk wordt vergeleken en dit beeld hardnekkig vastgehouden: kanonnen en trommels vormen het orkest, enz. Dit lijkt louter vernuftswerk, zoals we dat bij CLAUDIUS nooit aantreffen. Daarnaast is LUBLINK WEDDIK sterk in pathetiese uitroepen: 'O CLAUDIUS!' enz. En aan 't slot: 'Heden niets meer; ik ben te geschokt, het hart bloedt, in het oog staat een traan! Vaarwel!' klinken retoriese frazen zonder meer.

Aan JAN BRESTER hebben zijn tijdgenoten er een verwijt van gemaakt dat zijn werk te veel onder invloed van dat van CLAUDIUS stond. HECKER, in zijn *Hippokreen-ontzwaveling* (blz. 25/26) zegt dat hij 'zijn

kermisorgel draait naar de toon van CATS of ASMUS'; de *Recensent ook der Recensenten* (1836 I blz. 534) is van mening dat hij in zijn gedicht *In de Schuur* te veel CLAUDIUS nagevolgd heeft. POTGIETER daarentegen prijst ditzelfde gedicht als een van BRESTERS beste Claudiaantjes,[1] en op dezelfde wijze oordeelt BAKHUIZEN VAN DEN BRINK over deze navolgingen in een artikeltje dat hij in de *Nederlandsche Spectator* van 27 Dec. 1862 wijdde aan de nagedachtenis van BREST ER en LUBLINK WEDDIK. Daarin prijst hij juist BRESTER, dat hij nu en dan de goede toon van CLAUDIUS wist te treffen. Met deze lof kan ik mij geheel verenigen. - BRESTERS bewondering voor CLAUDIUS blijkt bovendien uit de motto's aan CLAUDIUS ontleend, die hij boven enkele van zijn gedichten plaatst, en uit het feit dat hij in 1833 in de *Vaderlandsche Letteroefeningen* (M, blz. 332) een vertaling publiceert van GRAAF VAN STOLBERGS *Ter nagedachtenis van den Wandsbecker Bode* en hier een waarderende noot over CLAUDIUS aan toevoegt.

Tussen 1830 en '40 bereikt CLAUDIUS' populariteit zijn hoogtepunt; het is in diezelfde jaren dat een jong geslacht opkomt dat op litterair gebied leiding gaat geven: DROST, POTGIETER, BAKHUIZEN V.D. BRINK. Welke is de houding geweest van deze jongeren tegenover CLAUDIUS en diens vereerders? Voor de beantwoording van die vraag kan ons in de eerste plaats van dienst zijn de recensie van TOLLENS' *Liedjes van Claudius* in de *Vriend des Vaderlands*.[2] We weten wel niet wie de schrijver van deze recensie is, maar wel is 't zo goed als zeker dat hij tot hun kring hoort. Hierin nu worden CLAUDIUS en TOLLENS op dezelfde wijze behandeld: beiden krijgen veel lof en slechts weinig blaam; maar de recensie is vooral gericht tegen de verdere navolgers van CLAUDIUS, de 'Claudiomanisten'. Omdat het tevens van belang is als proeve van het eerste krities werk der jongeren laat ik deze recensie hier nagenoeg in extenso volgen:

'Ook wij hebben den geestigen en gevoeligen ASMUS lief, en het verheugde ons daarom, toen wij vernamen dat onze TOLLENS de, door hem vertaalde en hier en daar verspreide stukjes van den trouwhartigen *Wandsbecker Bode*, in één' bundel zou te zamen voegen. De inhoud van dezen bundel hier op te geven zal overtollig zijn, daar dezelve reeds genoegzaam bekend is; wij hebben de meeste liedjes met hetzelfde genoegen als in het oorspronkelijke gelezen; sommige zijn ons meer, andere (evenals in het oorspronkelijke) zijn ons in het geheel niet bevallen: onder de laatsten tellen

1) *De Gids* 1837 B. blz. 97.
2) 1833 blz. 831.

wij vooral *Jurriaans Reize*; onder de zeer voortreffelijke het *Rhijnwijnlied* en vooral het *winterlied* (bladz. 91); onder de minder gelukkig vertaalde: het *Lied* (blz. 81) bepaaldelijk de drie laatste strophen. Over het geheel hebben wij ingezien, dat slechts TOLLENS, en zelfs TOLLENS niet altijd even gelukkig, CLAUDIUS vertalen kan, en wij vonden het, hetzij een gelukkig toeval, hetzij een geestige trek, dat het versje: *De Navolgers* den bundel besluit. Zoo toch ergens een glibberig pad is, dan is het hier, waar de grenslijn tusschen het eenvoudige en platte, tusschen het kinderlijke en kinderachtige, tusschen het kunstelooze en gekunstelde zoo onmerkbaar is, dat zelfs CLAUDIUS, niettegenstaande de eigendommelijke wijziging van zijnen geest, niettegenstaande zijn fijn gevoel, gelukkige tact en grondige kennis, dezelve maar al te dikwijls overschreden heeft. Wij zouden daarom ongaarne met eenen vroegeren Recensent van dezen bundel instemmen, die wenschte, dat onze dichters een voorbeeld aan deze liedjes mogten nemen, en zich op deze dichtsoort mogten toeleggen. Wij zouden dit niet alleen voor hoogst eentoonig, maar ook voor zeer gevaarlijk voor den bloei onzer letterkunde houden. Want indien wij zelfs voor een oogenblik toegaven, dat onze tijd en ons menschengeslacht, aan eenen dergelijken toon en aan eene soortgelijke ontwikkeling van denkbeelden behoefte had, (hetgeen niet waarschijnlijk is), dan zouden wij tevens moeten toestemmen, dat een man als CLAUDIUS een zeer zeldzaam verschijnsel in het gebied der letterkunde is, en dat, waar zoo veel fijnheid van gevoel, zoo veel helderheid van geest, zulke zuiver Christelijke begrippen en zulk een reinheid van hart, met zoo veel kennis, naïviteit van uitdrukking, en eigenaardige taalwendingen verbonden zijn, alle eigenlijk gezegde navolging hoogst ongelukkig moet uitvallen. Waarlijk men moet CLAUDIUS zijn, om als hij te kunnen denken en schrijven, en wij zouden de taak, waartoe TOLLENS zich in vele opzigten bevoegd getoond heeft, ongaarne in andere handen zien.

Het zal onnoodig zijn hierover breeder uit te weiden: de veelvuldige mislukte proeven der *Claudiomanisten* staven onze uitspraak: bovendien houde men in het oog, dat CLAUDIUS schrijfwijze eigenlijk slechts *manier* is, en dat de navolgers van de eene of andere manier, meestal alleen deze en derzelver gebreken overnemen, zonder door te dringen tot de schoonheden van het wezen der gedachten, waarvan de manier alleen de uitwendige vorm, het omkleedsel is. Hebben wij hetzelfde niet in de navolgers van TOLLENS gezien?

Maar al bestond ook de mogelijkheid, dat alle onze dichters en Prozaschrijvers zich naar CLAUDIUS vormden, dan nog zoude dit niet wenschelijk zijn. CLAUDIUS schreef op een tijdstip, toen de Duitsche letterkunde, naauwelijks de plak des schoolmeesters ontwassen, met jeugdigen overmoed hare krachten beproefde. TOLLENS behoort bij ons tot een dergelijk tijdperk. - De middelen, die zij bezigden, om het eigenlijke volk voor de krachtige ontwikkeling der letterkunde te winnen, om dezelve populair te maken, waren juist en gepast, en hebben eene onbegrijpelijke uitwerking gedaan. Thans echter is dit tijdvak voorbij (misschien reeds lang voorbij), en de onverzadelijke geest heeft behoefte aan nieuwe vormen. Zou het dus wenschelijk zijn terug te gaan? Neen! de gedachten blijven derzelver waarde behouden, doch de

vormen behooren aan den tijd. Dat dus onze schrijvers en dichters CLAUDIUS lezen en herlezen zullen, hopen wij, maar ook dat zij het navolgen en schrijven in zijne manier, onzen, met hem in zoo vele opzigten verwanten, TOLLENS zullen overlaten, wenschen wij niet minder.'

Van de persoonlike mening van DROST kunnen we ons niet dan een zeer onvolledig beeld vormen; ik heb slechts twee plaatsen gevonden waar hij over CLAUDIUS spreekt. De eerste is uit een brief aan POTGIETER (9 Aug. 1833)[1].

.... 'Opzettelijk heb ik mijn pen niet vermaakt; een *keurig geschreven* brief zult ge derhalve niet ontvangen, evenmin als al het volgende. Waarlijk, indien gij mij met dergelijke tiraden plaagt, zal ik mij, *moet* ik mij, door CLAUDIUS wreken. Dasz ich dir etwas erklären soll, dünkt mich ebenso, als wenn ich Abends vom Lehnstuhl vor meinem Vater predigen muszte. Indesz voeg ik er met CLAUDIUS bij, ich bin zu deinem Dienst.'

POTGIETER heeft zoals we straks zullen zien een sterke antipathie tegen CLAUDIUS gehad; blijkbaar treft DROST hem op een gevoelig punt, als hij hem met CLAUDIUS plaagt. DROST zal dus in elk geval niet zo ongunstig over CLAUDIUS geoordeeld hebben als POTGIETER.

- De tweede plaats is te vinden in *De Augustusdagen* (blz. 132). Ds. VAN WOLVEGA is aan 't woord:

.... Onhandig was de recensent, die Lublink Weddink met Jean Paul vergeleek. '"Ach! dat men toch eens eindigde met dat gedurig vergelijken! Men vinde in onze letterkundigen, oorspronkelijke, vaderlandsche letterkundigen, geene Hollandsche Walter Scotts, geene Irvings, geene Claudiussen, geene Hugo's!"

"De Hemel beware ons voor Claudiussen!" zeide Wilhelma.

"Stoute!" riep mevrouw van Wolvèga en dreigde met den vinger. "Denk".

"De muzijk vangt weder aan," viel deze haar in de rede;'...

DROSTS heldin staat dus niet bijzonder sympathiek tegenover CLAUDIUS en diens (eventuele?) navolgers; maar het lijkt mij niet wenselik hieruit alleen al een konklusie te trekken over DROSTS eigen mening.

Dat BAKHUIZEN met CLAUDIUS ingenomen was zagen we reeds; het blijkt bovendien uit een door POTGIETER meegedeelde brief aan zijn vriend Ter Meulen (Leiden 22 October 1831)[2] waarin hij ASMUS citeert. Maar krities staat hij tegenover de vereerders van CLAUDIUS. Aanvankelik hadden, zo vertelt hij in de Pandora-recensie, voor-

1) Berustend op de Amsterdamse Universiteitsbibliotheek.
2) In het *Leven van Bakhuizen van den Brink* in POTGIETERS uitgaaf van de *Studiën en Schetsen* II blz. CCXXXII.

treffelike mannen[1)] aan de werken van CLAUDIUS ingang verschaft. Gelukkige en ongelukkige navolgingen van de *Wandsbecker Bode* verschenen ten onzent.

Maar ten slotte werd men 'met Claudius vervolgd, alles van hem werd vertaald, en het minste zoo goed als door TOLLENS, men moest *Claudiaansch* worden om liefdadig te zijn. LUBLINK WEDDIK en TEKNANDER (een ongenoemde, die uitmuntende bijdragen in den geest des eersten leverde) stonden alras niet meer alleen. Van alle kanten daagden gedachtendenkers, brievenschrijvers, proevenmakers op: een *bijwagen* moest aangelegd voor den overvloed; de mensch, de natuur, het leven, de maatschappij werden zoo van vele kanten beschouwd en beschreven, dat het onbegrijpelijk is, hoe men sedert dien tijd zich zelven en anderen nog zoo vaak bedrogen heeft.'

.... 'de stijl moet geen willekeurig gekozen kleed worden, dat enkel tot sieraad en opschik dient. Als zoodanig vervalt de stijl al te ras onder het gebied der grillige mode en veroudert met haar. Nieuwe denkbeelden, het is waar, vorderen nieuwe uitdrukkingen; eene nieuwe rigting van den nationalen geest wenscht zich in nieuwe vormen te kleeden: maar het is allergewaagdst, die vormen aan vreemden, aan andere tijden en toestanden te ontleenen. Het moge zijn, dat gemoed en gevoel in den tegenwoordigen tijd bij onze natie levendiger en sterker dan vroeger zijn. Maar het is een troosteloos denkbeeld, dat wij zoo weinig oorspronkelijkheid bezitten; dat wij zoo achterlijk zijn, dat voor onze tegenwoordige hoogte de vormen van HERDER en CLAUDIUS voegen; dat er even vele jaren verloopen zullen, eer phantasie en zin voor het leven der natuur ons voor het genieten van HOFFMANN en GOETHE zullen vatbaar gemaakt, en wij ons dan, op onze beurt, in hunne vormen, in hunnen stijl zullen moeten kleeden. Waarlijk, op deze wijze zal onze literatuur laffe navolging en aan ons innerlijk wezen, aan onze nationaliteit, aan onze geschiedenis vreemd blijven.

Terwijl ter eene zijde de kreet tegen de navolging der Engelsche en Fransche school zich luider en luider verheft, terwijl men ons zelfs de vrijheid ontzegt, om het schitterende, levendige, treffende harer Romantiek te bewonderen, mogen wij niet toelaten, dat men ons met vertalingen van HERDER en CLAUDIUS en hunne tijdgenooten overstelpe? - neen, dat men aan onzen toestand ons volksleven, onzen volksschriften hunnen stijl opdringe. Wij erkennen het, die Schrijvers hebben niet der laagste driften, der schandelijkste ondeugden hunne wierookoffers toegebracht: hunne Schriften zijn vromer, zedelijker, nuttiger. Maar voor de regtbank der kunst blijft navolging navolging; en ongepaste navolging schadelijk, om de verkeerde terug-

1) Ik veronderstel dat hij hier het oog heeft op de door hem, tot verwondering van het nageslacht, zozeer bewonderde TOLLENS (zie voor die bewondering *Studiën en Schetsen* V blz. 413 v.v.) en op KAAKEREEN, de predikant bij wie hij volgens de mededeling van POTGIETER aangenomen werd. (Zie 't *Leven van Bakhuizen van den Brink* blz. XLVIII en ook blz. LXXIII).

werkende kracht, die zij op het letterkundig streven eener natie uitoefent.'

Even afkerig van Claudiomanie is POTGIETER. We zagen dat BRESTERS navolging er blijkbaar mee door kon. Maar overigens.... Als N. BARENDS vertaalt naar SAPHIR, roept hij uit: 'de Hemel beware ons voor SAFFIEREN in Poëzij en SAPHIRS in proza. Er zou onzer Letterkunde, die vele jaren te laat met CLAUDIUSSEN werd gezegend, niets ongelukkigers kunnen overkomen, dan altijd te vroeg met een' SAPHIR te worden gekweld!'[1] En een anonymus krijgt de waarschuwing mee 'zich niet toe te geven in het schrijven van opmerkingen, welke niets met zijn onderwerp gemeen hebben, en die men reeds als *hors d'oeuvres* zou moeten laken, zoo zij niet als napraterij van CLAUDIUS vervelend waren.'[2]

Maar wat POTGIETER onderscheidt van zijn vrienden, is, dat hij in 't geheel niet van CLAUDIUS zelf houdt. Even komt dit uit in de recensie van KRUSEMANS *Bibliotheek van Buitenlandsche Klassieken*[3] waarin ook een volledige vertaling van CLAUDIUS' prozawerk was opgenomen. POTGIETERS aankondiging is bedoeld als aanprijzing van deze onderneming, en daarom wil hij blijkbaar niet al te veel kwaad zeggen van de gedane keus. Maar het éne zinnetje dat hij aan dit nummer wijdt is welsprekend genoeg: 'Met een oog op onzen rijkdom van *onderonsjes*, schijnt ons de vertaling van den Wandsbecker Bode noch gewenscht, noch vereischt;' basta!

Uitvoeriger uit hij zich, waar hij de bovengenoemde brief van BAKHUIZEN VAN DEN BRINK mededeelt. 'Gij beweert uwen oogen niet te gelooven! BAKKES, die ASMUS aanhaalt! BAKKES, de bewonderaar SCHLEIERMACHER's, dweepende met CLAUDIUS!' Hij citeert dan HETTNER, die zich 'met groote matiging' uitdrukt, en GERVINUS, die voor de 'Habseligkeiten des ASMUS' al bitter weinig waardering toont te bezitten; en ten slotte vertelt hij met voldoening welk een teleurstelling, welk een les hem verbeidt, 'die zich in eene vlaag van geestdrift voor CLAUDIUS ter bedevaart naar het vroeger zoo vermaarde dorp in *Hamburg's* liefelijke omstreken opmaakt!'

> 'het dorpje blijkt eene stad geworden, wier oudste, wier onaanzienlijkste deel nog de heugenis van CLAUDIUS bewaart, terwijl het om hem heen wemelt van de grootste namen uit de gouden eeuw der Duitsche Letterkunde. SCHILLER heeft er zijne breede *Strasze*, van de balcons harer gevels wuiven bloemenklokjes; -

1) *De Gids* 1838 B blz. 223.
2) Id. blz. 540.
3) *De Gids* 1857, 2, blz. 808.

> GÖTHE zijn *Graben*, voor wier huizinge het tweespan des bankiers trappelt van ongeduld; - tot BÜRGER, SEUME, KÖRNER toe, zij hebben er hunne wijk: alleen ASMUSIS, overjaard, weggeschrompeld'.

Al deel ik geenszins in de buitensporige CLAUDIUS-verering van TOLLENS c.s., ik meen toch te mogen zeggen dat POTGIETER, door op zo kleinerende wijze over CLAUDIUS te spreken, onbillik wordt. Mijns inziens zullen twee faktoren samengewerkt hebben om POTGIETERS oordeel zó te doen uitvallen.

In de eerste plaats kende POTGIETER CLAUDIUS' grote tijdgenoten en was zo in staat te beoordelen, hoe schromelik CLAUDIUS' betekenis overschat werd: wat onwillekeurig tot een overdrijving in andere richting aanleiding kon geven. Intussen: hierin stond POTGIETER volkomen gelijk met BAKHUIZEN VAN DEN BRINK: er moest nog iets anders bij komen dat de doorslag gaf om deze mogelikheid tot werkelikheid te doen worden. Dit was m.i. de moeilikheid voor POTGIETER, de man van de praktiese vroomheid, om godsdienstige verschijnselen die een meer mystiek karakter droegen te waarderen, vooral als dan nog bovendien het milieu waarin die verschijnselen tot uiting kwamen hem antipathiek was.[1)]

Het uitgesproken godsdienstig karakter van CLAUDIUS' werk doet ons nog één punt naar voren brengen. In een hoofdstuk van zijn *Literaturgeschichte des 18. Jahrhunderts* getiteld '*Die piëtistischen Schwärmer*' behandelt HETTNER LAVATER, JUNG-STILLING, CLAUDIUS en Fürstin GALLITZIN. Van CLAUDIUS zegt hij:[2)]

'Claudius, der Wandsbecker Bote, stellte sich ebenfalls in die Zahl der frommen Erweckten. Aus dem Fuszboten wurde, um mit Goethe (Bd. 24, S. 126) zu sprechen, ein Evangelist oder, wie Jacobi (Bd. 1, S. 358) sich ausdrückt, ein Bote Gottes. Die Wendung tritt bereits im dritten Theil seiner Werke hervor, der im Jahr 1778 erschien, und noch entschiedener 1783 im vierten Theil. Obleich Claudius die religiösen Schriften Saint-Martin's und Fenelon's übersetzte und sich in seinen späteren Jahren immer mehr und mehr in die Welt Hamann's, Tauler's, Pascal's und Angelus Silesius' versenkte, so hat er sich doch nie in die trübe Phantastik Lavater's und Jung-Stilling's verloren. Ihm gelang es, im einfältigen Kinderglauben zu bleiben, weil er sich im Grunde nie von demselben entfernt hatte. "Bleibe der Religion Deiner Väter getreu und hasse die theologischen Kannegieszer". (Bd. 7, S. 68).'

Lezen we deze karakteristiek dan zien we onmiddellik hoezeer CLAUDIUS' werk instemming moet gevonden hebben altans bij een

1) Denk ook aan zijn beoordeling van Albertine Kehrers 'piëtistische poëzie'.
2) *Literaturgeschichte des 18. Jahrbunderts* III Th. III B. I 1872. S. 327.

deel der aanhangers van het Réveil.[1] Nu weet ik niet of van de hier behandelde predikanten naast HELDRING nog anderen hoorden tot deze kring; maar in elk geval is CLAUDIUS voor nog twee voormannen een goede bekende geweest. We zien dat uit de wijze waarop GROEN VAN PRINSTERER hem citeert;[2] hier haal ik nog de plaatsen aan waar WILLEM DE CLERCQ in zijn *Dagboek* over hem spreekt. (1889 II blz. 46, 48, 140). - In 1828 maakt hij een synodaal diner mee waar hij zat naast DS. KERSTEN VAN RHEENEN, 'met wien ik het over CLAUDIUS, STOLBERG enz. spoedig zoover bracht, dat wij zeer hartelijk met elkander waren.'

... 'Wij hadden het toen weer over Claudius. Hij zeide mij, dat Ds. Commelin hem verhaald had, dat hij Claudius gesproken had, en dat, aan hem zeggende, dat hij dikwijls over zijn Wandsbecker Bote zoo gelachen had, de goede man hem had geantwoord: dafür hätte ich es doch nicht geschrieben. Hierop had Claudius hem in een kamertje gevoerd, waar bijna niets dan een Christusbeeld was, en had daar allerhartelijkst over de verzoening door Christus gesproken'...

In 1832 hoort hij een preek van de oude VAN DER MEULEN.

'Hij preekte heerlijk,... gaf veel, zeer veel voor het hart, voor het dogma van de kerk zeer weinig... Het was zoo geheel à la Claudius'.

Omstreeks 1840 was er een betrekkelik zo omvangrijke CLAUDIUS-litteratuur verschenen, dat het geen verwondering wekt, dat in de nu volgende jaren niets van of over CLAUDIUS verschijnt.[3] Geenszins

1) In het Réveil verenigden zich twee anders altijd tegenover elkaar staande groepen: piëtisten en orthodoxen. Sympathie voor Claudius moeten we natuurlik vooral zoeken aan de zijde van de piëtisten.
Het verwonderde mij dat in de *Nederlandsche Stemmen*, waarin zoveel vrome figuren behandeld worden, o.a. Claudius' oudere tijdgenoot Hamann, nooit gesproken wordt over Claudius. Slechts eens vond ik, onder de *Spreuken* er een aan hem ontleend (*Nedl. St.* I Nummer 6 blz. 8).

2) Als Willem de Clercq gestorven is schrijft Groen aan Da Costa (18/2/44): Wij zeggen met eene kleine variant, als *Asmus* bij het afsterven zijns vaders: 'Sie haben einen groszen Mann begraben. "*Mir war er mehr*"' - Bij de uitgave zet Groen bij de eerste zin een noot: Voeg er evenwel met Asmus bij 'en vooral *guten.'*
Brieven van Mr. I. da Costa, medegedeeld door Mr. Groen van Prinsterer, 1872 I blz. 150.

3) Volledigheidshalve vermeld ik hier nog:
M. CLAUDIUS. *Aan mijnen zoon Joannes; een belangrijke brief; benevens zijn gouden en zilveren A.B.C. vert. door M.M.* - Groningen Wed. A. Kamerlingh Wzn. 1834. gr. 8°. ƒ0.10.
In het *Letterlievend Maandschrift* van 1835 M. blz. 101-104 komt voor een stuk getiteld: MATTHIAS CLAUDIUS; *naar het Hoogduitsch.*
Id. 1840: *Schoonheid en Onschuld* en *Geboorte en Wedergeboorte* naar CLAUDIUS vertaald door A. LOCH.
M. CLAUDIUS: *Eenvoudig berigt van een huisvader aan zijne kinderen aangaande de christelijke godsdienst, volgens de H.S. Vrij naar het Hoogd. door het gezelschap 'Labori vires dat fraternitas'.* - Amst. H. Höveker en Zoon. 1852. gr. 8°. ƒ0.50.

behoeven we daarin voorlopig een kentering van de publieke opinie te zijnen opzichte te zien: dat blijkt wel uit wat de jaren na 1850 ons weer brengen.

In de eerste plaats geschiedde (terloops is 't boven reeds vermeld) wat de bloemenlezers altijd voor onmogelik verklaard hadden: een volledige vertaling van het prozawerk van CLAUDIUS verschijnt (1853/54). Een groot verschil met de bloemlezingen is, dat die het werk waren van CLAUDIUS' bewonderaars, die vertaalden uit eigen initiatief, uit de behoefte, hun geliefde schrijver wat meer algemeen bekend te maken; hier hebben we te doen met een uitgeversonderneming: A.C. KRUSEMANS *Bibliotheek van Buitenlandsche Klassieken* waarvoor vertaalwerk wordt opgedragen; voor het Duits zorgt blijkbaar Dr. I.C. VAN DEVENTER die zowel CLAUDIUS' werken als WIELANDS ABDERIETEN vertaalt. - Vergeleken bij de vroegere vertalingen is deze vrij goed, al blijven ook hier heel wat aanmerkingen over: beeldspraak die niet tot zijn -recht gekomen is, nu en dan onjuistheden e.d.

Dat CLAUDIUS' naam ook toen nog een goede klank had in Nederland, wordt wel bewezen door het feit, dat onmiddellik na het verschijnen van W. HERBSTS biografie van CLAUDIUS een Hollandse vertaling hiervan wordt uitgegeven met een voorrede door niemand minder dan de gevierde DR. J.J. VAN OOSTERZEE.[1)] Die voorrede is weer één lof voor CLAUDIUS en getuigt er van, dat onder de namen uit den vreemde, die reeds sinds geruime tijd aan duizenden in ons vaderland even gemeenzaam en waard zijn, als die der uitstekendste landgenoten, die van CLAUDIUS een eervolle en bestendige plaats bekleedt.

En naast de orthodoxe Utrechtse professor VAN OOSTERZEE, maakt ook *de* man van de Evangeliese richting, de Groningse hoogleraar P. HOFSTEDE DE GROOT, zich voor CLAUDIUS verdienstelik, en geeft in 1861 uit: *Mededeelingen omtrent Matthias Claudius*.

Ook deze verzekert in zijn inleiding, dat weinig schrijvers zo veel en zo telkens weer gelezen worden als CLAUDIUS, en hij zoekt de

1) Utrecht, Kemink en Zoon 1858.

voorname oorzaak hiervan in diens diepe godsdienstigheid en vrolike luim. Hij is in staat geweest deze nieuwe mededelingen te doen, doordat hij jarenlang vriendschapsbetrekkingen onderhouden heeft met CLAUDIUS' kleinzoon MATTHIAS PERTHES.

PROF. HOFSTEDE DE GROOT, heeft zijn geschriftje ten geschenke gezonden aan MEVR. BOSBOOM TOUSSAINT. In een brief betuigt deze hem dank, voor de nadere kennismaking met die Duitse Christelike humorist, die bij name en door de algemene roep van zijn geschriften, haar tot hiertoe meer bekend was, dan in zijn leven en werken.

'Ik ben van degenen die den godsdienst allerminst omhangen willen zien met een droef treurkleed, noch die er een koud abstrakt begrip van zouden willen maken, in plaats van tot een levenwekkend, bezielend, alles verhelderend, *alles vervroolijkend* element. Ik begrijp mij zelfs geen *waar* Christen als kniezer en suffer; de *heitere* Duitscher met zijne liefde voor de natuur en voor levenslust is mij dus van harte welkom, en ik blijf u dankbaar mij in zijn gezelschap te hebben gebracht.'[1)]

Tot de bewonderaars van CLAUDIUS heeft ook gehoord BERNARD TER HAAR; een bewijs hiervan vinden we in zijn zeer uitvoerige, met goud bekroonde *Proeve van eene Beantwoording der vraag: 'Welken invloed heeft het Christendom gehad op de Poëzij*?' Een hoofdstukje over *Het Humoristische in de Poëzij* eindigt[2)]:

'Hoe vele proeven van zulk een' echt-Christelijken *Humor* zouden wij hier kunnen bijbrengen, indien wij een' uitstap op het gebied van het schoone Proza mogten doen; maar daar wij ons hier uitsluitend bij de Poëzij bepalen, vergenoegen wij ons met nog eens de *Stichtelijke Rijmen* van vader LUIKEN te noemen, en wijzen voorts op den Allemannischen Volksdichter HEBEL, die teregt ook bij ons geliefd en beroemd is, en de liedjes van den altijd eenigen CLAUDIUS, die wij onvertaalbaar zouden noemen, indien TOLLENS ze niet zoo meesterlijk had overgebragt, dat hij dikwerf het oorspronkelijke bereikt, zóó niet overtroffen heeft. Wij zien het in CLAUDIUS bewezen: wanneer een natuurlijke en onweerstaanbare aanleg tot luim en vrolijkheid met diep Christelijk gevoel zich in een Dichterlijk gemoed vereenigt, dan wordt die ware *Humor* geboren, die, terwijl hij het gelaat verheldert en de lippen tot een' glimlach plooit, het hart inwendig roert en verteedert, en de oogen met den dauw der natuur bevochtigt.'

Uit dit citaat kunnen we al opmaken dat BERNARD TER HAAR zich niet aan het vertalen van CLAUDIUS gewaagd heeft. Anders zijn zoon

1) Vgl. Dr. J. DYSERINCK: *A.L.G. Bosboom Touissaint* 1911 blz. 273.
2) Nieuwe Werken der Hollandsche Maatschappij van Fraaije Kunsten en Wetenschappen. Tweede deel. Tweede stuk. 1843 blz. 528.

BAREND, die o.a. wel in zijn *Grafbloemen uit den vreemde en van eigen grond* (1868) gedichten naar CLAUDIUS opnam, vertalingen die tot geen bizondere opmerkingen aanleiding geven.[1)]

Het jongste werk dat ik vond is getiteld: *De Wandsbecker Bode van Matthias Claudius. Proza en Poëzie. Met een levensschets naar Karl Gérok*[2)], een bloemlezing van XXXIV + 360 bladzijden. Niet vermeld wordt wie deze samenstelde; misschien richtte de uitgever, YBE YBES uit Arnhem, zich in hoofdzaak naar de Duitse van GÉROK; poëzie is opgenomen in de vertalingen van TOLLENS, MOLSTER en B. TER HAAR BZN., proza in die van Dr. I.C. VAN DEVENTER. Dit boek maakt op mij de indruk van een afsluiting. Reeds de opdracht: *Aan de nagedachtenis van mijn geliefden schoonvader P.K. Braat wordt deze uitgave van het boek, dat hij liefhad, opgedragen door den uitgever*, doet het zien als een werk, toch vooral geliefd bij het oudere geslacht. Deze indruk wordt versterkt door de omstandigheid, dat het geen nieuwe vertalingen geeft, alleen oude herdrukt.

Zó stel ik me dan ook 't verloop van CLAUDIUS' populariteit voor: de achttiende-eeuwse vertalingen zijn niet meer dan een voorspel; in 1825 is CLAUDIUS voor 't grote publiek vrijwel een onbekende. Maar daarna komt vrij snel de verandering. Tussen 1830 en '60 is CLAUDIUS' naam algemeen bekend en wordt genoemd met de grootste bewondering - meestal echter in één adem met die van TOLLENS. We zullen dus goed doen ons geen al te grote illusies te maken omtrent de zuiverheid van het beeld dat de gemiddelde Hollander zich van CLAUDIUS vormde; het aantal van hen die CLAUDIUS in 't oorspronkeler lazen zal toch altijd wel vrij klein geweest zijn; en ik ben niet heel zeker of van de boeken die verder een tegenwicht hadden kunnen vormen: het werk van WILDSCHUT en vooral de volledige prozavertaling van VAN DEVENTER en de biografie van HERBST, altans de laatste twee wel zo heel veel gelezen zijn[3)] - evenmin als later de bloemlezing van YBE YBES. Zo is 't begrijpelik dat na 1860 de populariteit van CLAUDIUS langzaam aan vermindert, tegelijk met die van TOLLENS; en geen standbeeld was er, dat tenminste CLAUDIUS' n a a m nog bekend deed blijven.

1) Ik ken de vertalingen van TER HAAR alleen voor zover ze voorkomen in de nu te noemen bloemlezing van YBE YBES. Zijn dichtwerken heb ik niet in handen kunnen krijgen.
2) Zonder jaartal. Uit BRINKMAN's *Catalogus* 1882-1891 blijkt dat het verscheen in 1888.
3) Van de vertaling van VAN DEVENTER verscheen een tweede druk.

Het jaar 1915 bood een gelegenheid om CLAUDIUS te herdenken: hij stierf 21 Januarie 1815. Voor zoover mij bekend is, is de enige plaats waar dit geschied is geweest het *Evangelisch Zondagsblad* van 31 Jan. en 7 en 14 Febr. 1915, waarin we vinden een feuilleton *Claudius Herdacht* door R. te U. Uit een in Augustus-Oktober in dit blad opgenomen feuilleton blijkt dat ook in deze kring TOLLENS volledig afgedaan heeft; maar over CLAUDIUS wordt nog met warme sympathie gesproken. De schrijver geeft eerst een excerpt uit HERBSTS biografie, vervolgens zijn persoonlike waardering:

'Wie kent niet *onder de ouderen van het voorbijgaand geslacht*[1)] zijne liefelijke poëzij, waarin zijne liefde tot de natuur, het huiselijk leven, zijne Rebekka, het vaderland, den landsvorst, zijn kinderlijken eerbied voor den Schepper, zijn hartelijk geloof, zijne vaste hoop des eeuwigen levens zich uiten. Liederen, zoo in den volkstoon gesteld, liederen, waaruit zoo gedurig een onschuldig schalkschen zin u tegenkomt. En hoe gaat met den schalkschen toon dikwijls een zachte weemoed gepaard. Daar is humor in haar waren zin en volle beteekenis, welke bij lezing en herlezing altijd weer door ons genoten wordt.'

En al geeft hij - na een citaat - toe: 'Tegenwoordig zouden wij het wel anders uitdrukken', - dadelik volgt 'Maar de geest, die er uit spreekt doet weldadig aan'.

Zo wordt op 't ogenblik eigenlik alleen nog in de kring van zijn naaste geestverwanten de herinnering aan CLAUDIUS bewaard.

Ik ben aan het eind gekomen van mijn overzicht. Als resultaat meen ik te mogen vaststellen dat wie de letterkundige smaak der Nederlanders in de negentiende eeuw bestuderen wil, niet zal mogen nalaten aan CLAUDIUS enige aandacht te wijden.

Utrecht.

E.G. COURRECH STAAL.

Naschrift.

J. HOEKSTRA had de op blz. 42 genoemde *Dichtlievende Verlustigingen* van P.J. KASTELEYN niet in handen kunnen krijgen; ook ik had de hoop al opgegeven toen, na het afdrukken van het eerste stuk de Haarlemse Bibliotheek ze mij nog bezorgde. Er komt slechts één vertaling in voor naar CLAUDIUS: *Maylied* (blz. 158). In de *Sämmtliche Werke* is dit gedicht niet opgenomen; waarschijnlik heeft KASTELEYN het ontleend aan VOSZ' *Musenalmanach für* 1776 waarin CLAUDIUS een *Mailied* publiceerde met overeenkomstige beginregel. (Vgl. C. MÖNCKEBERG: *Matthias Claudius*, 1869 blz. 169 en 426).

1) Kursivering van mij. S.

Verspreken.

Ieder, jong en oud, beschaafd en onbeschaafd, verspreekt zich herhaaldelik. Als men zijn oor te luisteren legt, dan merkt men, hoe veelvuldig dit verschijnsel voorkomt, zó vaak dat de Weense wijsgeer FREUD het zelfs de 'Psychopathologie des Alltagslebens' noemde. Die versprekingen - en de daarmee op één lijn staande verlezingen[1)] - kunnen van verschillende aard zijn: ten eerste kan een klank te vroeg worden uitgesproken (*anticipatie*) of hij kan in het volgende naklinken (*postpositie*), b.v.

an - onbeantwoord;
een ongezichte.... ongezochte zin;
z'n zuur verdield geld (i.p.v. verdiend);
zwarte ruiterij (i.p.v.) zware);
glazen en kloperen voorwerpen (i.p.v. koperen);
moeders woerden (i.p.v. woorden);
zij zielden je voor een schurk (i.p.v. hielden);
.... had ik geen deel uitgemaakt van zijn gelucht (i.p.v. geluk; *kt* werd vanzelf *cht*).

Maar ook kan bij anticipatie de klank op de juiste plaats worden weggelaten, b.v. frokronten (i.p.v. rokfronten). Zo gebeurt het in menige streek van ons land met de *h*, b.v. hik andel, ik heet A.0., Endrik en Halbert e.dgl. Men zou in zulke gevallen ook van metathesis kunnen spreken, als men deze naam niet gewoonlik tot de omzetting in éénzelfde syllabe beperkte (onkwestbaar, spistroede enz.).

Verder wordt vaak, als in een woord of in enige op elkaar volgende woorden twee gelijke klanken voorkomen, de ene klank veranderd (*dissimilatie*), een verschijnsel dat zich vooral bij de lastig uit te spreken *r* en *l* voordoet, b.v.

de treulige ervaringen (i.p.v. treurige);
ofschoon door de strik.... (i.p.v. schrik);

1) Alleen treedt bij verlezen ook invloed van het schriftbeeld op.

subsit... substitutie[1];
ein grosser Gleu... Grenel;
Schei... Schreibebrief;
Trapitenkloster (i.p.v. Trapisten-).

Ook kunnen twee verschillende, ongeveer gelijkbeduidende klankcomplexen zich tegelijk aan het bewustzijn opdringen, tengevolge waarvan men een mengvorm uitspreekt (*contaminatie*), b.v.

mieg (mug en vlieg);
kloop (klap en stoot);
landelen (lopen en wandelen)[1];
hij zorgde er op (zorgde er voor, en: lette er op);
wat te veel is, lusten mijn jongens wel op (eten op, en: lusten);
dit voorvoegsel drukt aan, dat... (drukt uit, en: geeft aan).

In de beide laatste gevallen, *dissimilatie* en *contaminatie*, hebben we met bekende taalkundige verschijnselen te doen: vgl. b.v. pelgrim uit peregrinus, tortel(duif) uit *torter, knoflook uit mnl. cloflooc, knuppel uit *kluppel; of met verdwijnen van de ene klank (dus als in bovengenoemd *subsit*... e.a.): vogel uit *flugla -, Fr. faible uit flebilis. Voor de contaminatie herinner ik aan woorden als: onmeedogenloos, nadessert, uitfotograferen, en zinswendingen als: ik ben goede vrienden met hem, het bier schuimde dat het een aard was; of in vreemde talen: je m'en rappelle (je m'en souviens, en: je me le rappelle), he is the greatest of any man (he is the greatest of all men, en: he is greater than any man).

Waar het op aankomt, is, dat er geen principieel, maar slechts een gradueel verschil bestaat tussen de laatstgenoemde voorbeelden en de eerste.... *lusten mijn jongens wel op* is een individuele vorming van het ogenblik, *ik hen goede vrienden met hem* is een gebruikelike uiting geworden. Soms kan men zelfs aarzelen, of het nog een verspreking is: zo hoort men herhaaldelik *gegloofd* (uit *gloofd* en *geloofd*) als verl. deelw. van *geloren*, en het is niet onmogelik, dat dit eens de normale vorm zal worden, zoals *gegeten* uit mnl. *geten* (uit *geëten*) ontstaan is. Dat zal het geval zijn, als een dergelike verspreking zo algemeen wordt, dat de oorspronkelike vorm afsterft of alleen dialekties blijft voortleven.

M.a.w. de verspreking is een uiting van dezelfde psychiese ge-

1) Dit b.v. bij v. D. TORREN, Psychiatrische en Neurologische Bladen, XIV (1910). De hgd. vbb. bij MERINGER, Aus dem Leben der Sprache. Waar geen bron vermeld is, berusten ze op eigen waarneming.

1) Dit b.v. bij v. D. TORREN, Psychiatrische en Neurologische Bladen, XIV (1910). De hgd. vbb. bij MERINGER, Aus dem Leben der Sprache, Waar geen bron vermeld is, berusten ze op eigen waarneming.

aardheid, waardoor allerlei gewichtige taalveranderingen ontstaan[1], en daarom is het de moeite waard de oorzaken er van nauwkeurig te bestuderen. Zeer veel materiaal vindt men in het uitnemende boek 'Versprechen und Verlesen' (1895), door de samenwerking van de taalgeleerde MERINGER en de psychiater MAYER ontstaan, later door eerstgenoemde aangevuld in een twede werk 'Aus dem Leben der Sprache' (1908), terwijl ten onzent VAN GINNEKEN in zijn 'Principes de linguistique psychologique' (1907; zie vooral p. 246 v.v.) er over heeft gehandeld; materiaal uit het Nederlands vindt men voorts bij VAN DER TORREN, Psychiatrische en Neurologische Bladen XIV (1910) (Verspreken) en XVI (1912) (Verlezen). Dank zij deze geleerden is het duidelik geworden, dat verspreken veroorzaakt wordt, doordat in 't bewustzijn een klankenreeks àl aanwezig is, vóór die uitgesproken moet worden (anticipatie is in het wezen der zaak postpositie), of nòg aanwezig is, nadat die uitgesproken is; deze werkt dan in op wat men bezig is te zeggen. M.a.w. verspreking berust op de nawerking van korter of langer tijd voorafgegane bewustzijnsinhouden. Daarbij is het van gewicht te konstateren, dat het verschijnsel niet minder vaak bij volwassenen voorkomt dan bij kinderen, die immers in de regel er naar streven het zo goed mogelik te doen. De zgn. 'Ablösungstheorie', krachtens welke de klankveranderingen door 't jonge geslacht tot stand zouden komen, mag dus allesbehalve als bewezen gelden.

Echter is het niet juist, dat *altijd* de inwerking uitgaat van andere klankcombinaties *in* de zin. Het is evengoed denkbaar, dat invloeden, die van elders, *buiten* de gesproken woorden om, afkomstig zijn, zich doen gelden. Iedere onderwijsman is het wel eens gebeurd, dat hij, een van zijn leerlingen Jan iets vragend, hem aansprak met Piet, de naam van een andere scholier; iedere echtgenoot heeft de naam van zijn vrouw wel eens met die van de meid verwisseld. Reeds MERINGER[2] wees op dergelike 'Wortvaganten', die ons plotseling bewust worden en dan het juiste woord verdrijven en die andere zijn in de school dan in 't gezin, in 't koffiehuis dan in de studeerkamer, in 't parlement dan in 't leger. Vooral als men moe is, de aandacht vermindert en de wilswerking niet langer de stroom van associaties tegenhoudt, treden dergelike versprekingen op[3]. Op één lijn daarmee staat het 'verkeerd handelen': men gaat op de thermometer zien,

1) Ook de analogievormingen, zie KLUYVER, N. Taalg. I, 145 v.v.
2) Aus dem Leben der Sprache 39 v.v., 56 v.v.
3) Vgl. WUNDT, Völkerpsychologie I 1, blz. 371 v.v.

hoe laat het is, of op het horloge, hoeveel graden het is; in dit kader behoren de talrijke uien over de ‘verstrooide professor’. Vooral de tegenwoordig zo populaire FREUD heeft het volle licht op dit werk van 't onbewuste laten vallen; men zie z'n ‘Zur Psychopathologie des Alltagslebens’ (4de dr. 1912), dat tans ook in Nederlandse bewerking[1] zijn weg heeft gevonden.

Onlangs lazen we op school het verhaal van Karel en Elegast. Gekomen bij de woorden van Elegast: ‘Gij hebt geen haar verstand van stelen’, las de jongen, die aan 't woord was, *spelen* in plaats van *stelen*. Homeries gelach van de klasse, beschaamd kijken van de jongen. 't Was een aardige dissimilatie: ‘verstand van spelen’, maar was die hier van zuiver formele aard? Ik geloof het niet; ik vrees dat de jongen zijn aandacht niet bij zijn werk had en dat zo de associatie van spelen zich aan hem opdrong. M.a.w. hij verried op dat ogenbik zijn innerlike gedachten, die hij ‘uit vrees voor de meester’ toch graag voor zich had willen houden. Vandaar ook dat men zich schaamt voor dergelike versprekingen en dat b.v. in een debat een tegenstander er terecht gebruik van maakt; waar het hart vol van is, loopt de mond van over. Zo vertelt FREUD[2], hoe een jong geneesheer zich eerbiedig aan de beroemde Virchow voorstelde met de woorden: ‘Dr. Virchow.’ Eerst het verbaasd antwoord: ‘Zo, heet u ook Virchow?’ deed hem z'n vergissing bespeuren. De jonge man, die eens de grote geleerde hoopte te evenaren, had zich in z'n gedachten met deze vereenzelvigd en verried zo z'n eerzuchtige dromen. Ook dichters hebben deze betekenis van het verspreken gekend en aangewend, b.v. SCHILLER: Wallenstein, Die Piccolomini I, 5[2]. Op meer bewuste wijze, immers wel onder de invloed van FREUD, maakt VAN SUCHTELEN in zijn nieuwste roman ‘De stille lach’ er gebruik van, eerst[3] als Joost Vermeer in z'n sprookje van Erica in plaats van deze naam die van de door hem beminde Elisa neerschrijft[4], dan[5] als Joost, aan dezelfde Elisabeth denkend, in GOETHES Iphigenie auf Tauris leest: ‘Denn ach, mich trennt das Meer von de*r* Geliebten...’ (i.p.v. de*n*).

1) FREUD, De invloed van ons onbewuste in ons dagelijksch leven, vertaald door STÄRCKE (A'dam 1916). Hiermee zij niet gezegd, dat ik *alle* voorbeelden van FREUD voor m'n rekening nemen wil; sommige zijn ongetwijfeld te gezocht.
2) blz. 63, resp. 69v.
2) blz. 63, resp. 69v.
3) blz. 261.
4) Een dergelik verschrijven staat immers op één lijn met verspreken.
5) blz. 396.

Ten slotte is de verspreking nog uit een ander gezichtspunt interessant. Tegenover die taalonderzoekers, die menen dat de afzonderlike klank een grammatikale abstractie is, leert ze ons, dat hij een zelfstandig element van de taal is en z'n eigen leven leidt. In zo sterke mate, dat hij uit z'n omgeving zelfs weggerukt kan worden, naar een andere plaats kan verspringen of door een andere klank verdrongen kan worden. En dit houdt tevens een rechtvaardiging van de methode der historiese grammatika in, die immers van de geschiedenis der afzonderlike klanken uitgaat.

H i l v e r s u m .
M. SCHÖNFELD.

Nog iets over het Brabantse *de*.

Het toeval gaf ons toch nog ongelijk en we waren te absoluut, toen we beweerden, dat het lidwoord *de* vóór eigennamen van personen (zie 'Nieuwe Taalgids' afl. 1 blz. 51 van Januarie l.l.) *alleen* maar in 't Brabants voorkomt. In het 'Eindhovensch Dagblad' vonden we, overgenomen uit de 'Nieuwe Haarlemsche Courant', enige 'Borgesius-anekdoten', zoals het daar heette, en we lezen daarin o.m.:

'Het zal inderdaad vreemd aandoen "den ouwen Bor" - zooals hij in de wandeling genoemd werd - niet meer op de verhevenheid van het Bureau te zien zetelen.'

En even verder staat nog:

'Als hij als Kamerlid een zijner grootere redevoeringen ging houden, dan wisten wèl-ingewijden dat reeds als Borgesius de zaal binnenkwam. "*De* Bor heeft zijn lange jas aan", werd er dan gemompeld. Het was een onmiskenbaar voorteeken, dat Borgesius spreken zou.'

Een Brabanter zou wel hebben gezegd en geschreven '*Den* Bor', maar dat doet er niet toe, en we hebben ook hier te doen met een eigenaardig (Brabants) gebruik van het lidwoord. Doch meerdere gevallen uit Holland of elders zijn me niet bekend. Weten anderen er misschien wel?

Als kleine aanvulling van wat we in de Januarie-aflevering mededeelden, nog het volgende. Behalve voor *bepaalde* voornamen (Hein, Cas, Helm of Helmus, Door en *enkele* andere) wordt de 4de naamvals-vorm (den) van het lidwoord ook nog in de buurt van Eindhoven, Breda, Den Bosch, Helmond, ja, wel haast in geheel Brabant, gebruikt met

enkele bepaalde zelfstandig gebruikte voornaamwoorden. Ook hier komt het *vrouwelik* weer minder voor. Zo zegt men: *Den* onze (Onze jongen, of Onze vader, *Mijn* man) komt altijd te laat. Ge zult er *den* onze niet vinden. Van *den* diëe (dien) is ook niet veel te verwachten (van hem). *Den* diëe (Die daar) zet wel een grote mond op, maar hij doet niemendal. Kijk den diëe (hem) lopen. *De* die (= Zij daar) heeft ook iedere week 'n andere dienst. Aan *de die* is geen eer te behalen (= aan haar).

Merkwaardig is het volgende *meervoud: De ons* (Onze kinderen) zullen dat nooit doen. Dan moet je net bij *de ons* (id.) komen. *De hun* denken, dat ze beter zijn (id.). *De jou* mogen ook wel oppassen (id.). Dan moet je not (juist) *de heur* hebben!

Voor ‘oningewijden’ heeft dit gebruik (van *de* + v.n.w.) wel iets van het zelfstandig gebruikte aanw. of bez. v.n.w. in het algemeen, in zinnen als: Hun werk is wel goed, maar *het zijne* is toch beter. Voor ons Brabanters hebben de bedoelde gevallen (Den onze, Den diëe, De die, De ons e.a. vooral als *onderwerp*) toch een taalkundige, fijne bijsmaak, die het uitlanders niet of zelden gegeven is te proeven. En: *Hoor den diëe! Kijk de die toch*! e.a. hebben voor ons 'n andere betekenis dan: Hoor hem eens! Kijk haar eens! Het zijn voor Brabanters voorbeelden van biezonder idioom, al weten we dat het ‘dialekt’ is of daarvoor doorgaat.

W o r m e r v e e r .
M.H. VAN DE VEN.

Over naamvallen.

Luyden, die ter loops in 't Latijnsche land gheweest zijn, en noyt de Grieksche kust ghezien en hebben, willen gemeenlick de bet-weters scheeren, en haer woorden met bloemtjes schilderen, daer zy de gheleerde ooren gheesselen, en de goede maghen doen omme-keeren. Wanneer zy Duytsch spreken, 't is met onderscheyd van Casus: zulcks dat *Dominum Cornelium*, by hun, een fraeyen Heer is...

(JOHAN DE BRUNE: *Bankket-Werck van Goede Gedachten*, I No. 780).

Boekbeoordelingen.

B.G. Alberts en B.F. Martens. In Nieuwe Richting. Methode voor 't aanvankelijk en voortgezet taalonderwijs in de L.S. (voor Volksscholen en voor Scholen met U.L O.) Illustraties van P. VAN GELDORP. Met 2 series platen voor 't aansch.- en voor 't taalonderwijs, 1 Handl. voor 't Aansch. en 2 voor 't Taalond. 2 Bundels vertell. en versjes. - 2 deeltjes, 1e en 2e halfjaar, mondeling: 2e-7e (A *zonder* buigings-n en B met buigings-*n*), mondeling en schriftelijk. Met afzonderl. Spraakkunst bij 't 5e deeltje B, en bij 't 6e en 7e deeltje B. - L.C.G. Malmberg Nijmegen, (1914-1917.)

In jaargang VIII van dit Tijdschrift hadden wij het voorrecht, de aandacht onzer lezers op deze nieuwe methode te vestigen (Geestdrift en Praktijk, blz. 238 en 281). Sedert dien is de uitgaaf kompleet, en vraagt voor hare aankondiging de verschuldigde aanvulling.

Wij hebben, bij de Inleiding van dit werk, gewezen op een bezwaar. Dit bezwaar gold de wijze, waarop de bewerkers de kloof tussen de streektaal en het Algemeen Beschaafd zouden wensen te overbruggen, en legden wij de vrees aan den dag, dat het ontkleuren van het dialekt door middel van het voortdurend inwisselen van normaalklanken en normaal-woorden tegen het plaatselik idioom en vocalisme, bij uitteraard tere kindergemoederen, de lust en de durf tot het vrije stellen zou kunnen benemen. Wij meenden hierop te wijzen, omdat op die wijze het grondbeginsel van hun gehele methode in gevaar zou worden gebracht. Dit beginsel is: *a.* de mondelinge (en in klank- aanduidingen de schriftelijke) uiting van anderen te leren verstaan, en *b.* zich zelf mondeling (en wederom in schriftaanduiding, op 't papier) zich leren uit te drukken in de algemeen beschaafde omgangstaal. Bij 't bespreken hielden wij er rekening mee, dat de methode, voor Katholieke scholen, en dus inzonderheid voor scholen in 't Zuiden, met eigenaardige dialekt-verschijnselen bestemd is, en dat dus de vraag, in hoeverre de school de leerlingen van hun uit dialekt naar 't gebruik van 't algemeen-Nederlands kan wezen, de bewerkers telkens voor 't oog heeft gestaan. Zij wilden die vraag beantwoorden, zonder het hierboven uitgesproken beginsel, dat een geleidelike en natuurlike

groei naar het algemeen-Nederlands beoogt, in 't gedrang te brengen. Nu de methode nagenoeg in haar geheel het licht heeft gezien, zijn wij beter in staat na te gaan, op welke wijze zij tot een resultaat wensen te komen. Daartoe brengen de Handleiding I en II, de bundels Vertellingen en Versjes, en de eerste boekjes voor de mondelinge lessen ons de vereiste gegevens. Van te voren zij nog eens gezegd, dat het grammaties onderwijs bij hen slechts een hulpmiddel is van bloot vormelike aard, en dat hun hele leergang gericht is op taalvorming aan de hand van de breedst mogelike algemene ontwikkeling, welke zij vermogen aan te brengen. Ligt deze beschouwing van het grammaties onderwijs reeds opgesloten in de Richting die zij aanhangen, de samenstellers van de Taalcursus hebben de grammatica, ondanks de moeielikheden, welke de streekspraken zouden kunnen opleveren, in haar ondergeschikte functie trachten te houden, door de kloof tussen hun ‘Kindesmundart’ en de normaal-taal, voor en aleer van het grammaties hulpmiddel ten dienste van 't ‘schrijven’ gebruik behoeft gemaakt te worden, zo veel mogelik te dempen, n.l. bij het aanschouwings- en spreekonderwijs. Zij willen zich beijveren, om door dit aanvankelik onderwijs de leerlingen in het vrije uiten van hun mededelingen binnen de tijd, dat aan ‘schriftelik vertellen’ kan worden gedacht zo ver te brengen, dat, wat zij in hun zoveel mogelik van dialect-klanken en -vormen ontkleurde kindertaal kunnen zeggen, ook aan 't papier kan worden toebetrouwd. Op die wijze komt de methode voor haar grootste deel te rusten op dit voorbereidend onderwijs. En aan dit deel van de leergang is dan ook een bizondere zorg besteed. In dit gedeelte ligt dan ook de ‘ziel’ van de methode, en tevens de ‘ziel’ van geheel hun breed-opgebouwd onderwijs. Dit wordt duidelik, wanneer wij de Handleiding verder volgen, en ons op de hoogte stellen, welke vragen de bewerkers zich hebben gesteld. Voor alles gold deze kwestie, die ook anderen zo dikwijls hebben bezig gehouden: ‘hoe krijgen we de kinderen aan 't praten; hoe leren we ze vrij-uit praten en goed praten, met een steeds het algemeen-Nederlands naderend zuiverder uitspraak en een meer algemene woordenrijkdom?’ En het eerste antwoord is: door het *opwekken* van voorstellingen uit eigen kinderleven, het meedelen van *levenswarmte* bij het invoelen van het gebeurde; m.a.w. door de *belangstelling* gaande te houden, en de *lust* en de *durf* te bestendigen. Nu is er in het kinderleven verscheidenheid van ervaring: het zelfgeziene wijkt bij de verschillende individuën nog al uiteen, en het kiezen van een vertel-stof, op een zeker ogenblik voor allen geschikt, zou veeltijds op bezwaren stuiten. Daarom, menen ze, moet de onder-

wijzer de *leider* wezen. En hoe ze dit aanvankelik taalonderwijs leiden, leert ons het ‘zaakonderwijs’ van 't eerste leerjaar.

Zij hebben dit ‘aanschouwings-onderwijs’ breed opgezet. En de uitgever heeft hun hierin de welwillende hand geboden door de uitgaaf van een stel doelmatige en rijk uitgevoerde platen.

Elke plaat is een milieu van mensenleven, - met het kinderoog gezien, - en in die platen kristalliseren zich de vóórbereidende en de daaraan ontleende oefeningen, op een kunstige en schier dichterlike wijze.

Wat meer is, wanneer wij de eerste boekjes ‘ohne Worte’ naslaan, die in volg-plaatjes de grootste verscheidenheid van onderwerpen achtereenvolgens onder de aandacht der leerlingen brengen, dan treft het de beschouwer, hoe de bewerkers, geholpen door een uitstekend illustrator, er in zijn geslaagd, het leven waarin zij hun kinderen, als in een maatschappelik-kerkelik-huiselike eenheid, willen opleiden, in een warme, zonnige en overvolle rijkdom, voor hun ogen hebben uitgestald.

En aan deze indruk beantwoordt evenzeer hun voorbereidend-werk.

De plaat, als centraal-punt beschouwen zij als resultante. Zij analyseren het samenstel, plaatselik en geneties, en laten de componerende effekt-middelen elk uit hun eigen kiem ontstaan. Deze kiemen vinden ze of roepen ze wakker in de verscheidenheden van indrukken en ervaringen in 't kinderleven. En wel in de eerste plaats door de ‘vertelling’.

Het juiste licht op de betekenis van dit voorbereidend taal-onderwijs geeft de ‘Handleiding I’ in verband met de bundels ‘Vertellingen en Versjes’ en de eerste, geïllustreerde, ‘taalboekjes’. Eén der platen geeft de St. Nicolaas-avond weer: de kinderen zitten aan tafel, de Bisschop treedt binnen: de vader staat op, de kinderen staken hun avondmaal. Hier is een complex, waaraan allerlei opvoedings-elementen zijn aan te knoopen: wellevendheid, houding aan tafel, tafelgebruiken, kamerversiering; eerbied tegenover meerderen; Godsdienstige plichten. Doch dit zijn onderwerpen, die nu eerst, door de verhouding van de onderling bijeengebrachte elementen ter sprake komen Te voren zijn de afzonderlike delen, als aanschouwings- en opvoedingsmateriaal, reeds werkzaam geweest. Al deze onderwerpen worden (met een paar voorbeelden van ‘behandeling’) ons gegeven in blz. 36-55; niet om slaafs te volgen, maar om de gebruikers een indruk te geven van de rijkdom der middelen, welke tot de ontwikkeling van de leerlingen kunnen dienen. Is eenmaal de plaat in 't geheel als leermiddel in gebruik genomen, dan volgt weder de analyse (onder 't vrije vertellen

uit de kindermond) en de uitbreiding van het aanschouwingsmateriaal met aanverwante onderwerpen.

Naast 't vertellen staan de bewerkers sterk op het van buiten leren van versjes, en inzonderheid op het zingen van versjes (enkele zangwijzen zijn gegeven!) omdat zingende de klank en de articulatie der woorden eerst goed tot hun recht komen.

Vóór alles dient hier opgemerkt te worden, dat de wijze, waarop het aanschouwings-onderwijs volgens deze methode wordt gegeven, geheel afwijkt van hetgeen zo lang onder deze tak van onderricht is verstaan. Het gevraag over alles en nog wat is uit. ‘Dat de man die 't weet, vraagt, en 't kind, dat 't niet weet, moet antwoorden,’ achten ze de verkeerde wereld; de man moet zich geven, en 't kind ontvangen. Ze halen dan ook met ingenomenheid de woorden van de Minister van onderwijs in Pruisen (Febr. afl. 1912 van ‘Pharus’) aan, wiens raadgevingen besloten werden met de vermaning: Vermijd alle onnodig gevraag. Stel uw vraag zó, in inhoud en vorm, dat ze de leerling gelegenheid biedt tot werken. Zoek middelen, die 't vragen kunnen vervangen. In 't algemeen, en de bovenstaande opmerking toont er slechts een uitvloeisel van, treedt het persoonlik element in deze leergang sterk naar voren. En een *ernstige* voorbereiding is bij deze soort lessen een gebiedende eis.

De taalboekjes brengen, naast de stel-oefeningen, ook die voor het zuiver schrijven. In het 2e Boekje (2e leerjaar) zijn alleen aan de orde kleine leeslesjes, die als dictee's kunnen worden gebruikt, en waaraan overschrijf-oefeningen, tot vastlegging van vaste woordbeelden zijn verbonden. In die dictee's of lesjes wordt doorlopend rekening gehouden met de opklimming in de moeielikheden. Het ‘Overzicht’ achter in 't boekje toont ons aan, dat met de rangschikking zeer systematies is te werk gegaan. Het 3e stukje wijst, ten behoeve van meer gevorderde leerlingen op verschillende spellingverschijnselen, waarbij *klanken* op oneigenlike wijze door bijkomstige *teekens* of *lettergroepen* gedekt worden (b.v. *s* door *sch* of *ssch; f* door *ph, sje* door *stje*, en dergelijke (op *sandhi*-verschijnselen, als *feestdag*); en vangt inmiddels ook aan met enkele vormveranderingen, bij naamwoorden en werkwoorden, welke vormveranderingen, waar ze de verschijnselen bij de vervoeging gelden, worden voortgezet in het 4e stukje. Dit geldt de A-groep; de B groep brengt de zelfde oefeningen voorzien van de buigings-n; deze buigings-*n* vraagt dan, in 4B, als grammatiese leerstof, een afzonderlik hoofdstuk. Het 5e en de hogere stukjes (ook hierin zijn een serie-A en een serie-B gegeven, die allengs in verband

met de buigings-n, grammaties in kwantieteit uiteenlopen) geven, als voor hogere leerlingen betoond, oefeningen die een veelzijdiger werkzaamheid van de leerlingen vragen. De Eerste Afdeeling van het (5e, het 6e en 7e boekje zijn alsnog niet onder ons bereik) bevat ‘Leestaallessen’ met taal- en spelling-opgaven, opschrijf- en invuloefeningen: de Tweede Afdeeling zijn uitsluitend grammaticale lessen; de Derde Afdeeling houdt zich bezig met ‘woordbetekenissen’, ook in verband met de vorming der woorden. Een reeks van opgaven en illustraties voor 't stelonderwijs besluit het boekje. Bij dit stukje, (evenals bij 6 en 7) is een beknopte spraakkunst gevoegd.

Waar 't stelonderwijs hoofdzaak is, zal het ons niet verwonderen, dat wij in de ‘Handleiding’, wenken en opmerkingen aantreffen over de ‘correctie’. Wat de taal-correctie betreft, hierin wordt de gebruikers omzichtigheid geraden, en de zelfwerkzaamheid van de leerlingen op de voorgrond gesteld. Fouten mogen nimmer ‘verbeterd’ maar moeten onderstreept worden. De leerling zelf bemerkt ‘bij oplettend aankijken of uitspreken van 't woord al spoedig, waar de fout zit.’ Over de correctie, die de ‘uiting’ betreft, menen de samenstellers van *dit* princiep te moeten uitgaan, dat zij nimmer naar die verbetering mag streven, welke van 't werk van de leerling iets onberispeliks najaagt te maken; de onderwijzer loopt zo licht gevaar, de natuur van 't werk afbreuk te doen, en er onnatuurlik papieren taal voor in de plaats te stellen. Beter is het, de aandacht te laten vallen op fouten, die op 't werk als geheel betrekking hebben, en die door voorlezing van de geincrimeerde passages, zo mogelik gezamenlik, kunnen worden opgespoord; b.v. de zo dikwels van de opgegeven tietel afwijkende inhoud: de verwarring in de opeenvolging, of het ontbreken van schakels: de wanverhouding der delen, of een voorstelling, die geweld aan doet aan de werkelikheid. Een wijze van werken, die onze volle sympatie heeft: bovendien weten we bij ervaring, hoeveel de jongens op die manier zelf weten te vinden en van elkaar te leren.

Nog vele aardige opmerkingen worden hieraan verbonden. Zij wijzen op een juist inzicht en een gelukkige takt van hoge waarde, waar een juiste leiding en een voorzichtige voorzorg bij hogere leerlingen zoveel goeds, en 't gebrek er van zoveel nadeligs kan uitrichten. In het gehele plan van de samenstellers, waar zij zich tonen te geven als ‘leiders’, en zich op de achtergrond houden als ‘correctors’, is het in deze moeielike materie, niet anders dan een hunner konsekwenties, om bij 't nazien van de opstellen hunner leerlingen alleen

dan hun de hand tot hulp uit te steken, wanneer zij zich zelf in hun denken en voelen niet juist hebben kunnen weergeven; doch zij zullen eerst beproeven, door enkele vragen en opmerkingen de leerling z'n fout te doen *voelen*, opdat hij zelfde nodige verbetering kan aanbrengen.

Dat het de bewerkers ernst is geweest, het spreek- en taal-onderwijs op een degelike wijze tot z'n recht te laten komen, bewijst de inlassing van een hoofdstuk over de klankleer voor de gebruikers, in de ‘Handleiding’.

Voor 't overige heeft niet minder de Uitgever veel zorg aan deze uitgaaf besteed. Papier en druk zijn een weldaad voor 't oog. Daarentegen zijn de prijzen der boekjes zeer billik.

J.K.

De vergelijkende klassieke taalwetenschap in het Gymnasiaal onderwijs door Dr. Jos. Schrijnen. (Zutphen, W.J. Thieme - 1917).

Hoewel deze brochure niet gaat over het moedertaalonderwijs, willen wij niet verzuimen er hier de aandacht op te vestigen. Dit warme pleidooi van de Utrechtse hoogleraar is een heuglike verschijning, omdat meer gestreefd wordt naar nieuw *inzicht*, dan naar nieuwe *kennis*. En voor vernieuwing van het moedertaalonderwijs aan het gymnasium is het dringend noodzakelik, dat de leraren in de klassieke talen niet - op grond van een verouderde taalbeschouwing - tegenwerken, maar eendrachtig met ons samenwerken. Moge dit overtuigende en goed toegelichte betoog, naast dat van HESSELING (zie de rubriek *Uit de tijdschriften*, blz. 110) de stoot geven tot spoedige verbetering!

C.D.V.

Uit de tijdschriften. (Januarie-Februarie.)

De Gids.

Jan. D.C. HESSELING bespreekt beknopt de nieuwe druk van STOETT's *Nederlandsche Spreekwoorden* en wijst op de verrijking van het materiaal uit het levend taalgebruik. De lezer die niet al te nuffig en te preuts is, ‘zal met genoegen zien dat we wat minder zeurig en prekerig zijn geworden, dat onze taal meer durf vertoont en dat onze twintigste eeuw kans heeft meer op de zeventiende dan op de negentiende te gaan gelijken’.

De Beweging.

Jan. In de rubriek *Boeken, Menschen en Stroomingen* karakteriseert ALBERT VERWEY de poëzie van J. JAC. THOMSON, naar aanleiding van zijn jongste bundel, *Orplid*. - In ARTHUR VAN SCHENDEL's *De Mensch van Nazareth* ziet hij ‘stijl-nabootsing’ van de Statenvertaling, waarbij de auteur ‘in die vorm gevangen bleef’, zodat ‘de benaming stijl-nabootsing niet alleen het voorkomen, maar ook het karakter van zijn werk bepaalt’.

Febr. ALBERT VERWEY prijst de eerste bundel van de jonge dichter M. NIJHOFF, getiteld *De Wandelaar*. - J. KOOPMANS bespreekt het tweede deel van SCHRIJNEN's *Volkskunde*.

De Nieuwe Gids.

Jan. FRANS BASTIAANSE schrijft een *In Memorian George Frans Haspels*. - Uit de verwaarloosde Zuid-Nederlandse letterkunde van de zeventiende eeuw brengt ROBERT FONCKE het werk naar voren van *Justus de Harduyn* (1582-1641). Zijn eersteling, *De weerliicke Liefde tot Roosemond* (1613), is ‘een krans van minnedichten’, die ‘in het teeken van de Fransche Pleiadisten staat’, voor een groot deel sonnetten. De naam van de priester-dichter werd zorgvuldig verzwegen. - De *Literaire Kroniek* van W. KLOOS handelt over *Het kostelijk leven* van GERARD VAN DEN HOEK.

Febr. In het tweede gedeelte van FONCKE's studie over *Justus de Harduyn* komen zijn *Goddelicke Lof-Sanghen* (1620) ter sprake, waarvan de Voor-redene scherp gekant is tegen de minnedichters: daarin ligt dus een schuldbelijdenis. Toch heeft hij een dertiental gedichten uit zijn erotiese bundel omgezet in geestelike zangen, en hoort men, ondanks zijn verzet tegen de loutere schoonheidsverering van de Renaissance ‘in zijn *Goddelicke Lof-Sanghen* de wereldsche Pléiade-lach ópschateren’. Zijn Maria-liederen zijn eenvoudig en tegelijk verheven, maar ‘aldoor triompheert de Renaissance met haar wulpsche weelderigheid, haar hang naar zinnelijke bekoring en haar wellust aan lijn en vorm’. Dat blijkt ook in zijn Psalmvertalingen. In zijn taal, die zangerig en beeldend tevens is, ‘brak hij niet met de volkskunst’. Naast VAN DER NOOT verdient deze jongere renaissance-poëet in ere te blijven.

Onze Eeuw.

Jan. P.D. CHANTEPIE DE LA SAUSSAYE wijdt een kort woord aan de nagedachtenis van de overleden redakteur *George Frans Haspels*.

Febr. A.C.S. DE KOE behandelt uitvoerig *De verhouding van 't ethisch en aesthetisch element in onze moderne romanliteratuur*. Een principieel protest tegen de onderschikking van kunst aan moraal

kwam hier te lande het eerst voort uit de beweging van 1880, en wordt nog steeds herhaald door KLOOS. Nieuwere schrijvers en critici hebben een ander kunstprincipe aanvaard. Juist de romanlektuur verlevendigt telkens dit kontrast. De schrijfster ontwikkelt deze tegenstelling, met voorbeelden aan onze romanlitteratuur ontleend. Er ontstaat een toenemend verzet tegen de gangbare opvatting van ‘realisme’: buitenlandse romankunst toont ons dat een ruimere ‘werkelikheid’, waarin ‘contact gezocht en beleefd wordt van 't eindige met het oneindige’ volstrekt niet onmogelik is. ‘Of zij bij ons werkelijk komen zal, of de oogst zoo rijk zal zijn, dat we van een nieuwe periode spreken mogen, is van velerlei mogelijkheid afhankelijk’. ‘Juist zooveel als wij in dezen tijd van nieuwe wegen en nieuwe inzichten waard zullen zijn, zal deze onze kunst waard zijn’.

Groot-Nederland.

Jan. FRANS COENEN zet zijn opvatting uiteen over *Pathologie in de Litteratuur*, naar aanleiding van EMANTS' *Liefdeleven* en de polemiek met SCHARTEN. - JAN VAN NIJLEN schrijft met enthoesiasme over *Pallieter* van FELIX TIMMERMANS.

Elseviers Maandschrift.

Jan. H. ROBBERS bespreekt *Liefdeleven* van EMANTS, en knoopt daar zijn beschouwing over ‘de pathologie in de letterkunde’ aan vast.

Febr. H. ROBBERS bespreekt *De Verzwegen Strijd* van JO VAN AMMERS-KÜLLER, dat wel litteraire verdienste heeft, maar nog niet ‘sterk en mooi episch’ is. Met ingenomenheid spreekt hij over *Het Kostelijk Leven*, het nagelaten werk van de jong gestorven GERARD VAN DEN HOEK.

Studiën; tijdschrift voor godsdienst, wetenschap en letteren.

Jan. G. JONCKBLOET besluit zijn reeks opstellen over *De socialistische Dichteres Henriette Roland Holst - Van der Schalk*. Onder het opschrift ‘De jubileerende Socialiste’ bespreekt hij in dit gedeelte *Het Feest der Gedachtenis*. Zijn eindindruk blijft ongunstig, voornamelik op grond van een ethiese veroordeling van ‘haar bewonderswaardig talent’.

De Katholiek.

Jan. FERD FRANSSEN geeft een beschouwing over het bijbelse treurspel *Pilatus* van F. FRENCKEN. Ondanks de gebreken ziet hij daarin ‘een hoopvolle verwachting voor de toekomst van het Roomsche tooneel’.

Vragen des tijds.

Jan. De verschijning van SCHRIJNEN's *Neder-*

landsche Volkskunde gaf G. KALFF aanleiding tot een uitvoerig artikel onder de titel *Volkskunde*. Hij gaat de aard van deze wetenschap na, en de beoefening in de Nederlanden. In SCHRIJNEN's boek ziet hij een verdienstelike samenvatting. Intussen ontwikkelt hij zijn bezwaren en geeft hij een reeks aanvullingen. Tegenover de breedsprakigheid en emphase, die SCHRIJNEN karakteristiek voor de volkstaal acht, stelt KALFF de gemoedelikheid en de lust tot het pittige en kleurige. Elders laakt hij de 'beslistheid van toon' in kwesties die nog allesbehalve vaststaan, de 'neiging om de dingen in rooskleurig licht te zetten'. Ten slotte maakt hij er de schrijver een grief van, dat de wetenschappelikheid van zijn werk geleden heeft door 'het verlangen om de Roomsch-Katholieke kerk te dienen'. 'Wie het verleden beschouwt met zijn rug naar het heden of dat heden slechts over den schouder aanziend, wordt in zijn beschouwing licht eenzijdig en sentimenteel'. 'Het verloren schoon behoeft ons niet blind te maken voor de schoonheid van het heden'. -

D.C. HESSELING pleit voor verbetering in *De taalkundige opleiding der classici*, die in taalkundig inzicht veelal achter staan bij hun kollega's in moderne talen. Hij verwacht het meeste heil van 'een propaedeuties kollege, dat o.a. duidelik zou moeten maken, welke faktoren van fysiologiese en psychologiese aard verandering in de taal teweeg brengen, wat het verschil is tussen het gesproken en het geschreven woord, hoe de dialekten staan tot de gemeenlandse taal, hoe de analogie werkt en wat de betekenis is van de terminologie, waarvan men zich bij 't benoemen van klanken, vormen en zinswendingen bedient, - dat alles niet in abstracto gedoceerd, maar aangewezen bij de bespreking van Frans of Nieuw-Grieks, beschouwd in hun samenhang met Latijn en Grieks'.

De Beiaard.

Jan. W. VAN KOEVERDEN behandelt het vraagstuk: *Zonde en Kunst*. Zijn konklusie luidt: 'Wanneer een kunststuk krachtens de zedelooze stof een zinnenprikkelend effekt heeft, dan veroordeelt èn kunstrechter èn moralist dit werk, beiden op grond van hun eigen principepen.' - B.H. MOLKENBOER bespreekt: *Carmen* van JOHAN DE MEESTER, *De verloving van Jaap Mennings* van A.J. ZOETMULDER, *Brord en Hanne* van MARIE GIJSEN - die hij met STREUVELS op één lijn stelt - en *Sproken en legenden* van MARIE KOENEN.

Febr. B.H. MOLKENBOER prijst de tekst die FELIX RUTTEN schreef bij *Sint Franciscus-gebarenspel*. Verder bespreekt hij *De Wegen* en *De Toren van Neekum* van MARIE KOENEN.

Stemmen des Tijds.

Jan. J.A. VOR DER HAKE geeft een uiteenzetting van *Twee nieuwe hypothesen over de voorgeschiedenis van ons alfabet*:

Febr. In *G.F. Haspels herdacht* wijst J. PETRI op de betekenis van deze 'dominee-kunstenaar'.

Den Gulden Winckel.

Jan. G. VAN ECKEREN schrijft een *In Memoriam G.F. Haspels*. - ANDRÉ DE RIDDER was *Bij Louis Couperus*, en deelt ons mede wat de romanschrijver hem over zijn leven en werken vertelde.

Febr. D. FULDAUER opent dit nummer met een artikel ter ere van J.H. RÖSSING (1847-1917). - ANDRÉ DE RIDDER besluit het bovengenoemde artikel: *Bij Louis Couperus*. - JAN J. ZELDENTHUIS bespreekt gedichten van M. NIJHOFF en van RENÉ DE CLERQ.

Neophilologus II, afl. 2.

C.B. VAN HAERINGEN zet krities HOOGVLIET's beschouwingen *Over het grammaties geslacht* uiteen (Die sogenannten 'Geschlechter' im Indo-europäischen und im Latein). Hij toont aan hoe HOOGVLIET's 'logiese en onhistoriese taalbeschouwing' ontoereikend is om een verschijnsel te verklaren waarbij een psychologiese en historiese beschouwing onmisbaar is. Hij maakt evenwel dit voorbehoud: 'moge bij het zoeken naar de verklaring van het *ontstaan* van een grammatiese categorie de psychologie hem het verste brengen, bij het nagaan van de *geschiedenis* van zulk een grammatiese categorie zal hij wel degelik HOOGVLIET's "onvolledig-bewuste" logica als leidende en richtende factor zien meedoen.' - G. BUSKEN HUET geeft 'notes d'un romaniste' over *La Granida de Hooft*, als aanvulling van KLUYVER's studie over dit onderwerp. Hij wijst op herinneringen uit Italiaanse schrijvers, o.a. *Orlando Furioso* en *Alceo*, en merkt dan op, dat het koor na het derde bedrijf denkbeelden gemeen heeft met de *Roman de la Rose*. De weg waarlangs deze denkbeelden tot de kennis van HOOFT gekomen zijn, weet de schrijver nog niet aan te wijzen. - J. VAN DER ELST geeft *Notes généalogiques sur la famille de Jean van der Noot*. - J.J.A.A. FRANTZEN bewijst dat FEIST in zijn artikel over *Die Germanische und die hochdeutsche Lautverschiebung* de opvatting van BOER onjuist heeft weergegeven, omdat hij het Nederlands niet verstond. - A.J. BARNOUW bespreekt een Engelse vertaling van *Jan Splinters Testament*.

Van onzen tijd.

No. 15-17. H.H. KNIPPENBERG vertelt aardige biezonderheden uit de *Januari-folklore*, o.a. over Driekoningen-viering

No. 16-21. Pater CAEC. HUIGENS en E.J. HASLINGHUIS geven, onafhankelik van elkaar, hun indrukken en beschouwingen omtrent *Het Sint Franciscus-gebarenspel*.

No. 20. H.H. KNIPPENBERG deelt een en ander mede over *Carnavalsliederen*.

No. 21. J. ZEIJ stelt onder het opschrift *Vondeliana* 'vragen om ende bij een paar woorden uit VONDEL's Altaergeheimenissen', n.l. *heikruit* (vs. 125), *parlepoorten* (vs. 588) en *koppen* (vs. 1002).

La Revue de Hollande.

Des. De redaktie publiceert een merkwaardige *Enquête sur l'influence de l'esprit français en Hollande*, waarbij een lange reeks Nederlanders hun beschouwingen min of meer uitvoerig te boek stelden. - R. OOMKENS vervolgt zijn bijdrage over *Les ouvrages français de J. van Effen*.

Opvoeding en Onderwijs. Bijblad voor Taal en Letteren.

No. 6. A.M.C.J.G. geeft *Eenige beschouwingen over Da Costa en zijn tijdzangen*, waarbij de volle nadruk gelegd wordt op DA COSTA's afhankelikheid van BILDERDIJK. - JOHAN VAN DINTER stelt tegenover de schoolmeesterlike ontleding een *Proeve van vers-ontleding* op esthetiese grondslag, toegepast op GEZELLE's *Eeuwelingen*. - P. MAXIMILIANUS bespreekt de *Platenatlas bij de Nederlandsche Literatuurgeschiedenis*. - TH.H.M. VAN DEN DONK veroordeelt een boekje over *Taal* door H. WISSELS, dat 'evenveel met taal te maken heeft als zoutevis met karnemelk'. - H.P. prijst de *Beknopte Nederlandsche Spraakleer* met bijbehorende *Oefeningen* van P.J. MOLS en M. SUSIJN, als een geslaagde poging om 'de wijzers van het grammaticaal onderwijs een kwart eeuw bij te zetten'. - J. HEEREN vond een achttiende-eeuwse aankondiging van een derde roman van *Nicolaas Heinsius*, getiteld *Het vermaakelijk Leevens Verhaal van den gelukkigen Corilon*, maar hij slaagde er niet in, dit boek in handen te krijgen.

De Nieuwe School.

Febr. Twee onderwijzeressen prijzen de 'Eenvoudige leesmethode' *Vlug naar het doel* van BETSY VAN GELDER. - F.H.N. BLOEMINK oordeelt zeer ongunstig over *Jacob van Campen's Jongens- en Meisjes-Bibliotheek*, onder redactie van A. SCHABEEK.

School en Leven.

No. 20-24. N.J. SWIERSTRA wijdt een reeks artikels aan *Jan Luyken*. - ALBERTA J. PORTENGEN behandelt *Het verhaal van Amor en Psyche bij Apuleius in zijn ethnologisch verband*.

C.D.V.

De romans van twee hystericae.

Het zou waarschijnlik een vruchteloos werk blijken, een parallel te willen trekken tussen de karakters van FLAUBERT en COUPERUS. COUPERUS, de gemakkelik schrijvende, luchtig causerende romancier en feuilletonist, met een scepties en ietwat meewarig glimlachje deze wereld en zich zelf beschouwende, zo vaak decadent genoemd, dat hij 't zelf ook wel zal geloven - en FLAUBERT, de gepassionneerde, de man met fel temperament, zich vastbijtende in z'n sympathieën en antipathieën, moeilik voor zich zelf en anderen, zich afpijnigende uren en dagen lang voor het juiste woord en de juiste zinswending, niet transigerende met wat hij het hoogste in het leven acht: het streven naar het schone - die twee bieden al weinig punten van overeenkomst. Maar evenmin als er veel mensen zijn met volkomen gelijke karakters, evenmin zijn er veel, die in geen enkel punt overeenstemmen. Men zou de karakters der mensen kunnen vergelijken met cirkels op een groot bord getrokken: sommige liggen geheel buiten elkander of raken elkaar slechts; ook zijn er, die door andere geheel worden bedekt; doch de meeste snijden elkaar en hebben een groter of kleiner oppervlak gemeen. De karaktercirkels van FLAUBERT en COUPERUS nu snijden elkaar even; slechts een klein gedeelte hebben ze gemeen. Maar in dat kleine hoekje zijn ontstaan de werken, die misschien hun voornaamste zijn: *Madame Bovary* en *Eline Vere*.

Doordat deze twee werken in het gemeenschappelik gebied zijn ontstaan, bezitten ze veel meer punten van overeenkomst dan hun makers. Beide behoren ze tot de naturalistiese school, beide zijn beschrijvingen van een ziektegeval, en bij beide - en dit is de basis voor het ene zowel als voor het andere werk - is de ziekte de hysterie. Wanneer ik me in het volgende vermeet, over hysterie te spreken, dan ben ik me zeer wel bewust op medies gebied een leek te zijn en dus onveilig terrein te betreden. Ook weet ik, hoe moeilik vaak hysterie is vast te stellen en dat onder deskundigen niet eens gehele overeenstemming bestaat over aard, diagnose en genezing van de ziekte. Daarbij geven de schrijvers van *Madame Bovary* en *Eline Vere* alleen een psychologiese beschrijving en spreken niet over lichamelike

afwijkingen, zodat een medicus waarschijnlik niet genoeg gegevens voor z'n diagnose zou menen te bezitten. Indien ik dus ondanks dit alles durf verklaren, dat beide vrouwen hystericae zijn, dan doe ik dat in alle bescheidenheid en met de gedachte, dat het zeer wel mogelik is, dat ze aan een andere ziekte lijden. Maar mocht dit het geval zijn, dan zou alleen het opschrift van m'n betoog veranderd behoeven te worden; hoofdzaak is voor mij, dat beide lijden aan een zelfde zenuwziekte, en aan te tonen, hoe grote overeenkomst er bestaat tussen de twee schijnbaar zo verschillende werken *Madame Bovary* en *Eline Vere*.

De hysterie ontwikkelt zich bij voorkeur bij erfelik belaste personen. Een zonnige jeugd, geregelde werkzaamheid en veel ontspanning in de open lucht zijn goede voorbehoedmiddelen, maar een huiszittend, eentonig en triestig leven bevordert de kwaal. De hystericae bezitten grote neiging tot dromen, de werkelikheid bevredigt ze niet; bij voorkeur leven ze in een gefantaseerde en geïdealiseerde wereld. Nooit zijn ze met haar gehele aandacht bij wat ze doen: terwijl de handen hun werk verrichten, gaat de fantasie zich vermeien in een droomwereld. Maar overheersend is het gevoel van droefheid; haar gehele gedachtenleven draagt een melancholieke tint. Haar activiteit is gering; alleen onder de indruk van bepaalde prikkels tonen ze soms een overgrote werkzaamheid, doch die duurt nooit lang. Een grijze verveling vervult haar gehele bestaan. Wel fantaseren ze allerlei schone handelingen, maar zelden komen ze tot de daad; ze beginnen menigmaal een of ander werk, maar een klein bezwaar, een onverwachte hinderpaal doet ze terstond er mee ophouden; een volslagen willoosheid bevangt ze tenslotte. Het geheugen vermindert; naarmate de kwaal verergert, kunnen ze niet meer onthouden wat ze beleven, vergeten ze tenslotte wat ze juist gezegd hebben of wat ze van plan waren te doen. Ze kunnen haar gedachten niet meer concentreren; een geringe denkinspanning vermoeit ze bovenmatig. Wel gevoelen ze, dat ze vroeger anders waren, maar haar ontbreekt het inzicht in het verschil en de kracht om haar leven te veranderen. Daarom zoeken ze steun bij een ander, in de hoop dat die de wilskracht zal bezitten die zij missen. Ze komen licht tot idées fixes; vaak brengt de melancholie gedachten aan zelfmoord, maar het gebrek aan wilskracht doet ze zelden dit plan uitvoeren. Ze zijn vrijwel allen egocentries; ze bestuderen steeds zich zelf, betrekken alles wat ze zien of lezen op zich zelf. Het medeleven met anderen vermindert meer en meer; ze worden onverschillig tot voor man en kinderen. Langzamerhand echter gaan ze ook zich zelf verwaarlozen; ze kleden zich

slordiger en bekommeren er zich niet meer om, hoe ze er uitzien. Kenmerkend is ook het tegenstrijdige en grillige in haar handelingen: ze maken de indruk van dom te zijn en handelen tevens zeer scherpzinnig; ze zijn apathies en onmiddellik daarop zeer levendig; ze weten in de ene zaak geen besluit te nemen en zijn in een andere vastbesloten tot koppigheid toe.

Dit alles verklaart men uit een splitsing, een verdubbeling van de persoonlikheid. De hysterica leeft in zekere zin een dubbel leven; de ene helft werkt de andere vaak tegen. En het grote publiek is het onbewust met deze opvatting eens, wanneer het haar klachten zelden ernstig opvat. De grilligheid en de schijnbaar ongemotiveerde treurigheid beschouwt het als aanstellerij; de uitingen noemt het overdreven; en waar woorden en daden elkaar zo vaak tegenspreken, denkt het aan onoprechtheid en onbetrouwbaarheid. Het zal wel niet zo erg zijn, meent het; en het lacht wat om de gedachten aan zelfmoord, omdat het voelt, dat achter al deze uitingen niet de gehele persoonlikheid staat.

Om ten slotte nog op één zaak te wijzen, die voor de kennis van Eline Vere van belang is: het is een veel verbreide opvatting, dat in de hysterie het sexuele element een grote rol speelt en dat meestal de oorzaak van de kwaal te zoeken is in een onbevredigd geslachtsleven. Dit is in veel gevallen waar, doch even vaak is het niet zo. Er zijn hystericae gevonden, wier verlangen naar omgang met mannen onverzadelik was; doch evenzeer zijn er, die op dit punt geheel onverschillig zijn.

Ik hoop in het bovenstaande de hystericae niet al te onnauwkeurig te hebben getekend. Vergelijken we hiermede nu Emma Bovary en Eline Vere, dan zien we, dat bijna elke trek op haar toepasselik is.

Emma brengt haar meisjesjaren door in een klooster; daar leeft ze stil en ingetogen, speelt weinig, leest allerlei sentimentele romans, dweept met Paul en Virginie en met de helden en heldinnen van Walter Scott, en verkeert in haar fantasie in een geïdealiseerde ridderwereld. Of wel ze geeft zich over aan de mystieke ontroeringen van de kerkdienst en legt zich vrijwillige boetedoeningen op. Steeds haakt ze naar het ongewone: een zee bij storm, een gondelvaart bij maneschijn, een grasvlakte met een ruïne. De liefde omgeeft ze overal met een romanties waas: ze droomt zich, hoe ze haar huweliksreis maakt in een postkoets met vier paarden, de postillon blaast z'n lied, klokken luiden, de hemel is blauw en de watervallen ruisen. Maar ‘il fallait qu'elle pût retirer des choses une sorte de profit personnel

et elle rejetait comme inutile tout ce qui ne contribuait pas à la consommation immédiate de son coeur, étant de tempérament plus sentimentale qu'artiste, cherchant des émotions et non des paysages'.

Doch duurzaam bevredigt haar het klooster niet en ze is blij als ze op haar vaders boerderij terugkomt. Een korte tijd neemt ze het huisbestier ter hand (haar moeder is overleden), maar spoedig verveelt haar ook dit. Nieuwe emoties verwacht ze van haar huwelik met Charles Bovary, maar hoe weinig is hij de held van haar dromen, hij, met z'n beperkte verstand, z'n burgerlike kleding, z'n gezonde eetlust en z'n conversatie, 'plate comme un trottoir de rue'. Hoe geheel anders had ze zich het huwelik gedroomd; hoe weinig worden haar begeerten bevredigd. En nu begint voor haar een leven van grijze eentonigheid, van onbeschrijfelike verveling. Alles drukt haar: haar huis, haar man, haar dorp, 't is alles even prozaies. 'Sa vie était froide comme un grenier dont la lucarne est au nord, et l'ennui, araignée silencieuse, filait sa toile dans l'ombre à tous les coins de son coeur'. Dagenlang verdroomt ze; ze verlangt naar Parijs, naar de hoge kringen, waar gravinnen en hertoginnen kostbaar gekleed en gelukkig zijn, waar men weet wat liefde is. De werkelike wereld bestaat niet voor haar; 'c'était une existence au-dessus des autres, entre ciel et terre, dans les orages, quelque chose de sublime. Quant au reste du monde, il était perdu, sans place précise et comme n'existant pas. Plus les choses, d'ailleurs, étaient voisines, plus sa pensée s'en détournait.... Au fond de son âme elle attendait un événement. Comme les matelots en détresse, elle promenait sur la solitude de sa vie des yeux désespérés, cherchant au loin quelque voile blanche dans les brumes de l'horizon'.

Is het wonder, dat ze tegen dit leven niet bestand is? Ze wordt onverschillig voor haar uiterlik, is prikkelbaar en onberekenbaar, zodat ze nu eens een melkkuur doet, dan dozijnen kopjes thee drinkt; nu eens de meid een standje geeft, dan weer haar met geschenken overlaadt; ze heeft een zuinige bui, en terstond daarop geeft ze iedere arme wat, 'quoiqu'elle ne fût guère tendre cependant ni facilement accessible à l'émotion d'autrui'. Ze zoekt het geluk overal, en vindt het nergens: ze wordt huishoudelik, speelt de bezorgde moeder en de volgzame gade: 'les bourgeoises admiraient son économie, les clients sa politesse, les pauvres sa charité. Mais elle était pleine de convoitises, de rage, de haine. Cette robe aux plis droits cachait un coeur bouleversé, et ces lèvres si pudiques n'en racontaient pas la tourmente. .... Alors les appétits de la chair, les convoitises d'argent et les mélancolies de la passion, tout se confondit dans une même souf-

france; - et au lieu d'en détourner sa pensée, elle l'y attachait davantage, s'excitant à la douleur et en cherchant partout les occasions’.

Dan komt Rodolphe. In een ogenblik heeft hij dit vrouwenhart, dat naar liefde smacht, veroverd. Ze leeft alleen voor hem, denkt alleen aan haar liefde, klampt zich vast aan dit nieuw geluk, ‘et jamais Madame Bovary ne fut aussi belle qu'à cette époque’. Maar opeens treft haar de tegenslag. Rodolphe laat haar in de steek, en het leed van vroeger keert met verdubbelde hevigheid terug. Ze heeft nu vrome buien, wil zelfs een heilige worden, oefent op grote schaal liefdadigheid uit. Nu is ze volkomen onbegrijpelik; ze is grillig in de hoogste mate, elke handeling spreekt een vorige tegen; ‘elle enveloppait tout maintenant d'une telle indifférence, elle avait des paroles si affectueuses et des regards si hautains, des façons si diverses, que l'on ne distinguait plus l'égoïsme de la charité, ni la corruption de la vertu’. Maar achter alles leeft haar onbevredigd verlangen naar liefde, en zo valt ze al spoedig Léon in de armen. Nu is er voor haar maar één ding in de wereld: haar liefde voor Léon; het wordt een idée fixe, waarvoor ze alles ter zijde zet. Ze verwaarloost huis, man en kind, liegt en fantaseert er op los, en sleept zich zelf en haar gezin naar de ondergang. Na enige tijd echter bevredigt deze liefde haar niet meer; ze spant zich in om haar geluk vast te houden, vernedert zich er voor, maar het ontglipt haar meer en meer. ‘Elle avait beau se sentir humiliée de la bassesse d'un tel bonheur; elle y tenait par habitude ou par corruption; et chaque jour, elle s'y acharnait davantage, tarissant toute félicité à la vouloir trop grande’. Is ze niet bij Léon, dan is ze lusteloos, blijft slordig gekleed op haar kamer en verdroomt haar uren in dezelfde romantiese fantasieën als vroeger. En daar ook nu het geluk niet te vinden is, daar ook Léon haar teleurstelt, gaat ze twijfelen aan alles wat goed en mooi is; alles en iedereen huichelt, en 't leven is niet de moeite waard. En inmiddels verzinkt ze steeds dieper in de schulden; hoe vernuftig ze ook is in het verzinnen van redmiddelen, zodat ze zelfs niet schroomt haar man te bestelen, de schuld stapelt zich steeds hoger op. Soms tracht ze nog te rekenen en de toestand te overzien, maar ze raakt in de war, kan er niet uitkomen, en geeft het spoedig op. Eindelik komt de aankondiging van de gerechtelike verkoop. Dat had ze niet verwacht, alle finantiële transacties had ze langs zich af laten glijden. Nu ziet ze geen uitkomst, de wanhoop jaagt haar voort, ze vergiftigt zich met arsenicum en sterft.

Leg nu hiernaast het leven van Eline. Haar vader is een fijnartistieke geest, maar zonder scheppingskracht; hij ontwerpt grote werken, maar voltooit niets. Zij heeft die aanleg van hem geërfd; trouwens, ‘alle Vere's hebben een tikje beet’. Haar jeugd brengt ze door bij een rijke tante, in een ontzenuwende en weke welvaart; ze verdroomt haar tijd met het lezen van Ouida, heeft een eindeloos verlangen om te logeren op een oud engels kasteel in een eeuwenoud, door de maan beschenen park, waar hoffelike graven en edelvrouwen elkaar zo elegant beminden. Later, bij haar getrouwde zuster inwonende, zet ze dit leven voort, in een kleine kring van steeds dezelfde kennissen en steeds gelijke vermaken, ‘en er waren drie jaren, eentonig, met dezelfde winter- en zomervermaken, voorbijgegaan’. Dit leven van nietsdoen, zonder prikkel tot geregeld werk, maakt haar melancholiek; vaak heeft ze buien van lusteloosheid en moeheid; haar leven schijnt haar dan doelloos, ze sleept het voort als een vervelende last. De werkelikheid bevredigt haar niet; het verlangen naar liefde en sympathie wordt niet vervuld. ‘En vermoeid, met haar groote, lichtbruine oogen vochtig en glanzend van een onvoldaan verlangen, tuurde zij haar kamer rond, en liet haar blik dwalen over de platen, de palmen, de groep van Canova. Een droefgeestige zwaarmoedigheid omving haar als met een nevel en zij vroeg zichzelve af, waarom zij leefde, zoo zij toch niet gelukkig kon wezen. Om haar onbestemde smart een bepaalden vorm te geven, zocht zij naar grieven en stapelde ze op een; zij had behoefte aan liefde en er was niemand die haar beminde’. Maar plotseling is ze dan weer opgewekt, studeert ze muziek, en begrijpt ze niets van haar treurige buien. Ze vat een romantiese liefde op voor Fabrice, de operazanger; dit vervult haar drie maanden lang geheel, zonder dat iemand het merkt; dan, als ze hem ziet in z'n burgerlike grofheid, vervliegt haar liefde en laat haar gebroken, vernietigd achter.

Dan wordt ze gevraagd door Otto van Erlevoort, maar ze kan niet beslissen; ze wil wel ja zeggen, maar laat zich door de omstandigheden voortdrijven. ‘Het scheen haar, of zij door onzichtbare machten werd voortgestuwd op een hellend pad, of zij anders wilde dan zij handelde, maar onmachtig was den dwang van haar noodlot te ontgaan; het scheen haar of zij geblinddoekt zocht naar haar geluk, angstvol luisterend haar handen uitbreidde naar iets wat er de echo van scheen, en toch zeker was het nimmer te zullen vinden, nimmer’. Maar als ze geëngageerd is, geeft Otto's liefde en z'n kalmte haar rust, en in de landelike omgeving van de Horze, waar ze 's zomers logeert, vindt ze vrede. Daar voelt ze zich volkomen gelukkig. In

den Haag terug, vervalt ze weer in haar vroegere dromerijen; haar geluk bevredigt haar niet meer geheel, ze verlangt soms naar een emotie, ‘en haar, van natuur romanesk, gemoed vond op één oogenblik in de kalmte harer liefde voor Otto niet meer die voldoening’. Nu gaat ze zich wijden aan haar zieke neef Vincent, ze suggereert zichzelf dat hij op haar verliefd is, fantaseert daarop voort, en opeens, tot haar ontzetting, ziet ze dat haar geluk haar is ontglipt, en ze voelt zich te moe om er voor te strijden. Nu vestigt zich in haar hoofd meer en meer de gedachte aan een scheiding, en evenals ze zich door de omstandigheden naar het jawoord heeft laten afdrijven, glijdt ze nu af naar de scheiding, en half zonder het te willen, half zonder te beseffen wat ze doet, maar met het idée fixe van een plicht die ze vervullen moet, schrijft ze Otto af in een lange brief. ‘Zij kòn geen afscheid nemen van haar brief, die haar Otto zou doen verliezen, en zij schreef door, telkens in herhalingen vervallende en telkens hem verzekerend, dat zij zoo gelukkig met hem geweest was, dat zij leed nu zij hem verloor, en dat het haar plicht was te schrijven. Dat denkbeeld van plicht maakte zich, als iets romantisch, geheel van haar meester, en zij schreef het telkens neer: plicht, plicht. Maar ook dacht zij dat, zoolang ze schreef, ze hem nog niet verloren had en er nog iets tusschen hen was dat hen bond. Zoodra zij haar naam gezet zou hebben, was het gedaan, voor altijd. En zij draalde dien naam te zetten en herhaalde telkens haar arme zinnen’.

Van nu af is er iets in haar geknakt. Ze kan niet meer geregeld denken, leeft slechts in het ogenblik, kleedt en kapt zich nonchalant, zij, die vroeger een oneindige zorg aan haar toilet besteedde, en verkeert afwisselend in een stille dofheid met iets wezenloos in haar gelaat, òf in drift- en schreeuwbuien. Eens, in zo'n driftbui, vlucht ze in een winterstorm uit het huis van haar zuster; ze wordt ziek, maar herstelt. Tevergeefs tracht ze nu door reizen haar melancholie te verdrijven; de moeheid blijft haar bij, ze verlangt naar rust, wil droef en stil en moe zijn. Een korte tijd leeft ze iets op, als ze bij de oude mevrouw Van Raat in huis komt, maar haar levendigheid is zenuwachtig. Als ze eens naar de kerk geweest is, komt ze enthousiast terug en vertelt opgewondèn van de preek. ‘Zij betreurde het slechts in zichzelve, dat een Protestantsche kerk zoo kaal en leêg was, en dat men er zoo slecht zong; zij had gaarne Katholiek willen zijn; hare ziel zou op een Ave Maria of een Gloria in excelsis als op vleugelen van melodie omhoog zijn gestegen; zij zou bij de heilige transformatie in den mystieken glans van het altaar gesidderd hebben van zaligheid en de wierook zou haar met een geur van theatrale

vroomheid hebben bezwijmeld. Maar zij was niet Katholiek, en zij troostte zich met hare Fransche kerk', Een maand lang vindt ze nu genoegen in vroomheid en filantropie; dan verveelt het haar; ze heeft genoeg van de gebaren van de predikant en de klachten van de armen. Overal ziet ze huichelarij, ze vertrouwt niemand meer. Maar afgestompt als ze is, hindert haar dit niet meer. Haar geheugen verzwakt, ze wordt apathies. 'Zij was steeds, willoos, van een hellend vlak gedaald, zij was steeds naar omlaag geduwd, en hoewel zij den afgrond had zien gapen, had zij nooit omhoog kunnen stijgen.... Zij gaf zich geheel en al over aan hare moede loomheid. Zij bleef meestal thuis, voor haar hoest, zooals zij voorwendde, maar inderdaad om haar dag te verdroomen op de Turksche kussens van den grooten stoel bij het vuur. Zij deed moeite aan niets te denken, en in zeker opzicht slaagde zij in deze studie'. Innerlik en uiterlik lijkt ze een ruïne. Een poos lang komt ze onder invloed van St. Clare, maar als deze op reis gaat, vervalt ze in de oude toestand. Ze versuft geleidelik, haalt allerlei uit het verleden dooreen. 'Ze verlangde het verleden terug te hebben, zonder zich goed rekenschap te geven wat haar verleden geweest was, want zij kon in den laatsten tijd niet meer doordenken, alsof aan haar gedachten een grens was gesteld, die niet overschreden mocht worden. Die dofheid verlichtte echter haar melancholie, die, ware zij helder van hersenen geweest, tot een onovertrefbare crizis zou gestegen zijn'. Meer en meer trekt de waanzin over haar geest, al weet ze voor de buitenwereld nog te veinzen en zich goed te houden. De gedachte aan zelfmoord komt bij haar op, doch ze mist de kracht er toe over te gaan. Maar eindelik, als de waanzin haar weer overheerst, neemt ze, zonder recht te beseffen wat ze doet, te veel van een slaapdrank en ze sterft.

II.

Vergelijken we de bovenstaande levensbeschrijvingen van Emma en Eline met de genoemde kentekenen der hysterie, dan zien we, dat deze vrijwel alle bij beide gevonden worden. Het zou bovendien niet moeilik zijn, nog tal van trekjes er aan toe te voegen, en ik geloof dus niet mis te tasten, indien ik ze beide als hystericae beschouw.

Hiermee hebben we dus een belangrijk punt van overeenkomst tussen het werk van FLAUBERT en dat van COUPERUS. Doch tevens geeft het ons een aanwijzing bij onze beoordeling. Er zijn er wel die menen, dat dergelike onbeduidende, aanstellerige persoontjes niet de moeite van het beschrijven waard zijn en dat ze niet moeten beklaagd

worden, maar aan 't werk gezet. Zeer zeker, maar dat is niet de vraag. We hebben alleen te vragen: gegeven een hysterica, een zieke dus, hebben de schrijvers dan aangetoond, dat zo iemand, in zulke omstandigheden, zo en zo moet doen? Hierop is ons antwoord: dat hebben ze uitstekend gedaan. En voor ons zelf mogen we er dan de les uit trekken: laten wij zorgen niet te worden als deze, en onze aankomende dochters door een gezond en bezig leven voor de ziekte vrijwaren. - Uit het voorafgaande is tevens reeds op te maken, dat de levensloop en het zieleleven van Emma en Eline veel overeenkomst vertonen. Men zou haar levensloop kunnen voorstellen door een dubbele golflijn: eerst een tijd van eentonigheid en melancholie, dan een verheffing door haar liefde voor Rodolphe en Fabrice, daarna weer een inzinking, dan een nieuwe verheffing door de liefde voor Léon en Otto, en dan de definitieve val. - Evenzoo vertoont haar zieleleven grote gelijkheid. Beide groeien op zonder plichtmatige, geregelde bezigheid, beide verdromen haar tijd, voelen zich droefgeestig, vervelen zich en zoeken het geluk steeds ergens anders; beide blijven ze onbevredigd door wat ze bezitten en daardoor, door hun geluk te groot te willen hebben, verspelen ze het. - Kenmerkend is ook, hoe beide egoisties leven, hoe steeds het eigen ik het middelpunt van haar gedachten is. Ook uit kleine trekjes blijkt dit. Als Emma in haar wanhoop tracht, geld te krijgen, wendt ze zich tot de notaris, en deze is wel bereid te helpen, mits ze paye par sa personne. Dit voorstel verwerpt ze fier en ze ontvlucht z'n huis; maar te midden van haar angst voelt ze zich trots op haar daad, ‘et, s'en rehaussant d'orgueil, jamais elle n'avait eu tant d'estime pour elle-même, ni tant de mépris pour les autres’. Die zelfbestudering zien we ook bij Eline, als ze in de gierende storm het huis van haar zuster ontvlucht; verstijfd van kou, angstig en ellendig, gevoelt ze toch geen berouw, ‘en zij verbaasde zich op eens over haar moed. Nooit had ze gedacht, dat ze had durven wegvlieden, in een nacht als dezen, zonder te weten waarheen. Die verbazing wekte eenigen hoogmoed in haar op, die haar schraagde’.

Tot in nietigheden gaat de overeenkomst. Als ze aan 't musiceren zijn, fantaseren ze zich beide op een gondelvaart tussen de lagunen; onder de lectuur zien ze zich in een eeuwenoud park met een oud kasteel; in de opera gaan ze geheel in 't spel op en ze betrekken het gespeelde op zich zelf; beide hebben een bui dat ze vroom willen leven.

En zoo is ook het einde van beider levensloop een zelfmoord. Wel is er verschil: Elines leven is een langzaam uitgloeiend lichtje, dat

alleen een beetje te vroeg geblust wordt; Emma sterft als door een bliksemstraal getroffen. Doch de zelfmoord is bij geen van beide geheel gewild. Eline neemt een te grote dosis van haar slaapdrank zonder geheel te beseffen wat ze doet; Emma handelt in een soort van verdoving: ‘tout ce qu'il y avait dans sa tête de réminiscences, d'idées, s'échappait à la fois, d'un seul bond, comme les mille pièces d'un feu d'artifice. La folie la prenait, elle eut peur, et parvint à se rassaisir, d'une manière confuse, il est vrai; car elle ne se rappelait point la cause de son horrible état, c'est à dire la question d'argent’.

Bewijzen nu deze punten van overeenkomst, dat COUPERUS het werk van FLAUBERT gekend en gevolgd heeft? We verkeren gelukkig niet meer in de tijd, dat ijverige filologen zich ten doel stelden, na te gaan, waar een schrijver z'n gedachten of zinswendingen had kunnen ontlenen, om dan triomfantelik aan te tonen, dat hij niets oorspronkeliks bezat. We nemen nu gaarne aan, dat dezelfde gedachten onafhankelik van elkaar in twee hoofden kunnen ontstaan; dat daarnaast bij ontlening niet de ontlening de hoofdzaak is, maar de wijze waarop het ontleende tot eigen werk is geworden; en eindelik - om tot onze romans terug te keren - vinden we het vanzelfsprekend, dat in romans als deze, waar gelijke zielsziekten het onderwerp vormen, ook gelijke uitingen van de kwaal worden aangetroffen.

Bovendien is er naast de gelijkheid van de karakters een groot verschil. Een onderscheid dat terstond in het oog valt is het erotiese element bij beide. Bij Eline is het verlangen naar liefde zuiver geestelik; ze zoekt sympathie, onverschillig of ze die bij een vriend of bij een vriendin vindt; wel weet ze, dat ze in 't algemeen mannen eerder inpakt als vrouwen, maar dit roept bij haar geen andere verlangens wakker. En als ze zich over Otto's liefde verheugt, dan is het om de rust die van hem uitgaat. Voor Emma is de liefde het eerste en enigste. Wel fantaseert ze er allerlei romantiese versieringen bij, maar dit is bijzaak; haar onbevredigde begeerten uiten zich in een tomeloze drift, die haar alle schaamte doet verliezen, zodat Rodolphe er zich over verwondert, hoezeer ze gelijkt op de vrouwen van minder allooi, die hij tot nu toe gekend heeft. Daardoor heerst in de twee romans een geheel verschillende geest: die van FLAUBERT is zwaar en wild van hartstocht, die van COUPERUS luchtig en kuis.

Dit hangt weer samen met een ander karakterverschil in beide vrouwen. Eline is meer apathies dan Emma; ze is passief, doet niets om haar geluk te verwerven, en evenmin om het te behouden; alles laat ze over zich heen gaan. Emma echter voelt zich verongelijkt en mort, als het geluk haar niet bezoekt; en zodra het tot haar gekomen

is klemt ze er zich aan vast met al haar macht; ze wil het volledig genieten, tracht het steeds te verfijnen en offert alles op wat haar in de weg staat. Dit geeft aan haar karakter iets fels, bijna iets duivels. Eline wordt dan ook alleen zelf ongelukkig, maar Emma sleept man en kind mee in haar val; ja, zo groot is de demoniese kracht die van haar uitgaat, dat ze zelfs na haar dood haar man nog dieper in het verderf sleept en hem tenslotte geheel vernietigt: ‘elle le corrompait par delà le tombeau’.

‘Moeurs de province’ is de ondertietel van het ene werk, ‘Haagsche roman’ die van het andere. De schrijvers hebben dus meer gewild dan alleen een zielsziekte tekenen; ze hebben tevens de patient in z'n omgeving geplaatst en daardoor - voor een deel altans - verklaard hoe de kwaal ontstaan en verergeren moest. Hoe meesterlik is hun dat gelukt. FLAUBERTS werk is een aanklacht, een geestelik doodvonnis voor de provincie. Tot welk een laag peil is er de ontwikkeling en het initiatief gedaald; hoe glijden de dagen er heen in grijze verveling; hoe drukken de zondagavonden er dubbel zwaar, omdat de mensen door hun geestesleegte hun vrije tijd niet weten te vullen. In zo'n omgeving tiert welig het wezen Homais, dat als apotheker en vrijdenker in het stadje een man van gewicht is en zelf niet beseft, hoe minderwaardig hij eigenlik is. - Maar ook COUPERUS' boek is een aanklacht. Misschien heeft de schrijver het niet als zodanig bedoeld. Hij beweegt zich zo gaarne in die elegante wereld, waar le seul nécessaire, le superflu, iets vanzelf sprekends is; hij geniet zo van de gezellige huiselikheid en de verfijnde weelde, dat de gedachte aan afkeuring waarschijnlik niet eens bij hem is opgekomen. Maar ontdoe het leven van die mensen van de uiterlike glans, van de gezelligheid en de luchtige conversatie: wat blijft er over? Weinig degeliks. Steeds bewegen ze zich in hetzelfde nauwe kringetje, hun gedachten gaan niet daarbuiten of daarboven, geen vraagstukken van welke aard ook houden hun geest bezig, geen plichtmatige arbeid geeft aan hun denken een middelpunt. Over deze wereld hangt niet de grijze vervelingsmist van het normandiese stadje; de leden van dit maatschappijtje schikken zich wonderwel in hun bekrompenheid; maar - en ziedaar de overeenkomst met de wereld van FLAUBERT - een onevenwichtige geest als die van Eline, die het hogere wel ziet en zoekt, maar niet de kracht tot verheffing heeft, wordt evenzeer ziek in deze omgeving als Emma in de hare.

Een belangrijk punt van vergelijking vormen nog de compositie

en de stijl. Het werk van COUPERUS is luchtig en elegant; hetzelfde luxueuse en vlotte dat het leven van zijn personen kenmerkt, bezit ook z'n stijl. Hij laat zich gaarne zo gaan; hij wordt niet moe, feestjes en dineetjes te beschrijven; hij zou zo graag nog doorvertellen. En daarom veroorlooft hij zich allerlei afdwalingen. Niet alleen Eline en haar huis staan in het midden, doch bijna evenzeer George en Lily, Frédérique en Paul van Raat, en daardoor kan z'n werk terecht een haagse roman heten. Maar dit alles is slechts de eerste indruk. Zo elegant en soepel als de stijl mag zijn, bezit ze toch ook een grote mate van gespierdheid. Deze stijl doet me telkens denken aan een degen: schijnbaar tenger en zwak, maar in werkelikheid zo vlijmend scherp en sterk. En de afdwalingen zijn geen gevolg van een zich laten gaan, maar ze behoren wel degelik tot de kern van de roman. Nu zien we Eline in haar gehele milieu, en we voelen des te meer, hoe eenzaam ze komt te staan. Vooral geschiedt dit door de schijnbaar overbodige beschrijving van de bruidsdagen van Lily, welke vallen tijdens Elines reis. De wereld gaat z'n gang, of Eline er is of niet; wat doet de vreugde of de smart van één mensenkind er toe? En terwijl allen feestvieren en gelukkig zijn, reist zij Europa rond in een vergeefse poging om haar melancholie te overwinnen, en moedeloos, afgestreden, nu een vreemde geworden in haar eigen kring, komt ze terug. Dit geeft aan het boek iets schrijnends; dit toont ons achter de elegantie van de stijl een forse geest, die de moed heeft, het leed te zien, te doorgronden en te openbaren. En daarom is het allerlaatste hoofdstukje het schrijnendste. Eline is geheel vereenzaamd gestorven, alles is om haar heen afgebrokkeld, niet alleen lichamelik en geestelik, maar ook maatschappelik. Er is er maar één, voor wie ze iets meer is geweest, die ook na haar dood aan haar denkt met meer dan de gewone onverschilligheid die mensen voor elkaar voelen: Otto. En nu vergeet ook hij haar. Niet altijd kan de mens neerzitten op de puinhoop van z'n verleden, en ook hij vindt tenslotte bij een ander het geluk, dat hij bij haar gehoopt had te vinden. Ziedaar, waardoor het boek stijgt tot ver boven de gewone maat. ‘C'est la faute de la fatalité’, deze woorden - de enige grote gedachte, ooit door Charles Bovary uitgesproken - zijn ook op Eline toepasselik.

Maar veel forser nog dan dit boek is het werk van FLAUBERT. Het is massief, zoals er weinig boeken worden gevonden, de schrijver heeft met z'n overvloedige stof geworsteld om haar te beheersen en te ordenen; maar deze liet zich niet gemakkelik in zo'n kort bestek samenpersen, en op verschillende plaatsen is het te zien, hoe hij de weerspannige stof niet bedwingen kon. Daardoor beweegt zich het verhaal

met een geweldige snelheid. Het boek mist geheel de gezelligheid van COUPERUS' werk, dat in zekere zin veel franser is. De personen worden veel minder vaak sprekend ingevoerd en de gesprekken zijn meer gestileerd en gecondenseerd. Uitweidingen komen zoo goed als niet voor; alles concentreert zich om Emma Bovary. En deze is, zoals reeds boven is gezegd, een demoniese figuur geworden, die alles vertrapt bij haar jagen naar het geluk. Daardoor wordt het werk, veel onverbiddeliker als dat van COUPERUS, van een overweldigende tragiek, van een oneindig pessimisme, en het laat ons, zijn lezer, verpletterd achter. C'est la faute de la fatalité; dat noodlot kan ook u of mij treffen.

Indien mij tenslotte iemand vroeg, een keus te doen tussen beide werken, *Eline Vere* of *Madame Bovary*, zou ik een ogenblik aarzelen. Ik zou bedenken dat ik Nederlander was en dat *Eline Vere* wel zeer nederlands, zeer haags is; en ik zou me herinneren, dat we in ons land weinig zulke romans hebben, zo elegant en zo gespierd beide: zeer zeker geen nederlandse eigenschappen. En in m'n vreugde over dit goede werk, dat nu al bijna 30 jaar oud is en toch nog zo jong, zou ik een ogenblik neiging voelen dit te kiezen. Maar dan zou ik voor me zien de strakke lijnen van het andere en hoe het kantig en massief daar staat; ik zou bedenken, hoe dit werk niet normandies is of frans, maar van alle tijden en van alle landen, en ik zou niet meer aarzelen.

D e v e n t e r .
W.H. STAVERMAN.

Examen-dwaasheden.

Op een toelatingsexamen voor een kweekschool moesten de kandidaten onlangs ‘in de lijdende vorm overbrengen’: ‘Ik had u de waarheid niet gezegd.’ Dan krijgt men dus deze wantaal: ‘De waarheid was u niet door mij gezegd.’ Als tegenhanger noteerde ik uit een andere examenopgave, bij het toelatingsexamen van een H.B.S.: Ontleed de zin: ‘Wat doe je in de kou, mannetje!’ Wanneer zal men toch gaan begrijpen dat zulke sport niet onschuldig is? Eén uur van onbedachtzaamheid bij de examinator, kan maken dat men jaren... drilt op de lagere school!
C.D.V.

Kwasi-eenvoud in taal.

Wat met een kwasi-eenvoudig mens bedoeld wordt weten we allen. We herinneren ons immers de man, die op de debuut-avond van Henriëtte Kegge in de pauze zich op een afstand hield en met een medelijdende glimlach neerzag op al 't gedraai en gedoe om zich heen. Een bescheiden man, die zich achteraf hield? Geen sprake van: een kwasi-eenvoudig mens, die wilde opvallen door anders te doen dan de anderen. Ongemeen zijn, anders zijn dan een ander, dat is 't waar 't op aankomt. Zien we 't niet aan de mode? Wil men zich niet encanailleren dan is er maar één weg, die zeker tot het doel leidt: zich anders kleden dan een ander. Wie tot de élite behoort kleedt zich dus anders dan 't profanum vulgus.

Voor jaren kwam de geklede jas in de mode, als prerogatief van de ‘upper zoveel’ natuurlik. Maar er is geen wet die zo'n prerogatief beschermt en beletten kan dat er een aanslag op gedaan wordt door degenen die niet tot de ‘upper zoveel’ gerekend kunnen worden. Toen dus, na enige tijd, de geklede jas de Zondagsdos werd van 't meubelmakertje van 't Eerste-Kamer-lid, spek-, blik- en andere slagers er zich bij voorkeur mee tooiden, was de aardigheid eraf. Maar verlegen om iets nieuws hoeft men nooit te zijn. 't Jacket was de redder in de nood en 't jacket ‘doet’ 't nog altijd. Er zijn echter tekenen die er op wijzen dat dat ook z'n beste tijd al weer gehad heeft. En dan? Wel, dan zal men misschien op een deftige visite - 'n vergissing: men zal straks begrijpen dat een deftige visite niet gaat; een deftig bezoek moet 't zijn - niet deftiger toegerust kunnen verschijnen dan in een colbertje en zonder handschoenen. De gissing is wat gewaagd, maar... 't kan... 't kan. Want men zie om zich heen en merke wel op dat 't - binnen zekere grenzen natuurlik - altijd van ondergeschikt belang is waarmee en hoe men zich onderscheidt. Als men zich maar onderscheidt, als men maar ongewoon is. Is 't woord ‘ongemeen’ niet de term, waarmee een handige winkeljuffrouw een dame, die maar tot geen keus kan komen, ten slotte altijd vangt en haar zacht dringt dat voorwerp te kiezen, waarnaar het verlangen van de besluiteloze toch nog 't meest uitging?

Een opschuiving dus: geklede jas - jacket - colbert. De deftigheid wordt alledaags en dan wordt 't alledaagse, dat dan niet meer alledaags is, deftig.

Dat we nu ook in de taal een verschijnsel hebben dat we kwasi-

eenvoud noemen, is het te verwonderen? Niets immers dat zo zuiver de zielsgesteldheid van een mens weergeeft als juist zijn taal. Aanstellerij in taal stond eerst boven dit opstel. Maar dat was minder juist, in ieder geval te kras voor enkele voorbeelden die zullen volgen. Te kras ook omdat we te doen hebben, niet alleen met een gevolg van een nederig doende hoogmoedigheid, die zeer bewust aanstellerij is, maar in 't algemeen met reaktie-verschijnselen, die veelal onbewust plaats hebben. Psychologen mogen uitmaken hoe ver of hoe weinig ver van elkaar het reaktie-centrum (groep I) van de hoogmoeds-bron (groep II) verwijderd ligt. Vast staat, dat we hier weer 't geval hebben van de cirkels met verschillend middelpunt, maar wier omtrekken elkaar hier en daar raken.

In de voorbeelden die nu volgen, en die natuurlik met vele te vermeerderen zijn - opwekking tot verder onderzoek is ook weer van deze bladzijden het doel - is wel een zekere groepering bedoeld in die zin, dat, wat aan reaktie schijnt toegeschreven te moeten worden, aan de gevolgen van de nederige hoogmoed voorafgaat, maar toch moet dadelik gezegd dat ik bijna geen enkel van de voorbeelden met stelligheid onder groep I of onder groep II zou durven brengen. Maar is dit dan toch ook eigenlik al geen bewijs dat de afkeer van 't gewone, van 't alledaagse, en de hoogmoed wel degelik verwante eigenschappen zijn, en zullen we 't er dan maar op wagen, al zijn we geen psycholoog, op grond van de gegevens, aan te nemen dat de ‘knobbels’ voor 't een en voor 't ander wel heel dicht bij elkaar moeten liggen?

Laat ik mijn voorbeelden beginnen met te wijzen op het verschijnsel waarop in een voordracht, enkele jaren geleden voor leden en genodigden van Teyler's Genootschap te Haarlem gehouden (en sedert misschien wel gedrukt), Prof. SALVERDA DE GRAVE opmerkzaam maakte: dat 't Nederlandse woord vaak deftiger, plechtiger klinkt dan 't overeenkomstige vreemde (veelal Franse). De verklaring behoeft niet meer gegeven, als we denken aan de opschuiving, waarvan boven sprake was: geklede jas - jacket - colbert. Zo ook hier: het vreemde woord, eerst in gebruik bij de hogere standen, schoof op, belandde in de lagere taalkringen. Dus, wil men deftig zijn en opvallen, dan doet men kwasi-eenvoudig en gebruikt niet meer het eenmaal inge-

burgerde, vreemde, in dit geval het gewone woord, maar een Nederlands, in dit geval het ongewone woord[1)].

Het terrein van de kunst biedt schone gegevens. De Julia's, de Lily's, de Tilia's onder de kunstenaressen beginnen vervelend te worden, hun namen tenminste en Ant Mierevelt is wel zo gewild[2)]. Erkend dient: de sprong van Tilly op Ant, zo zonder tussenstadium van Anna of iets dergelijks was gewaagd - in mijn ouderlik huis heb ik twee dienstboden gekend die Ant heetten, waarvan de ene zich toch nog welluidendheidshalve Antje het noemen - maar, er is goede en gegronde hoop dat, als Ant Mierevelt 't in de kunst zelf ‘doet’, haar naam 't ook wel doen zal. En Kees Meyer gaat in onze tijd immers heel wat beter dan Louis Couperus - als naamtype natuurlik weer.

Iemand kan nù z'n vader niet dankbaar genoeg zijn als deze z'n jonggeborene op 't bureau van de burgerlike stand liet inschrijven met een praenomen, dat blinkt van pure Hollandsigheid: Jaap, Piet, Mien en zo. Met Jacques of Louis kan men nù niets meer beginnen. Cor als afkorting van Cornelis is op 't kantje, kàn er desnoods mee door; maar Kees is in ieder geval beter.

Zijn zo'n Kees, Piet of Mien piano-virtuozen, dan lenen zij zich om een zanger of zangeres te akkompagneren - ordinair woord! - niet tot ‘pianobegeleiding’; neen, het programma meldt: ‘Aan den vleugel Kees van Duffelen.’

Toneelschrijvers besloten vroeger hun stukken met 't onderschrift: ‘Het scherm zakt, of: valt’; tegenwoordig lezen we: ‘Doek.’ Niets anders. Eenvoudig niet?

Verzen werden vroeger gereciteerd. Of ze - behalve dan op school natuurlik - ooit ‘opgezegd’ werden, weet ik niet. Zeker is, dat ze al een twintigtal jaren ‘gezegd’ worden, een uitdrukking, waaraan ik mij in al die twintig jaren maar niet heb kunnen wennen, die mij ook beslist on-Nederlands lijkt en die ik daarom niet zou willen gebruiken. Worden verzen voorgelezen, dan noemt een gewoon mens als ik dat: ‘hij las verzen van Henriëtte Roland Holst’, worden ze

1) In zijn artikel ‘Een kleine zuiveraar’, in de tweede jaargang van *De Nieuwe Taalgids* (1908) wees Prof. SALVERDA DE GRAVE er terecht en met nadruk op, dat de ‘gevoelswaarde’ van zo'n, door onbezonnen en in elk geval de taal miskennende, zuiveraars uitgebannen vreemd woord, maar niet zonder meer te vervangen is door een Nederlands. Onbezonnen purisme vond (of vindt?) men bij een groot aantal leden van het Alg. Ned. Verbond. Keert de strijd van zulken zich tegen de architekt, die een paar jaren in Frankrijk heeft gewerkt en nu voortaan, in Nederland teruggekeerd, een werkman een ouvrier noemt, dan zijn zij in hun recht; maar menen zij dat ambulant volkomen goed te vervangen is door wandelend, dan geven zij blijk van het wezen der taal geen begrip te hebben.

2) De achternaam is verdicht natuurlik: de bedoeling is niet om iemand iets onaangenaams te zeggen.

uit 't hoofd voorgedragen, dan zeg ik: ‘hij droeg verzen voor van Henriëtte Roland Holst.’

Een boek werd vroeger gedrukt. Wil men tegenwoordig een werk met wat sjeuigheid z'n entrée in de wereld laten maken, dan vermeldt men, bij wie 't ‘op de pers gelegd’ is en ‘uit’ welke letter gezet[1]. En - dat kan nu nog wel niet bij alle boeken er mee door en zeker niet bij kunstwerken - maar, àls 't enigszins kan wordt het cachet van het boek zeker nog verhoogd door de mededeling op 't titelblad dat de ‘prentjes’ zijn van die en die; tekeningen gaat ook nog heel goed, houtsneden zijn gewild (vernieuwde oudheid), maar in geen geval heeft een boek nu meer ‘illustraties’.

Een schilder exposeert op een tentoonstelling geen schilderijen meer, maar ‘doeken’, en het wordt meer en meer gewoonte, dat het personeel van een grote fabriek, waarvoor een nieuw gebouw gezet is, de direkteuren als blijk van hoogachting een ‘tegel’ aanbiedt.

Wat bezielde toch de N.R. Ct. - of deden andere bladen 't ook? - toen ze, voor een vier-, vijftal jaren, altijd verslag deed van de inhoud van ‘dradeloze’ berichten in plaats van die van ‘draadloze’? En - jongste nieuwigheid, in en door de oorlog geboren - waarom wordt een brug nu ‘opgeblazen’, terwijl men ze vroeger deed ‘(in de lucht) springen’? Dat min of meer schertsende, altans voor mijn gevoel niet volkomen ernstige woord ‘opblazen’, is mij antipathiek, gebruikt voor de aanduiding van zo'n weerzinwekkende daad.

Wie wil uitmaken of 't volgende voorbeeld tot groep I of II gebracht moet worden? Een familie had tot vader of grootvader een achtbaar boekhandelaar. Dat was nog in de goeie tijd, toen de mid-

1) Hier schuilen ook andere motieven, waarop in een taal-tijdschrift niet anders dan terloops gewezen mag worden. We beleven n.l. de periode dat *alle* werk openlik moet worden gewaardeerd; we timmeren, in letterlike zin, nu allemaal aan de weg. Van een groots bouwwerk uit vroeger eeuw, dat nog onze bewondering wekt, is amper de bouwmeester bekend. Nù moeten we weten - met enige overdrijving - wie de stenen voor een gebouw heeft geleverd, op welke zagerij de planken zijn gezaagd, enz. Een stoel mag niet alleen bewonderd worden om z'n mooie vorm en fraaie bewerking, neen, men moet kunnen zien hoe hij gemaakt is en hoe de verbindingen zijn aangebracht. Natuurlik - lieve deugd, wat is in de wereld eigenlik geen gevolg van reaktie - is ook dit weer reaktie tegen een decenniën-lange miskenning van arbeid, tegen een tijd van heilloos en stijlloos gepruts in allerlei soort nijverheidskunst. Maar - ook van dit overdreven gedoe moeten we toch weer verlost om te komen op de middenweg die, sinds OVIDIUS, nog altijd de beste is.

denstand in tel, gestudeerdheid niet 't een en 't al was, mensen van goede familie er zich niet voor schaamden een zaak te hebben, te meer niet, omdat er nog volstrekt geen kijk op was dat de loopjongen, of zelfs ook de eerste bediende in de winkel, zich mettertijd zelf als, zeg boekhandelaar, zou vestigen. Welnu, bewonder 't vernuft van de familie die, als er van de vader of grootvader sprake was, die steeds aanduidde als ‘boekverkoper’, daarmede zowel hulde brengend aan de eenvoudige, degelike Hollandse middenstand van weleer, en tegelijk 't besef bijbrengend dat grootvader zaliger volstrekt niet op één lijn gesteld mocht worden met de, tot een andere kaste behorende, boekhandelaars van tegenwoordig.

Zeker behoren tot groep II die hooggeplaatsten, die brieven aan hun ondergeschikten niet ondertekenen met het gebruikelike ‘Uw dw.’, maar voluit met: ‘Uw dienstwillige dienaar’. MULTATULI zegt van zichzelf in de Havelaar, dat hij nederig en bescheiden was tegenover diegenen die zijn superioriteit erkenden. Jawel, dan worden nederigheid en bescheidenheid een aardige sport, een leuke voor-de-gek-houderij.

U en ik - wie 't bezit van een automobiel begerenswaard lijkt en die zo'n vehikel steeds met een zekere eerbied aan- en nazien - noemen een auto een auto. Maar heb je er een, dan word je dadelik eenvoudig en zegt: ik heb m'n jas in de ‘wagen’ laten liggen. Zo'n uitdrukking staat eenvoudig-gekleed.

‘Het beste, het goedkoopste magazijn van dit of dat’ is tegenwoordig nog maar alleen te vinden in de kleinere winkelbuurten. De grote leveranciers hebben met die humbug al lang afgedaan. Een Haagse firma adverteert in de tram (de werkelike naam wordt natuurlik weer verzwegen): ‘H. Markus, den Haag’. Niets anders. Zoek zelf maar uit of bij die firma leverworst of een brandkast te kopen is. Je reinste eenvoud. En de taalzuiveraars, die te velde trekken tegen tailleurs en tailors, tegen confiseurs en dergelijken, hebben 't pleit - maar niet door hun aandrang! - bij de grote winkels al lang gewonnen: de advertentie van één der sjiekste: ‘G. Laarman, hemdenmaker’, zal ieder wel eens onder de ogen hebben gehad, zo goed als die van ‘Van Meteren en Spal, kleermakers’, die hun bedrijf uitoefenen in een huis van je welste.

Bij deze enkele opmerkingen blijve het voorlopig. Dat ‘voorlopig’ wil zeggen: Mochten de opmerkingen voor iemand aanleiding worden tot het opzetten van een brede, goed gedokumenteerde verhandeling in dit tijdschrift, ik zou er dankbaar voor zijn door deze losse aantekeningen daartoe te hebben bijgedragen.

Den Haag.

J.A. VOR DER HAKE.

Mignon.

Toen ik nog les gaf aan een kweekschool voor onderwijzeressen, gebeurde het weleens dat onder de leesles een starend meisjesoog aan de lucht een kritiese vraag stelde. Maar nooit had ik het genoegen onder de spraakkunstles in een oog de vraag te lezen ‘Wat heb je daar nu eigenlik aan of je dat weet!’ Dat zou ook een jammerlike afdwaling geweest zijn van de ene krachtige studierichting.... naar het examen, naar de levenstaat, de maatschappelike positie. Al zou je daarvoor leren dat tweemaal twee vijf is, dan wist je immers toch nog ‘wat je daar eigenlik aan had’. Met die eenzijdig praktiese opvatting hield ik ze weleens voor de mal. Als ik bv. naar aanleiding van een leesles platen liet zien tot houvast bij een kunstbeschouwinkje, dan maakte ik dat weleens korter dan ze wensten met de opmerking ‘daar heb je eigenlik niets aan voor 't examen’. ‘O ja, meneer; maar dat is toch mooi!’ Dat verweer hunnerzijds was me dan een aangenaam bewijs dat ik in het aankomende onderwijzeresje de normale mens nog niet had doodgedoceerd. Daarom vond ik het soms ook heel aardig als onder de bij uitstek droge gedeelten van mijn onderwijs bv. bij de geregelde repetities van officiële spraakkunstvragen, hier of daar een zakspiegeltje voor den dag kwam: Dat was vooral in de tweede en derde kurzus; in de vierde gunde de examenzweep de hitjes geen tijd tot zelfbeschouwing-in-rust; in de eerste waren ze nog te veel geïnteresseerd voor de dingen buiten hun; maar tussen eerste en vierde kurzus in, daar groeide welig de kennis van het zelfportret, in 'n albumpje van tiptops of in 'n zakspiegeltje. Op die leeftijd deden totnogtoe vreemde gewaarwordingen hun intocht in de kinderziel en gingen er 't huishoudentje enigzins inrichten voor 't komfort van de volwassene. Die volwassene was dezelfde als 't kind, en dit feit maakte de belangstelling allerlevendigst. Als 't zakspiegeltje wat lang gebruikt werd, maakte ik daar op mijn manier een einde aan, maar nooit door te vragen ‘Wat heb je daar nu eigenlik aan!’ ‘O ja, meneer,’ hadden ze kunnen antwoorden, ‘maar dat is toch mooi dat je je eigen zo

ziet!’ Zeker, dat is mooi en dat mooie feit maakt zelfs een lelik gezicht genietbaar, ja het meest genietbaar van allen. Want als men in 'n spiegel z'n gelaat ziet, dan is dat gelaat weer 'n spiegel van onze ziel, en wat is er interessanter dan onze eigen ziel! Voor een Christen bestaat zelfs het hemelgeluk daarin dat ie in Gods gelaat z'n eigen ziel zal aanschouwen zo klaar en schoon als ie 't op aarde nooit gedaan heeft. Dat is wat anders dan het schuimende bier en het wapengekletter van het Walhalla! Maar de oude Germanen deden ook niet zoveel aan spraakkunst als wij!

Wat spraakkunst hier bij doet? Spraakkunst is tweeërlei: 't is een spreekkunst en 'n zwijgkunst. Als spreekkunst zegt ie ons hoe in zekere tijd of in zekere streek of door een kategorie van personen gesproken wordt, en ook hoe het Algemeen Beschaafd gesproken wordt. In het laatste geval is ie 'n goed leerboek voor vreemdelingen, onbeschaafde en jonge mensen. Een beschaafd persoon van zekere leeftijd kan z'n moedertaal even goed spreken als ie z'n moeder kent; doet ie dan toch nog aan spraakkunst, dan is dat geen spreekkunst maar zwijgkunst, rustige zelfbeschouwing in de spiegel die de taal is. Deze soort spraakkunst nu is met Christelikheid, inzover dat rustige zelfbespiegeling is, na verwant.

Wie nu de Christelike zin van ons geslacht gaat afmeten naar 't groot aantal uren dat aan onze kwekelingen spraakkunst wordt onderwezen, is op de verkeerde weg. Spraakkunst is hier behalve spreekkunst geen zwijgkunst maar weetkunst. 't Is nl. zaak te weten wat allerlei mensen in de loop der tijden over taal hebben gedacht. Die mensen wilden ook behalve spreekkunst nog iets biezonders, maar wat? dat was hun zelf niet duidelik: ze filosofeerden, dogmatiseerden, systematiseerden, dekreteerden, reglementeerden, kortom ze waren zeer aktief, maar noch als spreker, noch als zwijger, meer als 'n bastaard, als 'n mol die wil vliegen of 'n vogel die wil kruipen. Vreemd, vreemd! Maar de tijdgenoten en het nageslacht hebben van die manoeuvres trouw notities gemaakt, en die te weten is nu ook spraakkunst. De mate van dat weten wordt tegenover onderwijzers geacht te zijn de mate van ‘onze liefde voor de taal’ in zover die taal ‘de ziel van de natie’ is. De schuimende champagne van de 19-eeuwse kongresfeesten werkt hier nog altijd na, onberedeneerde vaderlandsliefde, verlopend, in de hoogte, in letterkundige protesten tegen de Vereenvoudigde, verlopend, in de laagte, in malle examenpraktijken, kunstige sprongen over broze terminologie, 'n eierdans.

Wie de Christelike zin van ons geslacht zou afmeten naar het groot aantal spraakkunsten dat tegenwoordig ‘in 't licht wordt ge-

geven', is ook op de verkeerde weg. We hebben hier met 'n bedenkelik verschijnsel te doen zoals ons de laatste jaren meer averechtse dingen te denken geven. Op 't zogenoemde Christelike deel van onze wereldbol gaat men tegenwoordig te keer als heidense koppesnellers. De rust waarin zelfbepeinzing alleen kan plaats hebben, is voor wie zich in Nazaret plaatst, al jaren meer in Oostelike als in Westelike richting te zoeken, en dienovereenkomstig is in de Westelike drukte de spraakkunst ook allesbehalve 'n stille, klare zelfspiegel.

Spraakkunst als boek is bij ons geheel en al iets geworden niet van de rust maar van de beweging, niet van de teruggetrokkenheid maar van de uitgelatenheid, 'n handelsartikel. Menig spraakkunstige wil dat graag erkennen. '*De* of *den*', zegt ie, '*hen* of *hun, koppelwerkwoord* of *geen koppelwerkwoord, houdt* of *houd*, al deze kunstmatige onderscheidingen noemt u geen spraakkunst maar weetkunst. Best mogelik! Ik heb geen tijd dat zelf te onderzoeken. Wij doen alleen aan spraakkunst in zover dat ook industrie is. Binnenkort zijn we van plan ook zgn. datieven op de Nederlandse markt te brengen door de fabrikatie van vormen als *dem* en *eenem*. Er is altijd aardig wat mee te verdienen geweest. Wij zijn de O-W-ers in vredestijd. Munitie wordt gemaakt van koper en spraakkunst van taalvormen. Maar munitie is niet bedoeld als 'n bijdrage tot de chemiese kennis van 't koper en onze spraakkunst is evenmin 'n bijdrage tot de verstandelike kennis van taalvormen. En dat koper voor munitie, je weet niet waar 't allemaal vandaan komt: afgesleten deurknoppen, snuitlampen, dingen van honderde jaren oud komen van de zolder en veranderen in fonkelnieuwe projektielen; en allerlei taalvormen gevonden of bedacht door schrijvers en schoolmeesters uit oude en nieuwe tijd, we verwerken ze tot spraakkunsten van "'t hedendaagse Nederlands" of van "de levende taal". Er is dan ook altijd naar die dingen evenveel vraag geweest als tegenwoordig naar munitie, want criticus en auteur, meester en leerling, chef en bediende, sollicitant A en sollicitant B, al wat via de taalkunde met elkaar in botsing komt, dat bestookt elkaar met spraakkunst, spraakkunstcijfers, spraakkunstfouten,spraakkunstwetten'.

Wat heb je nu eigenlik aan spraakkunst die nog meer dan spreekkunst wil zijn? 't Antwoord moest nooit anders zijn dan Wel, da's mooi. Dan weet je iets van je eigen innerlik. Daar verdien je wel niets mee, maar met bloemen plukken, met platen bekijken, met in de spiegel zien, met in de zon zitten, met naar de zonopkomst kijken verdien je ook niets, met poëzie in 't algemeen ook niets; 't Christelik hemelgeluk is ook niet in geld om te zetten; daarom hoort men er

ook bij voorkeur over spreken op niet-werkdagen, in Zondagse kleren, door mensen die zo goed als buiten 't geldverdienen staan, als hoorders en spreker allemaal iets van 'n edelman hebben. Een gedicht, bloemen plukken, een preek over de hemel, is iets Zondags, spraakkunst ook; 't is allemaal iets dat boven 't slaven uitgaat, iets aristokraties. Daarom weten de meeste mensen met die dingen niet goed raad: Omtrent 't bestendigheidselement in d'r zelfbezinning laten ze zich gaan onder de leiding van een gewijde redenaar, voor 't schoonheidselement in die bezinning door 'n dichter, als 't natuurbewondering geldt laten ze zich leiden door 'n dichter of schilder, bij de zelfbezinning via de taal door 'n spraakkunstige, als 't buitengewone kleding betreft door een Parijse grootheid. 'n Mooie taak hebben toch die leiders van de deftige mensestemmingen! 't Is als 't ware altijd Zondag voor hun. Maar als ze er hun beroep van maken, hoe zullen ze dan aan 't brood komen waarvoor ze zelf niet werken kunnen? Godsdienst en poëzie vinden een Maecenas. En de spraakkunstige? Geen wonder, dat ie er licht toe komt, 't wijds geplooide Zondagsgewaad uit te trekken en dan net als de anderen 'n zwoeger wordt, een weetkunstenaar-industriëel-examenafrichter-naamvallepatriot. Zeker, de bestaanstrijd is mooi, naar het nu en dan uitrusten van die strijd is ook mooi, in elk geval kan 't een 't ander niet zijn. Dit geldt niet alleen de spraakkunstschrijver maar ook de spraakkunstlezer: men koopt 'n leuningstoel niet om er mee te vechten, 'n handspiegel niet om te slaan, en de bespiegelende spraakkunst is er niet om zich, tussen de hongerige mensemassa uit, 't dageliks brood te veroveren. 't Gevolg zou niet alleen ontaarding zijn maar op die ontaarding zou, zoals altijd, 't uitsterven volgen. Toen sinds enige tijd door een nieuw geslacht de zwakheid en onzinnigheid van de spraakkunst als weetkunst werd ingezien, gingen er stemmen op om de spraakkunst voor zover die geen spreekkunst was, maar ‘af te schaffen’. In Jaargang VIII, 303 wees C.G.N. DE VOOYS op ‘het verschijnsel, waarover aan onze universiteiten terecht geklaagd wordt, dat bij jonge doctoren in de letteren.... de studielust zo spoedig uitdooft’. Komt dat omdat ze in het onderwerp van hun proefschrift zich zelf niet leerden terugvinden? Als de gewenste titel of positie verkregen is, is studie niet meer nodig. Zelfs als 'n studie niet wordt opgevat als een middel tot eer en broodwinning, maar als een belangeloos verzamelen en sorteren van ‘materiaal’, dan is dat toch nog iets slafeliks en werken alleen om te werken verliest na de jeugdtijd voor de meeste mensen z'n aantrekkelikheid; zelfs 'n kunstenaar als MILLET werkte alleen uit noodzakelikheid. Maar als taalkundige studie

behalve een verzamelend en sorterend element, ook nog een zelfbespiegelend element heeft, dan kan die studie daardoor z'n belangrijkheid behouden het leven lang, zoals REMBRANDT ook tot aan z'n dood aan het zelfportret arbeidde en juist in die arbeid de grootste rust vond.

Ter illustratie van deze algemene beschouwing wil ik een greep doen uit het onderwerp ‘De Zelfstandigheid en de Hoedanigheid’ en dat vooral met het oog op het Brabantse *den* voor eigennamen zoals de lezers dit uit het artikel van M.H.V.D. VEN (zie eerste aflevering) hebben leren kennen.

Op een ets (1634) van REMBRANDT zien we een vagebond. ‘t Is vinnich kout’ schreef R. er bij. Verder zien we nog een figuurtje op de achtergrond, 'n aardhoopje op de voorgrond. Maar dat is stoffage ten believe van ons; de vagebond zelf ziet dat niet; voor hem lost al 't bestaande zich op in z'n koud gevoel, hij is ‘kout’, ziedaar 't enige in de hele buitenwereld dat hem op 't ogenblik interesseert. Die bedelaar kunnen we als symbool opvatten. Komt ook bij ons op slot van rekening niet alles daarop aan of wij prettig of onprettig gestemd, gelukkig of ongelukkig zijn? In die finale, exclusieve geestesgesteldheid verdwijnt a.h.w. de buitenwereld en rest er niets dan onze eigen stemming èn natuurlik diegene die zus of zo gestemd is n.l. wij zelf. Maar die stemming is iets onzintuigliks en ‘wij zelf’ is dan ook iets onzintuigliks, want niet ons lichaam is in 'n stemming, maar de geestelike kern er van, wat ook wel ziel of psyche of Subjekt of het Ik wordt genoemd.

Over die tweeheid, 't Ik + de stemming, nog dit: Men kan ‘erg gevoelig’ zijn en dan tegelijk graag over z'n stemmingen tobben of jubelen, men kan ook omgekeerd doen alsof er geen stemming, geen gevoel, geen geluk of ongeluk, geen kou of warmte was en triomferen in de onafhankelikheid van z'n ik. Zo 'n stoïcijn kende REMBRANDT ook wel, en daarom tekende ie 'n tweede vagebond die op ‘'t is vinnich kout’ van de eerste antwoordt ‘Da's niks’ (*dats niet* schreef R.) Hij is ook niet krom getrokken van de kou zoals de eerste, maar staat rechtop; hij trekt ook geen bedenkelik gezicht zoals de eerste, maar lacht zachtjes. Ik heb meer dan eens een dode gezien die gestorven was van leed en pijn, maar z'n ‘omhulsel’ als met 'n eeuwige glimlach had achtergelaten, ook niet krom, maar recht, voor altijd onbeweeglik recht. In die onverstoorbare kalme stijfte van zo 'n dode heeft a.h.w. het ontvloden Ik zich ten afscheid gefotografeerd. 't Ik

is in z'n meest konsekwente vorm zoals wij die kunnen achterhalen, de tot idealiteit verstarde Stoicijn; we weten alleen dat ie bestaat, maar kwaliteiten zijn ons van de reaktieloze niet bekend.

De twee bedelaars zijn te zamen de hele mens, we hebben allemaal iets zowel van de ‘sterke’ Stoïcijn als van de ‘zwakke wekeling’, en onze attentie moet voortdurend met de schommelingen van 't weer en de fortuin mee, schommelen over 't Ik en z'n stemming.

Met dat ‘'t Ik’, de sterke, de onafhankelike, loopt parallel wat we in de taalkunde met allerlei verwarrende bijdenkbeelden ‘de zelfstandigheid’ noemen, en met de stemming van dat ‘'t Ik’ loopt parallel wat we ‘de hoedanigheid’ noemen. En de schommeling van onze attentie over 't Ik en z'n stemming vindt z'n weerga in onze schommeling over 't zelfstandigheidsbegrip en hoedanigheidsbegrip met raadselachtige overgangen van ‘vorst’ tot ‘vorstelik’ en, omgekeerd, van ‘goed’ tot ‘goedheid’.

De zelfstandigheid in z'n meest konsekwent bestaan vindt z'n meest zuivere vertolking in 't onzintuiglike of ‘onbepaalde’ vnw. *'t*, de hoedanigheid in 't woord *zo*.

Maar zuiverheid moge theoreties een verdienste zijn, de praktijk werkt, ook buiten dure tijden, met mélanges, omdat de mens zelf ook 'n mélange is. In zelfstandige naamwoorden nl. zit behalve zelfstandigheid ook, en heel veel, hoedanigheid uitgedrukt: in de gedachte van de spreker is ‘'n vorst’ naar gelang de omstandigheid, 'n ‘heerschend’, ‘rijk’, ‘mild’, ‘invloedrijk’ of ‘deftig’ persoon; en in bijvoeglike naamwoorden zit behalve hoedanigheid ook altijd zelfstandigheid uitgedrukt: wordt er van ‘mooi’ gesproken, dan zegt 'n kind ‘*dat* ben ik ook’ net als ‘*dat* is voor mij’. Deze interessante vermenging van zelfstandigheid en hoedanigheid, die nog met veel voorbeelden zou aan te tonen zijn, is meestal alleen bekend in de komiese vorm die we er van waarnemen in leerboeken, waar 't dikwels ‘zo moeilik is te zeggen of 'n woord òf zelfstandig òf bevoeglijk is’ en waar dan op hoog bevel de inlijving in de bepaalde kategorie plaats heeft.

't Minst gemengd is de zelfstandigheid in de persoonlike voornaamwoorden en.... eigennamen.

Bv. VERBOST, ja, dat is net als ‘hij’ 'n echt zelfstandigheidswoord. Voor ons op 't ogenblik ten minste, omdat wij die heer niet kennen, zijn naam is voor ons louter 'n individu-aanduiding, kwalificeren doet die naam in generlei wijze. Maar voor wie de heer VERBOST kennen als 'n bij uitstek punktueel persoon, voor die krijgt het woord VERBOST onbedoeld ook kwaliteitsinhoud en van die inhoud

maken ze opzettelik gebruik als ze spreken van ‘werken als '*n Verbost*’. Kijk, nu komt het lidwoord er voor: dat lidwoord steunt het zelfstandigheidselement in het woord dat te veel op een bijvoegl. naamwoord gaat lijken als men de kwaliteitsinhoud zo naar voren brengt. Zo voegt men aan ‘goed’ en ‘slecht’ een zelfstandigheidselement toe door te spreken van ‘'*n* goeie’ en ‘'*n* slechte’; hetzelfde door te spreken van '*t* of ‘*de* goeie’ en '*t* of ‘*de* slechte’. Is dat ook met de persoon van de heer VERBOST te illustreren? De bankier N kende hem totnogtoe evenmin als wij. Maar gisteren is ie er geweest om geld te vragen. De bedienden kennen hem nu wel: lang, schraal, goed gekleed enz. enz. 't Woord Verbost heeft voor hen nu kwaliteitsinhoud gekregen en nu zegt de ene bediende tegen de andere: ‘Zeg, is *die* Verbost vandaag nog geweest?’ En zelfs iemand die Verbost nooit heeft gezien, kan na 't gesprek over 'm vragen: ‘Vertel nog 's iets van *die* Verbost,’ d.w.z. waar je 't over gehad heb, die in zover door mij *gekende* persoon. In zwakkere vorm wordt dit *die* tot *de*: ‘*de* Verbost die jij bedoelt,’ ‘de Napoleons sterven niet’, ‘J. Steen is de Molière van Nederland.’

De lidwoorden *de* en '*n* zijn bij uitstek zelfstandigheidsvertolkers, net als -*ling*, (eersteling), -*er* (veger) -*heid*, allemaal maar aanhangsels zoals ook de lidw. slechts als aanhansels gesproken worden, allemaal mindere-bewustheidswoordjes; heel de minder-bewuste helft van ons zieleleven wordt als 'n slechts onbeduidend aanhangsel van de betere helft opgevat, maar in die ‘onbeduidende’ helft schuilt de sleutel voor de taalkunde, en die onbeduidende taalelementen *de, 'n, -er* enz. zijn bij uitstek ikheidswoordjes, echt psychiese woordjes.

En nu het lidw. in ‘*den* Door’, *den* Thes, waarop de hr. VAN DER VEN ons attent maakte. Moet ook daar het lidwoord steun geven aan 't zelfstandigheidselement in de eigennaam? Is dan 't hoedanigheidselement zo sterk geworden? Heeft dan 'n Brabantse Thes of Door zoveel sterker kwaliteiten dan 'n Hollandse Thijs of Theo? Maar dat is de vraag niet. De vraag in taaldingen is nooit ‘Wat *is*?’ Dat is de vraag van wie de taal in z'n geheel opvatten nl. als tekst, dus dat is de vraag van letterkundigen, natuurkundigen, kortom dat is 'n objektieve vraag. Voor wie de taal in engere zin nl. als taal zelf, als bestaande uit taalelementen bestuderen, is de objektieve vraag te veel 'n vraag naar bewustheidsdingen. Zijn taak richt zich meestal op argeloos gesproken, minder bewuste taalelementen, en die elementen bewust te maken, de zgn. taalwaarneming, gebeurt niet zonder moeite; vooral die taalkundige die op ‘vaste wetten’ belust is, is voor ons werk al heel weinig gedisponeerd: In Brabant valt 'n

losgelaten steen volgens dezelfde ‘wetten’ als in Holland, maar op dat ‘nuchtere feit’ kunnen verschillende toeschouwers verschillend reageren; zelfs al zeggen ze allemaal ‘die steen valt!’ dan betreft die gelijkheid in hoofdzaak de bewuste taalelementen, de naamwoorden en werkwoorden; in de minder- en onbewuste elementen zoals stemhoogte, tempo, doet zich de subjektiviteit gelden. Tot die minder- en onbewuste taalelementen behoren ook kleine meestal onbetoonde woorden zoals voornaamwoorden en lidwoorden; en zoals de subjektiviteit in stemhoogte en tempo van persoonlike en gewestelike aard kan zijn, kan dat ook zo zijn met de subjektiviteit in voornaamwoord en lidwoord; ja die subjektiviteit kan zelfs met de tijd samenhangen, getuige het feit dat in de voornaamwoorden ‘'t geslacht’ zich gewijzigd heeft en dat lidwoorden niet altijd bestaan hebben.

Als 't nu niet de vraag is ‘Wat *is*?’ maar ‘Hoe *reageert* de spreker onbewust op wat *is*?’, dan is 't ook hier onze vraag niet of 'n Brabander sterker kwaliteiten *heeft* dan 'n Hollander, maar of 'n Brabants-sprekende sterker op die kwaliteiten van z'n medemens *reageert*, let wel: terwijl ie die medemensen *noemt*. Dat is dus een heel ander geval als toen die vagebond zei ‘'t Is koud’. Die spreker reageerde op koude oren, pijnlike vingers enz.; maar hij vernoemde die dingen niet: er was momenteel niets dan *'t ik + kwaliteit: hij* was *koud*. Maar in ons Brabants geval erkent de spreker te staan tegenover anderen, ‘den Thès’, ‘den Door’; nu hebben we 't dus niet, zoals boven, over de kwestie ‘Subjekt en kwaliteit’ maar over de kwestie ‘Subjekt en Objekt’ en wel over de verhouding tussen die twee, allebei zelfstandigheden, ieder met z'n eigen kwaliteiten.

Komt 'n Brabander in Holland, speciaal waar het Friese element zich doet gelden of in de grote steden, dan noemt ie de mensen stijf, wat in minder gevoelige woorden wil zeggen dat het Subjekt z'n eigen bestaan meer gescheiden houdt van dat van de Objekten. De hr. VERBOST blijft daar, langer als in Brabant, maar ‘'n menheer’; als ie wat te zeggen heeft, dan zakelik en liefst zo kort mogelik om zo gauw mogelik uit 't warme hoekje van de dagelikse belangstelling te verdwijnen. Maar komt 'n Hollander in Brabant, vooral in 't nog niet gemoderniseerde of Meyereise, dan is 't geen zeldzaamheid dat men voor hem kommen koffie schenkt zo warm en groot alsof 't De Verloren Zoon gold. In zulke gemoedelike zielen moet wie geen vreemdeling is, wel 'n bij uitstek ‘goeie bekende’ zijn. De omgang in Brabant is dan ook niet ‘stijf’, en zelfs in de gevallen dat de koffiepot en de Bossche koek op 'n afstand blijven, vormen al de gemeentenaren samen, meer dan elders, een groot huisgezin, waar

ook, zoals dat onder zonen van 'nzelfde huis gemakkelijk gaat, op z'n tijd tussen de ‘goeie bekenden’ geducht gevochten wordt.

Onze konklusie is, dat de goede-bekendheid 't kwaliteitskarakter in de Brabantse eigennaam zeer sterk maakt, zodat 't ikheidselement, 't zelfstandigheidskarakter, 'n tegenwicht zoekt in 't lidw. *de*. We kunnen ook kortweg zeggen ‘'t lidw. *den* drukt hier bekendheid uit’. De beschouwing over de zelfstandigheid had dan weg kunnen blijven, maar dan was er ook geen kontakt tussen de kwestie en ons innerlik ontstaan.

't Eigenaardig gebruik van 't lidw. in 't Brabants wordt ons in z'n aard nog duideliker als we het plaatsen naast z'n tegenstelling nl. naast de eigenaardige weglating van 't lidw. in de belletrie. Tot voor enige jaren kwam die weglating sporadies voor als een schrijver een ogenblikje kontemplatief werd, en meer geregeld in 't impressionisme van Arie Prins. In tegenstelling tot sommige letterkundigen wie taalbeschouwing even makkelik afgaat als de maandelikse recensies van 'n dozijn dikke romans, hebben de taalkundigen over ‘de taal van Arie Prins’ veel gezwegen. De zaak is, dat impressionisme over het algemeen het Objekt als zodanig d.i. als zelfstandigheid negeert, net als die vagebond toen ie niets zei dan: ‘'t Is vinnich kout’ met voorbijzien van pijnlike vingers, tenen en oren, ijs en sneeuw. Maar men hoeft in z'n kunstbeschouwing niet zo vreselik modern te zijn als deze vagebond die een ogenblikje niets dan ‘Abstrakte Kunst’ wilde erkennen. Tussen deze kunst en 't Realisme is 'n tussenvorm, 't Impressionisme, waarbij men vingers en tenen, oren en sneeuwklompen als zelfstandigheden voorbijziet en ze toch vernoemt, in zoverre ze nl. op 't Subjekt 'n zekere indruk maken: 't Objekt wordt dan in de ziel van 't Subjekt meer 'n hoedanigheid, en de naam van 't Objekt nl. 't zelfst. naamwoord zonder lidwoord, wordt een soort bijvoegl. naamw. Ook het werkwoord verliest de helft van z'n natuur. Van z'n twee elementen, nl. veranderings- en hoedanigheidselement, verdwijnt bij de rustige kleur en toon genietende beschouwing het veranderingselement; daardoor vallen dikwijls persoons- en tijdsuitgangen weg en wordt ook het werkwoord een soort bijvoeglik naamwoord. Alles wordt a.h.w. bijvoeglik naamwoord, heel de buitenwereld een stemming van 't Subjekt. Voor dit sterke kwaliteitskarakter hoeft 't substantiële lidw. in dit geval geen tegenwicht te geven. Want A. Prins wil niet, zoals boven de Brabander en zoals elk gewoon mens, evenwicht tussen z'n ikheid en z'n stemming, tussen z'n zelfstandigheidshelft en z'n hoedanigheidshelft. Integendeel, hij wil verzinken in de kwaliteit en de reddende hand van 't lidw. weigert ie.

En waarom nu ‘zonderling genoeg’ zoals de hr. VAN DER VEN opmerkte, ‘'t eigenaardig gebruik van 't lidw. voor vrouwelike personen niet voorkomt’? Moet de reden in de Brabantse vrouw gezocht worden? of weer in de wijze waarop de Brabantse spreker op de gedachte aan 'n vrouw reageert? Die reaktie is, ook buiten Brabant ja over de hele wereld, iets heel biezonders, in veel opzichten. Maar hier is 't voldoende te konstateren dat de man zich tegenover de vrouw niet in alle dele op z'n krachtigst vertoont; in stem en houding komt dikwels iets getemperds, en zelfs wie gewoon is tegenover de Objekten z'n gemoed toe te rusten met 'n bijl of knots of eeltige vuist, die zou zich tegenover de vrouw misschien liefst bepalen tot 't gebruik van een fluwelige hand. Talrijk nu zijn in de taal de krachtelementen die in onze houding tegenover de Objekten dienst doen: vloeken, geleerde woorden, latijnse citaten; maar ook als zodanig minder bewuste bv. zelfstandigheidswoorden, niet om de bewuste betekenis, maar om het onzintuiglik zelfstandigheidselement dat er in zit. Onder die zelfstandigheidswoorden neemt behalve het zelfst. naamw. in onze tijd ook het lidwoord een voorname plaats in. In Brabant noteerde ik verschillende gevallen van mensen die zich kranig wilden uitdrukken: ‘'t Is 'ne werme’ (= 't is vandaag warm), ‘Hij gaf er genen ene’ (= hij zei niets), ‘'t Is 'n kleine wereld’ (= 't is mistig), ‘Hij heeft er 't zweet al op staan’, ‘'t Is toch zo'ne hebberd!’ (= hij is hebzuchtig). Ook buiten Brabant klinkt ‘'t Is geen mot’ en ‘'t Is geen verplichting’ gespierder als ‘Je hoeft niet als je niet wil’.

't Is ook het zelfstandigheidselement dat aan afgeleefde uitdrukkingen nog 'n lange ouderdom bezorgt, onder mensen die ook eens graag uit de hoek komen. Wie denkt bij ‘'t levenslicht aanschouwen’ nog aan ‘'t licht’ dat ‘aanschouwd’ wordt door de kiertjes van 't pasgeboren oog? 't Intellektueel element ligt in die uitdrukking allang op sterven, maar toch is er iets meer krachtigs in als in ‘geboren worden’; zo ook ‘in 't licht geven’ voor ‘publiceren’, ‘aan den dag leggen’ voor ‘tonen’ e.d. Behalve dat zulke uitdrukkingen om 't ritme een dienst kunnen bewijzen aan goede schrijvers, zijn ze ook voor wie eigenlik niets te zeggen hebben, krachtmiddelen, te zamen een ruggegraat voor d'r slappe schrijversfiguur.

Maar is 't wel waar dat behalve 't zelfstandig naamwoord ook 't lidwoord deel heeft aan 't krachtselement in de uitdrukking? In plaats van deze vraag hier volledig te beantwoorden door o.a. ook de stofnamen en abstrakta (zonder lidw.) in de bespreking op te nemen, willen we zien wat ook hier weer 't Impressionisme van A. Prins ons geleerd heeft.

Ik zag eens 'n Frans boek waarvan de titel het Impressionisme een zwakheid noemde. Ik weet niet hoe dat daar bedoeld werd, maar 't Impressionisme als afwezigheid van zeker soort kracht zal velen niet onbekend zijn. Alle kontemplatie is afwezigheid van alledaagse kracht. Een monnik, naar ik meen Ruusbroec, ging om rustiger in beschouwing op te gaan, midden op den dag op bed liggen. Dat was zeker niet krijgshaftig en in de schatting van oorlogszuchtige mensen is 't misschien, net als vredelievendheid, ‘niets als hersenverweking’. Maar met waardering hebben wij minder te maken als met feiten. Een impressionisties schilderij doet in zeker opzicht rustiger aan als 'n Jan Steen. Daarom is dìe de lieveling van de doorsneemensen, voor wie leven en objektiviteit, d.i. zelfstandigheidskracht, één is. J. Steen plaatst ze voor 'n markt of kermis of café vol mensen, met potten en pannen, kruiken en kannen; bij die wandeling langs de santekramen met zelfstandigheden gevoelt hun eigen-zelfstandigheid, hun ikheid, 'n tegenwicht in zijns gelijke en tegelijk een steun. Om die steun te zoeken of te scheppen zijn ze steeds in de weer. Daarom zei onze bedelaar ook niet, zoals we voorlopig gemakshalve onderstelden ‘ik ben koud’ maar ‘'*t* is koud’. Wat? Dat doet er niet toe; als ie maar voelt dat er behalve de ikheid ook nog 'n andere zelfstandigheid is, dan is het voorbestaan van zijn psychiese kracht verzekerd. De minder-bewuste helft van onze taal, maaksel van de doorsneemens, ontleent, behalve aan dat ‘onbepaalde’ '*t*, z'n ikheidskracht aan nog meer zelfstandigheidselementen. Deze zijn niet altijd even sterk geweest; men zegt ten minste, en ik geloof dat direkt, dat vroeger 't verschil tussen de zelfstandigheid en de hoedanigheid veel minder dan nu was. Parallel loopt hiermee 't taalkundig feit dat vroeger geen lidwoorden bestonden; dit feit krijgt eerst betekenis door de opmerking dat vooral aan 't lidwoord het zelfstandig naamwoord z'n tegenwoordig krachtig zelfstandigheidskarakter dankt. Wie met de kennis van deze dingen toegerust, oude taal (zonder lidw.) begint te lezen, voelt een van de redenen waarom die taal zo ‘onduidelik’ is in 't begin; onze mentaliteit mist in die van die vroegere geslachten 't psychiese beenderenstel, dat wij in onze krachtige zelfstandigheidselementen bezitten, we voelen ons als geplaatst voor psychies zwakke kindertaal. En zoals wij voor de algemene taal van Ouden staan, staat de niet-kunstgevoelige doorsneemens voor de taal van A. Prins met z'n lidwoorden-armoede, z'n zelfstandigheidszwakte, z'n Objektloosheid. Ze staan er voor als voor 'n waterspiegel zonder schepen, 'n groene vlakte zonder koeien of mensen, ze voelen hun eigen-zelfstandigheidsbesef, hun grootste psychiese kracht, hun ikheid wegzakken

en vervloeien in de wijde effenheid. Brrr! Maar dat is niet hun schuld! da's de schuld van ‘die slappe taal’, taal als van iemand die maar half wakker of van 'n lichte beroerte nog niet helemaal genezen is.

Onze konkluzie is, dat ook het lidw. behoort tot die woorden die door d'r krachtselement voor de spreker onbewust dienst doen in z'n militante houding tegenover de Objekten, woorden die tegenover de vrouw iets van d'r bestaansgrond verliezen en daarom soms, *zoals 't Brabantse lidwoord voor vrouwelike persoonsnamen, wegblijven*.

- Maar in 't Duits spreekt men toch ook van ‘*die* Marie’!

- Maar behalve 'n krachtselement bespraken we bij de zelfstandigheid ook 'n bekendheidselement. Die twee faktoren kunnen elkaar kruisen, en nu weer de faktoren na te gaan die die kruising beïnvloeden, ja, die volmaaktheid in de beschouwing is mijn werk niet.

Na 't bovenstaande kan nog menige vraag gesteld worden. ‘Was 't misschien niet goed geweest de gelijkstelling van de zelfstandigheid met onze ikheid wat meer bewijskundig toe te lichten?’ en ‘Is de taal dan het maaksel van de mannen (die op de vrouw reageren) en niet evenzeer van de vrouwen (die op de man reageren)?’ en ‘Is 't nu wel zo heel zeker dat de zelfstandigheidskrachtelementen-in-de-taal samenhangen met de verhouding tusschen man en vrouw? Is die samenhang niet met wat meer feiten aan te tonen?’

Ja, dat zou niet moeilik zijn. Maar als ik in zoveel opzichten onvolledig blijf, dan komt dat omdat ik een soort werk niet heb willen uitvoeren maar alleen uitvoerig bespreken.

Een volledige uitvoering zou voor het grootste deel moeten bestaan in 'n breed voorwerk waardoor allerlei ‘grondslagen voor taalwaarneming’ werden gelegd, zoals besprekingen over ‘zelfstandigheid en hoedanigheid’, ‘Subjekt en predikaat’, ‘Subjekt en Objekt’, ‘Objekt en attribuut’, ‘bewust en onbewust’ of, in minder heldere termen, ‘verstand en gevoel’. Daardoor zouden allerlei wegen van de taalfeiten naar de ziel worden gebaand en, zou later een nog onbekend taalfeit worden ontmoet, welnu, dan kon men bij de behandeling er op rekenen dat ieder in hoofdzaak de goeie weg kende.

Een laatste vraag veronderstel ik bij menig lezer: ‘Zal het wel mogelijk zijn in elk onderwerp zich zelf terug te vinden?’

't Eindpunt van alle taalbeschouwingen ligt op dezelfde plaats waar de taal zelf z'n beginpunt had: alles keert tot z'n oorsprong terug: de mens, 't dier, de plant naar de aarde, de taal naar de geest. Zolang dat niet gebeurd is, blijft de spraakkunst nog altijd

een zwerveling, 'n Mignon, in de macht van een heiden, gedwongen tot kunstige toeren, ten genoegen van de menigte. Maar onze geest volgt 't schone kind steeds, al is 't op grote afstand, onbewust, met ouderlike liefde, zoals Lothario het zijn dochter deed. Spraakkunst is *het* vak in de waardering van volk en parlement. Aan de toekomstige opvoeders van ons volk, de kandidaat-onderwijzers, baat alle kennis van wat ook, niets, als ze hun spraakkunststudie niet met buitensporig grote toewijding hebben beoefend. Is dat onkrities getob voor taalbelangen niet een onbewuste zwerftocht achter de zwervende dochter aan?

Dan is 't te hopen dat spoedig 't eindpunt is bereikt in 't schone land, in 't schone huis, waar de taalbeoefenaar in de Spraakkunst z'n eigen ziel terugvindt, zoals Lothario in Mignon z'n eigen kind.

D. HAAGMAN.

Het 'Brabantse' de in Zuid-Holland.

De heer TH. DE JAGER (Bergen op Zoom) schrijft ons, naar aanleiding van *De Nieuwe Taalgids* XI, 51 en 100:

'Ik ben 'n Schiedamse jongen, en m'n jeugd viel vóór dat er in die plaats de grote fabrieken kwamen, en daarmee vele vreemde elementen in de bevolking. Buiten de kaarsenfabriek bestond ieder nog van de jeneverstokerij en wat daarmee samenhing. De bevolking was dus van ouds-her hollands. En nu bestond daar precies hetzelfde gebruik als de heer VAN DE VEN vermeldt. Verklaarbaar is het lidwoord bij adjektieven en substantieven, b.v.: "Daar hebbie de Rooie!" "Lame de Klus (d.w.z. uitstekende onderkaak) roepen." "Pas op, daar is de Neus!" Maar evenzo gebruikte men afgekorte familienamen, bij gebrek aan beter, voor roepnaam: de Mar (Marrevee), de Leel (Leliveld), de Neur (Nähring) enz.'

Verder wijst de inzender op het lidwoord bij voornamen: Onze gewone jongensgroet was: 'Ha, de Jan!' 'Ha, de Kees!' Ook wel met *die*: 'Ha, die Gerrit!' Dit gebruik, mij ook te Gouda bekend, is veel verder verbreid, en werd door de heer VAN DE VEN opzettelik buiten bespreking gelaten, evenals het lidwoord vóór demonstratieven. De heer DE JAGER noemt: 'Nee, dié niet; je mot de gunne hebben'; 'As je de deze of de gene zo is spreekt...' enz. Men vindt dit reeds in het Amsterdams ten tijde van BREDERO (b.v. *Moortje* vs. 122: *den dezen*), en in hedendaagse dialekten, ook buiten de provincie Holland.

Pontus de Heuiter.

In de eerste aflevering van den loopenden jaargang spreekt Dr. DE VOOYS over dezen taal- en spellingkundige uit de zestiende eeuw. Naast diens *Nederduitse Ortographie*, weet hij slechts de titels van twee Nederlandsche werken op te geven, die door DE HEUITER zouden geschreven zijn. Geen van beide echter komen voor in de 'Opera Omnia Heuteri'.

R. BOITET vermeldt in zijn Beschrijving van Delft *de Historie der Martelaren van Gorcum, in Duitsch Rijm*, zonder er evenwel bij te voegen of dit vers ooit is gedrukt, of waar het handschrift berust. De meeste biografen zwijgen over dit werk. Het gedicht was niettegenstaande aan de historieschrijvers in de 17e eeuw voldoende bekend en wekte ten zeerste hunne belangstelling. Zij zagen daarin het belangrijk bericht van een ooggetuige van het meerendeel der verhaalde feiten, die in staat was menige omstandigheid te vermelden, aan anderen onbekend gebleven, en die tevens op bijzondere geloofwaardigheid aanspraak had. *Estius* heeft blijkbaar van dit gedicht meermalen gebruikt gemaakt bij het samenstellen van zijn *Historiae Martyrum Gorcomiensium* (1603).

Ook aan 'de Rechters, die over de Kanoniezaatzie derzelver Martelaren zaten is het vertoont'.[1)]

In het laatste uitvoerig werk over de Martelaren van Gorcum, wordt eveneens over DE HEUITER's gedicht gesproken:[2)] 'La chanoine (Pontus Heuterus) quand il aura fait pénitence de sa lacheté devant la mort, ecrira l'histoire de ce qu'il aura vu. Son récit, écrit en mauvais vers hollandais, sera cependant, avec l'ouvrage d'Estius, l'une des sources les plus précieuses des événements qu'il nous reste à raconter'.[3)]

In een noot aan den voet van blz. 59 verwijst MEUFFELS naar een artikel in 'De Katholiek' van Jan. 1866, geschreven door Prof. J. SMIT, hoogleeraar aan het Groot-Seminarie te Warmond. In dit

1) v. HEUSSEN. Beschrijving van 't Utrechtsche Bisdom II blz. 343 (fol. ed.).
2) Les Martyrs de Gorcum par HUBERT MEUFFELS C.M. (Parijs 1908).
3) t.a.p. blz. 59, 60.

tijdschrift komt een niet-onderteekend artikel voor '*Over het leven en de werken van Pontus Heuterus*'. Hierin staan enkele gegevens, die de levensbijzonderheden, medegedeeld in 'de Nieuwe Taalgids' (blz. 5) kunnen verbeteren. Daar wordt namelijk een authentieke acte gepubliceerd, waaruit blijkt, dat PONTUS HEUTERUS licentiaat was in de beide rechten en 25 Sept. 1587 tot kanunnik van Deventer werd gekozen en niet in 1585.

Deventer werd in 1591 ingenomen en in dit jaar moest DE HEUITER de stad ontvluchten. Dr. DE VOOYS geeft hier het jaartal 1592, in navolging van zijn bronnen, die zonderling genoeg, voor dit vrij belangrijke historische feit allemaal het verkeerde jaartal genomen hebben.

Na de opsomming van een tiental werken van DE HEUITER, spreekt Prof. SMIT nog over een ander geschrift van DE HEUITER, dat noch in de 'Opera Omnia Heuteri', noch in een afzonderlijke uitgaaf wordt aangetroffen of ergens vermeld, en dat dus wellicht nooit voor dien in druk verscheen, n.l. de 'Historie van de Martelaren van Gorcum'. Toevalligerwijze vond de schrijver te Maastricht, in het provinciaal archief der E.E. Paters Franciskanen een copie van HEUTERUS' handschrift. Later is dit archief naar Weert overgebracht, waar bedoelde copie wellicht nog bewaard wordt.

Door den archivaris, pater A.F. Nieuwenhuizen, werd een allernauwkeurigst afschrift ervan gemaakt. Aan het slot van deze studie publiceert de schrijver het afschrift van pater Nieuwenhuizen. Het is getiteld:

Rythmi Flandrici

quibus discribitur (Gorcomio a Geusijs capto)
de ditio turris, vulgo ceruleae,
ac vniuerse series
captiuitatis, tormentorum, ultimiq., supplicij,
Martyrum Gorcomiensium.
Auctore
PONTO HEUTERO
oculato teste.

Het gedicht dat dan volgt is 541 regels groot. De copie eindigt met een onderschrift in 't Latijn, waaruit men met grond kan besluiten, dat er een Latijnsche vertaling van DE HEUITER's gedicht bestaan heeft of ten minste ondernomen is.

Het is te betreuren, dat er niet eenige palaeografische bijzonderheden over het handschrift worden meegedeeld. Uit welken tijd dag-

teekent de copie? In welken staat verkeert ze? Is ze volledig of ontbreken de eerste regels? Is dit laatste niet het geval, dan is het oorspronkelijk handschrift ongetwijfeld eenigszins volledi ger geweest. Blijkbaar ontbreekt het begin. De copie vangt aldus aan:

> ‘Ten lesten den Drossaert deurt gemeijn roepen verwonnen
> heeft syn groue stem aende Geusen gesonden
> vragende ofte sy thuys open wilden hebben,
> behaudende lijf en goet, pakken ende webben.’

Ook schijnen er hier en daar een paar regels uitgevallen.

Een nadere taalkundige beschouwing van dit gedicht is zeer gewenscht. Zoolang het origineel handschrift niet teruggevonden is, blijft de mogelijkheid bestaan, is het zelfs waarschijnlijk, dat de afschrijver zuiver de spelling van DE HEUITER weergeeft. In dit geval is het stuk zeer merkwaardig, wijl *de spelling in bijna alle opzichten afwijkt* van die, welke in de ‘Nederduitse Ortographie’ wordt voorgesteld.

In strijd met zijn later geformuleerden grondregel: Schrap zooveel mogelijk onnoodige letters, schrijft hij geregeld ck, gh, en haast altijd dt in plaats van d of t. Hij gebruikt door elkaar au en ou: behaudende (reg. 4), onderhouden (20), hout (36), vrauwen (56), staudt (59), getrauw (63), ontflauw (64).

Opeenhooping van vokalen vindt men in coninckx (72), en sulckx. Ook geen sterk streven naar vereenvoudiging in: te vreede (97), rooven (102), stooten 106), weetende (316).

‘Staartwoorden’ komen er verschillende voor: brugge (9), rugge (10), ruste (24), insgelijcke (49), wachte (52), busse (53).

De onderscheiding tusschen een zachte z en scherpe s is niet doorgevoerd. Steeds wordt de *s* gebruikt.

Uit deze weinige gegevens ziet men, dat van heel de spellingvereenvoudiging ongeveer nog niets bij DE HEUITER bestaat. Een grondig onderzoek en vergelijking van dit werk is dringend noodzakelijk om beeld te krijgen van DE HEUITER als taal- en spellingkundige.

H e l m o n d .

J. HEEREN.

Naschrift.

Voor het onderzoek van DE HEUITER's taal is het hier aangegeven gedicht ongetwijfeld van groot belang. Als het handschrift nauwkeurig afgedrukt is, kan het moeilik een origineel zijn. Een rijm als ‘vroomheyt: lomigheyt’ b.v. wijst op een afschrift: het origineel zal wel ‘vromicheit’ gehad hebben. Voor de spelling is deze tekst van minder betekenis, omdat hij ‘moet geschreven zijn

lang voor den dood van LUMEY (1 Mei 1578)'[1] en dus vóór de *Nederduitse Ortographie*. Het is immers begrijpelik dat de daar ontworpen orthografie in dat boekje voor het eerst toegepast werd. Voor de vraag of DE HEUITER zijn spelling levenslang handhaafde, is van meer belang het 'Eigenhandig testament', dat CH. PIOT in Serrure's *Vaderlandsch Museum* III, 174-176, afdrukte. Maar ook daarvan moet het origineel opgespoord worden. De afgedrukte tekst toont een mengeling van oud en nieuw: men zou er uit opmaken dat DE HEUITER in hoofdzaak tot het oude gebruik teruggekeerd is, maar vormen als *groun, doun, gevouiert, ider, eingels, einckel, joincker, duincken, makijnge, dohter, twintih, haerlij* doen vermoeden dat de uitgever slordig te werk gegaan is, en daardoor DE HEUITER's spellingeigen-aardigheden slechts hier en daar eerbiedigde. Een toekomstig onderzoek zal hieromtrent zekerheid verschaffen.

C.D.V.

Kroniek en kritiek.

Is de buigings-n in de zogenaamde 'schrijftaal' een levend element in het tegenwoordige Zuid-Nederlands?

Herhaaldelik duikt weer in taalkundige, maar vooral in taal-onkundige kringen de bewering op, dat de buigings-*n* in de algemene taal niet geschrapt mag worden, omdat deze buiging berust op een levend gebruik in Zuid-Nederland. Men heeft zelf uit de mond van Vlamingen, Brabanders en Limburgers, van Zeeuwen en Saksen het opvallende *den* gehoord, en acht daardoor elk verder onderzoek overbodig. KOLLEWIJN's betoog[2], dat de groepering van mannelik en vrouwelik volstrekt niet overeenkomt met die in DE VRIES en TE WINKEL's *Woordenlijst* en dat ook de Zuid-Nederlandse dialekten onderling afwijken, acht men niet zo gewichtig. Bij goed onderwijs komen die dialektsprekers wel in het rechte spoor. De *grondslag* is tenminste aanwezig.

Is deze bewering houdbaar? Voor het 'korrekt' neerschrijven van de *n* is het niet voldoende te kunnen horen of een substantief tot de *den*-groep behoort. Immers ook zulke woorden hebben in de zogenaamde 'schrijftaal' afwisselend *den* en *de*, naar de funktie die ze

1) *De Katholiek*, t.a.p. blz. 39.

2) In zijn *Opstellen*[3]*: Woordgeslacht in Noord- en Zuid-Nederland*.

in de zin vervullen. Ook in de volkstalen van het Zuiden hebben ze afwisselend *den* en *de*, maar *dat hangt af van de volgende klank*.

Een Limburger zegt: ‘van de*n* alde Stroalse wêg’, maar: ‘door de zwoare*n* en lankwielige*n* erbeid’; ‘Zoe et de man mit ziene wage zien’, maar ‘de*n* oavond waas gevalle’. Een Leuvenaar zegt: ‘de*n* iene kie’ (= keer), ‘de*n* iele*n* Brussels*e* stieweg (= steenweg) overzien’, maar: ‘in de*n* troep oep de stieweg’. Een Ostendenaar: ‘De*n* arme man wos wéeware’ (= weduwnaar); ‘lik ne schooier’, ‘up ne schônen dag’, maar ‘bi ne*n* beistekopman’.[1)]

Bij Zuid-Nederlandse partikularistiese schrijvers moet men altijd verdacht zijn op een mengeling van volks-eigen en schoolse taalvormen. CAESAR GEZELLE schrijft b.v. in één stuk: ‘uit de*n* grond’ en ‘uit de opgestek*e* grond’; ‘die*n* mol’ en ‘*ne* stuiver voor *ne* mol’. Dat is naast elkaar in de taal onbestaanbaar. De taal van een voortreffelik auteur als STREUVELS mag op dit punt niet zonder nader onderzoek als maatstaf genomen worden.

Wie dit feit in het oog houdt, zal beseffen dat *de Zuid-Nederlandse volkstalen geen grondslag bieden voor het behoud van onze naamvals*-n.

Nu voorzien wij deze tegenwerping: die grondslag moet dan ook niet gezocht worden in ‘platte’ volkstaal, maar in het taalgebruik van *beschaafde* Zuid-Nederlanders! Daarop wil ik antwoorden met een persoonlike ervaring, die ook voor mij uiterst leerzaam was. In het jaar 1913 verklaarde de Leuvense hoogleraren C. LECOUTERE en L. SCHARPÉ zich bereid, in onze *Kritiek op het verslag van de Staats-commissie in zake de spellingskwestie* een hoofdstukje te schrijven over *Zuid-Nederland en de Vereenvoudigde Spelling* (deel II, blz. 66-75). De kopie die ik ontving, was geschreven door Prof. LECOUTERE. Tegen zijn gewoonte schreef hij dit stuk in vereenvoudigde spelling, maar met behoud van de buigings-*n*, korrekt volgens DE VRIES en TE WINKEL. Toen het onveranderd gezet was, schreef ik bij de proef ongeveer het volgende: ‘Tegenover de bewering van onze tegenstanders dat wij willen *afschaffen* wat nog *leeft*, lijkt het mij voortreffelik, juist aan *dit* stuk eens te laten zien, dat het volstrekt niet onze bedoeling is, de Zuid-Nederlanders te dwingen om de *n*'s te schrappen, die ze in hun Beschaafd inderdaad doen hooren. Voor dat doel is het evenwel nodig, niet klakkeloos de Noord-Nederlandse “schrijftaal”-regels te volgen, maar elk geval *zorgvuldig* na te gaan. Wees dus zo goed, met uw kollega SCHARPÉ te overleggen, en de proef

1) Deze voorbeelden, met vele te vermeerderen, zijn ontleend aan de betrouwbare teksten in SCHRIJNEN's *Volkskunde* II, blz. 42, 34 en 32.

naar uw gezamenlik inzicht te wijzigen. In een noot zal ik dan de lezer wijzen op het belang van de *n*'s in dit stuk Zuid-Nederlandse taal'.

Na enige tijd ontving ik een brief van Prof. SCHARPÉ, die tot mijn verbazing begon met de zin: 'Hierbij de proef terug - *met de* n'*s eruit*.' Uit de volgende motivering bleek, dat eenstemmigheid onbereikbaar was, omdat de taal van de geboren Brabander LECOUTERE op dit punt niet overeenstemde met die van de Westvlaming SCHARPÉ. Het schrijven van SCHARPÉ luidde:

'Zoals ik aantekende in mijn boekje over *Nederlandse Uitspraak*, blz. 89, behouden de Zuidnl. *Vlamingen* de -*ən*-uitspraak over het algemeen voor spreekrust; terwijl personen, die zoals Prof. LECOUTERE meer onder den invloed staan van 't *Brabants* b.v., over het algemeen de slot-*n* laten vallen (leve*n*, spreke*n*, - leve, spreke). De slot-*n* wordt vrij algemeen voorts, in sandhi, maar behouden vóór *vokaal, h, t, b*: aan d*e* lezer, zev*e* paarden, enz.; doch in nadrukkelike uitspraak, bij Vlamingen aan de*n* lezer, zeve*m* paarden, enz. Geregeld echter: van de*n* os op de*n* ezel; schrijfgebruik en schooltaal stemmen hier overeen met de dialekten. Daarentegen hebben de schooltaal en het schrijfgebruik *de beschaafd sprekenden* ertoe gebracht in den nomin. de -*n* niet meer te laten horen: d*e* os en d*e* ezel, in tegenstrijd met het algemeen dialektiese: de*n* os en de*n* ezel. - *Ik* denk dat het maar best is, nog altijd, hier (in Zuidnl.) de -*n* te blijven schrijven als accusatief-teken, overeenkomstig met ons normaal beschaafd spreken.'

Schijnbaar brengt het laatste gedeelte koren op de molen van de anti-vereenvoudigers. Maar maken de 'beschaafd sprekenden' wèrkelik dit onderscheid tussen nominatief en akkusatief? Al zeggen ze: 'van de*n* boer', dan toch stellig niet 'van de*n* man', van de*n* schrijver. En ik zou wel durven wedden dat een Zuid-Nederlands spreker - als hij geen papier voor zich heeft - het relatief *die* en *dien* evenmin 'behoorlik' onderscheidt als een Noord-Nederlandse kollega. Wanneer dus Prof. SCHARPÉ de akkusatiefs-*n* in Zuid-Nederlandse geschriften handhaven wil, dan doet hij dat voor een klein gedeelte 'overeenkomstig met ons normaal beschaafd spreken'; voor het grootste deel overeenkomstig regels die *in Noord-Nederlands schrijven naar classicisties taalbegrip ontstaan zijn*. De Zuid-Nederlander die de regeling van DE VRIES en TE WINKEL verdedigt, eist dus geen recht op, *gegrond op eigen taalgebruik*, maar *onderwerpt zich aan Noord-Nederlandse taalreglementering*, die voor het volksonderwijs niet minder bezwarend zal blijken dan in het Noorden!

Over de positieve zijde van dit voor Zuid-Nederland zo belangrijke

vraagstuk moeten wij hier kort zijn.[1] Alleen wil ik er op wijzen dat de drang naar aansluiting bij het beschaafde Noord-Nederlandse spreken, volstrekt niet voortkomt uit het drijven van de spellingvereenvoudigers, maar uit welbegrepen Zuid-Nederlands eigenbelang. De warmste voorstander en voorvechter is de Gentse hoogleraar WILLEM DE VREESE. Zijn belangrijke voordracht over *Algemeen Beschaafde Omgangstaal in Zuid-Nederland*[2] is in het Noorden veel te weinig bekend geworden. Evenmin kent men de sterkte van deze stroming onder jongere taalkundigen en in het onderwijs. Ten slotte wijzen wij op het oordeel van een geleerde die de taaltoestanden in het Zuiden goed kent, namelik Prof. JOS. SCHRIJNEN. In zijn *Volkskunde* (II, blz. 2 en 3) schrijft hij: 'Het is mijn vaste overtuiging, dat de zoo rechtmatige eischen der Vlamingen in veel ruimere mate zouden zijn ingewilligd, wanneer zij tegenover de Fransche kultuurtaal van meet af aan algemeene Nederlandsche kultuurtaal hadden gesteld.' - 'Ik weet zeer goed, dat heden ten dage de voornaamste Vlaamsche voormannen vrij wel de algemeene Nederlandsche kultuurtaal bezigen.' - 'En waar in België zelf ter aaneensluiting een kultureel centrum met voldoende overwicht ontbrak, daar bleef het zich-aansluiten aan de Noord-Nederlandsche algemeene kultuurtaal de eenige aangewezen weg.'

Wij zullen de laatsten zijn om in de algemene taal Zuid-Nederlandse schakéringen - daarbij inbegrepen de werkelik gehoorde buigings-*n* - te veroordelen. Maar met grote beslistheid dienen pogingen om dergelijke schakeringen tot *algemene norm* te verheffen, als ontaalkundig en onhistories verworpen te worden.

C.D.V.

1) Daarvoor is te meer reden, omdat ik - door de bovengenoemde ervaring aan het nadenken gebracht - mijn opvatting uiteengezet heb in een voordracht te Antwerpen (Des. 1913) in de *Vereniging voor Beschaafde Nederlandse Uitspraak*, later uitgewerkt tot een artikel: *Het gezag van een Algemeen Beschaafd* (*De Nieuwe Taalgids* VIII, blz. 1, 65).

2) Afgedrukt in de *Mededeelingen van de Vereeniging voor Beschaafde Nederlandsche uitspraak* No. 2 (Febr. 1914).

Boekbeoordelingen.

Dr. Jos. Schrijnen: Nederlandsche Volkskunde. Tweede deel (Zutphen - W.J. Thieme & Cie. - z.j.).

Uit dit tweede deel blijkt nog duideliker dan uit het eerste[1] dat SCHRIJNEN allerminst een ‘geleerd’ boek heeft willen schrijven. Uit een overrijke stof deed hij gelukkige grepen, om bij de ontwikkelde lezer voor zijn lievelingstudie belangstelling te wekken. Maar om in de goede zin van het woord populair te zijn, moet men de stof in zijn geheel beheersen: daarom is het gelukkig dat deze taalkundige de vele dilettanten op folkloristies gebied vóór geweest is, toen het nodig werd, een samenvattend werk te schrijven, waarin volkstaal en volkslitteratuur een zo brede plaats beslaan.

Het hoofdstuk over *De Volkstaal* geeft, op het voetspoor van VAN GINNEKEN's *Handboek*, een beknopt overzicht van de Nederlandse dialekten met een karakteristiek van de dialektsprekers. Met zorg zijn enkele proeven gekozen; soms werden ze opzettelik voor dit boek geschreven, zoals de aardige stukjes uit Ostende en Leuven. Belangrijk is de opmerking dat het bij de studie van dialektiese volkstaal niet alleen aankomt op klankleer en flexie - waarop wel eens te veel de nadruk gelegd wordt - maar niet minder op woordenschat en syntaxis. De schrijver bepaalt zich tot enkele aanduidingen: hij wijst er op, hoe sterk de volkstaal zich in analytiese richting beweegt, hoe treffend het ‘koloriet der populaire woordvorming is’ (o.a. door de synonymie van het werkwoord *gaan* in de Graafschap), hoe rijk die taal is aan klanknabootsing en expressieve vormen. Daarmee bestrijdt hij ‘de fabel dat de heele voorraad der volkstaal slechts uit een paar duizend woorden zou bestaan.’ Hoogst wenselik acht hij het, in ons land GILLIÉRON's methode van dialektgeografie toe te passen: woorden voor *mus, kikvors, moederkoren, vlinder* zouden eens in kaart gebracht moeten worden![2]

‘Wat ik als den meest markanten trek van de volkstaal beschouw is haar emphatisch, eenigszins gezwollen karakter’ (blz. 49), zegt de schrijver. Het komt mij voor dat deze stelling te algemeen is, en dat KALFF terecht heeft opgemerkt dat menig man uit het volk zich

1) Vergelijk de aankondiging in *De Nieuwe Taalgids* IX, 200.
2) Sedert heeft de schrijver een voortreffelik voorbeeld gegeven voor de *Vlindernamen*, in *De Beiaard* van Maart 1.1. (Zie *Uit de tijdschriften*, blz. 159).

in zijn taal door kortheid en pittigheid van uitdrukking onderscheidt. Daarbij zal men ook op de volksaard te letten hebben: de Fries en de Hollander, vaak gesloten en karig met hun woorden, kunnen niet op één lijn gesteld worden met de gemoedelike Geldersman, Brabander en Limburger. De volkseigen litteratuur van de zestiende en zeventiende eeuw kent de breedsprakigheid, maar evenzeer de gewilde, zinrijke kortheid: in het werk van CATS vindt men ze beide verenigd. Zeer juist is weer de opmerking: 'De dichterlijke taal en de volkstaal raken elkaar niet zelden, omdat beide behoefte hebben aan ruimheid en vrijheid.'

De tweede afdeling van dit hoofdstuk geeft, na een inleidend overzicht over onze persoons- en geslachtsnamen, een beschouwing over de *plaatsnamen* (huizen, landerijen, dorpen en steden, straten), besloten door een rijke verzameling van *spotnamen*, met alleraardigste staaltjes van volkshumor.

Een vijfde hoofdstuk draagt als opschrift: *Volkskunst*. Voorop gaat de kunst van het woord: van de lagere vormen van *raadsels, spreekwoorden* en *zegswijzen* klimt de schrijver 'langs de sprookjes- en sagenladder op tot het volkslied'. Opnieuw geven met smaak gekozen voorbeelden levendigheid aan het betoog. Tal van aardige raadsels (beschrijvende, verhalende, kwelraadsels, letterraadsels) vindt men hier opgenomen.

Bij de spreekwoorden en spreekwijzen wordt vooral gewezen op de volkshumor. Wat de etymologie van zulke uitdrukkingen betreft, sluit de schrijver zich geheel aan bij de in ons tijdschrift verdedigde opvatting.[1)] Belangrijk is de afdeling over *sprookjes, sagen* en *legenden*. Met grote beknoptheid en duidelikheid worden de theorieën omtrent de wording van sprookjes, van GRIMM, BENFEY, BÉDIER en AARNE krities uiteengezet. Ter toelichting volgen weer sprookjes met de bekendste motieven. Ook de sagen worden naar hun inhoud in groepen verdeeld en gekarakteriseerd.

Het *Volkslied* wordt daarop in een zo volledig mogelik overzicht besproken en ontleed, uitgaande van *arbeidslied* en *danslied*. Natuurlik wordt het verband van tekst en melodie niet verbroken: meermalen wordt ook de muziek afgedrukt.

Met de *Bouwkunst en dekoratieve kunst* verlaat de schrijver het gebied van de taal, al vindt men hier, als interessant onderdeel, de *gevelspreuken* en *uithangborden*, en de *volksprenten* met bijschriften behandeld.

1) *De Nieuwe Taalgids* IX, 178.

Uit het laatste hoofdstuk, over *De Volkswetenschap* verdient het eerste gedeelte, de *Volksetymologie* hier vermelding. SCHRIJNEN sluit zich aan bij de opvatting van KJEDERQUIST, wanneer hij dit begrip definiëert als ‘onbewuste klank- en begripsassociaties met of zonder wijziging van de woordvorm’, en dientengevolge allerlei verschijnselen die vroeger als populaire etymologie beschouwd werden, buitensluit (blz. 297). Maar hij voorziet de tegenwerping ‘dat onbewuste verschijnselen toch allerminst tot het domein der wetenschap behooren, zij het dan ook der volkswetenschap.’ Dit quasi-wetenschappelike element ziet hij daarin, dat ‘het volk geen genoegen neemt met het onbekende.’ Is dit te rijmen met het feit dat zulke veranderingen ‘voortkomen uit gebrekkig hooren of gebrekkig zich-herinneren’? (blz. 298). Maar ook als we met de schrijver in sommige gevallen een onbewust streven naar het bekende, d.w.z. het verklaarbare, aannemen (b.v. in *zondvloed*), dan zal hij gevallen als *mandragerskruik* (blz. 299) e.d. moeten buitensluiten.

Dit is niet de enige kritiese opmerking, die ik bij het lezen van dit boek maakte. Met terzijdelating van punten van ondergeschikt belang, dienen er enkele beknopt besproken te worden. De inleiding over de *Volkstaal* verwerpt de vereenzelviging van ‘volkstaal’ en ‘dialekt’, en maakt een dubbele nieuwe tegenstelling, n.l. *taaleigen* (of *dialekt*) staat tegenover *algemene taal*[1)]; *volkstaal* tegenover *kultuurtaal*. Deze nieuwe onderscheiding lijkt mij voor de begripsverheldering geen winst, al is het een verbetering ten opzichte van de tegenstelling ‘spreektaal’ - ‘schrijftaal’, die de werkelike bestaanswijze van de taal nog steeds voor velen verduistert. SCHRIJNEN's bedoeling is deze: wanneer in een streek het dialekt sterk overheerst, of alleen-heerst, dan zal daarin een differentiatie ontstaan tussen de taal van de hoogst ontwikkelden, en die van het volk in engere zin, dus: kultuurtaal (geschreven zowel als gesproken)[2)] en volkstaal. Deze waarneming is ongetwijfeld juist, en in de Middeleeuwen zien we dit proces zich voltrekken: RUUSBROEC's taal kunnen we dus een Brabantse kultuurtaal noemen. Maar de zaak verandert geheel, wanneer

1) De mening: ‘De Nederlandsche algemeene taal of landstaal *ontstond in Limburg* en onderging achtereenvolgens den overheerschenden invloed van Vlaanderen, Brabant en vooral van Holland’ (blz. 1) is histories niet te handhaven. VELDEKE's taal was, wat SCHRIJNEN noemt een ‘kultuurdialekt’. MAERLANT's Vlaams-Hollands, RUUSBROEC's Brabants is daarvan onafhankelik.
2) In de tekst (blz. 1) staat: ‘kultuurtaal is beide: spreektaal en kultuurtaal’. Het laatste woord is een drukfout voor ‘schrijftaal’.

eenmaal een machtige algemene taal, gesproken zowel als geschreven en gedrukt, ontstaan is. De beide voorbeelden van SCHRIJNEN: de taal van Westvlaamse partikularisten als GEZELLE en STREUVELS (blz. 3) en het Limburgs dialekt van beschaafde burgers van Roermond staan niet op één lijn. De eerste is een litteratuurtaal, die nergens zo gesproken wordt, maar naar kunstenaarsbehoefte met hulp van dialektwoorden, archaïsmen en neologismen gevormd; de tweede kan niet anders zijn dan een overgangsvorm naar de algemene taal, zonder innerlike vastheid: daarin werkt een onweerstaanbare middelpuntzoekende kracht,[1] die deste krachtiger is, naarmate het staats- en kultuurverband versterkt wordt. SCHRIJNEN erkent dat zelf, wanneer hij konstateert dat het gebruik van de algemene Nederlandse kultuurtaal in sommige deftige Limburgse families toegenomen is (blz. 39). In Gent, waar ook de hoogste standen, als ze de moedertaal gebruiken. 'plat' Gents spreken (blz. 14) is een 'kultuur-Gents' alleen als overgangsvorm naar de algemene taal, nu reeds door boek en school verbreid, denkbaar. Met zijn eigen term raakt SCHRIJNEN in de verdrukking, als hij schrijft: 'Op de Heeren- en Keizersgracht spreekt men eigenlijk meer een daar gelokaliseerd kultuurdialekt' (blz. 15). De term 'kultuur-dialekt' heeft m.i. in onze tijd alleen reden van bestaan, wanneer men er een taal als die van GEZELLE mee bedoelt.

Een tweede opmerking is deze: de stelling dat 'het spreekwoord *een kunstvorm* van de taal van den gemeenen man is' (blz. 105) lijkt mij te algemeen. In mijn *Lessen over Spreekwoorden* (*De Nieuwe Taalgids* VI, 81) meen ik te hebben aangetoond dat in het spreekwoord velerlei stromingen, ook uit hogere en literaire taal, samenvloeien.

Ten slotte nog een algemene opmerking, die ook reeds door andere beoordelaars gemaakt is.[2] De folklorist staat uiteraard aan de verleiding bloot om eenzijdig lofredenaar van het verleden te worden. Zijn wetenschap is het troetelkind van de romantiek, die zo graag de 'onbedorven' volksaard tegenover de verderfelike en nivellerende kultuur plaatste. Daarin schuilt een grote waarheid, maar bij overdrijving komt men tot een onredelik pessimisme. Zou onze kultuur zozeer uit den boze zijn, dat alle ontwikkelingsmogelikheid uitgesloten was, en alleen van 'terugkeer tot de natuur' heil te verwachten? Het komt mij voor, dat SCHRIJNEN aan de verleiding tot eenzijdige

1) Vgl. de aanhaling van SCHRÖER, *De Nieuwe Taalgids* VIII, blz. 12.
2) Door KALFF in *Vragen des Tijds*; door POELHEKKE in *De Nieuwe Amsterdammer*.

bewondering van het ‘primitieve’ niet altijd ontkomen is. Men kan met STREUVELS de ‘landsche woning’ bewonderen, en tevens open oog hebben voor de schoonheid van een modern tuindorp. Men kan de oude kinder- en volksprenten, de bidprenten en processievanen aardig vinden (al zijn er smakeloze prullen onder), en tegelijk inzien dat tekenaars uit het volk en voor het volk tegenwoordig volkskunst van beter gehalte voortbrengen. Men kan tegen affektatie en ultraindividualisme zijn, zonder de hoop op te geven op een nieuwe gemeenschapskunst, die weer op bredere volkskringen steunt, en waarvoor de kiemen reeds aanwezig zijn.

Voor de herdruk, die wel niet uit zal blijven, wijzen we nog op een paar mogelike aanvullingen. Als onderdeel van de spreekwoordelike uitdrukkingen verdienen de vergelijkingen, waaraan nu in de voorbeelden aandacht geschonken is (b.v. blz. 116-117) een afzonderlike behandeling.[1)] Naast de scheldwoorden die op plaatsnamen betrekking hebben, zagen we ook gaarne de *scheld-, spot-* en *vleinamen*, die zo karakteristiek voor de volkstaal zijn, en in hun metaforen vaak zo tekenend en humoristies, in een afzonderlike rubriek tot hun recht komen.

Een biezondere verdienste van dit boek is, dat het niet alleen herhaaldelik de lust opwekt om meer te weten, maar tevens door een brede litteratuuropgave de weg wijst. Daardoor krijgt dit voor de leek bestemde boek ook de betekenis van een wetenschappelike gids, en biedt het een grondslag voor verdere détailstudie. Mogen velen zich daartoe opgewekt voelen, en daardoor de schrijver tot ‘vermeerderde en verbeterde’ uitgaven van dit nuttige en onderhoudende werk in staat stellen.

C.D.V.

Lydia van Niekerk, De eerste Afrikaanse taalbeweging en zijn letterkundige voortbrengselen. - Amsterdam, z.d. (1916)

Mejuffrouw VAN NIEKERK heeft in haar dissertatie ons geschetst hoe en door wie de grondslagen zijn gelegd voor een nationale, Afrikaanse letterkunde. Zij vertelt van *di Genootskap van regte Afrikaners*, in 1875 opgericht, en van de pogingen om vrij te blijven van de dreigende overheersing van het Engels zonder door 't over-

1) Vgl. *De Nieuwe Taalgids* III, 1.

nemen van de Nederlandse schrijftaal en 't navolgen van Nederlandse modellen 't eigen karakter prijs te geven. Het is bekend dat Ds. S.J. DU TOIT de ziel was van dat streven, minder bekend dat twee in Zuid-Afrika gevestigde Nederlanders, HOOGENHOUT en PANNEVIS, daarbij zijn voornaamste steun waren, ja hem 't oog hebben geopend voor het belang van de zaak.

In het begin waren de letterkundige voortbrengselen vooral gedichten. Hoewel men de dichterlike bijdragen bij ‘manden vol’ (blz. 12) weigerde, was 't geen gedrukt werd voor een groter deel groen dan rijp. Maar er kwam verbetering. De rijmlust, een erfenis van de Hollandse voorouders, uitte zich met de beste uitslag in het maken van goedaardige, humoristiese versjes, sommige met een zuiver Afrikaans karakter, zelfs al waren ze navolgingen van Engelse voorbeelden. Daarnaast komen dan aardig vertelde, nog niet heel diep gaande schetsen van Afrikaanse toestanden en Afrikaanse mensen. Natuurlik ondervond men heel wat geringschatting en spot, ook van landgenoten; vandaar telkens, in proza en poëzie, een verdediging en verheerliking van de landstaal.

De schrijfster geeft, voor zover ik kan nagaan, een zeer volledig overzicht van al de boeken en boekjes die deze voortrekkers der Afrikaanse letterkunde hebben uitgegeven. Zij gevoelt de historiese waarde van deze produkten en spreekt er over met piëteit, maar haar bezadigd oordeel over de absolute waarde ervan wordt daardoor niet beneveld.

Eerst na de oorlog tegen Engeland ontstaan er in Zuid-Afrika gedichten die niet alleen aardig, soms ook fijngevoeld of krachtig van toon zijn, maar inderdaad schoon. De hulde die Dr. VAN NIEKERK aan de *Regte Afrikaners* brengt, geeft tevens aan hoeveel verder de Afrikaanse dichters van de jongste periode gekomen zijn. Ik besluit mijn aankondiging van het nuttige en verstandige geschrift met de aanhaling van de laatste zin. ‘Hun grootste eer (n.l. der *Regte Afrikaners*) ligt in 't feit, dat hun streven tot gevolg had, dat, toen 'n jonger geslacht opstond met groter scheppingsdrang en krachtiger uitbeeldingsvermogen, er voor hen gereed lag 't aangewezen voertuig van hun gedachten, reeds enige keren met schitterend resultaat door hen gebruikt: *die landstaal van Suid-Afrika*.’

D.C. HESSELING.

Uit de tijdschriften.
(Maart-April.)

De Beweging.

Maart. M. VERWEY bespreekt de uitgaven van *Beatrys* en *Esmoreit* in de *Zonnebloem-boekjes*. - M. UYLDERT prijst de *Verzen* van MARIE CREMERS.

April. C.G.N. DE VOOYS schrijft *Iets over Adriaan van der Hoop als criticus*, ter aanvulling van een vroeger artikel (*De Beweging* 1913, IV) over de weekbladenkritiek van 1827-1829. Bij een nader onderzoek is gebleken dat A. VAN DER HOOP wèl redakteur van het weekblad *Apollo* geweest is, en dat hij ook de hand gehad heeft in WAP's *Argus*. Daarna vindt hij in *De Vriend der Waarheid* een orgaan om zijn scherpe kritiek op TOLLENS te publiceren, terwijl hij tegen het eind van zijn leven in het *Letterlievend Maandschrift* de Gidskring bestrijdt. ‘De figuur van de mislukte leider, die VAN DER HOOP op het gebied van letterkundige kritiek geweest is, wordt nog duideliker omlijnd, nu wij zijn roerige werkzaamheid van 1827 tot kort voor zijn dood kunnen volgen. Maar tevens blijft deze criticus, die met zoveel banden aan Rotterdam gebonden was, merkwaardig door zijn heimelike en heilzame kritiek tegen de “Rotterdamse school”, in een tijdperk toen twijfel aan de roem van TOLLENS louter aan afgunst toegeschreven werd’. - ALBERT VERWEY beoordeelt uitvoerig NICO VAN SUCHTELEN's roman *De Stille lach*, die hij met *Quia absurdum* vergelijkt.

De Nieuwe Gids.

Maart. De *Literaire Kroniek* van W. KLOOS handelt over *Liefdeleven* van M. EMANTS, ‘het allermooiste boek, wat hij tot dusver heeft geschreven’. Zijn slotsom luidt: ‘Wat onaangenaam is in het leven, kan schoon zijn in de kunst’.

April. W.E.J. KUIPER geeft een belangwekkende studie over *Louis Couperus en de Grieksch-Romeinsche oudheid*. Hij gaat de invloed na die Italië op deze kunstenaar had. Er waren altijd in COUPERUS' kunst twee stromingen geweest, die naast elkaar liepen en hem beurtelings schenen mee te voeren: zijn realisme en ‘een zoeken naar gedroomde onwezenlijke schoonheid’. Herinneringen aan zijn jeugd in Indië maakten hem ontvankelik voor de bekoring van de Grieks-Romeinse Oudheid. COUPERUS is geen historicus, maar dramaturg. De *Berg van Licht* is ‘een psychologische studie, die met historische

gegevens werkend zich opbouwt als een dramatisch verhaal'. Archeoloog is hij evenmin. 'Men zou hem romanticus willen noemen, ware het niet dat hem, ook daarin geheel modern, zijn droom zelf toch liever is dan de in droom herwonnen werkelijkheid'. - A. DEFRESNE schrijft over *Acht regels van Huygens* (*Voorhout*, vs. 393-400) ten betoge dat 'de geheele geesteshouding waaruit het gedicht geschreven is, niet die is waaruit kunst ontstaat'. HUYGENS is voor hem een man met een 'kellners geesteshouding', en 'ondichterlijke ziening'. - In de *Literaire Kroniek* neemt W. KLOOS HÉLÈNE SWARTH in bescherming. Haar jongste bundel *Eenzame paden* bewijst z.i. 'dat er nog een schoone toekomst voor haar openligt'. Verder prijst hij P.C. BOUTENS en AART VAN DER LEEUW als echte dichters.

Onze Eeuw.

April. A.G. VAN HAMEL wijdt een studie aan het verband tussen *Muziek en Dichtkunst*. Hij gaat uit van VONDEL, maar beperkt zich verder tot 'een bespreking van hetgeen in de Eeuw der Wijsgeeren over de twee zusterkunsten in haar onderlingen samenhang gedacht en geschreven is'. De achttiende-eeuwse schrijvers die ter sprake komen, zijn dezelfde 'welke VAN ALPHEN raadpleegde, toen hij de eerste Nederlandsche cantaten ging schrijven'. Aan VAN ALPHEN komt de eer toe 'dat hij weer de eerste Nederlandsche muzikale poëzie geschreven heeft'. Van 'het romantische streven van mannen als KRAUSE en BROWN' is niet veel terecht gekomen: daartoe waren 'woord en melodie in den loop der eeuwen te zeer hun eigen wegen gegaan'. - In de rubriek *Nieuwe Boeken* is Mej. Dr. A.C.S. DE KOE de opvolgster van HASPELS: in deze aflevering bespreekt zij boeken van MARC. EMANTS, FELIX TIMMERMANS, GERARD VAN DEN HOEK en P. RAËSKIN. - CHANTEPIE DE LA SAUSSAYE oordeelt ongunstig over het tweede deel van VAN RIJN'S BEETS-biografie, voortgezet door J.J. DEETMAN: het geeft 'geen levensbeeld, geen karakterteekening noch van den held, noch van zijn omgeving'. De enige verdienste is de 'overvloed van betrouwbaar materiaal'.

Stemmen des Tijds.

Maart. In het *Literair Keur-Overzicht* behandelt J. JAC. THOMSON een viertal dichters, nl. AART VAN DER LEEUW (*Herscheppingen*), P.C. BOUTENS (*Lentemaan*), M. NIJHOFF (*De Wandelaar*) en RENÉ DE CLERCQ (*De Noodhoorn*). - J.A. VOR DER HAKE oordeelt ongunstig over DEETMAN's vervolg op de BEETS-biografie van G. VAN RIJN: 'de liefde die in chauvinisme oversloeg baarde een boek, dat van biografie opkammerij werd. Van literaire kritiek is in dit werk geen sprake'.

April. J.A. VOR DER HAKE trekt uit de dilettantiese beschouwingen van F.E. POSTHUMUS MEYJES over *Taal en Spelling* de lering, dat allereerst nodig is: ‘voortgaan op de ingeslagen weg: strijden voor een beter taalonderwijs op de lagere school, opdat het geslacht dat na ons komt daardoor dat betere, dat juiste taalinzicht heeft dat de verschijning van boeken als 't hier aangekondigde onmogelik maakt’.

De Beiaard.

Maart. Een belangrijk artikel van JOS. SCHRIJNEN handelt over *Vlindernamen* en geeft een eerste *Proeve van taalgeografie*. Op een dergelijke wijze als GILLIÉRON dat voor Frankrijk deed in zijn *Atlas linguistique de la France*, is hier voor de Zuid-Oostelike dialekten een kaart ontworpen, waarop de verschillende namen voor de vlinder met kleuren aangeduid zijn. Een inleiding wijst op het belang van dit onderzoek: ‘De *opeenvolging* van benamingen heeft vooral historische waarde; het *samenbestaan* van talrijke benamingen van eenzelfde voorwerp in de kleurige volkstaal van een betrekkelijk beperkt en homogeen gebied geeft het best een kijk op de populaire begripsvorming: wij worden getroffen door de naieve frischheid en de scheppende kracht der volkskunst’. De in kaart gebrachte namen zijn: *pepel, kapel, roevogel, roepepel, zomervogel, snuffel, veniënmusch, fliemusch, pannevogel, wietvogel, kog* en *vlinder*. Niet minder dan 160 Limburgse en Brabantse gemeenten hebben daartoe gegevens verschaft. Jammer dat door de oorlogstoestand de Zuid-Nederlandse gegevens uitbleven. Op scherpzinnige wijze geeft de schrijver een verklaring van de verzamelde feiten. Een treffend bewijs dat ‘woorden’ en ‘zaken’ bij een dergelijke levende-taal-studie niet gescheiden mogen worden, levert zijn verklaring van een op 't eerste gezicht zonderling *vlinder*-gebied, ingesloten tussen verschillende dialektwoorden. ‘Bij nader toezien is de ware reden volstrekt helder. Immers, het *vlinder*-gebied valt samen met de Peel, waar vooral heidekruid, riet, mossen en grassen groeien, en bijgevolg de vlinder doorgaans weinig van zijn gading vindt. De schaarschheid van het insekt draagt er de schuld van, dat zich in deze streek geen afzonderlijke volksnaam ontwikkelde. Zoo kwam het, dat de Noordnederlandsche kultuurnaam geen mededinger vond, en bijgevolg, voor zoover noodig, overal in deze streek voetstoots werd aanvaard’. Wij bevelen deze leerzame studie, die tot navolging moge uitlokken, in de aandacht van onze lezers aan.

Groot-Nederland.

April. J.A.N. KNUTTEL bespreekt in een artikel *Een nieuwe literatuur-geschiedenis* PRINSEN's *Handboek*. Hij heeft vooral

oog voor de gebreken en verwijt de schrijver ‘gebrek aan historisch inzicht’, grotendeels daaraan toe te schrijven ‘dat hij een aesthetische beschouwing van de Nederlandsche literatuur heeft willen geven - tegenover TE WINKEL bijvoorbeeld - en daarbij tot een soort van artistieke minachting voor de geschiedenis is gekomen, voor de geschiedenis van het materieele leven vooral’. Maar ook ‘als aesthetisch leidsman’ vertrouwt KNUTTEL hem niet ten volle, vooral niet ten opzichte van hedendaagsche litteratuur. Zijn eindoordeel is dan ook ongunstig.

Van onzen tijd.

N°. 27-28. H.H. KNIPPENBERG schrijft een artikel over *Gebruiken op en om Paschen*.

Studiën. Tijdschrift voor godsdienst, wetenschap en letteren.

Maart. P. ZEEGERS geeft het eerste gedeelte van een uitvoerige studie over de *Psychologie der tragische emotie*, naar aanleiding van een proefschrift van AHREM over *Das Problem des Tragischen bei Theodor Lipps und Johannes Volkelt*.

De Katholiek.

April. Het tweede deel van SCHRIJNEN's *Volkskunde* wordt uitvoerig en zeer waarderend besproken door B.H. MOLKENBOER.

Den Gulden Winckel.

Maart. G. VAN ECKEREN oordeelt ongunstig over de wijze waarop VAN RIJN'S BEETS-biografie door J.J. DEETMAN voortgezet is. In ‘duldelooze breedsprakigheid’ en ‘volkomen gemis aan besef van compositie en synthetizeering’ is VAN RIJN's fout overgenomen en verergerd. - J.D.C. VAN DOKKUM prijst de eersteling van de Limburgse dichter MATH. KEMP: *Het Wijnroode Uur en andere Gedichten*. - EGB. C. VAN DER MANDELE bespreekt twee romans: *Een liefde-vertelling* van ELLEN en *De Verzwegen Strijd* van JO VAN AMMERS-KÜLLER.

Neophilologus.

Afl. 3. S. ERINGA geeft in een artikel *Luc de Heere et la seconde Renaissance française* een belangrijke bijdrage tot de kennis van de Franse invloed op de renaissance in Zuid-Nederland.

La Revue de Hollande.

Febr. Interessant is de *Enquête sur l'influence de l'espril français en Hollande*, waarvan deze aflevering het tweede en laatste gedeelte bevat. Allerlei bekende Nederlanders komen hier getuigen omtrent de betekenis van de Franse geest voor de Nederlandse geestesontwikkeling, meestal met persoonlike herinneringen aan wat zij de Fransen danken. - R. OOMKENS vervolgt zijn studie over *Les écrits français de J. van Effen*.

C.D.V.

Franse lektuur in Nederland in het begin van de 18e eeuw.

DANIËL MORNET heeft eens nagegaan welke boeken en schrijvers gedurende een bepaalde periode (1750-80) in Frankrijk invloed hebben gehad.[1)] Hij ging daarbij uit van de stelling, dat de schrijvers, die het meest gelezen werden, noodzakelik ook invloed op het geestesleven van hun tijdgenoten hadden; het kan gebeuren, dat een schrijver, die tegenwoordig nog bekend of beroemd is, in zijn eigen tijd weinig gelezen is en omgekeerd kunnen boeken, die bij tijdgenoten grote opgang maakten nu geheel vergeten zijn. De bibliografieën, die de verschillende herdrukken der werken vermelden, geven al enig licht in deze zaak, maar wanneer we willen weten welke boeken in een bepaalde periode ook werkelik gelezen werden, dan moeten we ons tot de catalogi van partikuliere bibliotheken wenden en met dat doel voor ogen heeft MORNET de catalogi van verschillende verzamelingen onderzocht.

Ik wil hier de resultaten van een soortgelijk onderzoek vermelden. We weten, dat de 18e eeuw bij ons in de Nederlandse letterkunde de periode van de verfransing geweest is, men bewonderde wat uit Frankrijk kwam, las veel Frans en werkte naar Frans model; maar welke werken werden er nu gelezen?

Voor de eerste helft van de 18e eeuw heb ik deze vraag getracht te beantwoorden door na te gaan, welke Franse titels er in de catalogi van de partikuliere bibliotheken uit die tijd voorkomen. Het lag voor de hand om, waar de nieuwe periode in de Nederlandse letterkunde ± 1680 aanvangt, ook bij de catalogi van 1680 te beginnen, maar dit bleek niet mogelik te zijn. De bibliotheek van de ‘Vereeniging ter bevordering van de belangen des boekhandels’ bezit een verzameling catalogi van partikuliere bibliotheken, maar die van vóor 1700 zijn op het ogenblik in België uitgeleend en voorlopig dus niet terug te krijgen. Daarom heb ik me nu bepaald tot het tijdperk 1700-1750. De catalogi, die gebruikt zijn, zijn alle kort na de dood

1) *Les enseignements des bibliothèques privées* (1750-80). *Revue d'histoire littéraire de la France* 1910. pg. 449 vlg.

van de bezitters bij de openbare verkoop van de verschillende boekerijen opgemaakt. De catalogus van 1700 is dus van iemand, die in 1700 stierf en ± 1680 zijn boekerij voor het grootste deel al wel had. Het bezwaar, dat de periode waarover het onderzoek loopt te laat begint, vervalt dus.

Een ander bezwaar is, dat een boekverkoper, die een bibliotheek veilde, verschillende werken in de catalogus kon opnemen, die niet tot de oorspronkelike verzameling behoorden, maar die hij zelf bezat en zo van de hand wilde doen. Dit bezwaar heb ik vrijwel kunnen ontkomen door: 1e nooit anonyme catalogi in het onderzoek te betrekken, 2e de lijsten van libri omissi en appendices niet te gebruiken. In deze lijsten konden gemakkelik boeken ingevoegd worden, maar dat ging niet zo gemakkelik in de catalogus zelf, wanneer buitenop de naam van de bezitter vermeld was, 3e geen bibliotheken te onderzoeken, die aan boekverkopers behoord hebben.

Om het onderzoek zo zuiver mogelik te doen zijn, heb ik evenmin gebruik gemaakt van boekenlijsten, die aan réfugiés behoorden. Deze lazen natuurlik meer Franse boeken dan een geboren Nederlander en volgden geheel de Franse smaak. Ook de boekerijen van Nederlanders, die een groot deel van hun leven buitenslands woonden zijn ter zijde gelaten en natuurlik ook de catalogi van bibliotheken van buitenlanders, die hier verkocht werden.[1)]

Men zou tegen de resultaten van een dergelijk onderzoek kunnen inbrengen, dat een boek nog niet veel gelezen behoeft te zijn, omdat het vaak in een catalogus voorkomt. Wanneer men over 200 jaren eens een onderzoek wilde instellen naar wat wij 19e en 20e eeuwers lezen, dan zou men b.v. in menige bibliotheek een GOETHE of SHAKESPEARE aantreffen, die alleen als pronk in de kast staat maar nooit gelezen wordt. Toch zou men daar dan uit mogen opmaken, dat GOETHE en SHAKESPEARE in de 19e eeuw voor beroemde schrijvers werden gehouden en het noodzakelik was, dat iemand, die voor een beschaafd mens wilde doorgaan, ze in zijn boekenkast had. Wanneer men echter naast de volledige GOETHE nog een afzonderlike uitgave van de lyriese gedichten en een Faustkommentaar zou vinden, dan zou men

1) Onder die bibliotheken van buitenlanders zijn er talrijke, die aan Waalse predikanten behoord hebben, sommige aan gezanten en enige aan vreemdelingen, die hier niet woonden, maar waarvan de boeken toch in Den Haag of Amsterdam geveild werden, b.v. van Alexandre Petan, conseiller au parlement de Paris, of van Jean Jacques Chairon, chevalier de Menars, conseiller du roi.

mogen aannemen, dat de bezitter ook werkelik in deze boeken las. Een onderzoeker, die vaak een 18e eeuwse druk van SARA BURGERHART of een oude VONDELuitgave vond, zou daaruit mogen besluiten, dat VONDEL en WOLFF en DEKEN in de 20e eeuw nog schrijvers waren, die in aanzien stonden; vond hij daarnaast de talrijke herdrukken van VONDELS treurspelen en van SARA BURGERHART in Wereld-Bibliotheek en andere uitgaven, dan had hij een zeker bewijs, dat deze werken nog druk gelezen werden.

Zo is het ook met de 18e eeuwse catalogi. Wanneer we daar vaak een CORNEILLE in aantreffen, volgt daaruit, dat CORNEILLE in het begin van de 18e eeuw voor een beroemd schrijver gold, maar nu zien we in de meeste catalogi naast een 4o nog een 8o uitgave, of een afzonderlike uitgave van de Cid en van de Imitatio-vertaling, en dus mogen we zeggen, CORNEILLE was toen niet alleen bekend, maar werd ook nog gelezen. Evenzeer geven 18e eeuwse herdrukken van 16e eeuwse schrijvers ons aanleiding om te beweren, dat die auteurs in de 18e eeuw ook nog gelezen werden.

Een Frans klassiek auteur, die niet in de catalogi genoemd wordt, is hier ook niet gelezen. Men kan niet zeggen, zo'n werk is bij de verkoop van de bibliotheek misschien achtergehouden, want het zou al heel toevallig zijn, wanneer eén bepaalde schrijver steeds werd achtergehouden; bovendien heeft men vóor in verschillende catalogi vermeld, dat een deel van de bibliotheek niet verkocht werd, en dergelijke catalogi heb ik niet in het onderzoek betrokken.

Op vele punten zou men bij een onderzoek naar onze hedendaagse lektuur op een andere wijze te werk moeten gaan. Iemand, die nu b.v. de populariteit van de romans wilde onderzoeken, zou zich niet tevreden mogen stellen met catalogi van partikuliere bibliotheken na te lezen, zeker niet in Nederland, waar partikulieren in het algemeen maar weinig romans bezitten. Zo iemand zou echter de administratie-boeken van leesbibliotheken door moeten bladeren en dan zien welke werken veelvuldig gevraagd werden. Maar in de 18e eeuw toen deze inrichtingen nog niet bestonden en door de slechte verbindingen nog niet zoveel boeken geleend werden, wijst het betrekkelik weinig voorkomen van romans wel op een geringe belangstelling voor dergelijke werken.

De catalogi kunnen zeker ook het een en ander zeggen over de populariteit van de dii minores, de schrijvers van het tweede plan, die men fatsoenshalve niet in zijn boekenkast behoefde te hebben, maar die op het lezende publiek toch zeker van invloed geweest zijn en zo hun plaatsje in de kultuurgeschiedenis veroverd hebben.

II.

De 100 bibliotheken waarover dit onderzoek loopt, hebben aan verschillende klassen van mensen behoord. Onder de 100 bezitters treffen we 24 theologen, 13 philologen en historici (deze rubriek is gekombineerd omdat verschillende historici tegelijkertijd hoogleraren in grieks of latijn waren) 10 juristen, 21 regeringspersonen, 5 medici, 1 geograaf, 1 schilder, van de overigen is geen beroep vermeld. De bibliotheken zijn uit alle gedeelten van ons land, zoowel van het platteland als uit de steden en geven dus niet de smaak van eén bepaalde streek weer.

Om de grootte van de bibliotheken na te gaan, werd steeds het aantal werken, niet het aantal banden geteld en bij het tellen van de Franse boeken, zijn de werken, die wel in het Frans, maar door Hollanders geschreven zijn, niet meegerekend.

Onder de onderzochte bibliotheken zijn er 15, die minder dan 1000 boeken bevatten en verder hebben

13	bibl. van	1000-1500	boeken.
12	bibl. van	1500-2000	boeken.
10	bibl. van	2000-2500	boeken.
8	bibl. van	2500-3000	boeken.
12	bibl. van	3000-4000	boeken.
12	bibl. van	4000-5000	boeken.
6	bibl. van	5000-6000	boeken.
5	bibl. van	6000-7000	boeken.
1	bibl. van	7000-8000	boeken.
1	bibl. van	8000-9000	boeken.
4	bibl. van	9000-10.000	boeken.
1	bibl.	27.000	boeken.

De meeste bibliotheken bestaan voor het grootste deel uit wetenschappelike werken, terwijl de eigenlike letterkundige rubriek gewoonlik maar een geringe plaats inneemt. Het meest kenschetsende voor deze bibliotheken is hun universeel karakter: wel hebben de juristen meer juridiese, de meeste medici meer mediese boeken, maar allen hebben boeken van de verschillende faculteiten. Elke jurist heeft tevens een aantal theologiese en mediese boeken en elke theoloog een aantal juridiese; bovendien hebben de meesten een zekere voorkeur voor theologiese en historiese geschriften. Waar er zo'n belangstelling voor wetenschappelike werken bestaat, wekt het geen verwondering, dat de meerderheid van de gelezen boeken in het latijn geschreven is; bibliotheken, waarvan het grootste gedeelte uit Nederlandse boeken bestaat, vormen de minderheid.

Als voorbeeld van verdeling geef ik hier de getallen voor de bibliotheek van Everh. Rousé, magistraatspersoon uit Deventer, van 1728. Het gehele aantal werken bedraagt 4487, in de volgende rubrieken verdeeld: theologie 772, rechten 1162, medicijnen en natuurlike historie 202, wiskunde, natuurkunde en filosofie 198, geschiedenis, aardrijkskunde, enz. 1040, letterkunde, grammatica en lexicographie 698, miscell. 415[1]. Van deze boeken zijn 7% in het Nederlands geschreven, 14% in het Frans, 2% in het italiaans, de rest is latijn.[2]

Van de 100 bibl. zijn er 12, die in het geheel geen Franse boeken bevatten: daarvan zijn er 5, die minder dan 1000 ex. hebben, 2 van 1000-1500, 3 van 2000-2500, 1 van 2000-3000, en 1 van 3000-4000. Het zijn dus meestal de kleine bibliotheken.

Het percentage van het totaal aantal Franse boeken bedraagt voor

18	bibl.	½-5.
19	bibl.	5-10.
36	bibl.	10-20.
11	bibl.	20-30.
3	bibl.	30-40.
1	bibl.	52.

Om de waarde van deze sijfers juist te waarderen, zal ik hier enige voorbeelden geven van bibliotheken, waarvan ik het percentage voor verschillende talen heb nagegaan.

Aantal delen.	**% Frans.**	**% Ned.**	**% Spaans.**	**% Italiaans.**	**% Engels.**	**% Duits.**	**% Grieks-Latijn.**
5000	11½	11½	(12 ex.)	3	(6 ex.)	(7 ex.)	74
1422	39	33	-	-	-	-	28

De overige moderne talen in aanmerking genomen, is het percentage voor de Franse boeken dus vrij hoog. De meeste boeken in moderne talen behoren in een tijd, dat de wetenschap zich bijna uitsluitend van het latijn bediende tot de rubriek letterkunde, hoewel ook daar dikwijls weer het grootste gedeelte uit latijnse en grieksche boeken bestaat.

Hieronder volgt nu een lijst van de Franse schrijvers en Franse vertalingen, die het meest in de catalogi gevonden worden. Achter elke naam staat het sijfer, dat het aantal bibliotheken aanduidt, waarin men werk van een bepaalde schrijver kon aantreffen. Hierbij moet

1) De rubrieken zijn die uit de catalogus zelf.
2) Bij de groep latijn zijn ook de griekse boeken meegerekend, die altijd verre in de minderheid blijven.

men dus nog in het oog houden, dat van één schrijver wel verschillende uitgaven en verschillende werken in één bibliotheek konden voorkomen en dat het hier genoemde sijfer alleen op het aantal bibliotheken slaat. De boeken, die in minder dan 10 bibl. voorkomen, zijn niet aangegeven om de lijst niet te lang te maken. Ook omvat deze lijst behalve de bijbel en de psalmen alleen werken uit de rubriek letterkunde, daar het er ons voornamelik om te doen is, na te gaan welke Franse letterkundige werken invloed op Nederlands geestesleven hebben uitgeoefend.

Bijbel	54
Nieuwe Testament	53
Moréri Dictionnaire	51
Boyleau	46
Bayle Dictionnaire	45
Psalmen	44
La Fontaine	43
Fénélon	43
Molière	42
Ovide	41
Corneille	41
Richelet Dictionnaire	39
Voiture	37
Montaigne	36
Balzac	34
Lettres de Guy Patin	34
St. Evremond	33
Tacite	33
Rabelais	32
Lettres du cardinal d'Ossat	32
Plutarque	32
Horace	30
Homère	30
Descartes	29
Ancréon-Sappho	29
Vergile	28
Georges et Mad. Scudéry	27
Racine	27
Furetière Dictionnaire	26

Fontenelle	25
Locke	25
Cl. Marot	25
Ménage Dictionnaire	25
Térence	24
P. le Moyne	24
Chaplain	24
Dict. de l'Académie	24
Scarron	24
Thomas á Kempis	24
Caesar	24
Pascal: Pensées	23
Bossuet	23
De la Mothe du Vayer	23
Le Noble	22
Théophile	21
Xénophon	21
Houdard de la Motte	20
Cicéron	20
Brébeuf	20
d'Arsy Dictionnaire	19
Plaute	19
Le Pays	19
Voltaire	19
Ronsard	19
Rapin	18
Platon	18
Chevreau	18
Bellegarde	18
Thucydide	18
Sophocle	18
Marc Aurèle	18
Malherbes	17

Aristophane	17
Deshoulières	17
Malebranche	17
Luciane	17
Bourseault	16
Le Bossu	16
Aristotèle	16
Du Bartas	16
d'Aubignac	15
Swift	15
Régnier	15
Juvenale	15
Curte	15
Herbelot Dictionnaire	14
La Bruyère	14
Cyrano de Bergerac	14
J.B. Rousseau	14
Steele	14
Rabutin	14
Tite Live	14
St. Amand	13
Thémiseul de St. Hyacinthe: Chef-d'oeuvre d'un inconnu	13
Quinauld	12
Catulle	12
Mesnardières	12
Barbier	12
Du Verdier	12
de Villiers	12
Polybe	11
Benserade	11
Sarazin	11
Flave Joseph	10
Astrée	10

Bij dit bonte mengelmoes valt het op, dat de auteurs, die in onze dagen de grootste zijn, lang niet altijd het meest gelezen werden. Men had blijkbaar voorkeur voor werken, die de wetenschap populariseerden (Bayle b.v.), voor bijbelvertalingen en ook voor vertalingen van de klassieken.

Om de verschillende sijfers duideliker te doen spreken wil ik hier enige rubrieken afzonderlik behandelen.

III.

De grote auteurs uit de 17e eeuw.

Hieronder volgt een korte lijst van de grote auteurs van de 17e eeuw, die het veelvuldigst voorkomen, Het zijn dus meest schrijvers, die reeds dood waren in de tijd, dat de catalogi gemaakt werden.

Boyleau	46
La Fontaine	43
Fénélon	43
Molière	42
Corneille	41
Descartes	29
Racine	27
Bossuet	23
Pascal: Pensées	23
La Bruyère	14

Zoals men ziet komen de schrijvers, die moraliseren en bespotten boven aan. De menschenkenner La Fontaine, die op ironiese wijze de menselike ondeugden bespot, de dieren zo naturalisties tekent en zijn lezers nog een les in moraal meegeeft moest in het oude land van

de Reinaert wel veel belangstelling vinden. Zijn tooneelstukken en brieven worden ook wel gelezen, maar de fabels en de vertellingen komen in de eerste plaats. Hierbij moet ik er al dadelik op wijzen, dat de Hollanders ook toen een zekere voorliefde voor min of meer équivoque verhalen hadden; het grote aantal exemplaren van LA FONTAINES contes is er om dit te bewijzen, terwijl ook hieronder de populariteit van vele dergelijke boeken aangetoond zal kunnen worden.

Ook het spottende element in de werken van BOYLEAU werd hier zeer gewaardeerd, al verhinderde het lezen van BOYLEAU's satiren niet, dat werken van schrijvers, die door hem waren aangevallen, toch ook vrij vaak voorkwamen, misschien om BOYLEAU's kritiek te kontroleren! b.v. CHAPLAIN, *La Pucelle* (24), ST. AMAND (17). Het is natuurlik, dat BOYLEAU's werken in groten getale in bibliotheken worden aangetroffen in de tijd, dat zijn theorieën zo veel invloed kregen. In een tijd van verval van de eigen letterkunde had het publiek grote belangstelling voor theoretiese kunstbeschouwingen en las die met zekere voorliefde, zowel de moderne als de antieke, BOYLEAU, LE BOSSU zo goed als HORATIUS en ARISTOTELES.

De smaak van het schouwburgpubliek kwam niet geheel overeen met die van de lezers. De stukken van CORNEILLE en MOLIÈRE zijn in allerlei bewerkingen en vertalingen druk gespeeld en bewonderd, van MOLIÈRE tot diep in de 18e eeuw en ook de stukken van RACINE en zijn navolgers werden met veel sukses opgevoerd; velen stelden zelfs CRÉBILLON even hoog als RACINE zelf.[1)] Het lezend publiek komt hier in zoverre mee overeen, dat ze ook CORNEILLE en MOLIÈRE bovenaan stellen, maar de fijne psycholoog RACINE vond vanzelf minder waardering, dan de oratoriese CORNEILLE. Op het toneel konden de Amsterdammers nog de forse stemmen en brede gebaren van de toneelspelers bewonderen, maar voor de bewoners van de kleine steden en het platteland, die de stukken alleen konden lezen, misschien een enkele zien opvoeren, moest de lektuur van RACINE, die zoals de slechte vertalingen bewijzen, heel ver van de Nederlanders afstond, weinig voldoening geven. De retoriese CORNEILLE daarentegen heeft ook de lezers gepakt door de grote zedelike kracht van zijn helden, in velen konden ze als het ware het beeld van de eigen krachtige 17^{e}eeuwse voorouders terug vinden. De werken van de op het toneel zo zeer bewonderde CRÉBILLON worden slechts in 4 bibl. aangetroffen.

FÉNÉLON, van wie in het biezonder steeds de *Télémaque* (38) vermeld wordt, zal hier om zijn moraliserende, opvoedkundige waarde

1) TE WINKEL. *Ontwikkelingsgang* III. 341.

gelezen zijn. En zo diep gaat de belangstelling, dat men zich niet alleen tot het lezen van het werk zelf bepaalt, maar ook wil weten wat de kritiek ervan zegt. In 14 bibl. vindt men kritieken op FÉNÉLONS epos, vooral de *Télémacomanie*, het werk van de abbé FAYDIT, die FÉNÉLON van onzedelikheid beschuldigt en er hem in navolging van BOYLEAU's leer een verwijt van maakt, dat hij te veel de mythologiese figuren met het kristelike element vermengt.

Filosofiese werken hebben vooral de aandacht getrokken als er godsdienstige kwesties in behandeld werden, vandaar dat DESCARTES en PASCALS *Pensées* zo vaak voorkomen. Ook BOSSUET, die in zijn *Histoire universelle* het wereldgebeuren als een werk van Gods hand beschouwt, werd om zijn godsdienstige geschiedbeschouwing vrij veel gelezen. Het is daarentegen wel opmerkelik, dat LA ROCHEFOUCAULD geheel ontbreekt; 3 bibl. hebben zijn *Maximes*, 2 zijn *Mémoires*. Was het karakter van de *Maximes* te hooghartig en scepties om hier belangstelling te wekken?

IV.

De schrijvers van het tweede plan.

Het zijn lang niet altijd de grootste schrijvers, die de meeste belangstelling wekken; auteurs, die nu vergeten zijn, werden hier in de 18e eeuw nog druk gelezen en zelfs werden er Franse werken gelezen, die in hetzelfde tijdperk in Franse bibliotheken weinig werden aangetroffen. De volgende lijst wijst dit uit:

Voiture	37
Balzac	34
Lettres de Guy Patin	34
St. Evremond	33
Lettres du cardinal d'Ossat	32
Georges et Mad. Scudéry	27
Fontenelle	25
P. le Moyne	24
Chaplain	24
Scarron	24
De la Mothe du Vayer	23
Le Noble	23
Théophile	21
Brébeuf	20
Le Pays	19
Chevreau	18
Rapin	18
Bellegarde	18

Malebranche	17
Deshoulières	17
Le Bossu	16
Bourseault	16
Cyrano de Bergerac	14
Rabutin	14
St. Amand	13
Mesnardières	12
Du Villiers	12
Quinault	12
Du Verdier	12
Benserade	11
Sarazin	11

Deze sijfers spreken nog duideliker wanneer men ze met die van de grote schrijvers vergelijkt. BALZAC, de breedsprakige prosateur, en de precieuse VOITURE uit het begin van de 17e eeuw werden niet veel minder gelezen dan MOLIÈRE en CORNEILLE, St. EVREMOND meer dan RACINE. Wat heeft de mensen in BALZAC en VOITURE nog zo kunnen interesseren? Ze hebben voor een groot deel geholpen de Franse prozastijl te vormen, maar diepe gedachten zal men in hun werken niet veel aantreffen. Werden ze om de vorm gelezen en werd de gekunstelde VOITURE met zijn navolger LE PAYS genoten als 'bel esprit' evenals b.v. SARAZIN of de SCUDÉRY's? Het is niet onmogelik in een tijd, toen de ideeën van het beruchte Nil Volentibus Arduum nog nawerkten. Bij ST. EVREMOND moeten we ook niet vergeten, dat hij enige tijd in Holland heeft doorgebracht, daar betrekkingen heeft aangeknoopt met een kring van SPINOZA-vereerders en dus niet zo spoedig in Holland werd vergeten. ST. EVREMOND had een epicuristiese levensopvatting en voor dergelijke mensen, die in vrede wilden leven en van het goede der aarde genieten, hebben de 18eeuwse Hollanders blijkbaar veel gevoeld, getuige de vele lezers, die o.m. MONTAIGNE en GUY PATIN gevonden hebben.

In het begin van de 18e eeuw is het verlangen naar kennis, de eerbied voor de wetenschap, die in de 2e helft van die eeuw zo groot zijn, al aanwezig. Werken, die de wetenschap populariseerden, werden met graagte gelezen en trokken, zoals we zullen zien, meer belangstelling dan romans. Aan dit streven om zijn kennis te vermeerderen is het toe te schrijven, dat de brieven van de geneesheer Guy Patin, die op populaire wijze de meest verschillende onderwerpen behandelen en die van de kardinaal d'Ossat over de diplomatie zo vaak voorkomen. De politieke tinnegieters, die nog niet zo veel kranten hadden als tegenwoordig, vermaakten zich met d'OSSAT en de werken over diplomatie van WICQUEFORT, die ik hier niet heb meegeteld, omdat hij wel in het Frans schreef, maar zelf een Hollander was.

De reisverhalen van CHEVREAU en de *Pluralité des Mondes* van FONTENELLE werden zeker ook om hun populair-wetenschappelike inhoud gelezen, terwijl van LE BOSSU vooral de *Traité de l'Épique* en van LA MESNARDIÈRES *La Poétique* als kunstleer de belangstelling had. RABUTIN, die in zijn tijd voor een autoriteit gold en naar wiens kritieken men verlangend uitzag, was ook nog niet geheel vergeten.

De moraliserende schrijvers nemen ook bij de dii minores een voorname plaats in. DE LA MOTHE DU VAYER zal als volgeling van MONTAIGNE en BAYLE, die beiden veel voorkomen, MALEBRANCHE als Cartesiaan veel gelezen zijn. Het is ook opmerkelik, dat katholieke

priesters en Jezuieten als BELLEGARDE, RAPIN en LE MOYNE, hoewel nu vergeten, in een protestant land als Nederland toen veel gelezen werden. Evenzo vindt men de Katholiek-religieuze *Entretriens solitaires* van BRÉBEUF.

De de Nederlanders aangeboren zin voor humor en het komiese bezorgden SCARRON, DU VERDIER en LE NOBLE veel lezers. '*Le genre burlesque*', dat in Frankrijk al uit de mode was, werd hier nog bewonderd, want niet alleen werden de *Virgile burlesque* en *le Roman comique* van SCARRON gelezen, maar ook SCARRONS voorloper ST. AMAND en de burleske gedichten van CYRANO DE BERGERAC, in vele 17e en 18eeuwse herdrukken. Wanneer Hollanders geestig zijn, worden ze al gauw plat en ook voor platte lektuur schrikken ze niet terug. In 22 catalogi vinden we de werken van LE NOBLE, een onbetekenend schrijver, die onder de naam van zijn maîtresse verschillende geschriften liet uitkomen, die evenals zijn vertaling van Persius' Satiren vol toespelingen waren op bekende Parijse figuren. Veel onzedelike boekjes werden hier in het begin van de 18e eeuw gedrukt[1)] en evenveel dergelijke Franse boekjes werden er gelezen. In geen bibliotheek ontbreken de *'aventures galantes', 'amours* et *amourettes', 'galanteries du roi de France'* enz., maar dat feit verhindert niet, dat men daarnaast in zo'n zelfde bibliotheek de *Imitatio Christi* in verschillende Franse vertalingen vindt.

Het lichte genre, de bundels met kleine, korte gelegenheidsgedichten, pastourelles, enz. vallen hier minder in de smaak, er worden immers niet zo heel veel exemplaren gevonden van BENSÉRADE, Mme DESHOULIÈRES en daar er van THÉOPHILE alleen 'oeuvres' vermeld is, kan men niet uitmaken of hij om zijn kleine lyriese gedichten of om zijn libertijnse werken genoten werd.

In het algemeen is er ook, zoals gezegd, veel meer belangstelling voor populair-wetenschappelike en moraliserende werken dan voor romans. Van de volgende bekende romans heb ik de exemplaren geteld:

Le roman comique	14
Astrée	10
Zayde	10
La Princesse de Clèves	7
Atlantis	7
La fausse Clélie	6
Ibrahim	5
Cléopatre	5
Gil Blas	5
Le roman bourgeois	4
Artamène	4
Clélie	2

1) TE WINKEL III pg. 8.

7 ex. van *la Princesse de Clèves*, een van de beste 17e eeuwse romans, is wel heel weinig tegenover 34 ex. van GUY PATIN.

V.

De tijdgenoten.

Het spreekt van zelf, dat het aantal exemplaren van werken van tijdgenoten niet zo groot kan zijn als van die uit de 17e eeuw. Een werk, zoals de *Lettres Persanes*, in 1721 verschenen, kan nog niet zo veelvuldig voorkomen, maar wanneer men dit in aanmerking neemt, en de sijfers voor de contemporaine werken bekijkt, blijkt toch wel, dat men hier in Nederland ook vrij getrouw de nieuw uitgekomen werken uit Frankrijk las. De meest voorkomende hiervan zijn:

Houdart de la Motte	20
Voltaire	19
J.B. Rousseau	14
Chef-d'oeuvre d'un inconnu	13
Barbier	12
Le Sage	8
Montesquieu	7

De werken van een verzenmaker als DE LA MOTTE werden evenveel gelezen als die van RACINE, wanneer men bedenkt, dat onder de gevonden titels vooral voorkomen de *Iliade* van 1714 en de fabels van 1719, die een gedeelte van de bibliotheken dus onmogelik al konden bezitten. Niet alleen de moraliserende fabels en oden trokken de aandacht, maar vooral de zeer spesiale HOMERUS-vertaling; DE LA MOTTE brengt hier grote veranderingen in aan om te laten zien hoe HOMERUS, wanneer hij in de 18e eeuw had geleefd, de Ilias geschreven zou hebben. Het protest, dat hiertegen in Frankrijk weerklonk, werd ook in Nederland aangehoord en de kritieken van Mme DACIER, de bekende Klassieken-vertaalster, op De la Motte waren in verschillende Nederlandse bibliotheken aanwezig. Reeds vroeger hebben we naar aanleiding van FÉNÉLON kunnen opmerken, dat men zich hier voor de letterkundige twisten in Frankrijk interesseerde, dat de belangstelling in Franse letterkunde dus geen mode, maar werkelik een van diepgaande aard was. Ik kan er hier nog bijvoegen, dat men in verschillende bibliotheken de polemieken van COSTAR en VOITURE vindt, die dus reeds lang geleden verschenen waren, verder de *Défense de La Bruyère*, die er van beschuldigd was in zijn *Caractères* toespelingen op tijdgenoten gemaakt te hebben, en de polemieken van MÉNAGE en BAILLET naar aanleiding van hun verschillende letterkundige kritieken.

Het hoge sijfer van *le Chef-d'oeuvre d'un inconnu*, de persiflage op de klassieke filologen, is naast de spotttende inhoud zeker ook te

wijten aan het feit, dat THÉMISEUL DE ST. HYACINTHE lange tijd in Holland heeft gewoond.

VOLTAIRE, die later zoveel invloed uitoefende op het toneel en door zijn ideeën ook op de denkbeelden van zijn landgenoten en buitenlandse tijdgenoten, wekte al vroeg de belangstelling zonder dat men reeds voor een bepaald werk de voorkeur had. De ene bibliotheek bezat de *Histoire de Charles XII*, de andere weer de *Lettres anglaises*, maar er is geen spesiaal boek van Voltaire, dat meer dan zijn overige werken gelezen werd.

De getallen van J.B. ROUSSEAU en BARBIER bewijzen ook, dat men hier de Franse smaak vrijwel volgde. Nu vergeten, waren beiden in hun tijd beroemd en bewonderd, zo zelfs dat ROUSSEAU voor de grootste dichter van zijn tijd gold; geen wonder dus, dat zo'n bekend man ook over de grenzen zijn lezers vond.

Het is natuurlik, dat van de Franse tijdschriften die het meest gelezen werden, die in Holland uitkwamen onder redaktie van LE CLERC en BAYLE. Toch wijst het groot aantal lezers ervan ook op de belangstelling van Hollanders in Frans geestesleven, want hoewel in Holland geschreven, werden er haast geen Hollandse, maar bijna uitsluitend Franse werken in behandeld. Ook hieruit ziet men weer de belangstelling, die de Hollanders voor kritieken hadden. De meest voorkomende tijdschriften wil ik nog even noemen:

Bibliothèque universelle van Le Clerc	30
Journal des Savants	30
Bibliothèque choisie van Le Clerc	27
Nouvelles de la République des Lettres van Bayle	22
Bibliothèque ancienne et moderne van Le Clerc	18
Jugement des Savants	15
Histoire des ouvrages des savants	13

VI.

16e eeuwse schrijvers.

De 16e eeuwse schrijvers moeten in de 18e eeuw nog niet zo verouderd zijn geweest als men dat nu wel zou denken. Integendeel uit de veelvuldige herdrukken blijkt wel, dat de nog overgebleven exemplaren niet talrijk genoeg waren om aan de kooplust van het lezend publiek te voldoen, en dat er een weer oplevende belangstelling in de 16e eeuwse litteratuur was. De volgende sijfers spreken al voor zich zelf:

Montaigne	36
Rabelais	32
Cl. Marot	25
Ronsard	19
Malherbes	17
Du Bartas	16
Régnier	16
Pasquier	12

Montaignes invloed blijft niet beperkt tot de tijden van SPIEGHEL en HOOFT; de vredelievende filosoof, de praktiese epicurist, die zo veel eerbied voor de rede had, bekoorde de hoger ontwikkelde en de middelmatige Nederlanders. Er ligt een grote afstand tussen de oppervlakkige kennis van MONTAIGNE en de encyclopaediese geleerdheid van RABELAIS[1)], toch worden beiden bijna evenveel aangetroffen en het komt me voor, dat niet zozeer die geleerdheid als wel het boertige en platte element bijgedragen hebben tot de verspreiding van RABELAIS' geschriften in Holland. Ten onrechte heeft FRED. MULLER dan ook in zijn bekende catalogus gezegd, dat RABELAIS hier nooit recht populair is geweest[2)]: Rabelais' werken bereiken een hoger sijfer dan die van RACINE en werden in 1741 nog in Amsterdam herdrukt.

MALHERBES, de vereerder van het gezonde verstand, meer dichter met dat verstand dan met het hart zal in de tijd, waarin men vooral op de vorm acht gaf, om zijn glad lopende verzen gelezen zijn; grote ideeën zou het publiek bij hem ook niet gevonden hebben.

RONSARD, de in zijn tijd alom gevierde dichter is later door zijn te grote gewrongenheid en moeilike taal in vergetelheid geraakt. Toch moet men niet menen, dat zijn invloed na het midden van de 17^{e} eeuw voor goed verdwenen is. In Nederlandse bibliotheken zijn van Ronsards werken o.m. drukken van 1623 en 1729 geweest en in Franse bibliotheken vindt men ook 18^{e}-eeuwse herdrukken. Zonder een grote lezerskring kon Ronsard niet na twee eeuwen nog herdrukt zijn en al heeft hij misschien geen invloed op de latere schrijvers gehad, bij het publiek wekte hij toch nog steeds bewondering.

Ook van MAROT is een 18^{e}-eeuwse herdruk bekend van 1731. Men moet bij het sijfer voor MAROTS werken in het oog houden, dat zijn psalmvertaling niet mee is gerekend. MAROT en DU BARTAS werden in de 18e eeuw misschien nog om hun protestantisme gelezen, zoals DU BARTAS in de meeste protestantse landen bekend is gebleven.[3)] De duidelike, eenvoudige MAROT werd evenzeer gelezen als zijn tegenstander, de duistere, gewrongen Ronsard, zoals men ook de satiren

1) Lanson, *Histoire de la Littérature Française* pg. 334.
2) Fred. Muller. Populaire Prozaschrijvers der 17e en 18e eeuw.
3) Lanson. pg. 309.

dichter REGNIER las, die RONSARD weer tegen MALHERBES verdedigde. Het schijnt alsof de 18e eeuwers het, audi et alteram partem ook in de litteratuur opvolgden, zowel aangevallen schrijvers als hun aanvallende critici vonden een belangstellend publiek.

VII.

Vertalingen.

Een zeer biezondere eigenaardigheid in de 18e eeuwse bibliotheken vormen de vele Franse vertalingen, die in drie rubrieken te verdelen zijn, de bijbel- en psalmvertalingen, de vertalingen van klassieken en die van Engelse schrijvers.

In 54 bibliotheken wordt *la Sainte Bible* aangetroffen in één of meer uitgaven, daarnaast nog in 53 een afzonderlike vertaling van het Nieuwe Testament en in 44 één of meer psalmvertalingen. Geen enkel boek bereikt zo'n hoog sijfer als de bijbel of het N.T. en ook het sijfer van de psalmvertalingen behoort tot de hoogste. Men moet hierbij in het oog houden, dat lang niet alle bezitters tot de Waalse gemeente behoorden en dat ze naast hun Franse ook Nederlandse bijbelvertalingen bezaten. Evenals de grote belangstelling voor theologiese werken niet alleen tot de predikanten beperkt bleef, vindt men de verschillende bijbel- en psalmvertalingen ook bij mensen van zeer verschillende aanleg en opleiding. Talrijk zijn vooral de psalmvertalingen van MAROT en BÉZA, maar daarnaast treft men b.v. ook de parafraze van GODEAU aan. Sommige verzamelaars bezitten veel verschillende vertalingen, misschien om door vergelijking van die van elkander afwijkende vertalingen, studie van de psalmen te maken.

Het getuigt van de zucht naar algemene ontwikkeling, dat 7 bibliotheken de Koranvertaling van Du Rijer bezitten, het zijn echter alle bibl. van na 1745. Evenzo vond ik 10 bibl. met vertalingen van FLAVIUS JOSEPHUS en 24 met minstens één vertaling van de *Imitatio Christi*. CORNEILLES bewerking in verzen van de Imitatio, die in 19 bibl. aanwezig is, schijnt de meest geliefkoosde geweest te zijn

De volgende lijst geeft het aantal bibliotheken, die vertalingen naar klassieken hebben. Deze boeken zijn werkelik vertalingen, een verwarring met Franse uitgaven van de originelen is onmogelik, daar die altijd met latijnse titels, de Franse vertalingen daarentegen met Franse titels worden opgegeven.

Ovidius	41
Tacitus	33
Plutarchus	32
Horatius	30
Homerus	30
Anacreon-Sappho	29

Virgilius	28
Terentius	27
Caesar	24
Xenophon	21
Cicero	20
Plautus	19
Plato	18
Thucydides	18
Marcus Aurelius	18
Sophocles	18
Aristophanes	17
Lucianus	17
Aristoteles	16
Juvenalis	15
Curtius	15
Livius	14
Catullus	12
Polybius	11

Waarom bezat men zo'n aantal Franse vertalingen? Wanneer men over 200 jaren eens een onderzoek naar de vertalingen van klassieken in de tegenwoordige bibliotheken zou instellen, dan zou men die vooral in verzamelingen aantreffen, die geen griekse of latijnse originelen bevatten, dus van mensen die geen grieks en latijn kennen of van mensen, die de vertalingen naast het origineel hebben, hetzij ze die op de schoolbanken als zogenaamde ‘spiervertalingen’ gebruikten, hetzij ze op latere leeftijd geen voldoende kennis van de oude talen meer hadden om een werk zonder hulp van een vertaling te kunnen lezen. Nu komen er in de 18^{e}-eeuwse bibliotheken zoveel in het latijn geschreven boeken voor, dat het niet aangaat te veronderstellen, dat men de latijnse schrijvers alleen met behulp van een vertaling had kunnen lezen. Een jurist b.v., die haast al zijn wetenschappelike boeken in het latijn moest lezen, kon ook nog wel CAESAR of LIVIUS vertalen. Voor een klein gedeelte waren de vertalingen misschien wel voor het vrouwelike deel van het huisgezin bestemd, dat geen grieks of latijn kende. Hiervoor konden Nederlandse vertalingen, die ook voorkomen, evengoed gebruikt worden, maar men had nu eenmaal een voorliefde voor al wat Frans was.

Bij het beoordelen van deze zaak moet men er echter op letten, dat de Franse vertalingen meer bewerkingen dan vertalingen moeten heten. Wanneer men van één schrijver vier verschillende vertalingen bezat, waren dat eigenlik vier verschillende werken. Zo ver als LA MOTTE en LE NOBLE, waarvan hierboven al gesproken is, gingen de meeste vertalers natuurlik niet, maar toch werd er vaak genoeg het een en ander in de oorspronkelike tekst gewijzigd en vertaalde men niet met de angstvallige nauwkeurigheid van de moderne bewerkers. Eén bibliotheek bezat een Anacreon-vertaling van DACIER, LE FÈVRE, LONGUEPIERRE en le Poète

sans fard en dit is maar één voorbeeld ter illustratie, zo zou ik er meerdere kunnen noemen.

Zoals men ziet was de belangstelling gelijkelik over Griekse en

latijnse schrijvers verdeeld, men las van alles, de historiese werken, toneelstukken, de aesthetiese beschouwingen, epos en lyriese gedichten. Wijst het hoge getal voor Anacreon reeds op belangstelling voor de komende Anacreontiese gedichten of komt hier weer de zucht naar het enigszins gewaagde voor den dag?

De Engelse schrijvers zijn via het Frans voor het eerst naar Nederland gekomen, nog maar weinig Nederlanders kenden Engels en het aantal Engelse boeken in Nederlandse bibliotheken was gering. De meest voorkomende Franse vertalingen van Engelse schrijvers zijn:

Locke	25
Swift	15
Steele	14
Robinson Crusoé	7
Le Paradis Perdu	6

De enkele andere Engelse boeken, waarvan slechts enige vertalingen werden aangetroffen, zijn hier niet meegerekend.

Van LOCKE zijn vooral de *Essay philosophique concernant l'entendement humain* (13) en *l'Éducation des enfants* (12) bekend. Er is in de 18e eeuw een grote plaats aan de filosofie ingeruimd en de rationalist LOCKE, de vereerder van het gezond verstand, in de opvoedkunde de voorloper van ROUSSEAU vond veel lezers evenals SWIFT, die vooral met zijn *Conte du Tonneau* vertegenwoordigd is. Ook hierbij moet men bedenken, dat er meer exemplaren van LOCKE dan van de jongere SWIFT aanwezig konden zijn.

Men behoeft maar even aan de Nederlandse spectatoriale geschriften te denken om te begrijpen, dat STEELE hier ook zijn lezers vond. Van MILTON wordt alleen *le Paradis perdu* genoemd en dit werk wordt dan nog in de catalogi meestal niet onder de rubriek bellettrie, maar onder theologie vermeld.

Met een enkel woord moeten hier nog de dictionnaires genoemd worden.

Moréri	51
Bayle	45
Richelet	39
Furetière	26
Ménage	25
Dictionnaire de l'Académie	24
d'Arsy	19
Herbelot	14

Het gebruik van encyclopaediese werken als van FURETIÈRE en BAYLE valt geheel in de geest van de 18e eeuw. BAYLES populariteit - behalve zijn dictionnaire en tijdschriften worden zijn theologies-filosofiese werken nog in 20 bibl. gevonden - is voor een gedeelte ook wel te wijten aan het feit, dat hij zo lang in Holland gewoond heeft; de vurige strijder voor verdraagzaamheid en gewetensvrijheid, in dat

opzicht hier de voorloper van de engelse filosofen, moest in Holland veel aanhang vinden. BAYLES *Dictionnaire historique et critique* is in oorsprong een verbetering van MORÉRI's werk, maar de belangstelling is hier zo groot, dat men naast BAYLE ook nog MORÉRI heeft.

In de 18e eeuw zijn de taalkundige kwesties aan de orde van den dag en men wil niet alleen in navolging van PELS en de zijnen presies uitmaken wat in de eigen taal goed en niet goed is, maar men wil ook weten wat in het Frans goed en fout is. Naast de *Dictionnaire de l'Académie* maken verschillenden ook nog gebruik van FURETIÈRE, RICHELET en het etymologies woordenboek van MÉNAGE, naast HALMA, waarvan ik het aantal exemplaren niet geteld heb, omdat hij een Nederlander was, gebruikt men nog de *Dictionnaire francais-flamand* van D'ARSY. Zelfs hebben 16 bibl. nog de *Remarques sur la Langue française* van Vaugelas, die de regels vast wilde stellen voor wat goed en foutief Frans was, terwijl 15 bibl. de taalkundige werken van MÉNAGE bezaten. De bewondering en eerbied voor het gezag van de 'onsterfelike' leden van de Académie ging zo ver, dat men in 20 bibl. een verzameling *Harangues des Membres de l'Académie* kon vinden.

Zonder nu aan de bovengenoemde sijfers een te groote waarde toe te kennen, meen ik toch wel, dat ze mede aantonen, hoe krachtig de Franse stroming in Nederland in het begin van de 18e eeuw was en welk een bewondering de gemiddelde Nederlanders voor Franse letterkunde hadden.[1)]

S.A. KRIJN.

1) Hieronder volgen de nummers uit de catalogus van de bibliotheek van de 'Vereeniging ter bevordering van de belangen des boekhandels', die ik geraadpleegd heb. Sommige nummers bevatten enige catalogi in één band gebonden. 52*a*, 53, 54, 55, 57, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 68, 71, 72, 74, 77, 78, 79, 83, 84, 85, 86, 88, 91, 92, 94, 95, 96, 98, 99, 101, 102, 104, 105, 107, 110, 111, 114, 116, 117, 118, 119, 120, 122, 123, 124, 125, 127, 128, 129, 136, 137, 138, 140, 141, 142, 145, 145*a*, 146, 147, 148, 150, 151*a*, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 172, 175, 177, 186, 187, 188, 191, 192, 194, 197, 200, 204 en 206.

Bilderdijk's afstamming van den Zwaanridder.

Dat BILDERDIJK een buitengewoon man was, wordt door niemand ontkend. Maar evenmin, dat het buitengewone in hem vaak neerkwam op het zonderlinge. FALCK noemt hem in zijne Gedenkschriften 'den geleerden kwast'[1], en menigeen zal dat beknopte oordeel niet zoo onjuist vinden. Een van zijne beweringen was, dat hij afstamde van den geheimzinnigen zwaanridder, en menigeen vraagt zich af: 'zou BILDERDIJK zelf dat in ernst hebben geloofd; of was het maar een van die paradoxen waarmede hij anderen placht te verbazen, uit zucht om iets anders te zeggen dan gewone menschen?' Bij die vraag staat men gewoonlijk niet lang stil, te meer daar genealogische quaesties slechts voor een klein publiek van belang zijn. De meesten onzer weten niets van hun voorgeslacht, en hebben alle reden om te denken, dat de waarheid dienaangaande hen zou bekend maken met een lange reeks van obscure personen die het niet de moeite waard is van anderen te onderscheiden; bovendien heeft men ons ingeprent, dat iemand zich desnoods mag beroemen op eigen verdiensten, maar niet op die van voorouders. Men stelt zich tevreden met te zeggen, dat BILDERDIJK een zonderling soort van aristocraat is geweest, en al of niet te goeder trouw het publiek aan zijn vorstelijke afkomst heeft willen doen gelooven.

De heer KOLLEWIJN moest in zijn biographie van BILDERDIJK ook dit punt behandelen, en zegt: 'Men kan moeilijk aannemen, dat WILLEM BILDERDIJK niet overtuigd zou zijn geweest, van de genoemde Graven en Heeren af te stammen'[2]. Ik geloof, dat de heer KOLLEWIJN gelijk heeft, en dat hij zich zelfs sterker had kunnen uitdrukken. Wel zal BILDERDIJK hebben erkend, dat er in de overleveringen vaak tegenstrijdigheden zijn, en dat men niet alle moeilijkheden kan oplossen, maar aan zijn eigen afkomst, zooals hij die in 1785[3] in *Elius* voorstelde, heeft hij niet getwijfeld. Hij was toen pas, sinds 21 Juni, getrouwd, hij leefde nog in eensgezindheid met zijn vrouw, van zijn huwelijksgeluk stelde hij zich veel voor. Mocht hij een zoon krijgen,

1) Ed. Colenbrander, 224.
2) I, 9.
3) Zie *Br.* III, 18.

dan wilde hij, in overleg met zijn vrouw, aan dien zoon den naam Elius geven, ‘die sedert omtrent elf eeuwen in ons geslacht niet gebruikt was’. Zoo schreef hij 5 Oct. 1786 aan zijn vriend UYLENBROEK[1]. Had hij niet geloofd wat hij hier verklaart, hoe sterk het moge klinken, dan zou die naamgeving slechts een soort van aardigheid zijn geweest; en men kan moeilijk gelooven, dat BILDERDIJK, gegeven zijne theorie over het huwelijk, in een zoo gewichtige omstandigheid zich aan een aardigheid, een mystificatie had willen bezondigen.

Men moet wel in aanmerking nemen dat de burgerman BILDERDIJK, anders dan de meesten van ons, familiepapieren tot zijn dienst had die in zijn oog betrouwbaar waren, en waarvan het gezag ook door geleerden van onzen tijd niet wordt verworpen. Dit is aldus te verklaren. De moeder van BILDERDIJK, Sibilla Duyzenddaalders, behoorde tot een geslacht, dat sinds de 15e eeuw een klein familiefonds bezat, bestaande uit eenige landerijen bij den Bosch; de opbrengsten daarvan werden genoten door hen die er volgens de beschikkingen van den stichtingsbrief recht op hadden. Zóó kan men, met eenige vereenvoudiging, de zaak voorstellen[2]. Van den beginne af hadden de familieleden er dus een practisch belang bij gehad de afstamming van elk hunner met zorg aan te teekenen, want alleen het nauwkeurig bijgehouden register kon het recht op de interesten van het fonds bewijzen. BILDERDIJK heeft dus eene genealogische tafel kunnen raadplegen die niet, als zoovele, phantastisch zal zijn geweest doordat zij eerst in later tijd zou zijn opgemaakt. Dit was in 1884 het gevoelen van Mr. C.C.N. KROM[3], en een onbepaald vertrouwen in die tabel was dus bij BILDERDIJK zelf zeer natuurlijk.

De persoon in deze tabel, die BILDERDIJK moet verbinden met de graven van Kleef en Teisterbant, is Judith van Veen, in de 16e eeuw getrouwd met Laurens Pelgrom. Nu is deze tweemaal getrouwd geweest, en Mr. KROM deelt mede, dat in het exemplaar van de tabel dat hij gezien heeft, de zoon van Laurens Pelgrom vrij duidelijk wordt voorgesteld niet als zoon van Judith van Veen, maar wel van de andere vrouw. De verbindingsstreepjes, waardoor de afstamming wordt aangeduid, kunnen echter in de verschillende geschreven exemplaren der tabel wel niet altijd even correct zijn geweest; en zoo is het zonder twijfel mogelijk, dat BILDERDIJK zich geheel te goeder trouw heeft beschouwd als afstammeling van Judith van Veen. Deze Judith be-

1) *Br.* I, 147.
2) Zie over den stichter Gijsbert Back de gegevens bij KOLLEWIJN I, 7.
3) *Ned. Spectator* 1884, 411. De heer KOLLEWIJN verwijst naar dit artikel.

hoorde, naar door BILDERDIJK werd beweerd, tot het geslacht van de heeren van Heusden. Volgens de genealogie van dit geslacht werd een broeder van heer Jan VI heer van Veen (thans nog is Veen een dorp in de buurt van Heusden). Deze eerste heer van Veen (13e eeuw) leefde echter omstreeks 300 jaar vroeger dan Judith van Veen, en het is niet te verwonderen dat men aan haar beweerde afkomst heeft getwijfeld. Mr. KROM echter meent, dat die twijfel ongegrond is, 'omdat in stukken van de familie de Bye haar wapen het Heusdensche rad vertoont, zooals bij alle afstammelingen van de Heeren van Heusden'. Het is dus zeer natuurlijk, dat BILDERDIJK aan die verwantschap ten volle geloofde, hetzij dan te recht of ten onrechte.

En nu werd alles eenvoudig, en had BILDERDIJK geen verdere papieren in zijne familie noodig. Hij heeft nog wel andere papieren in handen gehad, maar die heeft hij eerst later gezien, toen *Elius* reeds was geschreven: in 1785 heeft hij 'de gewone opinie' gevolgd[1)]. En deze kon hij overal lezen, b.v. bij VAN OUDENHOVEN, *Beschryvinge der Stadt Heusden* (2e dr., ao 1743). De eerste heer van Heusden heette Robert (9e eeuw); hij was de tweede zoon van Robert, graaf van Teisterbant, en deze was de derde zoon van Robert, graaf van Kleef. In verschillende oudere historiewerken, waarnaar ook door VAN OUDENHOVEN wordt verwezen, vindt men de geschiedenis van de vroegere graven van Kleef min of meer uitvoerig opgegeven; en aan het begin vindt men dan, dat de eerste die graaf van Kleef heette, een geheimzinnig man is geweest.

In het jaar 711 of 713 (dit jaar wordt verschillend aangeduid), woonde de erfdochter van Kleef, een wees, op haar kasteel te Nijmegen, belaagd door allerlei vijanden. Plotseling zag zij een bootje de rivier afkomen, aan een gouden ketting voortgetrokken door een zwaan; in dat bootje was een schoone ridder, zeer groot van gestalte. Hij noemde zich Elias, en trouwde met de erfdochter Beatrix, die hij verbood naar zijn afkomst te vragen. Hij kreeg den graventitel, en werd vader van drie zoons. Toen zijn vrouw hem eens, onwillekeurig, de noodlottige vraag deed, was hij ineens verdwenen. De heeren van Heusden, en door hen, BILDERDIJK, stamden dus af van Elias den zwaanridder. VAN OUDENHOVEN zegt, dat hij voor de juistheid van die genealogie niet kon instaan, en dat spreekt van zelf, want daarvoor moesten de Kleefsche geschiedschrijvers borg blijven.

Zeer te recht verwijst hij dus naar het werk van den Kleefschen auteur TESCHENMACHER, *Annales Cliviae etc.*, dat in 1638 is uitgegeven,

1) *Br.* III, 18.

in 1721 opnieuw, en toen voorzien van vele noten door J. CHR. DITHMAR. Het is, geloof ik, te bewijzen, dat ook BILDERDIJK dit boek heeft geraadpleegd, maar dat hij bovendien andere gegevens had. Ten deele moet men nagaan welke bijzonderheden hij vertelt in het gedicht *Elius*, maar bovendien wat hij in gewoon proza over dit onderwerp schrijft aan UYLENBROEK in Sept. en Oct. 1786[1]. In het vrij uitvoerige verhaal bij TESCHENMACHER staat b.v. niet 'dat die Ridder Elius.... de Vorstin beschermde tegen haar vijanden'. En toch zal BILDERDIJK dat onschuldige zinnetje niet zelf hebben bedacht, want in de Annalen van JOH. À LEYDIS (IV, 12) leest men, dat de ridder voor haar oorlog voerde, en haar land beveiligde tegen hare aanranders[2].

Maar noch hier, noch in de *Annales Cliviae* staat, wat BILDERDIJK als een getuigenis van de auteurs opgeeft, dat Elius was 'van gigantesque stature'; evenmin, dat hij naar zijne afkomst werd gevraagd 'op een nacht te bed liggende'. Het oudste Nederlandsche werk, waarin die bijzonderheden worden vermeld, is zeker wel de *Fasciculus Temporum* van 1480. Daarin staat: 'dese ridder helyas was die scoenste man diemen sien mocht. Ende hi was seer scoen ende groet van liue bi na oft een gygant gheweest hadde'. En later: 'daer na so lach dese greue elyas op een tijt snachts bij sijn vrouwe ende praette' enz. Het zeer uitvoerige verhaal is hier een vrij getrouwe copie (behoudens enkele bijzonderheden) van de Kleefsche kroniek van VAN DER SCHUEREN, uit de tweede helft der 15^{e} eeuw, voor het eerst gedrukt in 1824, maar in handschrift vroeger dikwijls gebruikt. Hier wordt ook gezegd, dat de heeren van Kleef (t.w. die van vóór 713) afstamden uit het Romeinsche geslacht der 'Ursinen', en BILDERDIJK voegt er bij: 'waar van de andere tak in het Italiaansche vorstenhuis van dien naam (t.w. *Orsini*) gedevolveert is'. Dat BILDERDIJK, hoe dan ook, onmiddellijk of niet, van het uitvoerig relaas in den *Fasciculus Temporum* heeft gebruik gemaakt, is zeker waar. Als ik goed heb gezien, geven latere schrijvers, als b.v. JOH. à LEYDIS of PONTANUS, veel minder bijzonderheden.

Den ridder noemt BILDERDIJK *Elius van Grail*, en hij zegt er bij: 'kwalijk schrijven sommigen *Elias* of *Helias*'. De waarheid is, dat VAN DER SCHUEREN hem noemt *Elias*, en zijn Nederlandsche vertaler ook *Helyas* (zooals hij ook heet in den Franschen roman van den zwaanridder);

1) *Br.* I, 143-147.
2) Ipse bella ejus gessit, et salvavit terram praedictae dominae contra grassatores ejus.

TESCHENMACHER zegt in het Latijn *Helias* of *Elias de Grail*, en vandaar het woord *van* bij BILDERDIJK. In dat oudste geschrift is dus niets te zien van den vorm *Elius* of *Aelius*, dien BILDERDIJK voor alleen juist verklaart. Verder moet hij aan TESCHENMACHER[1] het bericht hebben ontleend, dat Elius 'groote overwinningen op de Friezen, Saxen, Thuringers en de Ongelovigen behaalde, een groot vriend van Carel Martel.... was, en voor of in Narbo (nu Narbonne) aan zijn wonden overleden is'[2].

Het moest voor BILDERDIJK van belang zijn iets met waarschijnlijkheid te kunnen gissen omtrent de afkomst van zijn held. Hij zegt wel dat 'de monniken van de middel-eeuwen' daarover allerlei dwaasheden hebben verteld, maar hij zegt niet wat er werkelijk staat in den *Fasciculus Temporum*, waarin het bericht van de Kleefsche kroniek met eene eenigszins vrije uitvoerigheid wordt weergegeven: 'sommighe cronijcken segghen dat dese ridder helyas quam wt dat grael dat een eenrehande paradijs hiet op eertrijcke. Mer ten is dat heylighe paradijs nijt. Mer het is een sonderlinghe plaetze ende hiet grael daer men mit groter auentueren in coemt ende mit groter auentueren ende ghelucke weder wt coemt'. Vandaar heet de ridder *Helias van Grail* (een Kleefsche spelling, gelijkstaande met mnl. *grael*). Maar aan dat bericht had BILDERDIJK niets, het moest voor hem en zijne tijdgenooten zelfs onverstaanbaar wezen. Thans kan men het begrijpen, het best door het betoog van Dr. BLÖTE, *Das Aufkommen des clevischen Schwanritters*[3]. Er zijn eenige vorstelijke families die den ridder met den zwaan als haar stamvader beschouwen, en door huwelijken moet die traditie van de eene familie in de andere zijn gekomen. Van de Kleefsche traditie is dit het eigenaardige, dat zij zeer gelijkt op wat Wolfram von Eschenbach aan het slot van *Parzival* meedeelt omtrent diens zoon Loherangrîn. Lohengrin, de zoon van den 'Gralkönig', gaat in dienst van het graal de hulpelooze vorstin van Brabant bijstaan. De traditie in Kleef, die in andere opzichten weer gelijkenis heeft met bewaarde Fransche vormen, moet volgens den heer BLÖTE tusschen 1200 en 1400 in de grafelijke familie aldaar zijn ontstaan[4].

Ik mag hierover niet uitweiden: ik heb alleen willen zeggen, dat

1) Blz. 125.
2) Van wonden echter wordt in den tekst niet gesproken: 'eum in civitate Narbonensi.... diem suum extremum obiisse'.
3) *Zeitschr. f.d. Alt.* XLII, 1 vlgg.
4) T.a.p. blz. 36.

eerst de wetenschap van later tijd heeft kunnen ophelderen wat vóór de 19e eeuw tot de zonderlingste gissingen aanleiding heeft gegeven. Men begon met aan te nemen, dat de genealogie der Kleefsche graven in het algemeen juist was vermeld, dat Beatrix inderdaad omstreeks 713 met Elias was getrouwd; de eenige vraag was: hoe moest men, dit aannemende, de verdere berichten verklaren? Dat de onbekende ridder aankwam in een bootje, voortgetrokken door een zwaan, dit scheen gemakkelijk uit te leggen. Blijkbaar was dit een poëtische manier van spreken: natuurlijk was hij gekomen op een schip waarvan de voorsteven was versierd met de figuur van een zwaan[1]. Doch BILDERDIJK heeft in de romance van Elius de dichterlijke voorstelling bewaard, en inderdaad hier paste niet de nuchtere, realistische opvatting. Een andere vraag was: uit welk land kwam Elias? De overlevering zegt, dat hij uit het 'paradijs' kwam: blijkbaar moest gedacht worden aan een plaats die zoo heette, en die gelegen was in een streek waardoor de Rijn liep; want immers Elias kwam uit het 'paradijs' en langs den Rijn. In het noorden van Zwitserland, in Thurgau, vond men een plaats van dien naam[2]. In *Elius* is het dan ook ergens in Zwitserland, aan den Rijn, dat de zwaan den ridder vindt:

> Daar was het, dat hij, in een woud
> Van hooggetopte dennen,
> Een' ridderhaften oorlogsman
> Den steenbok na zag rennen.

Maar hoe kwam de ridder daar in Zwitserland? Dat wordt in het gedicht vrij duidelijk gezegd, en BILDERDIJK verbindt daardoor datgene wat hij wellicht alleen hield voor een poëtische middeleeuwsche voorstelling met datgene wat voor hem historische waarheid zal zijn geweest. Wat verschillende geleerden hebben gegist wordt bij TESCHENMACHER opgegeven. De naam *Elias van Grail* deed een hunner denken aan Aelius Gracilis, die bij Tacitus[3] voorkomt als legaat in Gallia Belgica. Doch die opmerking kon niets beteekenen, want algemeen besefte men, dat een Romein uit de eerste eeuw moeilijk in verband kon worden gebracht met een man uit de achtste, al was er eenige gelijkenis tusschen hunne namen. De zonderlinge naam *Grail* deed echter ook denken aan *Grajus*, Griek; en nu trof het bijzonder, dat

1) Zie Teschenmacher, blz. 124.
2) T.a.p.: 'e castro, nunc monasterio Paradyso in finibus Turgoviae'.
3) *Ann.* XIII, 53.

juist in de geschiedenis van het Byzantijnsche rijk een Helias[1] voorkomt, die ook leefde in den tijd waarin Beatrix met haar redder moest zijn getrouwd. Deze Grieksche Helias behoorde tot de lijfwacht van keizer Justinianus II, hij nam deel aan opstanden tegen dien vorst, en hakte hem zelfs het hoofd af, dat hij bracht aan den opvolger Philippicus. Dezen Justinianus had men bij een vroegeren opstand den neus afgesneden, en daardoor is hij in de geschiedenis bekend onder den bijnaam *Rhinotmetos*, die ook bij TESCHENMACHER wordt vermeld.

Nu vindt men in een reeds genoemden brief van BILDERDIJK aan UYLENBROEK deze woorden: ‘Wie Elius was, twisten de Geleerden. Mijn familiepapieren komen overeen met die in hem Elius Grajus herkennen: een beroemd Overste, in 't Grieksche Keizerrijk, vooral wegens zijn deel in de historie van Keizer Rhinotmetus en Filippicus vermaard’[2]. Deze vage aanduiding bewijst wel, dat BILDERDIJK de zaak niet nader heeft onderzocht. Had hij b.v. den tekst van Theophanes, waarnaar TESCHENMACHER verwijst, zelf ingezien, dan zou hem zijn gebleken, dat de man niet *Elius* heette, maar *Helias*, en dat van den bijnaam *Grajus* nergens iets is te bespeuren. Blijkbaar vond hij het niet al te gewaagd met vroegere geleerden te onderstellen, dat deze Helias het Byzantijnsche rijk zou hebben verlaten om dienst te nemen onder Karel Martel. In elk geval, in zijn gedicht is hij bij die afkomst van zijn held gebleven, maar de dichterlijke phantasie is niet in staat geweest het beeld te verhelderen, want de twee volgende coupletten zeggen al heel weinig:

Wie was 't? De dappere Elius,
  Gewoon aan zegevieren,
Aan 't Oosten als de steun bekend
  Van Flippicus banieren.

Geverfd in 't bloed van Rhinotmeet,
  Van oorlogsroem verzadigd,
Onttrok hij zich aan 't stortend rijk,
  Zoolang door hem verdadigd.

De plotselinge verdwijning van Elias houdt BILDERDIJK natuurlijk voor een fabel, en hij zal het eens zijn geweest met andere geleerden, bij TESCHENMACHER aangehaald, die hebben opgemerkt, dat iets dergelijks ook van andere beroemde mannen wordt verteld, als b.v. van

1) *Ἠλίας*: zie Theophanes, *Chronographia* (ed. de Boor), I, 377 vlgg.
2) *Br.* I, 146.

Romulus en van koning Arthur. DITHMAR evenwel, die in 1721 zijn aanteekeningen gaf in den tweeden druk van de *Annales Cliviae*, meent een betere verklaring te kunnen geven. ‘Ik houd het er dus voor - zoo zegt hij - dat deze Elias een jongman is geweest van groote dapperheid maar van onaanzienlijke en onbekende afkomst[1)], die in een bootje waarop een zwaan was afgebeeld is aangekomen, en, na onder Pippijn van Herstal en Karel Martel te hebben gevochten tegen de Saksen en de Friezen, door Karel Martel is belast geworden met het bestuur van Kleef en Teisterbant; dat Beatrix, een rijke erfdochter aldaar, hem tot man heeft genomen, doch dat zij er later spijt van had iemand te hebben getrouwd ver beneden haar stand, en dat zij er toen voor heeft gezorgd, dat hij meeging op een expeditie tegen de Saracenen waarvan hij niet is teruggekomen’. Die nuchtere opvatting kon BILDERDIJK niet aannemen, want de luister van zijn held verbleekte daardoor. BILDERDIJK erkent, dat de historische waarheid hier niet helder is; maar hij wil het in elk geval voor waarschijnlijk houden, dat zijn voorvader een Griek is geweest, en wel een Byzantijnsche krijgsman die, hoe dan ook, in West-Europa is gekomen en tot loon van zijn dapperheid de eerste graaf van Kleef is geworden.

Waarin hij dus ook van anderen moge verschillen, hierin komt hij met hen overeen, dat hij begint met de voornaamste feiten die vroegere historieschrijvers vertellen, als waar aan te nemen: het bestaan van Elias, zijn komst in het land van Kleef omstreeks 713, zijn huwelijk met Beatrix, zijn stamvaderschap. Ongeloof zelfs aan deze eenvoudigste mededeelingen vindt men eerst wat later, b.v. bij VAN SPAEN, in zijne *Oordeelkundige inleiding tot de historie van Gelderland*. In het derde deel daarvan (a^{o} 1804) verontschuldigt hij zich er over dat ook hij, in een ernstig werk, van den zwaanridder vertelt. Maar - zegt hij - ‘deeze Fabel is ernstig door veele Auteuren behandeld, en de verstandigsten hebben zelfs getragt 'er eenen Historischen draaij aan te geeven. Geen van allen hebben aan het aanweezen van Elias Grajus en aan zijne nakomelingen getwijfeld’[2)]. En hij twijfelt wel, want de geschiedenis van Elias heeft zooveel onnatuurlijke bijzonderheden, dat hij die in haar geheel voor een verdichtsel wil houden.

Ook hij weet, wat de moderne wetenschap in de eerste plaats zal opmerken, dat de verhalen over Elias in Kleef bij verschillende auteurs ten slotte zijn voortgekomen uit de Kleefsche kroniek, en dat men dus

1) Obscurae originis.
2) Blz. 153; zie ook de errata.

alleen met deze rekening heeft te houden. Thans ziet men duidelijk in, dat in de Kleefsche overlevering de sage van het graal met die van den zwaanridder is verbonden, wat in andere vormen der overlevering weer niet het geval is. Men weet nu ook, dat de grafelijke familie van Kleef niet de eerste is geweest, die zich op afstamming van den zwaanridder heeft beroemd, dat die sage daar niet oorspronkelijk is. Grootere kennis van middeleeuwsche geschiedenis en middeleeuwsche litteratuur heeft aan de quaestie een inhoud gegeven dien zij in den tijd van VAN SPAEN nog niet kon hebben. Maar nu moge de phantastische BILDERDIJK gaarne hebben geloofd wat hem van Elias werd verhaald, hij ging althans hier toch niet zooveel verder dan sommige van zijne oudere tijdgenooten die op den naam van critische geleerden aanspraak maakten. Neemt men dit in aanmerking, dan ziet men hier den afstand tusschen BILDERDIJK en een gewoon mensch kleiner worden, en men begrijpt beter, dat BILDERDIJK heeft geloofd wat wij nu ongeloofelijk vinden. In 1808 verzekerde hij, dat hij in uiterlijk het meest geleek op ‘de moderne Grieken’, en hij voegt er bij: ‘zonderling is het, dat dit character zich 12 honderd jaren lang in mijne famille zoodanig bewaard heeft’[1]. En in het beroemde *Afscheid* van 1811 leest men:

> Geleigeest (want ô ja, gy zijt het) van mijn stam,
> Gy die van 's Bosfors boord....
> Mijn vaadren....
> Geleid hebt waar de Rhijn den Waal in de armen vliet!

A. KLUYVER.

1) *Meng. en Fragm.*, blz. 183.

Nogmaals: ‘de’ vóór eigennamen.

Het verschijnsel, in de vorige afleveringen besproken, heeft aanleiding gegeven tot nieuwe belangstelling. Een lezer wijst ons voor de zeventiende eeuw op VONDEL's *Gijsbrecht*, vs. 267: ‘Wat middel is 'er, om *den* Aemstel 't hooft te bien.’ Gelijktijdig tekende ik uit een spel van Abraham de Coninck (1617) - ook een Brabander! - de regel aan: *Den* Syrach schrijft: ‘Vertrout u vyandt nimmer’, en vond ik in DE JAGER's *Taalkundige Handleiding tot de Staten-overzetting des bijbels* (1837), blz. 28, de opmerking dat het lidwoord *den* vóór eigennamen, hetgeen vroeger bij ons zoo als in het Hoogd. zeer gewoon was, verscheidene malen in het O.T. aangetroffen wordt, b.v. *den* Kedor-Laomer, *den* Amalek, *den* Bileam, *den* Amram, *den* Aaron, *den* Sesaï, *den* Nabal. Blijkbaar wordt in deze gevallen (zeer waarschijnlik van de Zuid-Nederlandse vertalers afkomstig) het verschil tussen *den* en *de*, dat toen ongetwijfeld bestaan heeft, door de schrijfwijze verduisterd. DE JAGER haalt daarnaast nog uit het *Constthoonend Juweel* (blz. 368) aan: *den* Eliam.

Over het hedendaagse gebruik geven wij ten slotte nog eens het woord aan de Brabander M.H. VAN DE VEN, die de kwestie heeft ingeleid, en aan de Schiedammer, pater GOVAART, die enige aardige aanvullingen geeft.

***

De heer D. HAAGMAN schrijft in de vorige aflevering (blz. 139): ‘Goede-bekendheid maakt het kwaliteitskarakter in de Brabantse eigennamen zeer sterk.... Kortweg: *'t Lidwoord “den” drukt hier bekendheid uit*.’ Volkomen waar, en we drukten ons nog iets sterker uit op bladz. 51 der 1e afl., waar we spraken van ‘*iets familiaars*’. En de heer H. en ondergetekende zijn, behoudens volledigheid, hier in goed gezelschap. Op bladz. 490 van de *Französische Grammatik* van MÄTZNER - een zeer punctueel en uitvoerig werk - lezen we o.m.: ‘Bei der Bezeichnung *berühmter* oder *berüchtigter* Persönlichkeiten, sowie von Personen *niederen* Standes oder solchen, *mit denen der Redende vertrauliche Bekanntschaft verräth*, bedient man sich öfter des

Artikels. Dahin gehören Namen *bekannter* Schriftsteller, Künstler etc.' en dan volgen enkele voorbeelden, zoals we op bl. 51 vinden: *Le* Dante, e.a. - maar het Brabantse *de* is toch nog ietwat anders voor ons ingewijden. Het is behalve de familiariteit en de meerdere of mindere bekendheid of 'beruchtheid', zo men wil, toch nog iets heel biezonders voor ons, iets wat de Fransen noemen: 'un je ne sais quoi de frappant, un pli particulier', enfin, iets apparts, iets wat ik noemde (bl. 101): 'een taalkundige (= idiomatiese) fijne bijsmaak, die het uitlanders niet of zelden gegeven is te proeven.' Alzo iets buitengewoons, drukt dat lidwoord *de* uit, voor eigennamen van bepaalde personen; iets dat aan anderen niet te vinden is, al dragen ze dezelfde naam. In Brabant zijn b.v., als overal, vele Jansens, maar uren in de omtrek heb je toch maar één '*De* Jans'. Te Eindhoven b.v. hadden vele inwoners, als elders, tot voornaam Thomas - doch één ervan was '*Den* Theum'; een overal bekend, te vinden en te zien aannemer, die zo iets royaals over zich had in taal en manieren, maar tegen wie toch weer niet iedereen 'Den Theum' zei. - Dat zou hij je wel anders geleerd hebben! En 't is en was met de groten als met de kleinen. *Den* Hins b.v. was die grote, grove schoolkameraad, waar we allemaal respekt voor hadden en waar we allemaal graag mee omgingen, maar z'n broer heette doodgewoon K. Hinsbeek; die was nooit of nergens *Den Hins*. Zo was *Den* Hees 'n ietwat fatterig, verwijfd jongmens, met galante manieren, niet al te slim, maar die er toch wel kwam. Er waren in de buurt, ook op school, meerdere leerlingen van die naam (Hezemans), maar *hij* alleen was *Den* Hees; is het nog! Die andere worden het nooit! Ze zijn toch even bekend, maar onze vriend is en blijft *Den* Hees. Zo hadden we er natuurlik meer. - Ik noemde ze al in mijn eerste stukje. De een nam 't lidwoord aan om zijn brutaliteit, de ander om z'n onnozelheid, een derde om z'n netheid, een vierde, omdat hij niet al te groot was' of zo, maar vrienden met gelijke namen werden toch *daarom* niet in 'de adelstand' verheven, worden dat nog niet. Er was b.v. nog wèl verschil tussen *Den* Hop en *Het* Höpke, maar alle kleintjes worden (werden) toch weer niet met *Het* genoemd. We hadden alleen *Het* Vuurke (Van Vuuren), een vlug ventje, met borstelig haar; maar z'n broers heetten toch weer gewoon: Gerard, Johan, Louis.

En 't is niet anders geworden. Wie b.v. bij *De* Philips werkt, is zo goed als onderdak, zo wat aandeelhouder voor z'n idee, medefirmant van de grote zaak - waar als het hem er niet aan staat of niet meer aanstaat, dan, ja - dan werkt hij *ook bij 'Philips'*,

net als enkele anderen, wie het er ook niet naar de zin gaat en die bij ‘Philips’ dan wel de zak (= gedaan) krijgen. En wie b.v. te Geldrop bij Eindhoven bij *De* Carp werkte, had de idee op de grootste weverij te zijn. Je kwam daar *eindelik* bij *De* Carp te werken; n.l. als je de andere fabrieken zo al had gehad. - *Den* Booms was *de* aannemer, maar zijn broer was én bleef *den* Heyn (Henri B.) Bij *den* Derp liet je je nou eenmaal uit zelf-respekt scheren; je kon natuurlik ook naar z'n broer (Paul D.) gaan, maar dan was je niet bij *Den* Derp, en je kon ook nog naar Henri R. gaan, maar niemand noemde die ooit *den* Reemer, b.v. - maar 'n andere klant ‘niederen Standes’, zou MÄTZNER zeggen, was *Het* Reemerke, terwijl 'n algemeen bekend, dus *zeer* bekend en ook van ‘niederen Standes’ - kroegbaasje steeds Nardje R. heette, niet meer *Den* R. of *Het* Reemerke. Dat is het Brabantse *de* in zijn fijnste schakeringen; we proeven het in *Den* Bits en *Den* Tut, twee zeer populaire marktkooplui, gelijk *Den* Roos, maar Van den Boomen - haast nog bekender - bleef Van den Boomen en is het nog, in dezelfde stad waar W. Booms voor iedereen *Den* Booms was, en Toirkens, *Den Turk* en Vlyminx, *De* Vlym.

Ik zou nog zo wel eenige paginas door kunnen gaan om mijn Brabants idioom toe te lichten, voelbaar te maken voor niet-Brabanters, maar 't is nu zò wel voldoende, hoop ik. - In *den* Rooien of *Den* Bult, *De* Manke of *De* Schele, zit het 'm *niet*; ook *niet meer* in *Die* Jansen - maar: ‘*De* Jans’ wist overal raad voor, roept voor me weer op in mijn geest, 'n lang uit 't oog verloren oude kennis, die met niets verlegen zat, en met z'n kleine chinese spleetoogjes zo genoeglik lachte, als hij er b.v. *Het* Vuurke of *De* Lieuwes of *Het* Koentje (Koenraads) of *Den* Bax eens tussen nam, maar die toch weer bang was voor Job (niet *De* Job) met z'n grote slagershanden; die om *Den* Brouns ('n onderwijzer) niet veel gaf, maar met Lauwers (zonder *de*) dweepte, waar hij toch ook soms weer schuw voor was.

In gemoede, vriend Haagman en Amice De Jager, geloof me nu maar, er zit iets achter, dat wij Brabanters *voelen* en *voelen aankomen* en de kunst is ‘savoir placer son petit mot’ - en ‘bekendheid’ komt er bij, maar toch weer niet altijd, maar wel *steeds iets biezonders*, iets dat niet zo-maar-in-ééns-presies te zeggen of te noemen is, maar dat je voelt, zoals je de koude en de warmte, en vreugd en smart *voelt*: Dat moet *daar* staan en *nu* zeg ik het *zo*. (Verg. afl. I, bl. 53, bovenaan!) En op bl. 140 zou 'n Brabanter zeggen: 't Is toch zo'ne*n* hebberd! (Inhalig man). En *id*: ‘Hij gaf er genen ene (weg?)’,

betekent ook: Hij gaf geen enkele borrel (weg) = Hij trakteerde niet!

Het niet plaatsen van het *de* voor vrouwelike namen, zou ik willen verklaren hieruit, dat de vrouw minder zelfstandig, minder voor zich zelf en in het openbaar leven optreedt, misschien ook wel enigszins, wijl te grote familiariteit tegenover vrouwen niet 'knap' staat. In ieder geval, als de Brabanter voor 'n vrouwenaam *de* zet, doet hij er altijd 'n minder vleiend of triviaal adjektief bij en dan wordt het, wat ik op bladz. 51 zei, 'min of meer verdachts' - ten plattelande zouden ze dat 'schauw of schuins' noemen, in Brabant - en de vrouw van de burgemeester b.v. heet in Brabant bij voorkeur nooit: *Het* Geldrops Mieke, of (*De*) Bossche Bet, of *De* Tilburgse Nel of *Het* Helmonds wijf of *De* Oorschotse Mie - of zo iets - of nog 'erger'. Geboren Brabanters kunnen de voorbeelden wel aanvullen uit eigen (vroegere) omgeving. In 't *meervoud* komt het lidwoord in enkele speciale gevallen voor en dan zonder de minste kwade bedoeling noch bijgedachte; er worden dan evengoed alleen 'vrouwspersonen' als b.v. mannen - of hele families mee bedoeld, in welk laatste geval het gebruik heel gewoon is en naar het model van: *De* Napoleons zijn zeldzaam. - En zoo waren *De* Mollen - eerzame jonge dochters - te V. algemeen bekend; en bij *De* Mol kon je daar logeren. *Dat* meervouds-gebruik (vrouwelik alleen, of ook manlik) is hier aan de Zaan *wel* bekend: *De* Vissen, *de* Laantjes, *de* Leguiten, *de* Dekkers, *de* Vostertjes etc. kent iedereen - maar *de* drukt toch *geen algemene bekendheid*, nog minder familiariteit uit. Het is eer de idee van goedmoedigheid, distinctie, 'n tikje voornaamheid, lieftalligheid enz. - dus *iets biezonders* weer - dat we er *hier* mee bedoelen; het *gewone* meervoud van '*De* Napoleons of *De* Jansens' is het niet, maar ook niet presies nog ons Brabantse *de* van: *De* Vlieg is voerman. Hij werkt bij *den* Robert. (Cf. afl. I bl. 51).

Moet*te De* Waal hebben? Hed*de* 'n boodschap voor 'm? - aldus hier laatst 'n toen nog onbekende, die me opving, toen ik z'n buurman, die ik zocht, niet thuis vond.

'Ja, is *De* Waal thuis, of is ie weg', was m'n wedervraag 'en ben*de* 'n Brabanter?' - 'Ik was 15 jaar lang tuinbaas te Vucht bij Den Bosch', zei me *de* Kets - zo is de naam van n'n nieuwe kennis, en *dat* is het Brabantse *de*: 'Moet*te De* Waal hebben?' Daar kennen de Brabanters elkander aan.

Wormerveer.

M.H. VAN DE VEN.

In verband met et voorafgaande en in aansluiting op de herinneringen, die m'n ouwe schoolkameraad de heer DE JAGER uit onze vlegeljaren naar voren bracht, wil ik er even op wijzen, dat et *lidwoord* voor verkorte familienamen ook *tegenwoordig* nog krachtig leeft onder geboren en getogen Schiedammers. Vooral onder gewone middenstanders heb ik dit gebruik van *de* herhaaldelik kunnen vaststellen. Afgezien van de kwestie of et met de branderij-industrie - wat m'n vriend DE JAGER schijnt te menen - werkelik iets uit te staan heeft, zij 't met et oog op mogelike vreemde invloed, waaraan allicht een of ander zou gaan denken, genoeg te vermelden, dat die middenstanders nog altijd ‘de oude stad’ vormen. De van elders komenden, 't zij eigenlandse of buitenlandse vreemdelingen - en de glasblazerijen en de ijzerfabrieken hebben d'r van beider soort heel wat meegebracht - vestigen zich meestal in de nieuwe wijken aan de zelfkant der gemeente.

Onder hun nu die van ouder tot ouder ingezetenen van Schiedam zijn, horen m'n familie en ook vele van m'n kennissen. Zij en ook ik, als 'k weer in hun midden vertoef, gebruiken op de dag van heden nog geregeld: de Goof (Govaart), de Keem (Kemenade), de Juf (Juffermans), de Rens (Rensman), de Soes (Soesbergen), de Reig (Reigersberg), de Eins met Schiedamse aphaeresis (?) van *h* (Heinsbroek), de Wuis of Wuist met de eigenaardige Schiedamse paragogiese(?) *t*, die ook in de 1 pers. sing. ind. steeds gesproken wordt: ik loopt, gaat, enz. en ook achter sommige substantieven nog al 'ns gehoord wordt: op de wegt (Wuisman), de Bext (Bexterman), de Rat (Rademaker) enz. enz. En we bezigen die verkortingen niet enkel als *roepnaam*, maar in alle mogelike funksies, die de familienaam in de dagelikse omgang vervult.

De heren V.D. VEN en HAAGMAN hebben beide op 'n psychologiese faktor gewezen. De een sprak van ‘*iets familiaars*’, de ander van ‘*bekendheid*’. Ik ga hier helemaal mee akkoord. Alleen wil 'k terloops even vermelden, dat, terwijl et lidw. voor 'n *niet-verkort* ‘van’ in 't Brabants dikwels voor alle leden van 'n zelfde familie gebruikt wordt, de Schiedamse *verkorting*, net als de Brabantse, altijd één afzonderlike persoon uit 'n zelfde familie op 't oog heeft. Zó hoef 'k b.v. maar te zeggen: de Keem is ziek, de Rens is geslaagd, enz. en dan weet men in mijn, laat 'k et maar noemen: familiale taalkring, dat ik dít bepaald lid uit onze maagschap, déze bepaalde kennis bedoel.

Toch gaat de verkorting wel 's op 'n verwant van de naamdrager over: m'n oudste broer was onder z'n vrinden ‘de Goof’; jaren later

begon men mij ‘de kleine Goof’ ook wel ‘Gofie’ te noemen en toen werd ík onder mĳn makkers al gauw kortweg ‘de Goof’. Maar ‘de Goof’ Κατ᾽ ἐξοχήν is en blijft de oudste.

Wil men de verkorting behouden en toch 'n ander als de persoon, die hij eigenlik aanduidt, noemen, dan laat men er ter precisering 'n nadere bepaling aan voorafgaan. De tegenstelling ‘ouwe - jonge’ is dan heel gewoon. Met dezelfde bedoeling zet men er ook wel 'n voornaam voor. Doch zelden. Ik kan me tenminste op 't ogenblik maar één voorbeeld herinneren: Piet de (H)eins = Piet Heinsbroek 'n zoon van ‘de Heins’ = de vader.

Of 'n soortgelijk gebruik van *de* ook elders in Holland voorkomt, kan ik nog niet met zekerheid zeggen. M'n leerlingen, die van her en der uit ons landje komen, gaven me wel enige gegevens, maar 'k heb er nog geen genoegzame houvast aan. ‘De Zuur’ = Zuurbier komt in Heer-Hugewaard beslist voor, m.i. echter heeft 't meer van 'n scheldnaam. Maar als een der lezers met bevestigend materiaal kwam aandragen, zou me dit geensins bevreemden. Ik heb 'n reden, dunkt me, die enig vermoeden, dat 't ook in overig Holland niet onbekend is, desnoods wettigt. En die reden schuilt in 't opkomen van 'n paar verkortingen, waarvan vorming en ontwikkeling nog fris in m'n geheugen liggen. Juist hierom lijken ze me wel vermeldenswaard. Ik ken al lang van nabij personen, die Trimbos, van Stekelenburg, Bloemsaat, Busscher, Telgman heten. De twee eerste zijn Brabanders: de een uit 't Westen, de ander uit 't Oosten der provincie. In hun geboorteplaats nu wordt er nooit gesproken van ‘de Trim’, ‘de Steek’, wel onder ons hun kollega's. Eerst stelden we ons tevreden met de verkortingen alléén, gewoonlik bij aansprekingen: Zeg, Steek, geef me 'ns 'n sigaar, enz.; maar toch ook in eenvoudige mededelingen en vragen: Trim is op vakansie. Die enkele verkortingen zijn nog in omloop, doch meestal wordt er tegenwoordig èn door Brabanders, èn door Limburgers, èn door Boven-Moerdijkers van zo wat alle kanten *de* voorgeplaatst. Iedereen heeft et, of 't zo hoort, over: ‘de Trim, de Steek’. Dit geldt ook voor ‘de Bloem, de Bus, de Telg’, die evenwel niet van Brabantse afkomst zijn. 't Gebruik van deze vijf verkortingen is van Hollanders uitgegaan. 't Verloop van dit proces is, als men de psychologiese faktor in 't oog houdt, heel verklaarbaar. Is 't zó ook in Schiedam gegaan?.... Wat er van zij, ik vestig er met nadruk de aandacht op, dat 't verschijnsel zich in Schiedam tot enige bepaalde kringen beperkt, terwijl 't in Brabant meer algemeen is en dat 't vooral met 't Brabantse ‘*den*’ voor *voornamen* volkomen klopt.

De heer DE JAGER heeft in de laatste aflevering ook al vermeld, dat 't Schiedams ook 't lidwoord voor mannelike voornamen kent; ik voeg er aan toe, dat 't ook voor vrouwelike wordt gebezigd, b.v.: (H)a de Mien, de Ant, de Kor, enz. Dat hier aan 'emphasis' moet gedacht, lijkt me wel waarschijnlik. De manier, waarop dit gebruik zich zowel bij mannel, als bij vrouwel, eigennamen vertoont, is dubbel: òf wel men blijft op 't lidwoord wat hangen net alsof men de naam zoekt: (H)a de Kees, Kor; òf wel men loopt snel over 't lidw. heen en gooit er de eigennaam uit met 'n krachtig stootaksent. Dit laatste vooral als men b.v. iemand, in ogenblikken van uitgelaten vertrouwelikheid, flink op z'n schouder slaat. 'N mooi samengaan dus van 'n psychiese en fyzieke werking.

Voor 'n gewoon zelfst.nw. is 'n dusdanig gebruik me alleen bekend voor 'n verkorting van 'jongen': (h)a de jò.[1)]

L i e s b o s c h - P r i n c e n h a g e .

W. GOVAART.

Vreemde woorden.

In een bespreking van het *Verslag omtrent de gebreken der Nederlandsche rechtstaal en de middelen tot verbetering*, door Mr. JACOB ISRAËL DE HAAN in het *Weekblad van het Recht* (20 Junie) lezen we:

'De vreemde woorden. Aan het uitdrijven daarvan heeft de Commissie de meeste moeite besteed. Een werk zonder veel beteekenis, noch ten goede, noch ten kwade. Ik zelf gebruik bijna geene vreemde woorden. Veel minder bijvoorbeeld dan de meeste leden van de Commissie zelve. Ik doe dit omdat ik eene zuivere taal mooier vind, kalmer en inniger. Maar het uitdrukkingsvermogen wordt niet grooter, wanneer men de vreemde woorden mijdt. Evenmin maken de vreemde woorden de rechtstaal onverstaanbaar. Voor den man uit het volk is "verbrekings-geding" evengoed een vreemd woord als "cassatie-procedure". En "advocaat" evenmin als "verdediger". Mr. S.G. CANES maakt zelfs bezwaar tegen "proces-verbaal". En zelf gebruikt hij voortdurend vreemde woorden. De Natuur is bij hem sterker dan de Leer. En dat is de Natuur altijd, wanneer de Leer niet uit de ziel komt.'

1) Geen 'joo', zoals LEOPOLD in: 'Van de Schelde tot de Weichsel' spelt; trouwens in die hele tekst is er met de Schiedamse tongval maar wat gebroddeld.

‘Het verheven deel’ der letterkundige lektuur.

Bij 't hoofonderwijzers- en 't eindeksamen geven de kandidaten aan de eksaminator een lijstje met de door hen gelezen boeken en stukken. Deze ondervraagt ze over die lektuur.

De bedoeling van dit eksamen is, de studenten te dwingen om veel en vooral ‘goed’ te lezen. Op 't vele komt het niet zozeer aan, ofschoon het toch ook niet te weinig mag wezen, zelfs niet, al is dit weinige goed.

Het doel van deze maatregel zal wel getroffen worden; door deze officiële dwang zullen de kandidaten lezen, zo veel en zo goed als 't kan.

En toch!

En toch grijns ik tegen dit eksamen.

't Wordt schoolvosserij.

Men maakt de lektuur tot *leerstof*. Kennis van aardrijkskunde, van theorie van rekenkunde, en kennis van DA COSTA's *Hagar*, VONDELS *Lucifer*, van COUPERUS' *Eline Vere* worden behandeld als gelijksoortige dingen.

Men moet de Stadhouders kunnen opnoemen en wat vertellen van hun aard en hun daden. En zo moet men de personen kunnen opnoemen uit een drama en wat vertellen van hun aard en hun daden.

Men *leest* niet STREUVELS' *Vlaschaart*, men *leert* hem. Al lezende, denkt men aan het eksamen en aan wat men daar over 't boek zou kunnen vragen.

Vragen en antwoorden! Een katechismus over een ongelukkige zieke die zich om 't leven bracht, over 't slachtoffer van een wrede hartstocht, die zijn geliefde zoon doodsloeg in toorn.

Er was 'ns 'n dichter en die werd verliefd. En toen, toen zong 't in hem; in z'n tenen zong 't, en in elk zijner vingers zong 't; z'n hele lijf zong; en hij was verrukt over de hele wereld, en de hele wereld zong in hem; de wereld was z'n meisje, en z'n meisje was de wereld; hij leefde in één heilige extase; hij werd er innigvroom van en staarde God liefdevol aan; hij kon huilen en lachen om z'n geluk; hij wist niet dat hij at, dat hij werkte, leefde; hij

was verliefd. Twee uren aaneen kon hij stil zitten staren, recht voor zich uit, wezenloos. Enzovoorts. En toen trouwde het meisje met 'n ander. En hij schoot zich dood. Of wel: ‘hij kreeg 't meisje, en deed 'n reisje’, enzovoorts.

Dat is de inhoud van een duizendmaal geschreven boek.

Daarover moet je nu 'n katechismus kennen, en vragen en antwoorden vanbuiten leren.

Wie zal 'n boek beter kennen dan de auteur! Eksamineer de dichter zelf eens op die geschiedenis, in een interview, nog net voor-ie zich doodschoot.

Hij zou antwoorden: *Stik*!

Dat is natuurlik 'n heel onvoldoend antwoord.

En verbeel-je, op 't hoofonderwijzers-eksamen, tegen de districtsschoolopziener: *Stik*! als-ie wat vroeg over PERK of KLOOS z'n verliefdheid.

Ja maar, die kandidaten zijn geen dichters, ze hebben de dingen maar gelezen en niet geleefd.

Ik hoop toch wel dat ze er iets van geleefd hebben.

En dàt, dat wat ze bij de lektuur beleefd hebben, dàt is 't verheven deel van hun lezen. En daarop worden ze niet geëksamineerd, en dat kan ook niet.

Ik acht 't mogelik dat de beste lezer van 'n boek of 'n vers, 't slechtste eksamen doet, omdat-ie geen schoolvosserij kan verkopen.

Droge kerels, zonder gemoed, met 'n heldere wiskundige kop, die, eerlik gezegd, de hele literatuur larie vinden; die 'n dooie kikvors en 'n samengestelde volzin en *Sara Burgerhart* met dezelfde rustige flinkheid analiseren, die halen hoge sijfers bij dat lektuur-eksamen.

En dat stille jongetje daar, kijk, hij ziet wat bleek, hij is verlegen, heel z'n gezicht en z'n houding tuigt van ingekeerdheid; nou, hij heeft zitten huilen toen-ie *Ferdinand Huyck* las om A m e l i a die zo stil verliefd was op F e r d i n a n d ; hij heeft gehuild om B e g g a en om die Allerzielendag in de kerk; hij leest met z'n gemoed, hij vreet z'n boeken op en denkt aan geen analyses; hij krijgt onvoldoende op 't eksamen voor z'n lektuur.

Hij zegt dat hij *Begga* zo mooi vond, en *Ferdinand Huyck* was ook zo mooi; maar hij is de intrige 'n beetje kwijt, hij is allerlei kleine dingen vergeten; hij maakt 'n onnozele indruk. Als-ie nu zei dat-ie zo'n meelij voelde met A m e l i a , dan zou zo'n knappe eksaminator hem misschien uitlachen.

Die A m e l i a was geen eksamen-onderwerp voor de knaap, 't was 'n mens met wie-ie meeleefde; maar hij zou liever tien keer onvoldoende krijgen dan te bekennen dat-ie om ze had gehuild.

O knappe eksaminatoren, zoudt gij zelf graag geëksamineerd worden op alle boeken die ge ooit laast?

Ik niet.

Er zijn boeken waar ik bijna niets van heb onthouden dan de stemming die er in zat; als ik er aan denk, dan snuif ik alleen nog maar de geur hunner atmosfeer op; ik heb er niets van behouden, dan.... de ziel.

De zielstoestand van de schrijver, de trillingen van zijn gemoed, die heb ik meegemaakt, en die zijn onvergankelik bij me. Maar de gebeurtenisjes, al dat bouwwerk en knutselwerk, die ben ik kwijt. Eigenlik heb ik ze nooit goed gehad, geloof ik. Gij hoeft niet smalend te praten van mijn zwak geheugen. Geheugen is 't vasthouden van iets; maar daarvoor moet je 't eerst *hebben*; anders kun je 't niet *houden*.

'n Mens kan maar één ding tegelijk fixeren. En als de lezer heel z'n wezen heeft gericht op de ziel der dingen die hij leest, dan zijn de gebeurtenisjes en verhoudingen in 't boek maar bijzaak. Hij moet ze zien en begrijpen, maar ze blijven in z'n onderbewustzijn. Ze zijn niet meer dan de schragen en planken van 't toneel waarop de toneelspeler speelt. Of nog beter vergelijking: ze zijn 't houtwerk waarop de metselaar zijn gewelfboog bouwt; het is tijdelik nodig; maar later breekt hij 't af en dan staat de metselboog vast en blijvend.

En zo breekt de tijd het timmerwerk af van de boekengebeurtenisjes, dat voor de superieure lezer nooit veel soliditeit had.

Ik ken iemand die *De Delftsche Wonderdokter* had gelezen. Het leven met (ik zeg niet: het lezen over) die grote mens en ware Christen had hem zo aangegrepen, dat zijn oud verschrompeld geloof weer ging opleven; hij had God teruggevonden en kon weer bidden.

Me dunkt dat hij goed had gelezen. Want dat boek was als *leven* in zijn ziel gekomen, als levende werkelikheid; en nimmer raakte hij meer kwijt, wat die Man in hem had gedaan.

Zou GEERTRUIDA BOSBOOM - TOUSSAINT hem niet een superieure lezer hebben gevonden?

Maar zijn die dingen van je ziel iets om op het eksamen uit te kramen?

Ik acht het waarschijnlik dat hij de intrigetjes van de geschiedenis niet best kende, terstond na de lezing. Juist omdat z'n zielsvermogens

zo geconcentreerd waren op de hoofdzaak, geloof ik dat de bijzaakjes maar slecht waren opgenomen en dat hij na een jaar, op een eksamen, zeker onvoldoende had gekregen.

‘Dan had hij 't boek nog maar eens moeten herhalen!’ zegt een eksaminator.

Zeker!.... *herhalen*! Met dat woord bewijst ge de onbeduidendheid van het lektuur-eksamen.

Men kan 'n menu herhalen, maar 't eten zelf gebeurt maar eens.

Ik zie kans, iemand die *De Delftsche Wonderdokter* niet gelezen heeft, les te geven, 'n uur of twee, over dat boek, zó dat-ie 'n prachtig eksamen doet.

Maar wat wil ik dan?

Moet men dat eksamen dan afschaffen? Neen, het werkt goed. De kandidaten worden gedwongen om te lezen en geprikkeld tot wakkerheid bij de lektuur. Er zijn er te veel die dat nodig hebben.

Maar ik wou 'n beetje weifelmoedigheid doen ontstaan bij de eksaminatoren; hun schoolmeesterlik zelfvertrouwen wat verzwakken.

Zij moeten geloven dat de kandidaat die zo weinig weet te vertellen van 'n boek, het op zijn manier biezonder goed gelezen kan hebben.

En dat die andere, die gladekker, die heldere, kloeke, vaardige vent, die geen antwoord schuldig blijft, en alles uit mekaar haalt en in mekaar zet, zo knap als de bouwmeester van 'n kermistent, dat hij 't boek misschien zeer gebrekkig heeft gelezen, naar 't oordeel van de auteur zelf.

Mijn stukje moge voor de eksaminatoren zijn een ‘aanleiding tot de kennis van een verheven deel’ der letterkundige lektuur, namelik tot dat wat de boeken uitwerken in het gemoed der lezers.

En moge de overweging hen angstvallig maken, dat dit verheven deel aan hun onderzoek ontsnapt.

J.M. ACKET.

Kroniek en kritiek.

Zinsontleding ‘Eerst kunnen dan kennen’.

In *Examendwaasheden* (*N. Taalgids* 11e Jrg. 2e afl.) kritiseert de Redaktie de volgende examenopgave bij het toelatingsexamen van een H.B.S.:

‘Ontleed de zin: Wat doe je in de kou, mannetje!’ als een niet onschuldige sport.

De Redaktie erkent een ‘ontleden in moderne geest’. De afkeuring betreft dan ook niet de ontleding in élke zin, maar de ontleding als oefening op de Lagere School: ‘Eén uur van onbedachtzaamheid bij de examinator’ zegt de Redaktie, ‘kan maken, dat men jaren... drilt op de Lagere School’.

Wilt U mij als vakman daarover even het woord geven?

De bedoeling is, te voorkomen, dat wat de Redactie hier afkeurt in de ‘traditionele ontleding’ ook het ontleden treffen zou, dat voor het *leren kennen der taal* van grote didaktiese waarde is gebleken.

Het ‘traditionele ontleden’ stelt als doel: ónbegrepen taal te léren begrijpen. Een kúnstmethode alzo, om.... taal te leren! Toe te passen bij leerlingen, die een *vreemde* taal moeten leren en ook geschikt voor ‘cliché-taal’, die ze... níet moeten leren.

Het procedé is bekend.

Het begint met het ‘aanbrengen’ der *begrippen*! onderwerp, gezegde enz. De manier, waarop het aangepakt wordt, verschilt, maar het doel is, de leerling te doen uitmaken, welk deel van een zin gedekt wordt door het ‘begrip’ gezegde enz. En wanneer hij daarmede klaar is, is hem het ‘verband’ der woorden duidelik geworden en heeft hij de zin ‘begrepen’.

Deze methode wordt niet alleen gevolgd bij het ontleden, maar geldt voor het ‘taalonderwijs’ in z'n geheel. Als ander voorbeeld diene nog: het leren kennen der werkwoordelike vormen en de schrijfwijze ervan. De ‘begrippen’ werkwoord, stam (ook wel hoofddeel geheten), uitgang, tegenwoordige en verleden tijd enz. worden ‘aangebracht’, in definities of pseudo-definities ‘vastgelegd’ en het gebruik ervan in ‘regels’ geregeld. En bij de ‘toepassing’ maakt de leerling uit:

1e welk woord in de zin het onderwerp is,

2e in welke tijd het werkwoord staat,

3e moet hij zich (in schrijftaal) de infinitief kunnen voorstellen van het werkwoord, dat hij in zijn spreektaal zegt,

4e moet hij zich onmiddellik uit het meer of minder groot aantal regels, de regel bewust maken, die op het onderhavige geval van toepassing is. (Deze vier punten zijn ontleend aan het voorbericht bij de vermaarde taalboekjes van E. Vrieze).

Dit alles nu moet vliegensvlug in z'n werk gaan, want wel geven de eindeloze invuloefeningen, waarin de streepjes op de plaats der weggelaten d en t en ennetjes als zovele mijnen ronddrijven, gelegenheid tot dit breed overleg, maar het diktee, dat maar weinig tijd geeft tot ‘denken’, moet de proef op de som leveren.

Deze voorbeelden van áfleiden der gedachte op aanwezig veronderstelde abstrakties, die met geen vezeltje in verband staan met wát er geschreven wordt, deze *dogmatiese methode*, die het schrijven zelf, d.i. het ‘zichtbaar maken der gedachte’, tot een illusie maakt, en dáárdoor de *natuurlike* tegenstand der kinderen heeft te trotseren, verklaart, hoe het komt, dat er van ‘*drillen op de Lagere School*’ kan worden gesproken. Nu is deze methode van taalonderwijs niet alleen als gevolg ener verouderde psychologie te verklaren, maar ook als gevolg ener verouderde taalbeschouwing, die niet het *individueel* karakter der taal erkende.

Het kénnen der taal, (niet te verwarren met het léren der taal!) dat de leerling in staat moet stellen, om werktuiglik en toch *met innerlike verzekerdheid* z'n gedachte mondeling of schriftelik te uiten, moet niet (en kán óók niet) komen van buiten, maar van binnen uit, want de taal is niet *buiten* hem, maar i*n* hem. *In* hem ontstaan de taal en de taalvormen en de taalconstructies. In hem is het: *kunnen*. Hem het *besef* te geven van dat kunnen, is de taak, die wij ons hebben te stellen.

Zo kom ik terug op het ontleden.

Het doel van het ontleden kan niet zijn: *ónbegrepen taal te leren begrijpen*, maar: *begrépen taal te leren kénnen*. Het in de kindertaal *vanzelf* verspringen der -intonatie en van de plaats, het van elkaar gescheiden of bijeen-plaatsen der zinsdelen, *alnaar de gevoelsuiting het voor 't begrepen-kunnen-worden, nódig maakt*, bewijst, dat wij, om die zinsdelen voor hen te veraanschouweliken (apart te zetten) in ‘de ontleding’, niet een beroep behoeven te doen op een voor kinderen onbereikbare abstraktie, maar op het *aanwezige ontledingsvermógen*.

Het zinsdeel wordt - voor hen - niet gedekt door de abstraktie, maar het konkrete zinsdeel wordt gedekt door de naam: ‘Dit zijn de onderwerpen, dat de gezegden en dat de bepalingen’.

Net als in het gewone leven: ‘Dit zijn leeuwen en dat tijgers’. De kinderen mogen wel beginnen met te gelóven, wat wij wéten. Als de ‘begrippen’ op latere leeftijd *ontstaan*, zijn ze niet dogmaties aangebracht, maar ‘histories’ verworven.

Wélke waarde dat apart zetten der delen heeft voor het leren kennen der taal, der taalkonstrukties, der taalvormen en voor de *waarneming* der techniese aanduiding (spelling) van die vormen, in 't biezonder, voor de waarneming en herkenning der spelling van de zes vormen van ‘het moeilike werkwoord’ - dit aan te geven, valt buiten het bestek van dit opstel.

Amsterdam.

A. JAGER.

Boekbeoordeling.

Jacob van Maerlant's Heimelijkheid der Heimelijkheden. Opnieuw naar de Handschriften uitgegeven en van Aanteekeningen voorzien door Dr. A.A. Verdenius. (Amsterdam - A.H. Kruyt - 1917).

‘Het overzicht, dat in de volgende bladzijden over de bron der *Heimelijkheid* en hare wordingsgeschiedenis gegeven wordt, berust voor een deel op wat hier en daar verspreid van deskundige zijde verschenen is, voor een ander deel op eigen onderzoek, dat uit den aard der zaak op vele punten niet tot een afdoend resultaat kon leiden.’

Op een korte INLEIDING volgen in ‘hoofdstukken’ beschouwingen over I, *Het Arabische Sirr-al-Asrār* (vergelijking tusschen de 2 Arabische versies en de Latijnsche vertaling); II. *Onderzoek naar de bronnen van het Arabische werk*; III. *Latijnsche Vertalingen*; IV en V. *De Middelnederlandsche vertaling*. Daarop volgt de tekst van het dichtstuk (blz. 116-187) gevolgd door een ‘Bladwijzer’ voor de in de inleiding besproken plaatsen, en ‘Aanteekeningen’ (blz. 189-210). Een glossarium meende de uitgever achterwege te mogen laten, met het oog op de volledigheid van het zo goed als voltooide ‘Middelnederlandsche Woordenboek’.

De hoofdstukken IV en V zijn voor ons van het meeste belang.

Wat de verwantschap der HSS betreft, stelt de schrijver zich de

onderlinge verhouding aldus voor (blz. 92 vg.): Uit het origineel (A) is voortgekomen een handschrift X, waaruit Y en L (het Leidse) zijn gevloeid. Y is de grondslag voor B (het fragmentaries Brusselse), en Z, uit welke laatste hs H (het Haagse) en C (het Comburgse) stammen. CLARISSE gebruikte voor zijn uitgaaf (Dordrecht 1838) alleen de hss. H. en L., KAUSLER (Denkmäler, Tübingen 1844) gaf een vrij getrouwe afdruk van C en gaf z'n aantekeningen met gebruikmaking van CLARISSE's uitgave en van een Lat. druk van het *Sec. Sec.* Het Brusselse fragment is door de beide uitgevers niet gebruikt. Het is door CLARISSE beschreven in zijn Inleiding tot de *Natuurkunde van het geheel- Al*.

Ook bij deze uitgaaf is het Leidse hs. ten grondslag gelegd. Enige wijzigingen in de orthografie meende de uitgever zich te mogen veroorloven (o.a. de omzetting van *i* en *ii* in *j* en *ij*; van *u* en *uu* in *v* en *w* waar dit het lezen verduidelikte; het toevoegen van d *h* waar wij die horen en het weglaten er van, waar wij die niet horen). De interpunctie is door hem aangebracht. Tekstafwijkingen zijn door een kursieve druk aangeduid; de niet gekozen lezing van L wordt dan aan de voet van de bladzijden gegeven bij de varianten in C, H., tenzij de tekstverbeteringen uit deze laatste hss. konden worden gegeven. Alleen zijn zuiver grafiese verschilpunten, als *volcke-volck, goed-goet, swaer-zwaer, inden-ynden, ghierich-ghíerech*, niet genoteerd. Voor meer dergelijke verschilpunten wordt naar het hoofdstuk over hss. en orthografie verwezen. Konstante varianten, als *up-op, ghenegone, af-of*, worden eenmaal vermeld, met de bijvoeging, dat het verschil regelmatig is.

In aansluiting bij JONCKBLOET en TE WINKEL acht ook Dr. VERDENIUS Jacob van Maerlant de maker van het leerdicht. Ten bewijze hiervan haalt de uitgever tal van plaatsen aan in Maerlant's overige werken, die woordelik of altans met geringe wijziging voorkomen in de *H. d H.* Evenzo geeft hij, in verband met zijn bevinding omtrent de inwendige bewijzen, een verdediging van de mening, dat het inderdaad de jonge Floris V is geweest, waaraan de destijds op Voorne vertoevende Maerlant zijn werk heeft opgedragen. Trouwens, de gegevens liggen voor de hand, dat het *Sec. Sec.* uit kracht van de oorspronkelike bedoeling, waarmede het heette geschreven te zijn, in hoofdzaak als een vorstenspiegel en als een compendium van eerste-hands-wijsheid werd beschouwd.

Voor zijn vertaling, betoogt Dr. Verdenius, kan Maerlant niet gebruik hebben gemaakt van een hs. van een der verkorte Latijnse redakties, voor zover ze hem bekend zijn. Aannemeliker komt het hem voor, dat zijn Latijnse bron het onverkorte *Sec. Sec.* van PHILIPPUS is geweest.

Evenwel is de Nederlandse bewerking een zeer, en dan nog onregelmatig verkorte. In 't eerste gedeelte volgt de auteur zijn bron op de voet, en slaat in de eerste twee traktaten (de verhandeling over Deugden en Ondeugden) niet alleen zeer weinig over, maar blijft angstvallig dicht bij 't Latijn. De overige traktaten, voor zover hij ze vertaalt, verkort hij sterk, niet, door uit de hem voorliggende tekst zelfstandig een uittreksel te maken, maar door gedurig kleinere of grotere passages weg te laten, zodat wat hij geeft, wederom een trouwe navolging blijft van het niet-gecoupeerde Latijn. Het slot van zijn arbeid toont meer de aard van een vrije bewerking en draagt blijken van overhaasting. Niet altijd is het origineel begrepen, of altans juist vertaald. Eigen uitingen zijn schaars, en die we vinden zijn onbelangrijk.

Daarentegen heeft de uitgever Maerlant de verdienste laten wedervaren, die hem als de auteur van zijn populariserende wetenschappelike werken trouwens door niemand zal worden onthouden, n.l. van er steeds naar te hebben gestreeft, de stof aantrekkelik en leesbaar te maken. Behalve I en II, heeft Maerlant de andere traktaten bekort, en daarmee tevens de lange inleidende bespiegelingen over de raadgevers (IV) laten vervallen. Zo missen we ook in de Ned. vertaling IX en X, over de strategie en de physiognomie, zo mede de verhandeling over sterren en planten met haar natuur-filosofiese en alchimistiese inleiding (IV). Een ‘lapidarijs’ had Maerlant reeds geschreven. Tegenover de wonderstenen staat hij bovendien vrij scepties (*Nat. Bl.* vs. 1151 vgg.): z'n godsdienstzin kan zich gestoten hebben aan de neo-platoniese en Hermetiese bespiegelingen over God en de wereld; ook kunnen tegenover de zeer jeugdige vorstenzoon paedagogiese overwegingen hebben gegolden. Juist de occulte wijsheid, die aan het werk de titel geeft, wordt in 't Nederlands weggelaten. De ‘heimelijkheid’ is bij de metamorfoze vervangen door de ‘vrijgevigheid’, waarmee de auteur het verhalende element in 't werk tot zijn recht laat komen, en waar mee hij de ‘scoone sede’ der Indieërs, de legende van het giftmeisje, het verhaal van de weverszoon en de twee koningszonen, de Jood en de Magieër, aan zijn lezers mededeelt. Daardoor maakte Maerlant van het ‘koningsboek’ een ‘volksboek’. Als kompositie echter kon het niet worden gered: daarvoor was het in zijn opzet en uitvoering van meet af te heterogeen.

Hiermee echter valt het *Sec. Sec.* niet buiten het kader van de meeste overige der werken. De meeste dezer werken waren *compendia*, of lieten zich voorstaan het te zijn: en het *multum* moest noodwendig uitvallen in *multa*. Ook de wetenschappelike opvatting van die tijden leidde er toe. Men ‘verzamelde’, gaf daartoe wetenschap en kritiek

op wetenschap dooreen; en gaf liever de éénheid in ‘vorm’ prijs, dan aan de volledigheid, die voor hen de ‘éénheid’ was, te kort te doen. De uitgever plaatst terecht ook dit vorst- en volksboek in de lijst van zijn tijd door het in zijn wezen en in zijn bestemming te voegen in de rij van de andere gelijksoortige werken van die dagen: *Die Bouc van seden, De Dietsche Doctrinael* en *der Leken Spieghel*. Het laatste werk vooral, zet de traditie van Maerlants opvatting, ook met materiaal uit de *H.d.H.*, op de meest getrouwe wijze voort.

Over de eerste hoofdstukken nog dit (Eindbeschouwingen, blz. 52).

‘Ik meen in het voorgaand onderzoek aannemelijk te hebben gemaakt, dat het *Sec. Sec.* in zijn oorspronkelijken uitgebreiden vorm is: *een Arabisch compilatiewerk, grootendeels, misschien geheel opgebouwd uit Arabische bronnen, waarvan de voornaamste zijn de tractaten-cyclus der Trouwe Broeders, Hermetische geschriften*, de *pseudo-aristotelische Lapidarius en medische werken van Arabische artsen* (AVICENNA). In hoeverre de schrijver gebruik kan hebben gemaakt van een of meer *epistulae Aristotelís ad Alexandrum* dient nader onderzocht: in elk geval heeft hij deze beide beroemde historische namen op handige wijze aan zijn werk verbonden om zijn succes te verzekeren.’

Weinigen - de stichters van godsdiensten daargelaten - hebben als Aristoteles en Alexander na hun dood meer gewicht in de schaal gelegd dan tijdens hun bestaan, door dat het nageslacht hun betekenis exponentsgewijze verhoogde. Voorzichtiger en bescheidener doet Dr. VERDENIUS, die ons herinnert, hoe wij in onze onderzoekingen aan grenzen zijn gebonden, vooral ook hierom, omdat het in stoffen als deze, genoegzaam geheel aan ‘Vorarbeiten’ ontbreekt. Te prijzen is het dan ook, dat hij de hand aan de ploeg heeft geslagen, en in zijn betrouwbaar en zakelik gedokumenteerde arbeid, de vrucht van eigen onderzoek en anderer bevindingen heeft neergelegd.

J.K.

Uit de tijdschriften.
(Mei-Junie).

De Gids.

Junie. In het *Overzicht der Nederlandsche letteren* behandelt C. SCHARTEN een reeks prozawerken uit de twee laatste jaren, onder het opschrift: *Van Marcellus Emants tot Nico van Suchtelen*.

De Beweging.

Mei. MEA VERWEY beoordeelt ongunstig het 'treurspel' *Johan de Witt* van H.C. MULLER, dat meer op een 'bevattelijk en betrouwbaar leesboekje' dan op een treurspel lijkt.

Juni. ALBERT VERWEY bracht enige *Visioenen van Hadewich* 'in hedendaagsch Nederlandsch' over, waarvan het eerste in deze aflevering afgedrukt is. Aanleiding daartoe gaf een Duitse vertaling van F.M. HUERNER.

De Nieuwe Gids.

Junie. D. TOL trekt een parallel tussen *Vondel, Milton en Shelley*; van de laatste bespreekt hij de *Prometheus Unbound*. REYNEKE VAN STUWE publiceert de Engelse tekst van een voordracht, de 19de Febr. 1917 voor de University of London gehouden over *The dutch language*. In de *Literaire Kroniek* bespreekt W. KLOOS de roman *Carmen* van J. DE MEESTER.

De Beiaard.

Mei. Onder de *Verscheidenheden* schreef C. HARTMAN een bladzijde over *Taalzuivering*, eigenlik over reaktie tegen overdreven purisme in de zeventiende eeuw. In het boek *De Nobilitate* van ANTONIUS MATTHEUS (1639-1710) wordt o.a. de vraag behandeld: 'Is onze taal zoo rijk, dat alles met eigen, niet aan vreemde taal ontleende woorden kan worden uitgedrukt?' Het antwoord luidt ontkennend. Het is b.v. beuzelarij een *pensionarius* 'loontreckent Raetsheer' te noemen.

Junie. B.H. MOLKENBOER behandelt in een artikel de *Invloed van de Italiaansche letteren op de onze tot* 1600. Bij DIRC POTTER kunnen we nog nauweliks over 'invloed' van Italië spreken. De zuidelike vloedgolf 'doorbrak het eerst onze dijken bij de kloosters van Deventer en Aduard, die twee vuurtorens van laat-middeneeuwsche devotie en

vroeg-humanistische kultuur.' De Fries Rudolf Huisman (Agricola) had een grote verering voor PETRARCA, aan wie hij 'alle wetenschap zijner eeuw schatplichtig achtte'. Maar 'er moest nog een volle menschenleeftijd overheen gaan, eer de *dichter* PETRARCA voelbaar tot Nederlandsche harten sprak.' De nieuw-Latijnse letterkunde kwam hier tot bloei, maar zonder de Pléiade zou men niet tot de Italianen gekomen zijn. Achtereenvolgens bespreekt de schr. dan beknopt de dichters van onze vroege renaissance. - GERARD BROM waardeert in FELIX TIMMERMAN's *Pallieter* een schrijver van talent, maar als 'apostel van 't pantheïsme', als moderne heiden is hij hem antipathiek.

Stemmen des tijds

Mei. *Willem Kloos als literair profect* is de titel van een uitvoerig artikel van B. WIELENGA. Na een 'zoo rechtvaardig mogelijke beschrijving' van KLOOS' kritiese werkzaamheid volgt een 'opzettelijke kritiek' van Christelik standpunt. In beide gedeelten is een onvoldoende scheiding gemaakt tussen de levensperioden vóór en na 1890, wat de helderheid onvermijdelik schaadt. Aan het slot bestrijdt hij de geringschatting voor het esthetiese in Christelike kringen, waar men genoegen neemt met het 'kreupelrijm' van sommige psalmen en de stijl verwaarloost. De Christen moet juist 'positie nemen tegenover wat hij als valsche kunst krachtens zijn beginsel veroordeelt'.

Junie. B. WIELENGA schrijft over *Louis Couperus als type van den modernen mensch*. Als spiegel van hyper-beschaving, van ultra-moderniteit, dient dit werk z.i. in een Christelik tijdschrift grondig besproken te worden. Na enige sobere biografiese biezonderheden geeft de schrijver een overzicht van Couperus' werk, al kost hem dat een 'zekere overwinning van weerzin'. Immers, deze werken zullen een blijvende plaats innemen in onze letterkunde omdat ze 'beteekenen de herschepping en reflectie van den modernen mensch'. Dan tracht hij te benaderen wat men onder de 'moderne mensch' te verstaan heeft. Het is een complex van 'tegenstrijdige wereldbeschouwingen'. Aan het slot stelt hij de onverzoenlike antithese vast, tussen een kunstenaar als COUPERUS en de Christen.

La Revue de Hollande.

April. R. OOMKENS publiceert het laatste gedeelte van zijn studie over *Les écrits français de J. van Effen*. In een *Conclusion* vat hij de resultaten van zijn overzicht samen. Een volledige analyse van VAN EFFEN's Franse werken bedoelde zijn artikel niet; evenmin een vergelijking met de talrijke oudere en jongere auteurs, die op VAN EFFEN invloed gehad kunnen hebben.

Stellig blijkt uit deze geschriften que VAN EFFEN occupe une place repectable dans la série assez peu nombreuse de ces auteurs qui, depuis l'Antiquité jusqu' à nos jours, ont défendu avec plus ou moins de lumière et avec plus ou moins de succès la noble cause de la *Raison*.

Den Gulden Winckel.

April. RINKE TOLMAN schrijft over een z.i. zeer geslaagde Friese vertaling van SHELLEY's *Adonais* door D. KALMA. - H.H. VAN CALKAR bespreekt de bundel *Het Wondere Lied* van de jonge Limburger P. KEMP. - H.C. MULLER beoordeelt de brochure van F.E. POSTHUMUS MEYJES over *Taal en Spelling*. In welke ontaalkundige geest dit stuk geschreven is, blijkt het best uit de anachronistiese bewering dat 'BILDERDIJK in het taalkundige allereerst ons voortdurend rechtsnoer moet zijn'.

Mei. G. VAN ECKEREN bespreekt met ingenomenheid de dichtbundels *Orplid* van J. JAC. THOMSON en *Experimenten* van GEERTEN GOSSAERT.

Studiën. Tijdschrift voor Godsdienst, Wetenschap en Letteren.

Junie. W.M. beoordeelt, in hoofdzaak ongunstig, het Katholieke *Handboek der Geschiedenis van de Nederlandsche Letterkunde* door J. MOOY.

De Vrije Fries.

Deel XXV. P. SIPMA geeft een uitvoerige studie over *De oorsprong van het Friesche tooneel*, waarin behalve de oorsprong, ook de geschiedenis van de Friese toneelletterkunde, voornamelik in de negentiende eeuw, behandeld wordt.

Museum.

Mei. C.H. PH. MEYER bespreekt uitvoerig het *Handboek tot de Nederlandsche Letterkundige Geschiedenis* van J. PRINSEN.

Onderwijs en Opvoeding. Bijblad voor Taal en Letteren V, N°. 1.

JOHAN VAN DINTER S.J. geeft onder het opschrift *Uit een kleine wereld* een aardige verzameling *Bijnamen*, opgetekend uit jongens-taal, bestudeerd en gerangschikt. Wij bevelen dergelijke studie van levende taalverschijnsels bij onze lezers ter navolging aan. - H.H. KNIPPENBERG vervolgt de reeks *Letterkundigen uit Limburg*: als vierde is aan de beurt: LODEWIJK PASCAL DELRUELLE (1735-1807), 'een realist in merg en been', dichter van tafereeltjes in Maastrichts dialekt.

Tijdschrift voor Ned. taal= en letterkunde XXXVI, afl. 1.

R. VAN DER MEULEN geeft een nieuwe etymologie voor *robbedoes*,

dat HESSELING van Portugees *rabido* wilde afleiden. Z.i. is het een woord uit de Friese kuststreken, waarin *rob* de diernaam is, en *does* samenhangt met doezelen, duizelen. - JAN DE VRIES wijdt een zeer uitvoerige studie aan de volksliederen *Robin Hood* en *Mijn Here van Mallegem*. Zijn konklusie is, dat 'ons lied van Mijnhere van Mallegem niet is, zooals tot nu toe werd aangenomen, het verhaal van een roovergeschiedenis, die zich eertijds buiten de poorten van Brugge had afgespeeld, maar een omvorming van een oorspronkelijk Engelsch gedicht van ROBIN HOOD'. Naar zijn opvatting is het liedje door Engelse soldaten overgebracht. - G. KALFF ontleent aan het boek van KLEERKOOPER en VAN STOCKUM, *De Boekhandel in de 17de eeuw*, enige *Nieuwe gegevens voor de geschiedenis onzer letterkunde*. Ze betreffen 1°. De Conink, gestorven in 1619; 2°. Pers, geboren 1581; 3°. Van Breughel (± 1573-1635); 4°. Krul, tot nu toe voor een smid gehouden, meer waarschijnlik 'boeck-slootemaker' en later opgenomen in het gild der boekhandelaars; 5°. Voskuyl († 1652), blijkbaar boekbinder, later 'capiteyn te water'; 6°. Van der Plasse (geb. 1585) en Brandt, uit VONDEL's *Rommelpot* bekend, die inderdaad een Nederduitser blijkt geweest te zijn. - F.A. STOETT bespreekt de etymologie en de betekenisontwikkeling van de werkwoorden *fokken* en *foppen*: bij beide gaat hij uit van een grondbetekenis 'stoten, duwen'. - G.J. BOEKENOOGEN deelt een grote verzameling mede van *Namen uit ridderromans als voornamen gebruikt*. Hij betwijfelt de juistheid van SCHÖNFELD's veronderstelling (*Ts. XXXIV*, 117) dat de riddernamen *Waalwiin en Lantsloet* al ± 1200 als voornamen gebruikt zouden zijn.

De Nieuwe School.

April-Mei. Het artikel *Kinderlectuur* van BOL behandelt H.J. KREBBERS als kinderschrijver: de beoordelaar meent dat deze schrijver een onverdiende reputatie heeft en motiveert zijn vonnis.

Berichten en Mededeelingen van de Vereeniging van Leeraren in Levende Talen.

Mei. K.R. GALLAS bespreekt onder de *Varia op Frans gebied* 'de gevallen waarbij een werkwoord dat een gemoedsaandoening uitdrukt de directe rede invoert (vgl. *Indogerm. Forsch*. XXXV-XXXVI). Dit verschijnsel komt ook in modern Nederlands voor, in 't biezonder bij HASPELS en DE MEESTER, b.v. "Dat is niet waar!" *besliste* Karel. Maar hoe leven jullie dan, *belangstelde* ik nog.' Konkluderend zegt de schrijver: deze voorliefde (die men anders licht aan Franse invloed zou toeschrijven) 'lijkt me voorlopig een weinig Franse stijleigenaardigheid'.

C.D.V.

Uit de jeugd van onze spraakkunst.

De geleerden die de overgeleverde naamvalsleer als onaantastbaar erfgoed verdedigden, hebben veelal gehandeld als de rijken die zich wel op hun rijkdom laten voorstaan, maar de oorsprong daarvan in vorige eeuwen liever niet uitgeplozen zouden zien. Zij volstonden met de mededeling dat er, na een tijdperk van grote ‘verwaŕring in de geslachten en buigingsuitgangen’, in het begin van de zeventiende eeuw weer orde geschapen was in onze spraakkunst. Zou men niet verwachten dat dit allerbelangrijkste feit grondig bestudeerd was, en de ordescheppers naar behoren geëerd? Mag de schim van CHRISTIAEN VAN HEULE zich niet te recht beklagen over zijn nakomeling JAN TE WINKEL, die wel zijn geestelike erfenis aanvaardde, maar in de geschiedenis van de Nederlandse taal deze bet-overgrootvader niet meer dan een naamvermelding waardig acht? Het is de ironie van de geschiedenis dat de oudere school, ondanks alle strijkages voor de ‘schrijftaal’, aan de ‘historiese grammatica’ de ereplaats inruimde - en de geschiedenis van wat als *de* Grammatika beschouwd werd, verwaarloosde.

De mannen van *Taal en Letteren* hebben, aanvankelik met polemiese bedoelingen, de hand aan het werk geslagen. KOLLEWIJN's studie over de oorsprong van ons ‘schrijftaal’-geslacht heeft met onweerlegbare feiten menigeen de ogen geopend, terwijl BUITENRUST HETTEMA de klassicistiese oorsprong van de overgeleverde naamvalsleer zonneklaar aantoonde. Voor hun doel was het voldoende, hier en daar een greep te doen, om de lezer te overtuigen dat de taalbeschouwing door de renaissance-begrippen op een dwaalspoor kwam. Op deze wijze aangevat, kwam men evenmin tot een samenvattende objektief-historiese beschouwing.

Het is een internationaal renaissance-verschijnsel, dat de reglementering van de spraakkunst voortvloeide uit dezelfde bron als de taalkultuur van de kunstenaar. Wie de laatste waardeert, mag de eerste niet als louter dwaasheid brandmerken. De taalkunde staat niet meer op het standpunt dat de taal een ‘natuurlik gegroeid’ produkt is, of behoort te zijn: de diep ingrijpende kracht van de

renaissance taal, die werkte door de school, de kerk en de litteratuur, is onmiskenbaar.

Tegen overschatting van de invloed die de schoolmeester en het boek uitgeoefend hebben, zijn wij voldoende gewaarschuwd; tegen onderschatting moet ons een grondige studie vrijwaren.

De prilste jeugd van onze spraakkunst zal in het volle licht komen, wanneer de degelike studie van K. KOOIMAN over de *Twespraack* aangevuld zal zijn door de uitgave van PONTUS DE HEUITER, die in voorbereiding is. In deze boekjes van 1581 en 1584 vindt men de onmisbare uitgangspunten. De *Nederduitse Orthographie* geeft, gelijk ik in deze jaargang aantoonde, meer dan een stukje spellinggeschiedenis: van veel meer belang is, dat hier gezocht wordt naar een *norm*; dat men de wording van taaleenheid in de Noordelike gewesten er in kan naspeuren. Voor de te zeer verwaarloosde geschiedenis van de 'beschaafden-taal' zal men dus deze lijn dienen te volgen: schijnbaar onbelangrijke schoolboekjes kunnen op dit punt leerzame gegevens verschaffen. Jammer dat zulke nederige boekjes groot gevaar liepen om verloren te gaan.

In 1588 schreef PIETER DE BERD, schoolmeester tot Terghoes, een *Nederduytsche Letterkonst* (ghedrukt tot Middelburgh); in 1591 JASPER FRANSOYS een *Korte Onderwyzinghe des Fondaments der Neder-duytsche Orthographie* (ghedrukt tot 's Hertoghenbossche). Van deze boekjes, die wellicht nog ergens schuilen, ken ik tot nu toe slechts enkele, weinig belangrijke aanhalingen,[1] maar al bevatten ze, vergeleken met het werk van DE HEUITER en SPIEGHEL, waarschijnlik niet veel nieuws, het feit dat deze boekjes omstreeks 1600 op Zeeuwse en Brabantse scholen gebruikt zijn, maakt het van belang, te weten welke normen van 'uitspraak' door de schrijvers aanvaard werden. Uit dit oogpunt zouden ook twee in Amsterdam gebruikte boekjes bekeken moeten worden: *Het Licht der Neder-Duytsche Schryfkonst* van DAVID MOSTART (ghedrukt t'Amsterdam anno 1612)[2] en het *Onderwijs in de Letterkonst* van CORNELIS DIRKSZ. VAN NIERVAERT.[3] Deze geschriftjes, en

1) In RICHARD DAFFORNE's later te noemen *Grammatica* (1627). PIETER DE BERD wordt daar aangehaald op blz. 10, 28, 58, 104 en 127; JASPER FRANSOYS op blz. 23 en 28.
2) Dit boekje kreeg ik nog niet in handen. DAFFORNE haalt het aan op blz. 28, 30-31, 56 en 108.
3) Het jaartal van de eerste druk is mij niet bekend. DAFFORNE haalt er rijmpjes uit aan (blz. 17, 21). De Maatsch. d. Ned. Lett. bezit een druk van 1701 (Breda).

in verband daarmee alle overige schoolboeken - ook de taal die men daaruit las zal onwillekeurig als model gegolden hebben - verdienen een afzonderlik onderzoek. Wij bepalen ons hier tot enkele boeken die voor ruimer kring bestemd, een krachtiger invloed gehad zullen hebben.

In 1612 verscheen te Haarlem een '*Nederduydsche Spellinge / ofte een korte verklaringe / zoo van elke Letter in 't byzonder / twee-klanken ende drieklanken / als van de Spellinge in 't gemeen*. Byeen gebracht duer lief-hebbers der zelver.' Deze 'Haarlemse liefhebbers' beginnen met een *Toe-eygening aen de ware lief-hebbers der Nederduydscher Spellinge*: de gebreken van de Franse spelling ziet ieder, maar wanneer gezegd wordt dat de Nederlandse veel overtollige letters kent en men slaat verbeteringen voor, dan geldt dat voor 'eygenzinnige neuswysheyd'. Zo vast is de 'kruepele gewónte' ingeworteld! De schrijvers beroepen zich nadrukkelik op RONSARD's *Abbregé de l'Art Poëtique francoyse*, waaruit ze fragmenten aanhalen en vertalen. Aan het eind verweren ze zich tegen het 'ongegrond geblaf' van hun lasteraars, wat ze reeds vooraf - in navolging van DE HEUITER - hun boek hadden laten zeggen:

't Boexken sprékt:
Uyt ydel waen // my niet verwerpt /
Om wel verstaen // dy vlytig scherpt:
Ist dat ik dy // klyuk vrémd in d'ooren /
Mackt dat dyn konst-berispend' aerd /
Duer liefd' en jonst // verbet'ring baerd /
Of houd u vry // van schimpig stooren.

Wie zijn deze Liefhebbers? De ingenomenheid met RONSARD doet ons al denken aan de Haarlemse kring van de *Nederduytsche Helicon* (1610). Daarin worden wij versterkt door een vertaald sonnet van RONSARD tot ALPHONCE DEL BENE, ondertekend: *Duerziet den grond*, de zinspreuk van de bekende rederijker JACOB VAN DER SCHUERE, geboortig van Meenen, en schoolmeester te Haarlem. Zeer waarschijnlik lijkt het mij dat deze schoolman een hoofdaandeel in dit boekje gehad heeft. Stellig weten wij dat hij zich met spraakkunststudie bezig hield; want CHR. VAN HEULE haalt hem aan als autoriteit[1)].

1) Uit één plaats zou men opmaken, dat VAN HEULE naar een gedrukt boek verwijst (*Nederduytsche Spraec-konst*^{2} (1633), blz. 12); op een andere plaats (aldaar, blz. 26) zet hij op de rand: *In manuscriptis*. Blijkbaar heeft hij dus ook geschreven aantekeningen kunnen raadplegen. Op blz. 6 noemt hij VAN DER SCHURE als voorstander van de gelijkvormigheidspelling op het einde der woorden. Dat is ook het standpunt van de Haarlemse Liefhebbers. (Zie de volgende noot). Ook de spelling *ei* = ee(r), zegt VAN HEULE (blz. 9) is aangewezen door V.D. SCHUERE.

De vraag wie de auteurs waren, is in dit geval volstrekt niet zonder belang. Oorspronkeliks is er in dit boekje zo goed als niets te vinden: de schrijvers gaan een eind met DE HEUITER's hervormingen mee[1)], maar missen zijn scherpzinnige waarneming. Het belangwekkende in hun streven is dat ze op hùn wijze een 'gemeen Nederlands' trachten te vinden, staande boven de volkstaal van Zuid en Noord. Hun onderscheiding van *f* en *v, s* en *z* gaat in tegen de Friesgekleurde taal van de Noord-Hollanders. Zij verkiezen *cht* boven de Noord-Hollandse, en toen nog Amsterdamse *ft*: 'Dat eenige de *f* in zommige plaetzen voor *ch* schryven (after, zaft, verkoft) dunkt ons *met het algemeen Nederduydsch geen gemeenschap te hebben / ende derhalven niet volgelijk*.' Omtrent het verschil tussen *g* en *k, ng* en *nk* merken ze op: 'Sommigen [n.l. de Amsterdammers van de *Twespraack*] willen in dag, brug enz. de klank wat naar *k* trekken.' Dat achten we verkeerd, al komt dat eensdeels wat overeen *met de Hollandsche tale, zoo en hevet nochtans geen gemeynschap met het gemeen Nederlands*.

Aan de andere kant verwerpen ze ook plat- Vlaams, want bij de *Ha* wordt opgemerkt: 'Eenige (vooral *Noord-oost Vlamingen*)' weten geen verschil tussen *a* en *h*.

In de onderscheiding van de scherp- en zachtheldere *ee* en *é* (*béld, géft*), *oo* en *ó* ('Het stof uyt de stóf, stoof over al') gaan ze met de *Twe-spraack* mee, maar de *aa* spellen ze *ae* wegens de andere klank: als sommigen *aa* schryven, 'dat mag komen dat hun sprake (in dien klank) wyder gapende komt dan de onze / dus laten wyze in hun weirde.' De *ay* voor *ey* (kay, klay), die de Amsterdammers, evenals de Brabanders vertrouwd klonk, verwerpen ze als 'wijd-gapige uytsprake / die wy in ons zoo niet en bevinden: achtende ook voor bequamer / datmen de zoetigheyd altijd boven de hardigheyd plaetze geve / inzonderheyd als 't niet en strijd tegen het meerderen-deel onzer Nederlandsche uyt-sprake.' In *beir, deiren, begeirte* eisen ze de tweeklank *ei*; de schrijfwijze *ee* achten ze daarin een 'misbruik'. Merkwaardigerwijze wordt bij de *y* = *î* niet gerept van diftongering, die de *Twe-spraack*, uit Brabantse mond, reeds kent[2)].

1) Zij verwerpen *gh* en *ck*, onderscheiden *i* en *j, u, va* en *wa*, maar bepleiten de gelijkvormigheidsregel in ha*d*, gebe*d*, noo*d*, ou*d*.
2) Kenden ze de *uu* al gediftongeerd? Men zou het opmaken uit hun mededeling: 'Men hoort de *u* in *y* klynken: *uyt, vuyle*, enz.' maar ook in *ue* = *eu* willen ze een tweeklank horen die 'in *u* begint.' Dat maakt mij voor het eerste geval wantrouwig, temeer omdat de schrijvers van dit boekje de suggestie van de letter zeer sterk ondergaan.

Voor de onderscheiding van *au* en *ou* worden als voorbeelden gegeven: een huys bauwen, dauwen (op 't veld), grauwen (in 't kijven), hauwen (met een bijl), schauwen (bezien), maar: bout (tot den boge), douwen (duwen), groud (mij grout), houden (vast-), schout.

In 't algemeen merken we dus bij deze keuze van norm een voorkeur voor Vlaams-Zuid-Hollands tegenover Noord-Hollands enerzijds en Brabants anderzijds. Men leert hieruit dat de menging van Zuid- en Noord-Nederlandse elementen in de toongevende kringen van de republiek niet alleen van invloed geweest is op de geschreven taal, maar ook op de beslissing omtrent het meer of minder 'beschaafde' van omgangstaal.

De Leidse 'mathematicus' CHRISTIAEN VAN HEULE verlegt in zijn *Nederduytsche Spraec-konst* (1626) - zoals wij weldra zullen zien - het zwaartepunt naar de eigenlike grammatica: de spelling behandelt hij beknopt in enkele bladzijden, en verwijst dan naar PONTUS HUYTERUS, JACOB VAN DER SCHURE en DAVID MOSTAERT. Van spellinghervorming verwacht hij niet veel: hij zou een radikale verbetering, in de geest van DE HEUITER toejuichen, maar houdt zich in hoofdzaak aan het oude, 'dewijle wy ooc het gemeynste gebruyc lijdelic / en daer-en-boven onveranderlic achten.' Het schrijven van *g* en *d* aan het einde van een woord, naar analogie van de verlengde vorm, acht hij een overbodige nieuwigheid. Met een beroep op het Grieks handhaaft hij deze 'veranderlicke Letteren', die hij zeer juist ook in sandhi opmerkt en aanwijst (*Nederduytsche Spraecconst* (1633), blz. 4-7).

VAN HEULE's opmerkingen over de klanken geven niet veel nieuws. De gediftongeerde *uu* wordt nadrukkelik als 'de Brabantsche uytsprake' gekenmerkt:

'De *Euy*, hoortmen in *Leuyheyt, steuyten, Fleuyten*, ook in de Brabantsche uyt-sprake van *Uyl, vuyl, luyden*, welke woorden men nae de Brabantsche uyt-sprake zoude aldus moeten spellen *Euyl, veuyl, leuyden*.'

'De *uy* hoortmen in *Huys, luyt, muys*, welke woorden men beter zoude mogen schrijven *Huus, luut, muus*, maer de veranderinge zoude swaerder schijnen / dan de grootheyt des gebrecx' (aldaar, blz. 10).

Niet geheel duidelik is mij: 'De *Ou* hoortmen in *Grou, vrouch, voug*, ooc in het *ou* der Francoysen / ooc in de Vlaemsche uytsprake van *Hout, zout, gout*.' Als hier een *oo* met *oe*-naklank bedoeld is,

is dan de Franse parallel hiermee te rijmen? In elk geval hoort VAN HEULE hier andere klanken dan in *zoet, bloet, goet*.

Deze Leidenaar stelt dus bewust zijn Hollandse uitspraak als normaal, tegenover de 'Brabantse' èn de 'Vlaamse'.

Aan het einde van deze reeks boekjes over 'uitspraak' - want zonder uitzondering gaan ze van de letter uit - willen wij er nog een vermelden van een aardig type onder de Amsterdamse schoolmeesters: de Engelsman RICHARD DAFFORNE. Zijn *Grammatica ofte Leez-leerlings Steunsel* verscheen in 1627 t'Amsterdam, by JAN EVERTSZ, KLOPPENBURGH.[1] Uit de titel en op het aardig getekende titelblad blijkt zijn ingenomenheid met SPIEGHEL's *Hartspiegel*; een ander lievelingsboek, dat hij meermalen aanhaalt, en waarvan hij de precieuse stijl nabootst, is RODENBURGH's *Poëtens Borstwering*. Let maar op de aanhef van het nawoord *Aende Lees-lievende*: 'Veele Lievers bespeurende weeten-schaps Nutbaerheyt in anderen / werden (door 't voor-beeld van dien) naer gelyke begaefdheit met graeghte ontsteeken: alzo datse onder Jonst-yvers jok hun teughelen laten. Maar wat gheldet! de glimmende Vonxkens hunder teeder ontfonkte gheneghenheden/ worden haest uyt-ghebluscht door de Hinderbalken die op dien wandel-wegh bevonden werden'.... Maar als deze Engelsman zijn gewone gang gaat, schrijft hij vlot Nederlands, dat slechts hier en daar, door een verkeerd geslacht (b.v. *dit* deur) of een anglicisme (*bij herte* kennen = van buiten kennen) de vreemdeling verraadt. Al wat hij over Nederlandse grammatika-studie en leesonderwijs bij elkaar kon brengen, heeft hij gelezen en verwerkt. Zijn boekje blijft een compilatie - gelijk hij zelf toegeeft, maar tegen het verwijt van letterdieverij verdedigt hij zich bij voorbaat: hij heeft bij elke aanhaling eerlik naam en bladzijde genoemd! Een eigen spellingsysteem heeft hij niet: alleen pleit hij voor de dubbele-klinker-spelling in open lettergrepen ten bate van 'uytheemschen' en van de 'eerstkruypende beginner.' Men ziet: DAFFORNE is een prakties schoolmeester. Daarom verzet hij zich, mèt VAN HEULE, tegen het te ver doorvoeren van de gelijkvormigheid in de spelling. Waarom niet ghebe*t* en ghebo*t*, als men ook grae*f* en schree*f* aanvaardt? En in elk geval: heyt - heden, stat - steden, lit - leden, waar van eigenlik verlengde vormen geen sprake is. Hij beroept zich op een ambtgenoot, ANTHONY SMYTERS, die in een *Toe-eyghen Brief* aen de Heeren Scholarchen van Amsterdam verzocht 'dat zulke spellinghe

1) Te voren was van zijn hand verschenen een '*Memoriael* in de Duytsche end' Enghelsche Talen' (Zie *Naschrift*, blz. 250).

gheen voort-gank hebben mochte: want het de leermeesters [zeyde hy] met veel moeyelykke spits-vindighe observatien end' onvaste viesevazeryen belastet.'

DAFFORNE heeft zijn Hollands zeer waarschijnlik te Amsterdam geleerd. Zonder kritiek vermeldt hij aan het begin van een woord *f* naast *v* (*f*ader en *v*ader); onder de voorbeelden noemt hij gra*ft*; naast de spirans *g* kent hij de zachte explosief: eg, egge, weg (brood), dag (dolk),[1] hij noemt alleen de ongediftongeerde î (*beziden, ontgliden*). Voor ons is het leerzaam, in dit schoolboekje een vreemdeling opmerkingen te horen maken over de taal die te Amsterdam in het begin van de zeventiende eeuw gesproken werd. Van een strenge eenheid is nog geen sprake. 'Lees-ghier' vraagt aan 'Berichter' - men ziet dat de dialoog-vorm voor zulke boekjes klassiek werd! - 'Maer dat de School-meesters hier tot Amsterdam (want zy veele in ghetal zyn) vergheselschapt zynde met de Om-legghende plaetsen (end' die spellens verbeeteringhe be-yverden / een tyd ter week / ofte ter maent bestemden / om een goeden Voet met malk-anderen te beramen / door toe-stemminghe van ons Heeren de Hooghe Overheyt/ ofte hare E.E. ghemachtighde de Heeren Scholarchen/ wat oordeelt u.l.[2] daer van / zoude dat den rechten middel niet zijn?' Het antwoord luidt, met de bekende woorden van de *Twespraack*: dat zou een hopeloos verward gekakel geven! (blz. 62). Waar andere grammatici, die allereerst een norm op het oog hebben, doen alsof ze zich op

1) Hij beroept zich (blz. 101) op het gezag van de *Twe-spraack*, maar hij is een te goed opmerker om alleen op gezag te geloven. Hij - zelf 'gheen Latijn hebbende' - weigert b.v. op gezag van de Latinisten aan te nemen dat een dubbel geschreven klinker een diftong is. Een 'een-klankigh Letter' kan immers geen diftong zijn! 'Luystert naa 't woordeken Schoooorsteen, ghelyk den Roeper dat lang uyttrekt' (blz. 81). Hij heeft opgemerkt dat de Amsterdammers Bemorie en Binnisten zeggen voor Memorie en Menisten; dat *r* 'zeer zwaerlik aen *f, l, m* of *n* verknocht wil zijn'; woorden als ster-ref 'schynen twee sillaben te maken'. Vermelding verdient nog dat hij schrijft 'R*oo*mer Visscher' en *schieuwen* (= schuwen), een *klieuweken* Gaaren (= kluwe).

   Van juiste opmerking getuigen ook de opmerkingen over woordaccent (DAFFORNE spreekt van 'lang' en 'kort') op blz. 37-43, en de bladzijden over interpunktie (136-240), waarin hij de 'Haarlemse liefhebbers' volgt, die op hun beurt zich aansluiten bij Joos LAMBRECHTS, de baanbreker. In dit bestek kunnen we daar niet over uitweiden. De ontwikkeling van de interpunktie verdient ongetwijfeld een opzettelik onderzoek.

2) Op de eerste bladzijde voluit gespeld *uwer-Liefden*; later ook *uwer-L.* en *uw' L.*

vaststaande feiten gronden, wijst DAFFORNE op onzekerheid. De oo en óó (scherp- en zachthelder) schijnen reeds niet meer bij alle Amsterdammers duidelik gescheiden te zijn. DAFFORNE zegt: het 'valt den Leerling (doch inzonderheyt den Vreemdeling) zwaer om te onderscheyden: te meer / dewyle hun zulcx inde Schoolen niet onderscheydelick voor-ghedraghen wert! of nu de Oorzaek onkond / of versloffinghe des onderwyzers zy / zulx is een yeder Leeraer by hem zelfs best kondigh' (blz. 52). Hy vermeldt *ay* naast *ey* (*klay* naast *geyt*), maar niet met de bedoeling om 'nau te ziften' (blz. 74). Mag men DAFFORNE geloven, dan werd de uy in zijn tyd te Amsterdam als tweeklank gehoord: 'CHRISTIAEN VAN HEULE wyst aan / datmen *Huus/ Muus / Luuden* ook met *uu* behoorden te spreeken end' schryven: maer dat zoude d'eyghen Taal der Gheldersche te zeer ghevolght zyn' (blz. 55). Op één punt uit hij zich met grote stelligheid: by de keuze tussen de schryfwyzen *ae* en *aa* beslist de 'uitspraak' ten gunste van de laatste:[1] 'Dat ae by de Alghemeyne Lichaem des gantschen Inwoonders[2] des Lands niet ghebruykelik is / leert ons de Daghelyxsche onder-vindinghe / zo wy gheen Mydas Ooren draghen. Hoort doch onze Joffrouwen spraak aan, die ymmers minst gapende gheacht werden! end' ghy zult door den bank (zomen zeyt) bespuuren een verre Manlyker gheluyd dan *ae* draghen konnen, zo moet-wil ons niet willens doet dolen.' 'Aan-merkt zonder voor-oordeel op de ghewoonlikke uytspraak van / daar / maar / waar / zwaar / klaar: end' ghy zult door-gaans het zelfde gheluyd horen / dat d'enkel Vocael *A* draeght / ofte heeft / wanneer het voor inden A/ B/ C/ staat: alleenlik is het *langher* van mate in 't gheluyd / maar niet veranderlik': (blz. 59-61).

Wie de wording van de Noord-Nederlandse - aanvankelik Hollandse - taaleenheid, in het spreken van toongevende kringen, bestudeert, en wil nagaan in hoeverre daarbij Zuid-Nederlandse invloeden te bespeuren zijn, zal goed doen, ook te letten op de taal die in de Zuidelike Nederlanden na de definitieve scheiding gesproken

1) Hij kiest dus, zegt hij, de partij van PONTUS DE HEUITER, JOOS LAMBRECHTS en de Twe-spraack, tegen DAVID MOSTAERT, PIETER DE BERT en de 'Haerlemsche Lief-hebbers' (blz. 58). Maar in zijn spellingpraktijk laat hij het oude gebruik niet los. Voor eenparigheid van spelling toont deze schrijver een opzettelike geringschatting: telkens wisselt hij tweeërlei schrijfwijze (*ck, kk, k-gh, g-ij, y*, enz.) af.

2) Hier is de bewonderaar van CHRISTIAEN VAN HEULE (zie blz. 7) even de kluts kwijt geraakt.

werd. Nuttige gegevens zal hij ongetwijfeld vinden in een merkwaardig geschriftje van de Antwerpse spellinghervormer GUILIELMUS BOLOGNINO: *Ni uwe noodeliiche ortographie tot het schrijven en 't drucken van onse Nederduytse Tale*: sonder vvelcke het eyghen gheluydt der vvórden oft sillaben der selve, nít en kan uytghedruckt vvorden, noch de verscheydentheydt der vvórden in 't geluydt ende beteekenisse. (Antwerpen 1657). Wij laten dit boekje, dat reeds op de eerste bladzijden een opmerkelik juist spellingbegrip toont, hier buiten bespreking, en wijzen er alleen op, dat de schrijver als norm voor het Nederduits aanneemt 'de Antwerpse tale, omdat dí de beste is onder de Neder-duytse talen.' Hij heeft dat gehoord van de taalgeleerde geestelike 'PETRUS PALUDANUS (gebortig van Mechelen),' die het te Leuven van de preekstoel verkondigde: de Antwerpse stond in rang gelijk met 'de Attica' in de 'Griekse tale.'[1] Dat hij niet doelt op oude Antwerpse boeken, maar op de levende taal, blijkt uit zijn verwondering dat men de tweeklank ié (in *piérdt* = paard, *stiért* = staart) nooit nauwkeurig geschreven heeft, wat hij ten zeerste aanbeveelt.[2]

Hier blijkt opnieuw, dat de zeventiende-eeuwse orthographieën, evengoed als de zestiende-eeuwse, behalve voor de geschiedenis van de spelling, voor de klankleer en de vaststelling van normen bij het mondeling taalgebruik van belang zijn. Nu wij de lijn die bij PONTUS DE HEUITER begint, zover gevolgd hebben, keren wij terug, om te zien hoe de beschouwing van de vormleer, door de *Twe-spraack* in zwang gebracht, zich verder ontwikkelde.

***

'Rijck is de tale die van verstandighe woorden heeft overvloedighe verandering.' Op dit axioma, door COORNHERT scherp geformuleerd, is onze renaissance spraakkunst gebouwd. Het fundament, in de *Twespraack* gelegd, mogen wij, na KOOIMAN's studie, bekend veronderstellen. Onze taak is nu, de verdere opbouw na te gaan.

Een drietal mannen sloeg, elk op eigen gelegenheid, de hand aan het werk: de rechtsgeleerde ANTHONIS DE HUBERT, de mathematicus CHRISTIAEN VAN HEULE en de theoloog SAMUEL AMPZING. Kort op elkaar volgden, in

1624 DE HUBERT's *Noodige Waarschouwinge* vóór zijn *Psalmen Davids*;
1626 VAN HEULE's *Nederduytsche Spraec-konst* (omgewerkt in 1633);
1628 AMPZING's *Taelbericht* (afzonderlik uitgegeven in 1649).

1) Cap. I, blz. 8.
2) Cap. IX, blz. 27, vgl. blz. 38.

Met het schrijven van een ‘taalkundige’ voorrede volgde DE HUBERT het illustere voorbeeld van MARNIX. Maar als taalkenner acht hij zich boven MARNIX verheven, al zegt hij vergoelikend dat zijn grote voorganger zich blijkbaar opzettelik ‘gevougd heeft naar de wijse van spreken die onder den gemeenen man in swang gaat’, om voor velen bevattelik te zijn. Het woordje *du*, dat ‘om de hardigheyd des gevolgs (b.v. du stoo*tst*) t'eenemaal uytgeroeid’ was, kon niet hersteld worden. Grammaties was het ook overbodig - zegt DE HUBERT - en hier komt het al dadelik aan 't licht uit welk hout hij gesneden is! - want bij *gij* kunnen we enkel- en meervoudig getal immers ‘uyt het gevolg’ leren kennen: gij *looft* en gij *lovet*; gebiedend: *geef* ofte *geeft* (enkelv.), *gevet* (meerv.). Waarom zouden we dan *du* ‘wederom oprapen’? (*Voorrede*, blz. 3-5).

Op de *Voorrede* volgt de *Noodige Waarschouwinge aan alle liefhebbers der Nederduijtze tale*. De schrijver zegt met trots: ‘in 't besonder hebbe ik acht genomen op de t'samenvouginge der Woorden, ende Naamen,[1)] onderscheyd der Geslachten, buijginge der Gevallen, ende spellinge van ijder woord ende zilbe: ende dien volgende mij gehouden aan de natuijrelicke wijse van spreken, sonder de Woorden ofte de Naamen te verdraijen, ofte de Geslachten te misbruyken tegens den aard ende eijgenschap der tale.’ Dit laatste klinkt heel modern, maar de schrijver bedoelt alleen dat hij de onnatuurlike zinsbouw van de rederijkerstaal verwerpt, die ‘onder deckzel van rym’ ‘het Nederduytz Walzelick ende valzelich verdraijt.’ Immers, tegen een strenge buigings-leer die tegen het levende gebruik ingaat, heeft hij niet het minste bezwaar. Hij acht die hoogst gewenst, nu zoveel geleerde mensen met ‘geoeffende herzenen’ dwalen ‘in de t'samenvougingen der Woorden ende Naamen, buijginge der Gevallen, ende onderscheijdinge der Geslachten, *daar in nochtans dat niet alleenlick de glanz ende luijster, maar ook de duijdelicke bescheijdenheijd der talen bestaat*. In de gekursiveerde woorden liggen de twee motieven van de spraakkunst-bouwers: 1° streven naar schoonheid, 2° streven naar duidelikheid. “Het is den lande nutt” is “zierlicker” dan: “het is het land nutt.” En veel duideliker is “Bij vrund *dien* God geleijde” dan “Bij vrund *die* God geleijde”, “want dese laaste maniere van spreken, die nochtans onwetende meest gebruijkt word, beteekent in onse tale, dat de vrund God geleijde, dat is, dat God van den vrund soude geleijd worden, 't welck immers ongerijmd is.” Velen zijn “in dese

1) Woord = verbum = werkwoord; Naam = nomen = subst. en adjekt.

sake so blind als mollen, gelijk ik gaern bekenne, ook wel eer geweest te sijn."

Deze beide motieven, die ons nog heden overbekend in de oren klinken, moeten hier in de tijdsomgeving beschouwd worden. De renaissance-estetica zocht het schone bij voorkeur - en soms uitsluitend - in het ongemene. Weelde van ornament, rijkdom van vormen werd een noodzakelikheid geacht. In de taal greep de kunstenaar met graagte naar zeldzame en oude woorden, naar wisselvormen uit andere dialekten. Niemand zal ontkennen dat dit inderdaad tot verrijking leidde: MARNIX, HOOFT, VONDEL hebben krachtens hun kunstenaarschap op deze wijze hun taal geschapen. De gevaarlike eenzijdigheid begint, wanneer mensen als DE HUBERT, op grond van redenering er een "leer" van gaan maken, het eenvoudige voor het "sierlike" verwerpen, en het "sierlike" tot regel van iéders schrijven verheffen.

Zo is het ook met het tweede motief. De renaissance-geleerden die dageliks Latijn lazen en zelf schreven, die de vaak ingewikkelde maar toch harmoniese Latijnse zinsbouw bewonderden en tot model namen, die zich bij vertaling en in eigen schrijven de syntaktiese omzettingen - in het Latijn door veelheid van buiging mogelik - tot een tweede natuur gemaakt hadden, voelden de onderscheiding van nominatief en accusatief-*vorm* als een noodzakelikheid in elke "gekultiveerde" taal. Was die onderscheiding in de moedertaal niet meer aanwezig, dan was herstel, met behulp van de Latijnse voorbeelden, een onmisbare aanwinst. Tot zover hadden de Latinisten, van hun standpunt, gelijk. Inderdaad zouden ze zich in hun wijze van uitdrukking belemmerd gevoeld hebben, indien ze niet over dit stijlmiddel konden beschikken. Zonder veel moeite zouden in renaissance-stijl - b.v. in het proza van COORNHERT of HOOFT - zinnen aan te wijzen zijn, die niet te bouwen waren geweest, als de schrijver niet had kunnen beschikken over de onderscheiding van *die* en *dien*. De misleidende redenering van de grammaticus was: in elke "gekultiveerde" taal moet een streng buigingsysteem bindend voorgeschreven worden, *omdat* de onverbogen vormen tot "ontallick veele dubbelsinnigheden" leiden. Onwillekeurig dachten ze zich daarbij een Latijnse tekst, waarin alle accusatieven door nominatieven vervangen zouden zijn! Dat Nederlandse schrijvers b.v. sinds vier eeuwen het onverbogen relatief *die* gebruikt hadden zonder dubbelzinnigheid, daaraan dachten ze niet. Deze theorie hield nauw verband met het sterke zelfbesef van de renaissancist: zoals *ik* schrijf, behoort *men* te schrijven. Van de renaissance-tucht en de renaissance-smaak is ongetwijfeld vormende

kracht uitgegaan: de bloeitijd van het zeventiende-eeuwse proza kan het getuigen. Maar diezelfde eeuw toont ons hoe telkens opnieuw het levende woord, de volkseigen zinsbouw, de niet-gelatiniseerde vorm kristalliseren kunnen in een “stijl”, die nòch in sierlikheid, nòch in uitdrukkingsvermogen en helderheid te kort schiet. De klassicistiese theorie waarvan wij reeds in de bloeitijd de kiemen aanwezig zien, wordt pas verderfelik, wanneer de leer gaat verstenen, wanneer men een gelatiniseerde schrijfstijl als de enig-behoorlike gaat beschouwen.

Bij DE HUBERT zijn wij op die dwaalweg al verder gevorderd dan men in het eerste kwart van de zeventiende eeuw verwachten zou. De schrijvers van de *Twe-spraack* - zegt hij - “hebben sich (onder verbeteringe gesproken) hier in [d.w.z. in het nauwkeurig onderscheiden van de geslachten] misgrepen. 't Is te beklagen, dat geene andere geesten hun hier in de hand geboden hebben.” Zij weten dat er drie geslachten zijn: Man-stammig, Wijf-stammig en Generleij, en toch schrijven ze *des taals* voor *der tale*. In mijn Psalmboek heb ik mij beijverd om alle wijf-stammige aan te geven, soms door een komma-tje er achter, b.v. *siel'*, met een uitgewiste *e* - want bijna alle woorden op *e* zijn wijfstammig - soms door het voorafgaande *eene, mijne* enz., of “met uijtwiszinge der letter *e*” - (de “letter” is voor deze schrijver de eigenlike taal!) - *een', mijn*' enz. Bij hoge uitzondering heb ik mij veroorloofd, ter wille van het vers, twee letters uit te wissen, b.v.

Sij sijn den Heer', en' sijn' gesalfden tegen

maar daar heb ik een ‘dubbel teeken van uijtwiszinge’ gebruikt, want eigenlik is het ‘geen goed duijtz’, evenals ‘God sij lof’ (voor ‘Gode sij lof’) ‘geen heel goed duijtz’ is.

Het verwondert ons niet dat deze schrijver pleit voor een ver doorgevoerde analogie in de spelling, waarbij men ‘niet alleen de grondwoorden, maar ook de wijse van Buijginge der Naamen in Getal ende Gevall, ende de maniere van Vervouginge der Woorden in Getal ende wijse des tijds seer gevougelick kan vinden.’ Zo is de ‘ingetrocken’ vorm *loof't* dadelik als een meervoud te herkennen tegenover het enkelvoud *looft*; ik *beminn*, hij *sett*, hij *spellt*, het *gevall* enz. De Psalmen worden overstrooid met komma's, die de lezer waarschuwen dat de dichter letters ‘uitgewist’ en niet uit onkunde verwaarloosd heeft: all', veel', noch' (nochte), en' (ende), stemm', vrees', komst', word't, we'et (wetet), ontset't, wijk't, sing't, wend'den, he'en (henen), me'e (mede) enz.

Ziehier ten slotte de uitkomsten van zijn buigingsleer, waarvan de

zes Latijnse ‘gevallen’ van de *Twe-spraack*, met andere namen (1° '*t Genaamde*, 2° '*t Geeijgende*, 3° '*t Begaafde*, 4° '*t Beklaagde*, 5° '*t Geroupen*, 6° '*t Benomen*) behouden zijn:

Het enkel getal

1.	de man	1.	de vrouwe	1.	het wijf
2.	des mans	2.	der vrouwe	2.	des wijfs
3.	den { man den { manne	3.	de } vrouwe der } vrouwe	3.	het wijf *of* den wijve
4.	den { man den { manne	4.	de vrouwe	4.	het wijf *of* den wijve
5.	man	5.	vrouwe	5.	wijf
6.	van den { man van den { manne				
6.	van de } vrouwe van der } vrouwe	6.	van het wijf } van den wijve }		

'*t Meervoud*.

1.	de mans *of* mannen, vrouwen, wijven
2.	der mannen, vrouwen, wijven
3.	den mannen, de vrouwen, den wijven
4.	de mans *of* mannen, vrouwen, wijven
5.	mans *of* mannen, vrouwen, wijven
6.	van de mans } van de vrouwen, van de } wijven. van den mannnen } van de vrouwen, van den } wijven.

De vormen van *een* behoeven hiernaast geen afzonderlike vermelding: alleen geeft hij voor het mnl. en onz. *eenes* naast *eens*. Het bnw. *verscheijden* heeft een meerv. *verscheijde*, en een dubbele vrouwelike vorm: *eene verscheijde* of *verscheijdene sake, twee verscheijde* of *verscheijdene saken*.

Tot verdere uitwerking van zijn grammaties systeem komt DE HUBERT niet: het is hem in de haast, onder het afdrukken ‘afgedrongen’ door enige vrienden; anders zou hij nog heel wat biezonderheden en uitzonderingen hebben genoemd, ‘die den geest der liefhebberen souden konnen oeffenen.’ ‘Doch mijn beroup en laat niet toe, dat ik hier van eijgentlick mijn werk make.’ Hij schrijft dus ‘tot opweckinge van

andere geesten, die tot 't voltrecken van sulken werk beter tijd, gelegendheijd ende genegendheijd hebben.'

Die 'geesten' lieten niet lang op zich wachten. Twee jaar later verscheen VAN HEULE's *Nederduytsche Grammatica ofte Spraec-konst waer in de gemeyne deelen der Nederduytsche spraeke* (*nae de manier der Grieken ende Latijnen*) *beschreven zijn*, opgedragen aan den Godzaligen ende Geleerden Heere, Mr. ANTONIS DE HUBERT.

(*Wordt vervolgd*).

C.G.N. DE VOOYS.

Oorlogswinst der Nederlandse taal.

De naarstige mier uit LA FONTAINE's eerste fabel moge ons, trots haar verstand, haar voorzichtigheid en haar voorbeeldige voorzorg, inderdaad weinig sympatiek lijken om de onbarmhartige hoogmoed, waarmede zij de berooide krekel in de dagen van zijn nijpende honger hoont, om haar verzameldrift mag haar niemand bespotten, een atavistiese neiging, waarmede dit nijvere volkje sinds de dagen van de spreukendichter uit het Oude Testament, zich roem verworven heeft onder de mensen op aarde. Ga naar de mieren, gij luiaard, zie hare wegen en word wijs. Zij vergaart in de zomer haar spijs, in de dagen van de oogst haar voorraad om die te gebruiken in de dagen van schaarste, als er niet meer of heel moeielik te vinden is.

Laat het ook ons gezegd zijn in de oogsttijd te verzamelen, ten behoeve van ons zelf en opdat niet de nazaat ons van onachtzaamheid beschuldigen zal. Want wij zijn, als niemand na ons, in de gelegenheid; laten wij die ongebruikt voorbij gaan, dan zal de hand van het nageslacht zwaar op ons liggen. Wel zullen wij hun verwijten niet horen, maar zij zullen ons met een toekomstige fin-de-siècle-hooghartigheid verachten - het ergste van dit alles zal zijn, verdiend.

Wat er voor en na 1 Augustus 1914 gebeurd is, zal voor de historici onder onze kleinkinderen stof tot onderzoek worden; geen geslacht kan zijn eigen geschiedenis schrijven, het heeft zijn plicht ruimschoots gedaan als het al datgene wat de nazaat behoeven zal om de geschiedenis te schrijven, verzamelt, behoorlik dateert, opbergt en registreert.

Van de geschiedenis der Taal geldt betrekkelik slechts hetzelfde; er zijn talloze nieuwe dingen gemaakt sinds de Hel der Verschrikkingen over het Mensdom losgebroken is en de Mens heeft hun namen gegeven als Adam eens het Gedierte des Velds. Er zijn talloze nieuwe toestanden geboren, sinds het Zwaard, de Honger en de Pest hun rondgang begonnen over de aarde en de Mens heeft woorden gevonden om ze te benoemen.

Zo is er oorlogswinst gemaakt door de Taal; maar deze is niet een Koopman, tot boekhouden door de Wet verplicht; wel kan men van ons, die de nieuwe woorden zien geboren worden, eisen dat we hen als dokumenten door de geslachten die komen, in de Registers van de Burgerlike Stand inschrijven, goed gedateerd, liefst met de herkomst erbij.

Nog is de periode van was niet verstreken; de taal groeit; elke dag komen er nieuwe dingen, nieuwe toestanden, nieuwe maatregelen van bestuur, telkens worden er woorden door de nood, die smeden leert, gesmeed. Wij aanvaarden al die nieuwelingen met doorgaans lang niet schoonklinkende namen gedwee, zoals wij alles aanvaarden in berusting en onderwerping; het zintuig der verbazing is gedurende deze jaren afgestompt, verzet is uitgesloten; wij slikken, ook de nieuwe woorden met gelatenheid.

Hoe lang hun leven duren zal? Zullen zij plotseling gevormd, als Jona's Wonderboom ook op eens verdorren en verdwijnen?

Sommige misschien wel, andere niet. Maar ook al zullen zij de spreektaal van een volgend geslacht niet meer bereiken - na de zeven magere jaren heeft zich reeds in het Egypte der Pharaonen het ekonomies evenwicht hersteld en ook wij hopen - op òns geslacht hebben zij zulk een indruk gemaakt, dat men ze in beeldspraak ingelast vindt, waar een redenaar uit verlangen naar geur en kleur, ze kunstig in zijn anders wellicht dor betoog weet te vlechten.

Zulke stijlbloempjes dateren een redevoering zelfa binnen het ruime tijdsbestek van welhaast drie jaren, dat de Oorlogen woeden.

In de sierlike redevoering waarmee Prof. KNAPPERT, de welsprekende Voorzitter van de Maatschappij der Ned. Letterkunde Woensdag 13 Junie de vergadering opende, kon men horen: ‘Aan dat geloof dreigt het te gaan ontbreken en in deze nood van brandstof voor het vuur onzer toewijding aan het land vermag geen regeeringsmaatregel te voorzien.’

Dit had in 1916 niet gezegd kunnen zijn.

Onze taak nu is het die woorden wier geboorte wij beleefd hebben, voor het nageslacht op te tekenen niet alleen, maar liefst ook te dateren. Verzuimen wij die plicht, dan maken wij het voor hen die na ons komen, dubbel moeielik. Hun zal het niet ontgaan hoe de omstandigheden ook op de Taal invloed gehad hebben; zij zullen naspeuren; onnoemelik veel moeite zullen zij nodig hebben om over vijftig jaar dit alles te registreren - door nu nauwkeurig op te letten kunnen wij tijdgenoten, veel verspilling dàn van kostbare tijd en kracht voorkomen.

Wij zijn des te eerder gedwongen in deze onze plicht te doen,

omdat wij aan den geeste ondervinden, hoe het voorgeslacht zijn plicht tegenover ons verzaakt heeft.

Mobilisatie, inkwartiering en internering waren voor 1 Augustus 1914 begrippen uit het land der bestaanbare mogelikheden, voor velen echter zeer onwezenlik. Loopgraven, wie had ze ooit gezien? Mijnen of duikboten, wie had er lang over nagedacht? Eigenlik tot de militaire vaktaal behorend, zijn zij nu als algemeen goed in de algemene spreektaal overgegaan en worden daar ook buiten hun engere sfeer overdrachtelik gebruikt. ‘Klasse III zal van 2 tot 3 geinterneerd worden’ zegt een Gymnasii Rector, vroeger zou hij een ander woord gebruikt hebben.

Sommige doodgewone woorden hebben een zeer eigenaardige nevenklank gekregen. B.T.O. buitengewone tijdsomstandigheden, wendt iemand voor die er zich met een Jantje van Leiden af wil maken.

Oorlogswinst heeft een enigszins wrange bijsmaak, vooral voor de vossen onder ons, voor wie de druiven te zuur zijn. Neutraal en Neutraliteit zullen ook buiten de engere kring der Staatkunde hun weg vinden; wie zeer voorzichtig zich niet bloot geeft, zal, zeker ook in minder vleiende zin, met dat epithoten vereerd worden.

Onze mierenplicht is het al deze woorden nu vast te leggen; de bron zijn vooral advertenties in de grote dagbladen, die wemelen van aanbiedingen, die binnen zekere handels- en industrie-kringen zeer bekend misschien, door het grote publiek amper begrepen worden. Dit geldt dus een woordenschat wier kring uitbreidt, zij het dan alleen in de geschreven, niet noodzakelik ook in de gesproken taal.

Tot deze horen: Steun-comité, duurte-toeslag, broodkaart, oorlogslening, N.O.T.-kondities, oorlogsbrood, zilverbon, regeerings-meel, -brood, -eieren, -varkens, -huiden, -groenten, -melk, -kaas, -honing, -vis, -uien, -schapen en -bokken, altemaal dingen, wier bestaan voor Aug. 1914 een raadsel was, hoezeer de delen der samenatellingen ieder apart bestonden.

Verder uit de oorlogsverslagen: het uitheemse, maar druk gebruikte Zeppelin-raid, escadrille, gordijnvuur, roffelvuur, duikboot-jager, gasmasker, gasaanval, luchtgevecht, mijnengevaar, vlammenwerper, vliegeractie (heeft met een speelgoed-vlieger niets te maken) tank (geen petroleum-tank).

Uit het maatschappelik leven: Vluchtelingen- en interneringskamp, maximum- en minimum-prijzen, verdedigingsbelasting, konsent, konsenten-zwendel en andere samenstellingen, kolennood en kolen-vacantie, zomertijd (die reeds met 1 Mei begint en tot diep in de herfst duurt),

soldaat-kommies, fruit-centrale, export-centrale, banden-nood, distributie-wet, distributie-regeling, vis-kiosk.[1)]

Met deze oogst van direkte oorlogswinst zijn we er nog niet, er is ook een middellike, die veel hoger kan geschat worden.

Benzine-luitenant heeft een spotter uitgevonden om de heren te benoemen, die hun ‘wagen’ en hun ‘drank’ ter beschikking van de Regering stelden met hun eigen diensten als bestuurder; in ruil voor welke schatten hun een menskundig ambtenaar aan Oorlog een offisiers-uniform met chauffeurs-distinktieven toegekend heeft. Het was in de dagen dat iedereen zijn luchtig zomerpak voor de uniform wisselde en de auto-bezitters dachten het bekende: Wo alles liebt....

Kwatta-soldaatjes zal aan een zeker soort moed blijven herinneren; het is na Pinksteren 1915 in een brede kring van belangstellenden niet zonder glimlach van voldoening gehoord, na een zeer interessante lievigheid waarbij een hoofdoffisier en een hoogleraar in Utrecht de dramatis personae zijn geweest.

Zulke woorden leven soms op een der vele eilanden van de grote mensen-maatschappij voort, blijven lang daarbinnen in beperkt gebruik, komen plotseling, toevallig soms, door de pers in een breder kring en worden algemeen goed, zonder dat iemand intussen weet, waar en wanneer zij uitgevonden zijn. Men behoorde ieder nieuw gehoord woord zo uit de volksmond opgevangen, in een boekje op te tekenen; maar - wie zal dat kunnen doen? De studeerkamer-geleerde zeker niet, eerder de onderwijzer op de volkschool of onder de gestudeerden, de huisdokter liefst in een grote gemeente, mits hij natuurlijk pleizier heeft in zulke waarnemingen en zich de moeite neemt, op te schrijven wat hij hoort. Doet men dit niet, dan vergeet men te veel.

Naast winst staat bij de koopman verlies; theoreties zou ook in de taal naast oorlogswinst oorlogsverlies kunnen verwacht worden, maar in de praktijk kan men ook het verlies winst noemen. Ik bedoel de invloed die de taal zal blijken te hebben ondergaan in die streken van ons land, waar tijdelik een zeer groot aantal militairen van elders hun tenten opgeslagen hebben. Dit tijdelik is intussen vrij lang geworden; waren al die Amsterdamse krijgshelden bij elkaar gebleven

1) Dat door de goede zorgen van de Burgemeester Mr. J.P. Fockema Andreae te Utrecht veranderd is in ‘vischkraam’, gelijk in de stukken van het Stadhuis uitgaande, alle vreemde woorden gemeden worden; raad en voorlichting gebruikt men daar sinds midden 1916 voor prae-advies. Een goed voorbeeld ter navolging!

op de Brabantse heide, dan was er minder kans op geven en nemen geweest, maar nu de heren verspreid over vele dorpen langs een lange grenslijn liggen en in hun kwartier met de dochteren des lands vooral nauwere betrekkingen aangeknoopt hebben, bestaat de kans dat het zuivere Brabants niet langer onvermengd, maar met Amsterdamse a's en o's en zonder n's op het einde der woorden zal klinken. Omgekeerd zullen de jongens uit de Ommelanden het onvervalste Amsterdams mee naar huis brengen en de noordelike provincies besmetten.

Zullen de Engelsen in Groningen in de daar gesproken taal sporen achterlaten van hun verblijf?

Hoe zullen de geheimen van de Burgerlike Stand uit de mond van het jongste geslacht rauw verklapt worden? De Belgiese ballingen hebben in Zeeland in ieder geval een betere kans, om de betrekkingen tussen de bewoners aan weerszijde van de grens reeds voor Aug. 1914. Eindelik de massa Oost-Europeërs, vooral Joden uit Antwerpen gevlucht, die intussen van het zoete Vlaams niet veel overgenomen, laat staan meegebracht hebben. Zullen zij in Scheveningen invloed krijgen op de taal niet zo zeer als wel op de syntaxis? Eigenaardig toch is hun zinsbouw en hun zangerig spreken.

Men kan hieromtrent geen voorspellingen doen, maar de aandacht vestigen van wie er belang in stelt. Eerst later kan men dan registreren en optekenen; naar de oorzaak behoeft men dan ten minste niet te zoeken.

Eens zal aan de wereld-razernij toch wel een einde komen. Wat er dan gebeuren zal - veel wordt er hieromtrent geprofeteerd (gold het strafrecht van het Oude Testament; dan vielen er heel wat dood-vonnissen of beter, onthield men zich van voorspelling) een ieder staat het vrij te geloven wat hij wil.

Maar één ding staat vast: komen er nieuwe verhoudingen onder de Mensen, dan komen er tevens nieuwe woorden om ze aan te duiden.

Nog een voorspelling is niet te gewaagd: Zoals een twintig jaar geleden een soort letterkunde ontstaan is met de ingenieur als hoofdpersoon of de strijd tusschen werkvolk en fabriekseigenaar als middenpunt, zo zal na deze dagen de offisier de held worden van veel ontspannings litteratuur; in kunst van nog minder gehalte zullen allerhande mobilisatie-moppen aangekleed en opgesmukt verwerkt worden; nu doen er reeds vele de ronde, dan zal onze taal bestormd worden door een hele falanx kazerne-termen; niet gerekend de massa soldaten-termen die afgeloste landweermannen of met groot verlof

naar hun haardsteden terugkerende huisvaders binnen de kring van hun gezin importeren, wanneer zij met hun jongste spruit op de knie de andere kinderen om de kachel gezeten vol trots doen wat de *miles gloriosus* past.

Zo komt de taal alle dienstweigeraars ten spijt, onder militaire invloeden.

Ook dan nauwkeurig gelet op alle rekruten, liefst met vermelding der lichting.

Vooreerst hebben wij de lichting 1914/15: *Zilverbon* geboren Aug. 1914 met zijn jaarklasse; 1915/16 *oorlogsbrood* geboren Aug. 1915 met zijn jaarklasse; 1916/17 *distributie-.... broodkaart, kolenvakantie* (Febr. 1917) met de overige van dat jaar.

Van hoeveel belang het is op die nieuwelingen nauwkeurig te letten, leert ons de geschiedenis. In 1860 heeft Mr. H.J. Koenen in de Leidse Maatschappij der Nederlandse Letterkunde een prijsvraag voorgesteld, die inderdaad ook uitgeschreven is en waaromtrent men in de Handelingen 1862 p. 75 heel merkwaardige dingen lezen kan.

De vraag luidde: Welke woorden en spreekwijzen zijn sedert het laatste vierde deel der vorige eeuw hier te lande in zwang gekomen?

Welke dezer nieuw ingevoerde uitdrukkingen zijn als een wezenlijke aanwinst der taal aan te merken? Van welke daarentegen is het raadzaam zich voortaan te onthouden?

Op zichzelf past van deze prijsvraag wat van zoveel andere gezegd kan worden, dat één schoolmeester meer kan vragen dan tien verstandige mensen kunnen beantwoorden; het onderwerp is veel te uitgebreid; ook al neemt men in aanmerking, dat er voor 1860 niet zoveel gedrukt werd, dat de kranten beknopter waren, dat het overzicht gemakkeliker te krijgen was, toch is een periode van 80 jaar en dan een als die van 1775 tot 1860 te groot, om voor een prijsvraag te kunnen dienen. Er is maar één antwoord ingekomen dat intussen de Heren niet kon voldoen, vooral niet omdat h.i. de eerste der drie vragen bleek niet begrepen te zijn. De commissie van behandeling (prof. M. DE VRIES, prof. BRILL, dr. L.A. TE WINKEL, dr. N. BEETS en prof. MULLER) heeft de schuld niet in de tekst gezocht, maar bij de oplosser.

Uit het praeadvies, door een lid van het Bestuur uitgebracht en het oordeel der kommissie samenvattend, blijkt dan dat de schrijver de opvatting der vraag beperkt en het onderwerp geisoleerd heeft door het af te scheiden van een meer algemene beschouwing; hij

heeft dientengevolge de rechte weg niet ingeslagen ter beantwoording der vraag en zijn prijsverhandeling is iets anders geworden dan de Maatschappij verlangde.

Wat had de schrijver dan gedaan? Hij had een alfabetiese lijst opgesteld van ongewone, min of meer nieuwe of altans vroeger niet in dezelfde zin gebruikte woorden en enige spreekwijzen uit de werken van bij voorkeur de voornaamste auteurs, zo dichters als prozaschrijvers der laatste 90 jaar, louter boekentaal dus.

'Het antwoord geeft niet de verzameling der woorden en spreekwijzen, die werkelijk in zwang gekomen zijn, - deze kon hij op den weg dien hij insloeg, niet wel in genoegzame getale ontmoeten! - Maar een lijst van oratorische en poëtische uitdrukkingen, hetzij dan sieraden of ontsierselen, in één woord niet meer dan een verzameling van neologismen.

Wat de schrijver noodig had, waar het eigenlijk op aankwam, dat was in de werken bij voorkeur van "Letterkundigen van professie en dat wel van de voornaamsten en keurigsten" niet zoo zeer te vinden. Zoo werden geheele klassen van woorden als uitgesloten. Wat het volk zelf heeft geschapen in den drang der behoefte, wat het leven der natie in allerlei richting deed ontspruiten op den akker der taal, dat alles blijft onopgemerkt. Het is inderdaad bevreemdend in een opgave der woorden, in de laatste 80 jaar in gebruik genomen, niets te vinden van stoombooten, van stoomketels noch stoomslepers, van spoorwegen noch spoorwagens, niets van gaslicht noch gasbuizen, gaspijpen noch gasmeters, niets van seinen noch telegrammen en lichtbeelden, niets op staatkundig gebied van eerste of tweede Kamer, noch van grondwet of kiesstelsel of begrooting, niets wat het geldelijk beheer betreft of de rechtsbedeeling, van grootboek of bankwezen, noch van dading of vennootschappen, om niet te spreken van onderzetting of gedaagdesse en zooveel meer.

Niets eindelijk van zoovele uitdrukkingen die de ontwikkeling op het gebied deed geboren worden; de woorden wetenschap en gebied en ontwikkeling in die zin; de roeping, de rigting noch het standpunt, waarvan hij zich op de hoogte had moeten stellen, noch het veelzijdig onderzoek, waarin hij zich had moeten verdiepen, om de uitkomsten in zijn geschriften neder te leggen en daarmee de idee van zijn onderwerp te verwezenlijken, zoodat zich de geschiedenis der taal daarin afspiegelde en zijn werk niets te wenschen liet en bij de natie weerklank vond'.

Dit alles heeft de schrijver onopgemerkt gelaten.

Men ziet uit dit misschien wat te lange citaat wat de Kommissie

verlangd had: een lijst woorden die aan de nieuw ontstane behoefte hun geboorte te danken hadden.

De dagen tussen 1850 en 1860 zijn in de ekonomiese ontwikkeling ook van ons land van grote beroering geweest, er zullen toen (de eerste gasfabrieken zijn juist in die jaren door de Engelsen gebouwd zoals in de jaren tussen 40 en 50 de spoorwegen aangelegd zijn) massaas nieuwe woorden gevormd of overgenomen, nieuwe beelden uitgedacht zijn.

Wij kunnen dat niet meer nagaan; had de Heer KOENEN in plaats van tot de laatste 80 jaar met n.b. de gehele Franse tijd zich beperkt tot de laatste 25 jaar en dan duidelik omschreven wat ‘in zwang komen’ bedoelt of rondweg ook de gesproken taal in de prijsvraag vermeld - dan had de kans bestaan, dat wij wat meer geweten hadden van een werkelik belangwekkend vraagstuk als de groei onzer taal of de invloed der uitvindingen op prakties en wetenschappelik gebied op de gesproken taal.

Nu kan men te hooi en te gras daaromtrent wat te weten komen, dikwijls juist als men het niet verwacht en waar men het in de allerlaatste plaats opzettelik zoeken zou.

Wie weet hoe oud het woord ‘katoen-crisis’ is? Juist 50 jaar! Men leze het Tijdschrift voor Staathuishoudkunde en Statistiek door Mr. W.A.E. SLOET TOT OLDHUIS van 1866; daar staat op pag. 261 deze zin: ‘Men kan even goed van een ijzer- als van een geld-crisis spreken en door zeker instinct heeft men zich ook reeds van het woord katoen-crisis bediend’. Doorgaans worden voor het eerst gebruikte woorden niet aldus ingeleid, dat men ze direkt herkennen kan, zoals hier. Later zich te herinneren waar men ze het eerst gezien of gehoord heeft, gaat uiterst bezwaarlik.

Zelf weet ik door zeer biezondere omstandigheden uit eigen ervaring dat in de zomer van 1893 de naam Lemon's Squash in ons land tot ‘kwast’ verbasterd is; ‘fiets’ is iets maar niet veel jonger; ‘kiekje’ weer wat jonger, maar vóór 1900 geboren. Van hoeveel woorden zou ik of een ander hetzelfde met stellige zekerheid durven beweren?

Zorgt de tijdgenoot er niet voor, het nageslacht kan de schade niet inhalen. Een opwekking in de vorm ook van een prijsvraag in 1911 door de Faculteit te Leiden gedaan heeft geen weerklank gevonden! Toen verlangden de Heren een geschiedenis der veranderingen in de Ned. woordenschat sinds het midden der 19e eeuw. Zou men niet voor het zoeken alleen van het materiaal, reeds meer dan één jaar behoeven?

Laat ons daarom in deze rijke tijd, ons aan het voorgeslacht spie-

gelend, materiaal vergaren. We kunnen dat zonder andere inspanning doen dan door nauwkeurig op te letten. Wij hebben de vruchten zo voor het grijpen, mits wij de handen uitstrekken en plukken. Een geoefend oor, een scherpe blik en een ernstige, gehoorzame wil; laten wij nu de gelegenheid ons ontgaan, dan zal later - zeg over 10 jaar - niemand zo zeker als wij kunnen zeggen: ziedaar een nieuweling van de lichting 1917.

Wij horen het, wij proeven het, wij gevoelen het en tasten niet mis. Zelfs het verschil in nuance behoeft ons niet te ontgaan. Het boven aangehaalde fragment bijv. uit prof. KNAPPERTS redevoering zou, dat voelen wij, niet in Junie 1916 kunnen gezegd zijn. Het belangstellende nageslacht zal ons onze laksheid niet verwijten, wanneer wij de goede gelegenheid ons niet laten ontglippen.

Laat ons dan onze plicht doen met de naarstigheid der mier van koning Salomo zonder de hoogmoed van haar naneef bij LA FONTAINE.

Misschien geeft de Redaktie telkens één bladzijde voor de optekening der nieuwelingen.

Utrecht.

E. SLIJPER.

Nieuwelingen in oudere taal.

In aansluiting bij de bovenstaande opwekking van Dr. SLIJPER willen wij er op wijzen, dat men bij zijn lektuur soms aardige plaatsen kan aantekenen, waaruit de geboortedatum of de geboorteperiode van sommige woorden blijkt. Opzettelik onderzoek is op dit punt vrijwel onvruchtbaar. Des te meer is het van belang, toevallige vondsten op te tekenen. Ziehier een paar voorbeelden: de samenstelling *volkslied* is, ter vervanging van *straatlied* het eerst gebruikt door Betje Wolff (KALFF: *Gesch. der. N.L.* VI, 601). Het woord *rangschikken* is voor KINKER nog nieuw en ‘raar’ (*Post van den Helicon*, ed. VAN VLOTEN, blz. 66). BECKERING VINCKERS zegt in 1881 (*Taal en Taalstudie*) dat het woord *mopperen* sinds kort in gebruik is, en wel weer verdwijnen zal. Voor een paar jaar schreef J. ESSER dat het ‘verwarrende en leelijke woord’ *betoging* voor ettelijke jaren binnen gekomen is uit de Vlaamsche gazetten, door den trechter vooral van het *Handelsblad*.

C.D.V.

Jan Zoet.

I.

JAN ZOET is geen vreemdeling in onze letterkunde.[1] Hij staat, onder de 17e-eeuwers, naast ANTONIDES, VOLLENHOVE, WESTERBAEN en SIX VAN CHANDELIER, in het twede gelid.[2] Hij was een man, die zich zelf een baan had gebroken, en aan wie een zuivere smaak en een gelukkige meesterschap over de taal niet valt te ontzeggen.[3] Gesteund door zijn aanleg, en bekwaamd door oefening, wist hij vele mede-liefhebbers der poëzie te overstralen, en won zich een schaar van bewonderaars, en zelfs van benijders. Bij hem treft ons, als bij zo veel van zijn tijdgenoten een veelomvattende, en aan allen gemene kennis. Tevens is JAN ZOET merkwaardig op de hoogte van zijn eigen tijd, inzonderheid wat de steeds zo kronkelige paden van de politieke verwikkelingen en de kerkelike controversies betreft. Ongetwijfeld heerst er in die dagen, vooral in de grotere centra, een opgewekt klub- en persleven,[4] waarvan de levendigheid en de omvang buiten

1) Over hem KALFF. Gesch. der Ned. Letterk. IV, blz. 460 vgg., HYLKEMA, Reformateurs, I en II, MEINSMA, Spinoza en zijn kring, ZOET's verspreide stukken, zijn, doch blijkbaar niet alle, verzameld in *d' Uitsteekenste Digtkunstige Werkken door Jan Zoet*. Amst. 1675 en 1714.

2) Zjjn Uitgever PHLIP VERBEEK wil zijn werken (‘de wijl hij geen de minsten is’) stellen naast die van VONDEL, HOOFT, HUYGENS, WESTERBAAN, VOS, SIX, DEKKER e.a. Evenwel kostte hem het verzamelen der afzonderlik uitgegeven stukken grote moeite.

3) ‘.... van meest alle die haar in de Poësys oeffenen en deselve eeren, met groot genoegen, smaak en vermaak geleezen en ingezien’ (Aan den Leezer).

4) Met wie JAN ZOET in en buiten Amsterdam verkeerde, op litterair terrein, weten we niet. WESTERBAEN kende hij persoonlik. Na 't lezen van diens ‘Okkenburg’ maakte hij er een vers op. Uit dit gedicht (*Digtk. Werk.* '87-'89) een van zijn beste verzen, geeft het onderstaande de aard van hun (tijdelike?) verhouding weer:

> Maar 't alderwaardigste, dat hier een Vriend ontmoet
> Is 't gul, en opregt hart, des *Hof-heers*, rijk van reeden,
> Zijn minnelijke tong, zjjn wijsheid, deugd en zeeden,
> Zijn welgesneden pen, dis ziel en zinnen voed.
> Eens had ik d' eer dat ik de proef daar van genoot.
> Toen *Rammezein*, om nog zijn Druk een wijl liet vaaren.
> En 't Ridderlikke Hooft, gekroond met grijze haaren,
> Een staaltjen, uit de kas, van 't groot verstant ontsloot.

Blijkbaar doelt ook het volgende op deze (of een latere) ontmoeting:

> Nog meerder agt ik mij verbonden, door uw gonst,
> Geleerde *Westerbaan*, te mild aan mij geschonken,
> Toen wij, in 't Lust-priëel, uit Paters Vaatjen dronken,
> Bij 't leesen van den Brief, gepropt, met boert en konst.

de grenzen van onze waarneming blijven. Vandaar dat ook deze ZOET, evenals de figuren van JAN VOS en SIX, hoewel midden in de Amsterdamse wereld staande, evenwel met een nevel van onbestemdheid blijkt omhuld te staan. Hun tijd-en-strijd-dichten vermogen daarin zeer dikwels niet meer dan een twijfelachtige klaarheid te brengen. Daarbij komt nog, dat deze verzen naast hem nog nieuwe gestalten en nieuwe gebeurtenissen, met even flauwe omtrekken en vage aanduidingen, voor 't viezier brengen. Op deze wijze wordt de fabel der Hydra weer levend; elke bijdrage, die een moeielikheid helpt overwinnen, baart er twee nieuwe. De moeielikheden stijgen nog, wanneer de onderzoeker voor feiten komt te staan, die, zonder enig aanknopingspunt met tijd en tijdgeest, persoon of richting, altans voorlopig los in de lucht hangen, en in het gewaarborgde materiaal alsnog niet zijn te verwerken. Schetsen als deze, dragen daarom een precair karakter, en laten bij de bewerker een onbevredigd gevoel achter.

In het leven van mannen van voortreffelike eigenschappen, maar overigens bestemd, om ondanks hun ijver en werkkracht onopgemerkt te blijven, kan het soms één toevallige omstandigheid zijn, die het licht der opmerkzaamheid op hen samentrekt, welk moment dan als gloriepunt zijn glans tot aan het nageslacht uitstraalt. Zulk een tijdpunt was voor JAN ZOET de dag van de 14de September 1656. Op die dag wordt in Den Haag de prinselike verjaardag gevierd. In de feestzaal hebben zich rondom Zijne Hoogheid en de Vorstelike princessen, de Edelen van het Huis en enige genodigden, waaronder theologen van naam, geschaard. In hun midden staat JAN ZOET, de neringdoende Amsterdammer, een erkend dichter en een warm aanhanger van het Oranjehuis. Hij houdt een toespraak in verzen.

Dit huldedicht staat niet alleen. Maar 't is van hem het eerste, dat gewijd is aan de jonge Oranje-prins (de latere stadhouder

Willem III) zelf. Het is een verdienstelik stuk werk, en het viel dermate in de smaak, dat weldra andere opdrachten volgden. Hij had de gelukkige gedachte gehad, de ietwat lange adem van het gedicht te breken, door perspektief in zijn groepering te brengen. Meesterlik was zijn vinding, om tegenover het jaarfeest van '56 het geboortejaar '50 te stellen, als een centraal punt, waaromheen zich, bevallig verbonden, de historiese, en tevens stilisties afgewerkte perioden, scharen. Van uit dit veelbetekenend moment in de geschiedenis der Nassau's voert zijn blik hem terug naar het roemvol geslacht van de afgestorven Oranje-helden; hij tempert, eenmaal gekomen aan de voorlaatste der illustre rij, met een tere kiesheid in gevoelvolle woorden de rouw over het afsterven van de Vader met de vreugdewekkende herleving van het Stamhuis in de Zoon; en, wat een hoogst gelukkig en voor de toehoorders, verrassend denkbeeld is geweest, - hij laat aan de wieg van de pasgeboren spruit een afdalend Engelenkoor de viering van - dit, door hèm bezongen, - 6e levensjaar als een betekenisvolle gebeurtenis voorspellen, welke feestelike herdenking alsdan zal moeten staven, wat aan de jonggeborene en in hem aan de Mensheid is beloofd. Aan het slot van zijn gedicht neemt hij dit visionnaire element over, en vat het, als een ook door de Nederlandse natie verhoopte toekomst, in korte profetiese strofen samen. En zo klinkt dan ook hier, over 't hoofd van 't knaapje als de in het uitzicht gestelde Vredevorst, dit woord:

> Dat d'aarde bloemen draag, daar hij zijn voeten zet
> Dat, onder zijn gezach, de kooren-akkers, met
> Eene overladen oogst van rogge en tarwe pronken,
> Dat Melkaart vetten room word van de koe geschonken;
> Dat d'allerschraalste hei tot eene lusthof word.[1)]

terwijl, opdat de eenmaal aangebroken gelukstaat moge bestendigd blijven, aan de eerste wens vooral het verlangen dient te worden gepaard, dat

> Oranje wederom
> Opluike, als een roos, met lentedauw bedroopen,
> Dat Hymen hem, met vreugd, vol minne, na 't verloopen
> Van achtien zomers, met den bloem van 't Kristenrijk
> Ter Bruiloft leiden mag; en kroonen 't Huwelijk,
> Met jonge Princen, en uitmuntende Princessen,
> In Gods besluit gesteld, tot Voogden en Voogdessen
> Van Vorstendommen, rijk van steeden, volk en schat.

1) Geboorte-Feest van zjjne Doorlugtige Hoogheid WILLEM HENDRIK, geboren Prince van Oranje. *Digtk. Werk.* 95-106.

Hierbij dient vooral opgemerkt, dat deze toekomst-melodie in een volmaakt harmoniese betrekking stond met het door hem gefingeerde wonder, dat zich afspeelde bij de apotheose van de jonggeboren Prins. Om de ranke wieg staan, opgeroepen door 's dichters verbeelding, de Vorstelike Magen en de Hollandse Steden. De algemene aandacht trekt zich samen op het te verheerliken kind. In de zaal hangt een adem van stille vrede en Goddelike heiligheid. De stemming is die van het Paradijs. Het brein is opgetogen; de tongen zijn door Gods Geest gedrenkt. Het Eden is herboren. Aan de gewijde beek, wier bron opborrelt aan de voet van de boom des Levens, geurt de Oranjelinde, wier balsemvloed de heilige olie uitdruppelt op het hoofd van de Hooggeborene, en hem tot Prins, Koning en Priester wijdt, zelfs tot ‘Kristi erfgenaam.’ Deze vervulling roept oude beloften wakker: Davids harp komt in verrukking; Salomo, groot en machtig, herinnert zich zijn visioen.

> Hier schijnt den leeuw een lam. De wolf gaat met verdrag
> In 't midden van den hoop der schaapen, stilkens weiden.
> . . . . . .
> 't Geweld ligt daar geboeid. De Vorsten, met èt zweet
> Der onderdanen, zig in 't minste niet verrijken.
> De deugd is daar alleen de Kroon der Koninglijken.
> Gods wet den rijkstaf, die al 't volk eerbiedig kust.
>
> Wie voert mijn geest dus hoog? Ik zie de wereld niet;
> Maar Jezus in zijn troon, en duizend Eng'len zweeven,
> Die hem ten dienste staan, en op zijn wenken beeven.
> O God! wat heerlikheid toond gij aan mijn gezigt?
> Dit is 't Jerusalem, bescheenen van het ligt,
> Uit uw genaade alleen gebooren en gereezen.
> Wie daar een Burger wordt, die zal regt zaalig weezen.

Lang nog zouden dit vrome wensen blijven. Ook de Prinselike telg moest groeien tegen de verdrukking in. Niet minder meedogenloos knaagden aan de Vorst- en Priester-idealen van de op Apostoliese eeuwen anticiperende dichter de verscherpte maatregelen van een onbarmhartige Staten-polietiek, om elke invloed van de zich opwerkende Hof-partij te weren. Maar de hoop begaf hem niet. De 4^{e} November 1659 komt de Prins binnen Leiden, om zich in de Akademiestad te bekwamen; JAN ZOET dicht zijn Hoogheid een ‘Prinselijk Zinnebeeld’ toe, dat hem de 1^{e} Januari van 't volgende jaar door de maker zelf wordt overgereikt.

Niet in fijn goud gesneeden,
Maar op papier gedrukt.[1)]

De Prins was wel ouder geworden, maar de vooruitzichten op een aanstaande ommekeer in de partijverhoudingen waren er niet beter op. ZOET vond het dus alsnog gepast, zich in zijn woorden te bepalen tot wensen, al kon zijn ijver zich niet spenen van voorstellingen als deze:

Zoo word het Staatspaard weêr Oranje toe gewijd,
En Willem Henderik den Graaffelikken deegen,
Dan zal het Vaderland van blijdschap juichen: en
Ik mij, op 't allerhoogst verheugen.

Toch komt er tempo in zijn vurig verlangen. Trouwens, ook de tijdgeest rept zich met sneller schreden.[2)] In 1672 is de krisis nabij. Half Augustus komt de Prins, reeds een machtig man, door zijn tegenwoordigheid de moed van Amstels burgerij versterken. Alsdan brengt ZOET zijn ‘Begroetingswoord’ aan de Kapitein-Generaal en Admiraal van Holland, Zeeland en West-Friesland. Ook zijn voetstuk reikt hoger; en tans is door zijn vreugdegalmen duidelik merkbaar, de voldoening te herkennen over de eindelik neergezette eigengerechtigheid van de al te lang gehandhaafde Loevesteiners. Men hore zijn toast:

1) Prinsselijk Zinnebeeld, toegeëigend aan zijn Hoogheid Wilhem Henrik, enz., en: Op 't overgeeven van 't Prinssel. zinnebeeld (blz. 121-123). Hierbij ook: Het Triomfeerende Leiden, eveneens v. Nov. 1659.

2) In 1668 verschijnt nog eens: 't Jaar-Feest der Geboorte van Zijne Doorl. Hoogheid. De Prins werd toen 18 jaar, en bij een bezoek aan Zeeland, door de Zeeuwse Staten tot Eerste Edele verklaard. Ook dit wordt herinnerd, zo mede 's Prinsen feestelike intocht in Amsterdam. Allen, mannen en kinderen, lachten en huilden:

Want toen uw Hoogheid zig, gelijk een tweede Askaan,
In mijn Geboorte stad, met volle pragt vertoonde,
En, met uw waardigheid, de Ruiterbende kroonde,
En op het scheeprijk IJ, met d'Amsterdamze praal
In 't Koninglikke jagt, bij 't dondren van 't Metaal,
Als Zeevoogd werd gevolgt van meer dan honderd kielen,
Toen zag men 't over al, met zoo veel Menschen, krielen,
Dat Heere- en Keizersgraft t' eng waaren, om den drang,
En 't woelen op 'er rug, hoe ruim, en breed, en lang,
En wel gesteld zij zijn, te torsen, en te draagen.

Lang leev *Oranje*, d' eer en kroon van 't Vaderland,
Daar nijdige Eigenbaat en schaamrood voor moet buigen.
God zeegen hem met Deugd, en Vorstelik verstand,
Dat hij zijn Heldenmoed, door daaden mag betuigen;
Die dit, van harten, wenscht aan deez doorlughte Spruit,
Die drink daar op, met mij, dien Prinsen roemer uit.[1)]

Het naaste adres van deze 'ongure Eigenbaat', waaraan het overkropt gemoed deze liefelikheden richtte, mag als bekend worden verondersteld. Meester Jan was reeds gedechargeerd; zijn broer Cornelis bevond zich in voorarrest. De sinistre geschiedenis met zijn laag opzet en zijn welberekende machinatie was bezig af te lopen. Wellicht gaf het hoge bezoek en de stille hoop op een finale afrekening aanleiding tot een opgewekte avend, waar het niet langer nodig werd bevonden een wacht voor de lippen te plaatsen. Altans, bij een dergelijke gelegenheid zal het, in geboorte en in gehalte naar een ex-tempore zwemende versje, het daglicht hebben gezien:

Aan de verkofte Hollander.[2)]

't Is zestienhonderd Jaar en vijftig nu geleeden
Dat d' eerste Heer Sint Jan, het hoofd wierd afgesneeden:
En drie en vijftig zijn verloopen van dien dag,
Dat hier de tweede meê 't hoofd voor de voeten lag;
Koomt nu de derde eens op zulken wijs te sterven,
Zoo zal ons Vaderland, d' aâloude Vrijheid, Erven.

Toch dringt de geest van die tijd, aan de hand van deze man, nog een schrede verder te gaan. De geschiedenis heeft, hoewel de polietiek van De Witt verre van onfeilbaar te noemen, aan de eerlikheid van zijn leiding nimmer getwijfeld. De tijdgenoot echter dacht er anders over, en heeft zijn terugdringen van de Oranje's in zijn nadeel uitgelegd. Het Vorstenhuis had door zijn zorg voor onze hoogste

1) Gezondheids-Dronk, p. 127. Vergelijk ook zijn 'Vertrek' (n.l. van de Prins) aldaar, aanvangende met:

Doorlugte Hoogheid, God, die met zijn sterke handen,
U, van uw Wieg af, tot in dit uur heeft behoed,
Voor 't grimmende Ongediert, en hun vervloekte tanden,
U voort, met zijn genaade, en rijken zeegen voed;
Hij sterk u -

Vorstin AMALIA liep hoog met JAN ZOET. Een onvoltooid gedicht, 'd' Oranjezaal', kon zij echter, ondanks herhaald schrijven, niet van hem los krijgen, zolang het bleef, zoals hij het nagelaten heeft. Er steekt veel arbeid en studie in.

2) Blz. 263.

belangen een hartgrondig vertrouwen geoogst. De toewijding enerzijds was met aanhankelikheid beantwoord. Hij die de Oranjes kleineerde, werd geacht, geen oog te hebben voor de voorwaarden, waarop ons bestaansrecht verzekerd was. Te meer nog liep hij gevaar door het verwijderen van naast hem staande, en met 's volks vertrouwen begiftigde waardigheidsbeklеders, een zijde van die heerszucht te laten zien, welke de kontrole over zijn handelingen voor zich zelve eist. Het grootste deel van de ‘gemene hoop’ pleegt het allereerst met een materiële maat te meten; en zo bleef allengs het ‘Libertinisme’ in 't oog van velen niet langer een beginselkwestie ter uitvoering van een federalisties program, maar eenvoudig een laagstaande taktiek, om met uitsluiting van dwarskijkers elkander de polietieke en geldelike voordelen van de ‘heerschappij’ te verzekeren. ‘Beleid’ en ‘Staatszorg’ waren valse leuzen geworden, het ‘Algemeen Belang’ werd schromelik prijs gegeven. De heren Staatsgezinden waren, in één woord, schavuiten, die in De Witt de handigste en de doortastendste drijver van hun voorspoedige zwendel erkenden. Hij kuipte de oorlogen en de interventies, en stookte aan de bevriende hoven, de naijver der volken op tegen de Engelse en de Franse polietiek. Hij was er gestadig op uit, om de waterloop van zijn obscuur buitenlands beleid in een duurzame troebeling te houden, en ondertussen het opdiepen van de in 't verderf gebroeide parelen der winst voor de ogen der onnozele toeschouwers te verbergen. Waarlik, van zulk een man kon, wanneer zijn steunsels hem ontvielen, onder zulk een zware aanklacht, niets overblijven. We zullen wèl doen, met in de volgende verzen het requisitoir te herkennen van de goê gemeente onzer steden en dorpen, die in het op het Groene Zoodje voltrokken vonnis de eindelike vergelding toejuichte van een jarenlange gewetenloze uitbuiting van het Hoogste Gezag.

d' ljdele vlugt.
Vertoond in de schielikke Dood van Kornelis en Jan de Wit.[1)]

Het lust mij, op 't toonneel des Werelds, te vertoonen,
Al 't los en 't dom gewoel van 't menschelik geslagt:
De valsheid van het Goud der Scepters en der Kroonen,
Hoe elk, tot zijn verderf, naar hooge Staaten, tragt:
Wat gierige Eigenbaat, al onheils weet te brouwen,
En hoe schijnheiligheid, d' onnoozelheid vermoord:
Hoe loosheid en bedrog, heur zeetel weet te bouwen:
Hoe waare deugd en trouw, van ieder word vermoord:

1) Blz. 263.

Hoe d' Eendragt word vertreên, door Goddelooze vonden:
Hoe 't Oorlog word geteeld; hoe 't gruwelik geweld,
Op 't felst heur Moordrol speelt, gevolgd van duizend vonden:
De Vrijheid, en het Regt, word tot een roof gesteld:
Hoe dat dit word gedaan, zal d' Oudheid ons doen blijken,
Met duizend blijken, en tienduizend, en nog meer:
Moet Ninus voor een Vrouw, zijn trotse vlag niet strijken,
Verloor hij, door heur list, niet Leeven, Rijk, en eer?
Den grooten Darius, daar 't alles voor moest beeven,
Wierd van zijn Troon geschopt, door Alexanders magt.
Dien grooten Mascedoon, ten top van Staat verheeven.
Verloor zijn eer, en Staat, en leeven, in een nagt.
. . . . . .
Maar wat behoeven wij dus wijt te rug te springen,
Daar onze tijd, aan ons volkomen stof verschaft,
Om, op een held're toon, voor elks gehoor, te zingen;
Hoe Gods getergde wraak, altijd de schelmen straft?
Het jaar van Achtien, scheen volkoomen weêr herbooren:
De geest van Barneveld, verreezen in de Wit,
Men poogde Oranje in Wieg, en Baakermat te smooren.
Elk Burgêmeester, had een Graaffelik bezit.
De Steeden dorsten zig voor Republijken noemen.
Het Burgerregt was wech, men vond geen Eendragt meer.
Men kon van Vrijheid, nog heur waarde niet meer roemen;
Want Meester Jan was voogd, en Hollands Opperheer;
De Staaten, kinderen; en hij hun aller Vader.
Zijn tong, bragt anders niet den Godspraak, aan den dag.
Men agte zijn verstand een springbron, en een ader
Des levens; wijl hij 't al verligte dat hij zag.
Hij maakte, met zijn Broêr, en and're vloekverwanten,
Een heimelik verbond, van liever Frans dan Prins,
In eeuwigheid te zijn. De Grootste der Gezanten,[1)]
Slofte, op d' uitvoering, van dit hoog verraad, geenzins.
Louis vulde hunne beurs, met duizende Louijzen,
Het lieve Vaderland, wierd Vrankrijks eigendom.
Eer iemand daar van wist. Ik voel mijn haaren rijzen
Door schrik, en staa verbaasd, voor 't godloos schelmstuk, stom.
Maar God, die wonderbaar de dingen kan verkeeren,
Brogt, op zeer vreemd een wijs, de gruw'len in het ligt,
Om, door dit voorbeeld, elk heel naakt en klaar te leeren,
Hoe dat wij aan de deugd zijn, door zijn Wet, verpligt.
Schoon blinde regters, aan den Ruwaard 't leeven schonken,
En dat den Raadsheer zig vrij waande, buiten nood,

1) VAN BEUNINGEN.

Zij moesten aan een Wip, voor duizend oogen pronken,
Naar dat den alverniel, hen door hun harten schoot.
Het vlees wierd tot een roof, aan 't Hollands volk gegeeven.
Dus was 't elendig end der Witten. Spiegel dan
U in dit beeld, en poog stâag vroom te leeven;
Want niemand, waar hij loopt, de Dood ontvlugten kan.
Deugd, baard Rust.

Er zit in het doen en laten van onze kooplieden-regenten in de 17e eeuw heel wat onzuivers. Wij kennen VONDELS klachten in zijn 'Roskam'; doch als hij de heren de schuld aanwrijft van onze verregaande slapheid in een militair optreden tegen de Duinkerkers, is de vorm van zijn aantijging alsnog te vaag, om er de aard van de minderwaardige handelspraktijken uit te leren kennen. Doch wij komen heel wat verder, wanneer wij het reisboekje[1)] van de ambtenaar, later Raad en Opperkoopman van de W.I.C., WILLEM BOSMAN ter hand nemen. Hier komt de lage zwendelzucht van de bewindhebbers en ambtenaren der Maatschappij, helder aan 't licht. De Compagnie tapte zich zelf het bloed af. Zij achtte zich veilig met haar monopolie van de handel met de Guinese inboorlingen, en meende van uit haar factorijen de wufte en kooplustige bevolkingen der negerdorpen van huis- en bedrijfsgereedschap, kleding, wapenen, sieraden en geestrijke dranken te moeten voorzien. Doch zij liet tevens oogluikend toe, dat de leveranciers hier te lande, die met haar de kontrakten sloot, en de bestellingen moesten uitvoeren, talmden met hun opdrachten, om in 't geheim de opgeslagen goederen aan de reders der smokkelschepen over te doen. De ietwat lagere prijs van inkoop maakte het de onderhandse schacheraars mogelik de verkoopsprijs een derde lager te stellen dan de Compagnie. De Maatschappij kon niet konkurréren: zij had ambtenaren te bezoldigen, gebouwen te onderhouden, en zich met ceremonieel te omgeven. De hoofden der negerijen, die vanwege haar de smokkelhandel moesten weren, werden de handen gestopt. Zo ging het klandestien bedrijf door; het uitgestrekte gebied maakte een nauw toezicht onmogelik. Zo onderkropen de 'lorredraaiers' dier kapitalistiese reders hun wellicht eigen openlike handel. In dit licht wint het 'raep en scraep' spelen uit VONDELS hekelvers aan meerdere duidelikheid. Zekerlik betekent een uitdrukking 'en sprack ick klaerdre spraeck' zoveel, als dat hem namen bekend waren van Bewindhebbers, die het mes aan twee kanten lieten snijden. Ook onder de brave

1) WILLEM BOSMAN, Nauwkeurige Beschrijving van de Guinese Goud-, Tand- en Slavekust, enz. t' Amsterdam 1709[2].

voorvaderen schuilden O.W.-ers. 't Is deze onoprechtheid, die ook JAN ZOET deerlik hindert, en die hem de moed geeft, de flagellist in de ‘Roskam’ nog eens voor het voetlicht te roepen. Doch die oproep is tevens een hekeldicht zelf. De Staten zijn te laks, en laten de leidsels van 't bewind alleen over aan De Witt. En deze wil de gehele wereld paaien. Daarvoor wordt het Landsbelang opgeofferd. De vloot ligt werkeloos: terwijl de voordelen behaald in de Sont door de voorgeschreven onthouding van alle actie, verloren dreigen te gaan. De onkosten gaan door en lopen op; het scheepsvolk ontaardt zijn in werkeloosheid; de eer van onze weermacht is overgeleverd aan 't Zweedse initiatief. De Witt wil de Protector ontzien: Engeland had zijn ongenoegen laten merken over ons optreden in de Sont. Bovendien was de Brandenburgse Keurvorst de bondgenoot der Denen geworden, en een finale afstraffing van de Zweden, door de verenigde machten, zou de Grote Keurvorst te zeer kunnen bevoordelen. Deze Brandenburger was door zijn krachtig bewind een man van betekenis geworden, en na de val van de Stuarts een steunpunt voor de aspiraties van in de bij liggende Oranjepartij. De Witt was van alles op de hoogte. Hij liet zich dan ook vinden tot het *Haagse Concert*, dat ons eigen offensief en dat van de Keurvorst tot werkeloosheid doemde, en aan Engeland het recht gaf, om met een sterke krijgsmacht in de Sont een wakend oog op de gang van zaken te houden. De toestand van een nietsdoend en doelloos afwachten, die hieruit geboren werd, moest velen hinderen. Wie kennis neemt van de loop der zaken in het hoogste onpartijdig werk van BRANDT ‘Leven van De Ruyter’, voelt zich vermoeien door de slingeringen en door het negatieve karakter van de Staten-polietiek, die zich telkens afvraagt, of de kleinere naald, die de binnenlandse partijverhoudingen aanwijst, niet kan worden beïnvloed door het verschuiven van de wijzer, die de buitenlandse groeperingen regelt. Nijborgs verovering, die kort daarna volgt, blijft in onze annalen een roemrijk feit; doch de interventie zelf, steeds te hoog opgeschroefd, heeft door het wantrouwen van De Witt, haar doel gemist; de Noordse Mogendheden kwamen tot een vergelijk, zonder dat de bemiddeling van de door allerlei bij-argumenten geneutraliseerde Staten-polietiek verlangd werd. Een waakzame Oranjeklant kon dit doorzien, en als burger betreuren, dat de verhoogde belastingen in een dure en doelloze actie versmolten. Vandaar JAN ZOET's oproep. Zijn eigen slag op de grote trom zou wellicht niet met genoegzame aandacht worden opgemerkt. Daarom zou het woord ‘aan VONDEL’ de bescheiden lading van een veelbetekenende vlag kunnen voorzien. Ook zou een krachtige bondgenoot, en anti-Crom-

wellist, gerede hulp brengen. Diens ‘Roskam’ had ingeslagen, maar de manen van de (Hollandse) ‘Leeuw’ die nog nooit zo verward waren geweest als tans, mochten nog wel eens ‘gekamd’. En dit geschiedt inderdaad: veel korter dan VONDELS gedicht, is het vers van ZOET van zijn trant en in zijn geest.

Van Vondel,[1] roept hij,

leeft gij nog, en laat gij u niet hooren?
Of huilt gij, met den leeuw die zig, bij bei zijn ooren,
Laat schudden als een Lam, en agt zich schier beroofd
Van zijne zaligheid, indien hij niet geloofd
Aan 't Frans en Engels woord! Of zijn 't de Lombert-çeelen,
Die 't u beletten met uw heekeldigt te speelen,
En eens te kemmen, met uw Roskam, scharp en hard,
De Maanen van den Leeuw, die nimmer zoo verward
Geweest zijn, als ze zijn, nu, met gebonden handen,
Men d' Admiraalen zend, ten prooije der Vijanden,
Wanneer 't hen lusten zal, als nu, om eene Man,
Tot Londen, meerder doet, als 't heele Raadsgespan
Der Staaten in den Haag, dic Paçifique Heeren,
Die Stuurlui van het Land, die 't aan hun koude kleeren
Niet eenmaal raakt, of zig Matroos leid en verstinkt,
Terwijl 's Lands welvaart, geld, en volk te gronde zinkt;
Ook zonder slag of stoot, op ijd'le hoop van Vreede,
Bij zulk een volk beloofd, die zig aan eer en eede
Nooit bonden, dan om winst. *Van Vondel*, zijt gij dood?
In honderd jaaren zig geen beeter stof aan bood
Voor uw vergalde pen. Hoe breed zou zij gaan weijen,
Als zij ons in 't geheim van Staatsbestuur mogt leijen,
En openen 't hart, en toonen ons het *Wit*,
De magt van 't klein getal, dat op het kussen zit,
En onder schijn van vreeze en wantrouw tegens Spanje,
Den haat voed tegens 't Huis van Nassou en Oranje,
En Engeland ontziet, niet om het algemein,
Maar eigen voordeel, en uit schrik voor Loevestein.
Met wat verwondering zoud gij een boer doen leezen:
Dat eenige van Staat ter wereld niet meer vreezen,
Dan dat zij zouden zien den Deenschen Kroon hersteld,
Door Brandenburgsche Magt, met Hollands Vloot en geld;
Of dat de Engelsman wierd uit de Zond geslaagen.
Op dat den Koopman, vrij en trank, van Koppenhaagen,

1) Morgen-Wekker voor JOOST VAN DEN VONDEL, blz. 30-31.

En naar de Wijssel voer, en dat tot Amsterdam,
Den ouden trek, en prijs, weêr in de Waaren kwam.
. . . . . .
Koom vaardig, leen ons eens uw inkt, uw pen, en hand.
Het Volk vast mort en knort, om dat het niet kan uiten,
Hetgeen het ziet, en weet. En denk de Beurs, de Schuiten,
En Waagens bidden u, het Land, den Staat, de Stad
Van Amsterdam, daar gij wel hebt een woord in 't vat.
En die u vrijen zal van al dat u mogt deeren,
Zoowel als Engeland voor Loevestein de Heeren.
't Sa lustig tij aan 't werk, ik open u de poort
En scheiden daar mêe af, *Van Vondel*, maakt gij 't voort.

VONDEL was veraf, en dichtbij: Sedert 1658 zat hij in de Bank van Lening; in de vrije uren werkte de 71-jarige ijverig, om zijn litterair werk bij te houden. De ‘Harpzangen’ waren af: hij zou de hand zetten aan ‘David in Ballingschap’ en ‘David Herstelt’, ondertussen bewerkte hij SOFOKLES ‘Oedipus’ en kwam te voorschijn met zijn onvergelijkelike ‘Jephtha’. Verder leverde hij de gewone stroom van bruilofts- en zegedichten; bijschriften en epitalaphia. OBDAM's zegepraal had ook zijn aandacht getrokken;[1] straks zou hij jubelen over FUNEN[2] Krietiek eveneens, hoezeer meer in een vermanende dan in een bestraffende vorm, had hij uitgeoefend op slapheid en nalatigheid.[3] Doch zo zijn ‘Staetwecker’ JAN ZOET met de hoop op een nadere blootlegging van regeringsfeilen mocht hebben vervuld, diens ‘Morgenwecker’ vond bij VONDEL geen echo. Vond hij er een bezwaar in, eigen grieven te laten aansluiten aan de woorden van een erkend bedillaar van de Staten-polietiek? Bestond er een persoonlike vete,[4] of was de opwekking te rechtstreeks? Wij kunnen slechts gissen. Ook moge hier de opmerking hier plaats vinden, dat VONDEL zelf ook persoonlike simpatieën koesterde: Jan de Witt was sedert 1655 gehuwd met Wendela Bicker, en in 't vorige jaar, had de dichter, als de nog steeds trouwhartige vereerder, zich nog eens gezet om de ‘Graven’ en ‘Bickers’, met hun ganse parentage inkluis,

1) *Vrije Zeevaert naar Oosten* (Nov. 1658); *Triomf van Koppenhagen* (Febr. 1659).
2) *Triomf van Funen* (Nov. 1659); *De Noorsche Nachtegaal* (Nov. 1659).
3) *Staetwecker* (Dec. 1658). Ook in de Oranje-gedichten, na de Restauratie, onthoudt hij zich van elke toespeling op de diepwortelende veten en de politieke machinaties.
4) Op blz. 258 staat een gedicht, getieteld *De Beurs*, aan I.V.V. (ongedateerd), waarin door ‘de Beurs’ aan V. verweten wordt, dat deze haar ‘keizerstuk’ (haar ‘Heiligdom’), dat ‘op proef’ was gemaakt, zo sterk ‘verminkt’ heeft. Het eindigt stekelig.

in bijschriften op ‘Afbeeldingen’ te bezingen.[1] In elk geval vond ZOET's oproep geen weerklank.

Aan VONDEL is door zijn tegenstanders ongestadigheid verweten in geloofszaken; in 't polietieke heeft hij de bloei van 't Land steeds boven personen en partijen gesteld. JAN ZOET heeft aan zijn tijdgenoten een al zeer afwisselend gelaat, in zake religie, getoond. Wat men tijdens zijn leven gezegd of geschreven heeft over deze materie, is niet tot ons gekomen; maar kort na zijn dood (11 Jan. 1674) komen de tongen los. In zijn ‘Verzamelde werken’ heeft de uitgever 18 grafschriften opgenomen van 13 (!) geroepenen. Een boze geest bestiert hun hand. Allen zijn het er over eens, dat ZOET's pen ‘rusteloos’ was, terwijl het merkwaardige van de man was geweest, dat hij steeds de ‘rust’ had gezocht. Het gewaarmerkte woord liet heel wat geestesspel toe, niet alleen ten opzichte van ZOET's eigenaardige verwachtingen, maar ook ten aanzien van z'n woonhuis, waar als uithangbord van zijn herbergiersbedrijf ‘De Zoete Rust’ uithing. Daarbij trof de toeschouwer de scherpe tegenstelling tussen zijn devies ‘Niet zoeter dan de Rust’ en de wisselvalligheden in zijn leven. Wisselvallig was dit leven daarom niet alleen, doordat zijn ireniese natuur zich telkens liet verschalken door zijn prikkelbaar temperament, maar tevens, doordat hij in een, - zoals zijn tijdgenoten opmerken, - bonte orde van afwisselende denkbeelden optrad. Deze werden, zoals dat gemeenlik het geval is, door de omstanders meer humoristies dan zielkundig gecommenteerd. Toch ontbreekt het niet aan aanwijzingen, dat enkele van die toeschouwers de diepere tragiek van dit veelbewogen, en feitelik, mislukte leven, niet hebben voorbijgezien. Dat zijn echtelik leven niet altijd gelukkig is geweest;[2]

1) Ook ZOET vlecht een *Palmkroon voor de Heeren Andries en Cornelis Bicker* (blz. 82, 83) met de bijvoeging: ‘Aan de Breinlooze Vlegter van de vuile Lauwerier-Krans’, een verweer tegen een lasterschrift op de Bickers. Hij onttrekt zowel de jonge Stadhouder als de personen van de Bickers aan de smaad van de openbare meening. De voortvarenheid van de Prins wordt geweten aan de verderfelike invloed van ‘Achitofel’, vermoedelik de griffier Musch.

2) Zijn eerste vrouw is *Machteld Klaas*, aan wie hij, ter gelegenheid van een verjaarsgift uit haar hand een vers vereert (6 Mrt. 1651). In 1653 noemt hij *Nicolaas van Medemblik* d' oude, bij diens 81e verjaring nog ‘Waarde Vader’, (Digtk. Werk., blz. 225 en 226). In Oct. 1663 hertrouwt hij als weduwnaar met *Annetje Conings van Nahuys* (zie MEINSMA, blz. 115, noot). De bruigom is 49(?) de bruid 26 jaar. Maar welke vrouw is het, wie deze regels geldt? (zie O.J. KOOPMAN's grafschrift, blz. 390):

> En.... grijnend bij het vuur om 't morren zijner Vrouwe,
> Meer als in Slagtmaand plag de slagtijd t' onderhouwen,
> En om het Huisgezag te waagen eene kans.

In verband met de laatste versregel halen we de slotverzen aan van het bovenbedoelde dankdichtje aan Machteld, zijn eerste vrouw:

> Wat danks zal ik heur, voor die weldaad geeven?
> Wat anders? dan een tong vol honingraat,
> En zulk een hert, daar Kristi beeld in staat;
> Dat vaardig is tot dulden en tot duiken,
> Dit kan mijn Lief, tot heure dienst gebruiken.

Ook J. VAN VELZEN: Hij kost (de rust) in Kerk nog Land | Zelfs in zijn Huys niet vinden, blz. 389.

dat zijn welvaart een ruïneus einde vond;[1] zijn zaken, die als ze wereldkundig worden, al naar de vorm zich voordoet, waarin de bezoekingen haar offers treffen, zowel een glimlach te voorschijn kunnen roepen als dat ze deernis vermogen te wekken. Maar bij JAN ZOET kwam nog deze omstandigheid, dat zijn denkbeelden in een bepaalde tijd te sterk indruisten tegen de psychologie van zijn omgangssfeer, met het gevolg, dat zij de verkondiger van de afwijkende leer tot minstens een zonderling stempelen. JAN ZOET was namelik een Chiliast, en wel een van het eigenaardig Apostoliese tiepe, dat de wederkomst van Christus met al wat daarmee samenhangt, als aanstaande verwachtte. Waarschijnlik heeft hij dit geloof eerst voor zich zelf gehouden,[2] en later, bij sterker overtuiging, tegenover anderen

1) Bij VAN VELZEN:
Doch hij nu eindlijk afgesloofd | Van geld, en goed, en hoop beroofd, Heeft meê de geest gegeeven.
Tragieser is zjjn eigen bekentenis, aan 't slot van zijn *Jaar-feest der Geboorte*, enz. (1668)

Nog viermaal achttien jaaren,
Hoop ik, dat God hier nog toe doen zal, en uw haaren,
Van blond, in zilver wit, verand'ren voor uw dood:
Mij gunnen, dat ik nog mijn Rijmen, in de schoot
Van uw Doorlugste Bruid, met vreugd, mag needer leggen;
Dan ben ik wel bereid, en, zonder teegen zeggen,
Tot d'afscheid heel gezind: naar dien mijn avond naakt,
Mijn uurglas vast verloopt, de tijd mijn Grafsteê maakt;
De tegenspoed mij drukt met honderd duizend plaagen,
Die mijne zwakheid niet meer magtig is te draagen.

2) Een ‘Anklang’ reeds is merkbaar in het eerste Hulde-dicht (blz. 234). In 1668, (zie voorgaande noot), is hem, blijkbaar, de hoop begeven; hij haakt naar het einde.

uitgesproken,[1] met de stellige verzekerdheid, dat hij zelf, aangedaan met het kleed der onsterfelikheid, de Dood mee zou helpen overwinnen, en nog op aarde het eeuwige leven zou beërven.[2] Deze ‘overtuiging’ hebben zijn tijdgenoten niet vergeten. Als nu eenmaal JAN ZOET is verscheiden, en de wet der nature zijn hoop als een ijdele waan aan de dag heeft gesteld, worden hem zijn woorden, door spotters, als een zotternij, en door die het ernstiger inzien, als een lastering aangewreven[3]. Te meer was dit het geval, omdat hij het Duizendjarig Rijk, tegelijk met, en wellicht in samenwerking met een gelijkgezinde buitenman, schijnt te hebben gepropageerd,[4] en in zijn betrekkelike afzondering op sterke wijze front maakte tegen andere gezindten. In JAN ZOET's gedichten bemerken wij van deze werkzaamheid niets.[5] Met velen is hij in aanraking geweest, aan zijn ‘Parnassus aan 't IJ’[6] werkten mannen, die ook in de geschiedenis van 't godsdienstig leven een veelbetekenende naam voeren; doch in de onderlinge litteraire betrekking, hebben zij of hun uitgevers juist datgene uitgeschakeld, wat hen als geestelike machten aan het meest uitgebreide kultuurleven van die tijd verbindt. Een vrijwel enige uitzondering vormt BOREEL, een naam trouwens, die tegen enige andere opweegt.

1) Zeker in 1659, in welk jaar bij Burgemeesters mentie wordt gemaakt van JAN SOET, die mede ‘niet en rust, maer zijn dwalingen ende verleydingen van het geestelyck koninkrijk overal socht te verspreiden’. De officier kan echter ZOET's woning niet vinden (!) Zie MEINSMA, blz. 192. Geestverwanten waren, althans tijdelik, o.a. DANIEL VAN BREEN, HENDRIK JESSE en PETRUS SERARIUS (ald. blz. 212). Bij ZOET zelf wordt ook genoemd de ‘Puitaal’ (zie ook 't Grafschrift op Zoet door J. VAN DER DOES, Digtk. Werk. blz. 388), een veenboer, met name JACOB KLAAS van Aalsmeer (waarover later) die ‘alle schattingen en impositiën’ weigerde te betalen, wat telkens op een tijdelike arrestatie uitliep (HYLKEMA II, blz. 75).
2) I Cor. XV: 50-55.
3) Verg. ook de grafschriften van H. DE GRAAF (blz. 391) en van H. KROOK (blz. 389). Smalend zegt T. RIPPERTSZ (ald.):

> Hier leit in d' aarde te verrotten,
> Die met elke godsdienst scheen te spotten,
> Wijl hij beoogde Christi Rijk,
> Om dat hier op de aard te bouwen (blz. 391).

Verg. ook N. DE VREE en M. KOOMANS DE JONGE.
4) Zie de vorige noot, en ‘Het Groote Vischnet’, Digtk. Werk., blz. 154.
5) De verzamelaar kon, indien werkelik in poëzie dergelijke al te persoonlike geloofsovertuigingen hebben bestaan, deze opzettelik hebben veronachtzaamd.
6) Waarover nader. VERLOOVE, STEENDAM, BEELTHOUWER, COOMANS, medewerkers aan ‘de Parnassus’ komen ook in de kerkel. geschiedwerken voor.

Met hem vinden we in ZOET's werken enig kontakt. Zij die hem beschrijven, noemen hem een groot geleerde en talenkenner, maar tekenen hem op het gebied van de godsdienst niet minder een universalist. Het oorspronkelik Christendom, zoals de Heilige Schrift het hem verkondigde, vond hij in geen enkele kerkleer terug. Een gevolgtrekking lag voor de hand. Geen enkel gemeente representeerde de ware leer; elk individu, die als gemeentelid de band van een met 't Evangelie strijdig kerkgenootschap versterkte, was medeplichtig aan de zonde der kerken, en daarmee zedelik verplicht, die band te helpen verbreken, door uit de gemeente te treden en zich aan geen nieuwe te binden. Het nodige godsdienstig leven kan dan onderhouden en gesterkt worden in partikuliere bijeenkomsten. Daarin had geen confessie enig bindend gezag; daar zou de H. Schrift de enige geloofsregel zijn, en daar zou volkomen vrijheid en gelijkheid voor allen heersen. Aldus BOREEL.[1)] Maar hij stond niet alleen. Dezelfde, of althans zeer verwante denkbeelden vonden we in de kringen der Collegianten, en tevens bij vele leden der van elke sacerdotale band vervreemde Doopsgezinde broederschappen. En om tot JAN ZOET terug te keren, ook bij deze zien wij hetzelfde anti-confessionele karakter van zijn gezindheid uitgedrukt.[2)] Elke scheiding in gezindten, laat hij weten, weerspreekt en verstoort de Christelike eenheid. Met het vervallen van een belijdenis, meent hij, vervloeien de grenzen die de gemeenten houden gescheiden; wordt een geordende leraarsstand overbodig; verdwijnt het Sacrament met desnoods het ganse ritueel; en wordt de onderlinge stichting in de vrije bijeenkomsten genoegzaam gewaarborgd door de *tong*, die zich - naar de oud-Apostoliese trant - door de onmiddellike inwerking van de ‘extraordinaire gaven des H. Geestes’ liet leiden. Daardoor wordt een

1) Over hem VAN SLEE, De Rijnsburger Collegianten, en idem, Gesch. van het Socianisme in de Nederlanden. MEINSMA, Spinoza enz. en HYLKEMA, Reformateurs.
Jan Zoet wijdt hem een lofdicht (blz. 56, 57). Uit zijn karakteristiek o.a.:

> De liefde huppelt op u tong,
> En poogd de tweedragt, kort van sprong
> (Waar 't moog'lijk) uit 'er steê te drijven.

Ook roemt de dichter Boreel's geleerdheid.

2) Duideliker zegt Zoet aan 'tslot van zijn *Kranke Kranke-troost*:

> Wat mij belangt, ik wil mij aan geen kap verhangen.
> Nog Luther, nog Kalvijn, nog Menno, hoe geleerd,
> Hoe heilig met de mond, hoe zeedig in 'er gangen,
> Na volgen in de dood. Want 't is hier al verkeerd.

verdraagzaamheid gesticht, die eindelik eens op aarde het Hemelse Zion zou bouwen. Ook bij de Collegianten vinden we deze denkbeelden terug.[1)]

Doch wie het Licht prijzen, laken de schaduwen. Ook JAN ZOET heeft evenmin nagelaten onomwonden, het oude af te keuren. En deze misprijzingen zijn hem eveneens op de gedragslijst, die de overlevenden van hem meenden te moeten maken, als een debetpost aangerekend. De weg echter in zijn redenering tekende zich van zelf. Wie konsekwent is in zijn anti-formalisme, wordt van zelf geleid tot anti-kerkisme. En ZOET, die in theorie het oorspronkelik Christelik vredesideaal zou willen najagen, laat in de praktijk, ook van zijn 'tolerantie', de negatieve zijde zien. Aldus kon het gebeuren, dat hij als antwoord op een uitgeschreven prijsvraag liet hooren:

Het beste dat ik weet: Is 't Preeken eerst te laaten,
Dat, in de Kerken, nu word, door een geest, gedaan;
Daar door dat zij elkaâr vervloeken, last'ren, haaten,
Als Wolven; op den roof, vol moeds, ten oorlog gaan.
Het Doopen staaken. Niet een brokje broods meer breeken.
Nog Priesterlijk gezag ooit pleegen bij de Trouw.
Van Cristi Wet alleen, met reine lippen, spreeken,
Opdat de liefde eenmaal mag voortgaan in 'er bouw.
Het warziek Babel, daar de moordzugt op den zeetel,
Voor Oppervoogd gebied en duizend leugens smeed,
Staâg schuwen als de Pest. Hoovaardig nog vermeetel,
Zig toonen in zijn doen: maar vaardig, en gereed
Staâg weezen ons het kwaad, met raad en daad, te weeren
En arm van geest te zijn. Zig leedig maaken van
Het vuil, en stinkend nat, dat wij zoo graag begeeren,
Hoewel men daar een dorst nooit meê verdrijven kan.
Zijn ziel, en zaligheid, nooit aan een Paap betrouwen.
Maar zelf door d' enge poort staâg dringen. Overal
De misverstanden treên, Jeruzalem hier bouwen.
Dus koomt men in Gods rijk, en in een schapestal.[2)]

Men diene op te merken, dat bij deze onafhankelik-gezinden hun gevoel van vrijheid de enige band kan vormen, en de eerbiediging

1) VAN SLEE, De Rijnsburger Collegianten. Vooral echter HYLKEMA, Reformateurs I.
2) Antwoord op de Vraag:

Wat heilzaam middel, zouw het Kristendom best wekken,
En Vreedig wederom, in eene Schaapskooi trekken.
(*Digtk. Werk.*, blz. 272).

van elkanders overtuiging het enige punt van een gemeenschappelik program kan zijn. In andere opzichten kunnen in de wijze van Godsverering, en in de voorstellingen en de verwachtingen van het Godsrijk de meest uiteenlopende meningen bestaan. Wij zullen dan ook wel doen met te onderstellen, dat het Zelotisme van JAN ZOET, die het aanstaande Jeruzalem, in plaats en tijd, zo sterk mogelik naar zich toe heeft getrokken, niet identiek is met de meer onbestemde en rustiger verbeeldingen van een breder-voelende Adam Boreel.[1)] Wij moeten ons in hoofdzaak tot gissingen bepalen, te meer, daar beide personen ongetwijfeld verschillende fasen zullen hebben doorlopen, die door geen jaren of data nader te waarmerken zijn. Door een reeks van innerlike processen zijn allerlei combinaties en verhoudingen bij ‘vrijen’ als deze mogelik geworden. Doch Boreel, - we weten het van elders, en we herkennen in JAN ZOET's woorden dezelfde hulde, - was een man van een onmetelike passivieteit. Hij zou geen andere weg willen bewandelen naar de gulden dagen van het herstelde Christendom, dan door het bannen van alle tweedracht, door het laten rusten van alle verschillen, het onaangeroerd laten van het onbevattelike en ondoorgrondelike, en elkander alleen in liefde en met de werken der liefde te naderen. Waar op zulk een afdoende wijze de

1) Men bespeurt de scheiding reeds in 't bovengenoemde lofvers. Na de verzen:

De liefde huppeld op u tong,
En poogd de tweedragt kort van sprong,
(Waar 't moog'lijk) uit 'er steê te drijven.
. . . . . .
Zoo dat men ziet een groot getal
Van Distelvinken, zonder gal,
In 't vreedig rijk van duizend jaren
Daar niet als klaare waarheid woond.
Geregtigheid de hoofden kroond,
Gods volk die zig hier openbaaren:

(en men voelt de handige wending in de laatste regels(!), - keert hij zich plotseling tot Boreel met het zachte verwijt:

Hier sprak ik u, weleer van aan,
Maar gij bleef op u wijsheid staan.
Mijn leer, scheen dwaasheid in uw ooren;

en met de waarschuwing:

Doch voor den dag de nacht verdwijnt,
Als eenmaal 't ligt op 't heerlijkst schijnt,
Dan zal men Jakob's stem eens hooren,
Maar veel tot pijn, en herten weê
Verlaat dan 't kwaad, en kiez de Vreê.

muren die de kerkelike consessies begrenzen, worden omvergehaald, is elke nieuwe dogmatiese opbouw uit den boze. Zelfs stoot zich de zuivere zedelik-godsdienstige zin aan elke schriftuurlike bedenking. Doch niet aldus wenste JAN ZOET de eenmaal geopenbaarde beloften prijs te geven. De konkrete vorm, waarin aan de rechtvaardigen het rijk van Liefde en Vrede was toegezegd was hem te lief geworden om die te verzaken voor een substantielose lijdelikheid.[1)] Integendeel,

1) Daarom is ook het grafschrift van J.M. DE VRIJ (blz. 390) te generaliserend; wellicht heeft deze hem herkend uit een overgangstijd:

Hier rust *Jan Zoet*, die Vreê, en Zoete Rust beminden,
Die d' eendragt heeft geliefd, en 't oorlogsbeest gehaat,
Daarom wou hij hem aan geen Kerklijk regt verbinden;
Want die eenzijdig treed niet regt door zee en gaat.

Zie daarentegen M. KOOMANS DE JONGE: 'Nu trok hij Pleiters, dan de Predikers bij d' ooren'. N. DE VREE gaat zelfs zo ver te besluiten:
Hier rust hij die de rust beminden, maar geen dood; | Vraagd gij waarom: hij dorst met Deugd, en Godsdienst spotten |.....| Wie d' heil'ge Blaad'ren scheld, die treed langs 't spoor der zotten.

Buiten het spoor van deze Collegianten-belijdenis gaat de volgende boutade, die uit het terrein van zijn passivieteit geworpen, tot een aanvalswapen werd.

Het allerkwaadste kwaad, dat ik ooit weet te vinden,
Is 't schriklik liegen, dat men in de Kerkken doet,
Dat door den boozen geest al 't volk zoo weet te blinden,
Dat ieder dood en hel in zijnen boezem voedt.

Wat brengt den Preekstoel voort dan menschelikke droomen,
En wind en waaterdrift, door 't doolende onverstand?
Hier ziet men vlees en bloed weêrom ten oordeel koomen
En steekt de weereld door een eeuwig vuur in brand.

Maar 't allergoedste goed zal 't hoofd haast booven steeken
En drijven 't kwaadste kwaad met kragt den tempel uit:
De naakte waarheid niet dan van de liefde preekken,
Als d'Engel Michaël den Droes in d' afgrond sluit.

Dan zal het haare kleed de Priesterlikke benden,
Nog nut, nog voordeel doen; want elk zal hun bedrog
Zoo klaer zien als den dag. Hen, om hun leugen, schenden
En roepen: Dit geslagt is d' oorzaak van ons ogh.

(*Digtk. Werk.*, blz. 382. Toezang op een Antwoord, op de Vraag:

Wat is het kwaadste kwaad, en 't allergoedste goed,
Dat ooit bezitten kan, het menschelik gemoed?

met de Apostoliese zin en de Apostoliese prediking verplaatst hij naar het werkelike Amsterdam zijner dagen op de meest positieve wijze de Apostoliese verwachtingen. Geboren uit de strijd zijner dagen, en hem als een troost geboden voor geleden onrecht, sterken zij hem, wanneer hij, binnen afzienbare tijd, de Messias zal zien nederdalen, en hij zich, als de lang om Christi wil verdrukte, aangewezen om met Hem te heersen, de duizend jaren lang. In Openbaring XX heeft hij het verstaan. BOREEL, als zoveel anderen, heeft hij er over aangesproken. BOREEL, heeft het, naar zijn eigen woorden, als 'dwaasheid' menen te moeten vinden, en spotters hebben het hem verweten, dat hij de Schrift verdraaide, en dat hij, o heiligschennis, zich in zijn eigendunkelike waan 'priester van God' en 'koning met de Messias' heeft willen beschouwen.[1)]

Doch vast van vertrouwen toont hij zich tegenover de wereld. Christus komst is aanstaande. Hij kan met Paulus zeggen: 'zie wij zullen niet allen ontslapen, maar wij zullen allen veranderd worden!' Hij zal dus van zich kunnen getuigen, bij deze eerste bedeling de Dood te hebben overwonnen. Niet, dat wij elders in zijn gedichten verder symptomen van zijn ongeschokt Chiliasme kunnen opmerken. Doch overal vertoont zich een zelfde vastheid van overtuiging, en een zelfde onbevreesdheid voor het Laatste Oordeel. Wij noemen zijn, zo-gezegde, Boetedichten, waarin hij, rustig zijn eigen weg bewandelende, zich wendt tot de bevreesde schare, die plotseling, door het uitbreken van de fel optredende pestziekte, de Dood in zijn akeligste gedaante voor zich ziet grijnzen. In een algemene angst zoekt men de plaag te ontvluchten. Waarom? vraagt hij, die niets meer vreest. Zie, voert hij aan, de Dood is de onvermijdelike bezoldiging voor begane zonden. Denkt gij nu, door u van de eene stad naar de andere te spoeden, uw eigen boosheid, en de vergeldende straf te ontgaan? Geen vonnis toch is plaatselik; het volgt als een schaduwde Wandaad. Natuurlik zendt God ook zijn plagen aan hen, die hem in vroomheid dienen. Doch zijlieden kennen Gods voornemen en zijn verborgen bedoeling:

> Een wijze Zoon die loopt naar zijn Heer Vader toe,
> En vliegt hem om den hals, en kust de staande roê.

1) Wie de zorgen en de moeilikheden, waarin dergelijke vrijgeesten in een tijd, toen SPINOZA zijn *Tractatus Theologico-Politicus* en BEKKER zijn *Betooverde Wereld* schreef van kerkeraad en Burgemeesteren (v. Amst. inzonderheid) baarden, leze HYLKEMA, MIENSMA en VAN SLEE's Gesch. v.h. Socianisme.

Blijf dan nog daar gij zijt, en wilt tot God u keeren:
Want wie zijn gunst verwerft, die kan geen onheil deeren.[1)]

Dezelfde vraag, herhaalt hij elders in een andere vorm. ‘Hoe is 't mogelik,’ - tracht hij te onderzoeken, - ‘dat de kinderen Gods, wanneer de Bode des Doods zich haast, om ze te halen, zich zo bekommerd en angstig vertonen? Zie,’ - zo wendt hij zich tot zijn tijdgenoten, sprekend in parabelen[2)].

Zoo gij, om 't daagliks brood, in armoede, en elenden,
Hier altijd slooven moest, en lijden nog gebrek,
En dat een magtig Prins dit onheil zogt te wenden,
En zond aan u, zijn knaap, met dit bepaald bestek,
Van: dat gij daadelik, bij hem, ten Hoof moest koomen,
En leeren zorgeloos, gelijk een Bander-Heer,
Zoud gij niet vaardig zijn, en blij, en zonder schroomen;
Van d' armoede u ontslaan om zulk een staat van eer?
Ik denk voor zeeker: Ja. Of 't waar dat u gewissen
U overtuigen kon van zulk een kwaade daad,
Dat gij, daarom, tot straf, uw Hooft zou moeten missen,
Inplaats van goed onthaal t' ontfangen in den Raad.
In voegen, dat gij dan, om 't leeven te bewaaren,
Zoud vlugten, zoo gij kond, en wroeten om de kost.
Ja! zoeken liever brood, met beed'len, te vergaâren,
Dan dus, van 't lijden, door de Dood, te zijn verlost.

1) DE PEST, tot de wanhopende vluchtelingen (*Digtk. Werk*,, blz. 69):
In dit verband krijgt ook de parabel van de Verloren Zoon - zie de slotverzen van *Kranke Kranke-Troost* - waarde en zin.

Ik heb mijn Moeders goed, bij Hoeren en bij Snoeren,
In 't eêlste van mijn jeugd, ligtvaardig deur gebrogt,
Daar na, in arremoed, gezworven bij de Boeren,
En, aan de Varkenstrog, mijn onderhoud gezogt;
Maar och! ik kon mijn Maag in 't allerminst verzaaden;
Des vond ik nergens heul, dan in mijn Vaders huis,
Ik vloog hem om den hals, en bad hem om genaaden,
Zijn gunst heeft mij ontlast van 't al te lastig kruis:
Het vette, en beste Kalf, dat ergens was te vinden,
Wierd voort voor mij geslagt, en elk ter feest genood.
Nu ben ik waarlijk vrij, en laat mij niet meer binden.
Of mij, mijn broeder haat, nu leef ik, door de dood.

MEINSMA vat dit credo al te letterlik op, en besluit dat ZOET een ‘Venusjanker’ is geweest. Verg. echter ook wat voorafgaat: ‘Het is hier al verkeerd’ (Zie blz. 246, noot).

2) De Kranke Kranke-Troost. Bouwvallig gebouwd op de Spreuk: *Mor fidelium est vitae peremsis initium* (Digtk. Werk., blz. 69).

‘Welnu,’ besluit hij, wanneer het zo met u gesteld is, ‘dat gij liever thuis in kommer, uw kostje raapt, dan op 't feest ten Hove te trekken, dan heeft dit waarlik wel zijn reden. Gods gebod wordt versmaad, en 't geen hij wraakt, wordt juist volvoerd. Daarom zijn uw werken onrein. God wordt veracht, en de haat jegens de mensen sluipt in uw hart. In uw geldelike verplichtingen schiet ge te kort, anderen berooft ge, en voor aanmaningen blijft ge doof. En nog durft ge, als 't Oude Volk, u roemen als de van God verkoren schare. De grote logen, in deze bewering vervat, ligt nu duidelik voor uw ogen bloot. Uw boos geweten weerspreekt het zelfs. Het vreest, om voor God te verschijnen, wel er van bewust, dat uw loon ten Hemelsen hove, het gedraaide koord zou zijn of van de zweep, of de strop. Zo rot is uw Israël!’

J.K.

Kroniek en kritiek.

Taalopgaven voor twaalfjarigen.

Als afschrikwekkend voorbeeld vermelden we hier de schriftelike opgaven die bij het toelatingsexamen voor het stedelik gymnasium te Utrecht - anno 1917! - aan de kandidaten werden voorgelegd.

I. Eerst de welbekende gedachteloos bedreven sport van de ‘omzetting’ van lijdende en bedrijvende vorm.

1°. ‘Men had den Prins hoffelijk ontvangen, hem een geschenk van ƒ 30.000 aangeboden en er was besloten goed en bloed te wagen voor Zijne Hoogheid.’ De goed gedresseerde leerling maakt daar dadelik van: De Prins werd..., er werd hem... en men had besloten...

Dat beide zinnen treurig fabriekswerk zijn zal ieder voelen, maar wat nood! Het is immers *taal*-oefening. Dan gaat de omzetting even vlot als het veranderen van + in - bij een algebraïese formule, en waarom zou dat in taal niet even goed mogelik zijn als in de algebra!

2°. Nadat hij beleefd was uitgelaten en naar huis gegaan, sloot men de voordeur en wapende de bedienden. Dit kon een ‘heuse’ zin zijn. Maar bij omzetting wordt hij op een onmogelike wijze uit zijn verband gerukt, omdat dan èn in de hoofdzin èn in de bijzin samentrekking onmogelik is: Nadat men hem *had* uitgelaten en hij naar huis *was* gegaan, werd... en werden...

Nu zal men zeggen: is het dan zo erg, voor een enkele keer onmogelik gestileerde zinnen te laten opschrijven: het is maar geestesgymnastiek. Wij antwoorden: het gevolg is dat de opleidingscholen tot deze voltrekt niet onschuldige sport gedwongen worden, en er uur aan uur mee bezig zijn. Zo kweekt men schrijvers die later om zich sierliker en ongemener uit te drukken, in plaats van ‘Het gezelschap reed in een auto weg’ neerschrijven: ‘Er werd in een auto weggereden.’

Soortgelijke ‘oefeningen’ keuren wij niet af als te moeielik, maar als taalbedervend.

II. Tien adjektieven, om daarvan het ‘tegengestelde’ te noemen: een *wraakzuchtig* man, een *tengere* gestalte, een *afschrikwekkend* voorbeeld, een *weerspannig* leerling, een *weerloos* volk, een *ziekelik* gestel, een *onbeduidend* man, een *beperkt* inkomen, een *schadelijke* invloed, een *schandelijke* dood.

Is hierbij rekening gehouden met wat binnen de kindersfeer en de kindergedachte valt? Om woorden als *vergevensgezind, fors, navolgenswaard, meegaande* e.d. te vinden is vrijwat belezenheid nodig.

III. Een achttal werkwoordvormen te maken, waaronder: gij *zaagt*, gij *zuchttet, gemoogd*. Het herkennen en begrijpen van vormen als *zuchttet* - waar heeft het kind die buiten zijn taalboekjes gezien? - is heel wat anders dan het vroegtijdig leren vormen. Het laatste is o.i. af te keuren.

IV. Dertien De Vries en Te Winkeliana, met de bekende duizeligmakende lettertjes: zijn ‘dorst lesschschen,’ ‘eene fletschssche kleur, droooge sloooten.’ Het begint met: een norssch man, iemand norssch aanzien. Wij maken ons sterk dat van de tien volwassenen (doctoren en professoren inkluis) er acht zullen zijn die in het laatste geval *s* invullen.

V. Wijs den *hoofdzin* aan in:

1°. Wat heb ik u toch gedaan, dat ge zoo boos op me zijt?

2°. Wat ge mij gedaan hebt, zal ik u eens vertellen.

3°. Waar ik ook ging, overal zijt ge mij gevolgd.

4°. Dit vond ik erg hinderlijk en daarom ben ik boos op u geworden.

De eerste zin, met zijn lastige kontaminatie, is een heerlik kluifje voor de hoofdakte-examens, maar een kind dat dadelik de hoofdgedachte herkent in het tweede gedeelte (Waarom ben je zo boos?) zal dit begrijpelikerwijs de hoofdzin noemen, temeer

omdat de tweede zin wel wat op de eerste lijkt. De vierde zin, met zijn twee hoofdzinnen, is een valstrik: er is immers gevraagd naar ‘de’ hoofdzin.

VI. Schrijf in den vereischten vorm:

1°. *Die* (M.E.) men iets belooftd, *die* moet men *het* geven.

2°. D - geen -, *welke* - *tot* het geschenk hebben bijgedragen, zullen worden uitgenoodigd, *om* de aanbieding *daarvan* bij te wonen.

3°. *Daar* het mij *niet mogelijk* was, op tijd *daar* te zijn, waar 't feest werd gevierd, laat (v.t.t.) ik mij vertegenwoordigen.

Van de kursief gedrukte woorden moest de woordsoort genoemd worden. Bij deze opgave is kommentaar overbodig. Ieder vakman ziet dat de portie ‘grammatica’, die doorgewerkt moet zijn om de opgave zonder fouten te maken, niet zoveel verschilt van wat een onderwijzer daarvan leert, behalve dat een onderwijzer nog knapper is en allerlei onderverdelingen.

Het zou mij niet verwonderen als de leraar dit schriftelik werk voldoende achtte, al was de helft fout. Maar kan een zachte beoordeling deze verkeerde opgaven redden? M.i. stellig niet. Zulke eisen oefenen een ongeoorloofde druk op het Lager Onderwijs.

Sinds jaren wordt er in de opleidingscholen bijna uitsluitend gedresseerd op spelling en zinsontleding. Voor oefening in het schrijven (d.w.z. opstellen) blijft geen tijd over. De betere onderwijzers, die een andere kant uit willen sturen, klagen, maar voelen zich machteloos tegenover een instelling die eenvoudig eisen stelt, zonder zich om de opleidingschool te bekommeren. De konservatieve en ouderwets-gevormde onderwijzers worden versterkt in hun sleur. Als het gymnasium dat alles even gewichtig vindt als vroeger hun normaalschool-leraar, dan zal het toch wel inderdaad het belangrijkste van het ‘vak’ taal zijn! Zij gaan er een eer in stellen, leerlingen af te leveren die kranen zijn in ‘zinsontleding’. De ouders en autoriteiten beoordelen de school maar al te vaak naar het ‘sukses’ bij de toelatingsexamens. Zo is het mogelik dat een dergelijke misstand jarenlang geduld wordt, tot schade van het onderwijs. Hoe lang nog? Een dokument als het hierboven afgedrukte is op zich zelf een welsprekend pleidooi voor de noodzakelikheid van ingrijpende hervorming, èn op menig gymnasium, èn op de lagere school. Maar daartoe is allereerst nodig dat de *geesten* wakker worden. Tegen een krachtig en overtuigd verzet is het innerlik voos geworden konservatisme niet meer bestand.

D.D.V.

Een grief tegen behoudzucht op de lagere school.

In het bovenstaande kwam duidelik uit, hoe het lager onderwijs, onder de druk van het toelatingsexamen voor H.B.S. en Gymnasium, tegen wil en dank in konservatieve richting gedreven kan worden. Maar er zijn ook rechtmatige grieven van de andere zijde: ook waar het lager onderwijs, vrij van druk, zich in nieuwe richting zou kunnen ontwikkelen, blijft de sleur gehandhaafd. De heer S.M. NOACH, leraar aan de H.B.S. te Heerenveen klaagt daarover in *School en Leven* (16 Aug.). Wij veroorloven ons, het volgende gedeelte daarvan over te nemen:

Ik heb nu enige jaren achtereen bij het admissie-examen voor de H.B.S. materiaal verzameld, waaruit blijkt, dat archaïstiese vormen en schrijftaaldeftighedens op sommige scholen nog met zekere voorliefde worden gekoesterd en gekweekt. Materiaal, ontleend aan opstelletjes over een gegeven eenvoudig verhaaltje.[1)] Van de vrijheid, om op het gegeven thema te fantaseren, wordt bijna nooit gebruik gemaakt, maar wel herinnert me de reproductie van menig dertienjarig stilist aan dat privatissimum der toekomst.[2)]

'*Ben je nou weer helemaal beter*? Hoe zou men dat in de 19e eeuw ook weer geschreven hebben?' vraagt professor, en een kraan onder de studenten antwoordt vlot: '*Zijt gij thans weder geheel en al hersteld*?' een antwoord, des te kraniger, omdat hier geen woord onveranderd is gebleven.

Welnu, op dergelike metamorfoseringen schijnen sommige candidaatjes meesterlik getraind. Een paar voorbeelden uit vele: *Dingen die de boeren vreemd vonden* wordt in de nieuwe zetting: *dingen, die de*(*n*) *dorpsbewoners bovennatuurlik schenen*, met de datiefs-n netjes tussen haakjes, ten teken van geslaagde naamvaldressuur. *En je zult er nooit meer last van hebben* wordt: en *ge zult nimmer weder in ongelegenheid geraken. Een doos die hij de boerin overreikte*: *een doos, welke hij de*(*r*) *boerin overhandigde. Domme lui, die nog aan heksen en spoken*

1) Ik laat in het midden, of de voorschriften van hogerhand omtrent het admissie-examen ook in dezen (eerst moet het verhaaltje worden verteld, *daarna door de candidaten gelezen*. Ook *zinsontleding* moet o.a. worden gevraagd,) met gezonde taalpaedagogiek te rijmen zijn. Het veelbesproken *Normaal-programma* is verleden jaar uit de bureaucratiese paedagogenhemel komen vallen als een bom uit een Zeppelin, en ons past slechts een *Allah oe akbar*! en wat critiek achteraf.

2) Zinspeling op KOLLEWIJN's, tevoren genoemd, vlugschrift *Een Privatissunnum over Nederlandse Taal in het jaar* 2222.

geloofden: *onontwikkelde lieden, welke*..... Bij St. Bureaucratius! Diergelijke(n) ontwikkelde(n) jongelieden, welke thans alreeds over dusdanig een'(en) gekuischten stijl vermogen te beschikken, zou(de) ik geneigd zijn te veronderstellen, staat gewisselijk te goeder ure de weg open naar een onzer regeeringsbureaux en derzelver VAN DER PALM-achtige welschrijvendheid.

Welk een taalpsychologie ligt ten grondslag aan een onderwijs, dat zich bij voorkeur vastklemt aan het kweken van allerlei archaïsmen, zoals afgestorven genitieven, datieven en andere buigingsvormen? (hij volgde den raad *des dokters* op; de tuinen *des kaliefs*; de opzichter *des kaliefs paleizen*; de verbazing *des vorsten*; maar ook: naar '*s vorstens paleis*; en: het blaffen *eener hond*; op den rug *der ezel*; een klein deel *der grond*; de opzichter *der khalief; den weduwe*. Men ziet: de wrekende Nemesis is steeds nabij. - Principiëlen: *Gij legdet eenen* zak; *zijnen* ezel; *haren* grond, gedurende den *afgeloopenen* nacht. Maar ook bescheiden hervormingsgezinden: *de*(*r*), *eene*(*r*) *arme vrouw het stuk grond te ontnemen; op een' ezel*: met opportunistiese haakjes en apostrophe.

Het is dezelfde taalpsychologie, die het aanzijn schenkt aan misgeboorten als die onkinderlike, maar wat spelling betreft wanhopig feilloze briefjes van kinderen, die een paar jaar tevoren in hun ‘correspondentie’ nog zo ongekunsteld en aardig wisten te babbelen over alles en nog wat.

En de ideale grammatica dezer taalpsychologen moet wat inrichting en ouderdom betreft, overeenkomst vertonen met de onbedoeld-vermakelike van die leergrage Ier, die zich zo succesvol op het Nederlands toelegde[1)] en het pronomen *gij* niet uitsprak zonder er haastig *lieden* bij te voegen, met een mysterieuse geste zijner handen, die de haakjes zijner grammatica om dat woord beduidde.

1) An Irishman's difficulties with the Dutch language.

Boekbeoordelingen.

Van den vos Reinaerde, naar de thans bekende handschriften en bewerkingen critisch uitgegeven met eene inleiding door Dr. J.W. Muller (Gent, Utrecht - 1914). Prijs ƒ 1.50.

Critische Commentaar op Van den vos Reinaerde, door Dr. J.W. Muller (Utrecht - 1917). Prijs ƒ 3.50.

Een lang gekoesterde wens van onze bekendste ‘vossenjager’ is door de voltooïing van deze uitgave vervuld. In 1914 schonk hij ons een tekst, ‘teruggebracht in den vorm, dien wij, zoo al niet den oudsten, oorspronkelijken, althans den ouderen mogen achten’, voorafgegaan door een uitstekende *Inleiding*, waarin, met volledige beheersing van de stof, beknopt en in populaire vorm ‘de geschiedenis van ons dierenepos’ beschreven werd. Nu ligt in een lijvig boekdeel, de vrucht van jarenlange studie, de verantwoording van de kritiese uitgave voor ons.

De strijdvaardige schrijver begint met een geharnast hoofdstuk over *Het goed recht van critische uitgaven in 't algemeen*. Zijn lans is gespitst tegen zijn vroegere medewerker BUITENRUST HETTEMA, maar het gekozen strijdperk is ruim: de vraag wordt in beginsel gesteld en veelzijdig besproken. Men weet waarom het gaat. Bij het uitgeven van teksten kan men in hoofdzaak drieërlei standpunt innemen: 1° op logiese of subjektief esthetiese gronden de tekst zuiveren (de Leidsklassieke school), 2° op grond van een handschriften-stamboom een reconstructie van de oorspronkelike tekst beproeven, met normalisering van spelling, taal en stijl (de Duitse methode), 3° het beste handschrift, of de verschillende handschriften zo nauwkeurig mogelik afdrukken (de diplomatiese methode).

Bij de *Reinaert*-studie vindt men deze drie opvattingen nu typies vertegenwoordigd in de uitgaven van VAN HELTEN, MULLER en (MULLER-) BUITENRUST HETTEMA. Wij kunnen veilig zeggen dat de eerste opvatting, in zijn uiterste konsekwentie, tot het verleden behoort: VAN HELTEN's *Reinaert* wordt door niemand meer in bescherming genomen. Is echter de klove tussen de tweede en derde opvatting wel zo onoverbrugbaar als MULLER dat in het begin van zijn polemiese uiteenzetting (blz. 3 vlg.) doet voorkomen? De

'modernen' - zegt hij - zijn 'eigenlijk afkeerig van *alle* tekstcritiek en ontzeggen derhalve den uitgevers het recht en de bevoegdheid daartoe.' Hun leuze is: 'geen filiatie en stemma van handschriften'. Wordt hij hier, geprikkeld door het op-de-spits-drijven van BUITENRUST HETTEMA, niet op zijn beurt eenzijdig? De grote meerderheid van wat MULLER modernen noemt, zullen waarschijnlik met mij overtuigd zijn dat 'het goed recht van tekstkritiek iets anders is als het goed recht van een kritiese tekst. Het laatste kan op wetenschappelike gronden ontkend worden; het eerste kan in een standaarduitgave niet miskend worden, zonder het wetenschappelik gehalte te schaden.'[1] Wij geven intussen onmiddellik toe dat de grote kracht van MULLER's betoog juist daarin zit, dat zijn kritiese en Hollands-nuchtere geest hem behoedt voor eenzijdige bewondering voor de 'Duitse' normaliserende methode. Een gewichtige uitspraak is, dat de wijze van uitgeven afhankelik moet zijn van de *aard* van het werk: een enig handschrift van een onbekend auteur, geschriften van geringe artistieke waarde vereisen z.i. geen genormaliseerde edities.[2] Bij belangrijke werken beschouwt hij diplomatiese uitgaven van de voornaamste handschriften als 'onmisbare voorloopers' (blz. 12); de vereniging van diplomatiese uitgaven met de reconstitutie van de kritiese tekst er naast vindt hij zeer aannemelik (blz. 13). Ligt hier niet een brug over de klove, die menig 'tegenstander' met hem zal willen bewandelen?

Bovendien moet erkend worden dat MULLER met de uiterste voorzichtigheid te werk gaat. Van de tegen zijn methode geopperde bezwaren ziet hij er geen over het hoofd. Hij beseft dat het einddoel - het herstel van de 'urtext' - een onbereikbaar ideaal is, dat dus slechts benaderd kan worden. Maar terwijl hij in theorie met beslistheid spreekt over *in het werk zelf* gevonden normen,[3] komt hij bij de praktiese toepassing tot de 'ruiterlijke verklaring', dat normalisering een hachelik werk is (blz. 43), en tot de erkenning 'ten slotte een middelweg gekozen te hebben, die vol kronkelingen en kuilen is', terwijl hij meermalen genoodzaakt was, 'op eigen inzicht en smaak te steunen' (blz. 39).

Op verschillende plaatsen vergelijkt MULLER de kritiese tekst-

1) Dit schreef ik in 1911, bij de beoordeling van Hettema's uitgave in *De Nieuwe Taalgids* (V, 199), die Muller ook bij de 'modernen' indeelt.
2) Blz. 7, noot 2.
3) Waarbij steeds de vraag gesteld moet worden of de oorspronkelike schrijver zich die norm helder bewust was, en of hij op strenge handhaving van een norm wel gesteld geweest is.

rekonstruktie met de restauratie van een oud bouwwerk.[1] Inderdaad is er treffende overeenkomst Er zijn door de nakomelingschap mishandelde gebouwen, die alleen door oudheidkundigen in die toestand gewaardeerd worden, maar die herstel behoeven om weer sieraden van hun omgeving te zijn. Zo kan ook een oude tekst voor de nietfiloloog ongenietbaar zijn, terwijl ze, door bekwame hand hersteld, aan velen literair genot zullen geven. Oude litteratuur mag geen monopolie van geleerden zijn.

Er is ook een groot verschil tussen tekstherstel en restauratie van gebouwen. In het laatste geval gaat het gebouw in zijn overgeleverde staat onherroepelik te niet; in het eerste geval gaat er van de overlevering geen letter verloren. Wij kunnen dus elke verdienstelike kritiese uitgave welkom heten, mits de oude overlevering door goede diplomatiese uitgaven binnen ieders bereik is; mits de bedoeling van de kritiese uitgave niet is, de overgeleverde teksten voorgoed ter zijde te schuiven.

De hoofdzaak in dit geschil blijft, dat de tekstbehandeling steeds afhankelik moet zijn van het *doel* dat de uitgever zich stelt, van de *kring* waarvoor hij zijn tekst bestemde. Welnu, - zal men zeggen - MULLER's uitgave is bestemd voor de ontwikkelde leek, en de tekst van alle handschriften is tot ieders beschikking,[2] welke kniesoor zou dan nog aanmerkingen maken? Laten anderen, naar hun inzicht en smaak, gerust dat voorbeeld volgen.

Deze beschouwing zou MULLER's verdiensten verkleinen. Hij heeft veel meer beoogd dan het samenstellen van een bruikbare en genietbare tekst voor de leek: hij heeft als ervaren bouwmeester het bewonderde kunstwerk in oude glans willen herstellen. Daaraan moest een grondige studie van Middeleeuwse spelling, taal en stijl voorafgaan, waarvan de resultaten verder strekken dan het naaste doel. Zijn boek is meer dan een ‘kommentaar’: het is een streng-methodies onderzoek, dat voor alle beoefenaars van het Middelnederlands tal van belangrijke opmerkingen en bouwstoffen bevat, en dat daarom een nadere beschouwing ten volle verdient.

Normalisering van de spelllng is uiterst gevaarlik, wanneer niet een grondig onderzoek naar de klanken voorafgaat, MULLER heeft dit ten volle ingezien. Hij begint dus met een uiteenzetting van de

1) Blz. 12, 51.
2) Zijn wij goed ingelicht, dan brengt de volgende druk van Hettema's uitgave ons de beide teksten parallel. Dat zou een belangrijke aanwinst zijn, nu Muller ons geen volledig krities apparaat gaf.

klankleer, met behulp van J. JACOBS' *Vergelijkende klank- en vormleer der Middelvlaamsche dialecten*, en op grond van een nauwkeurig onderzoek naar de rijmklanken. De rijmen leren ons b.v. dat de dichters van de *Reinaert* onderscheid hoorden tussen de zgn. zacht- en scherpheldere *e* en *ee*, *o* en *oo*. Het nauwkeurig nagaan van de spelling 'levert vanzelf tevens een bijdrage tot de algemeene kennis der taal en der spelling van oudere en jongere tijden en zuidelijke en noordelijke gewesten.' (blz. 46). Dit alles is voortreffelik: de verwaarloosde studie van de M.E. spelling is volstrekt niet onbelangrijk. Nu zou restauratie in dertiende-eeuwse stijl naar mijn vaste overtuiging *wisseling van vormen* eisen, evengoed als de houtsnijder aan een Middeleeuwse kerkbank de koppen en ornamenten varieerde. Wij bezitten immers in de oorkonden dertiende-eeuwse autografen, van clercken, waarschijnlik in dezelfde school opgevoed als onze auteurs. Het komt mij vrij zeker voor dat de enkele-klinker-spelling in gesloten lettergrepen, die de hss. F en E, maar ook de oudste oorkonden kenden, tot de spelling van de *Reinaert*-dichters behoord heeft. MULLER's genormaliseerde spelling lijkt mij voor de dertiende eeuw een anachronisme: hij neemt de spelling van hs. A, waarin 'een duidelijk streven naar etymologische spelling valt waar te nemen' tot grondslag, en gaat die volmaken... volgens 'de daar bedoelde regelmaat' (blz. 52). Is die 'bedoeling' zo zeker? Neen, want de schrijver geeft toe dat de *dd* van 'andwoor*dd*e' er 'ongewoon' uitziet, evenals 'meslee*dt*ene' (blz. 72). De dertiende-eeuwers spelden zeker niet zuiver-foneties, maar nog minder konsekwent-analogies.

De restaurateur heeft dit bezwaar gevoeld en tracht het te weerleggen door de opmerking dat het toch niet aangaat in een kritiese tekst een hutspot van spelling te maken uit allerlei handschriften. Voor de vakman - die weet dat de Middeleeuwers geen eenparigheid kenden - lijkt mij dit bezwaar zo groot niet; voor de leek die nu eenmaal eenparigheid verlangt en zo min mogelik door ongewone woordbeelden afgeleid wenst te worden - zou een sterk gemoderniseerde spelling m.i. de voorkeur verdienen. In elk geval heeft de uitgever ons niet overtuigd dat hij orthografies de 'urtext' zo dicht mogelik benaderde.

Zeer belangrijk is de nauwgezette studie aan de taalvormen gewijd. Door verwijdering van het vernis (b.v. de *e : en*-rijmen) komen interessante biezonderheden omtrent de dertiende-eeuwse buiging aan het licht. Met grote voorzichtigheid onthoudt de restaurateur zich van ingrijpen waar hij weifelt (b.v. blz. 98). Daarentegen komt hij m.i. in botsing met de Middeleeuwse opvatting van schrijven, wanneer hij sterke voorkeur toont voor het schrijven van de 'volle' vormen.

Over 't algemeen zijn de vormen *zonder* syncope en apocope verkozen boven de gesyn- en geapocopeerde, en de volle, beklemtoonde boven de pro- en enclitische. Zelfs wanneer daardoor het vers oogenschijnlijk te lang of te zwaar werd. Men mag immers aannemen dat in de ME. bij 't voordragen vanzelf de voor het vers noodige syncope's, apocope's, elisies, proclises zijn aangebracht, ook wanneer de volle vormen *geschreven* stonden (blz. 52; vgl. blz. 145). Mij dunkt veeleer dat in de levendige, voor 't oor geschreven taal van de Reinaert alleen dan de ‘volle’ vormen op het perkament gezet zullen zijn, waar het taalgebruik of het vers-ritme ze eiste. Aan al die samensmeltingen die JONCKBLOET en VAN HELTEN op grond van hun versleer aannamen, hecht ik niet veel geloof.

Van ver strekkend belang is de studie van ‘de lexicologische verschillen tussen de handschriften’ (blz. 131 vgl.), als bijdrage tot ‘onze middeleeuwsche woordgeographie’, maar ook als ‘bijdrage tot de kennis der wijze van af- of omschrijven van Vlaamsche of Brabantsche geschriften door Hollandsche afschrijvers.’ Hier wordt een gebied betreden dat nog veel te weinig onderzocht is.

Een zwak punt is de versbouw. MULLER ‘erkent gulweg aan deze zijde van zijn onderwerp geen afzonderlijke, opzettelijke studie gewijd te hebben’ (blz. 144). Maar het samenstellen van een genormaliseerde tekst, waarbij telkens weer gekozen *moet* worden, eist nu eenmaal een norm! De uitgever nam zich nu voor, in hoofdzaak hs. A te volgen, maar telkens als hij om andere redenen van A afwijken moest, ‘zich door zijn gehoor te laten leiden, zonder een bepaald stelsel te volgen’ (blz. 144). Is het gehoor niet een te subjektieve en te weinig betrouwbare gids, om veranderingen te maken tegen het gezag van beide handschriften? Want ook dat is niet zeldzaam, b.v. vs. 1082 vlg.:

> Hi tooghede mi soo fel ghelaet
> Ende *hi* dochte mi soo overstaerc,
> Dat ic omme dusent maere
> Den wech met hem niet *en* hadde bestaen.

De gekursiveerde woorden, die in de handschriften ontbreken, zijn m.i. allesbehalve verbeteringen in het versritme. Wanneer men bij het lezen op een zo lange regel als deze laatste stuit, blijkt het meermalen dat er een woord ingevoegd is, b.v.

729. Daer soe *des* daghes omme hadde ghesponnen
939. Ende uwe *ruwe* hantscoen af ghedaen
993. Alle die hooghe *baroene* bi namen
1060. Fibeert sprac: *Reinaert*, God die rike
1676. Te wakene ende sine salme te lesene.

Wie dit met het oor wil beoordelen, leze vooral de rijmende regel er bij. Zou de dichter rijmende regels ook niet vaak in ritmiese harmonie gebracht hebben, of tenminste te groot verschil in duur vermeden hebben?

De tweede helft van dit boekdeel bevat de uitvoerige *Critische Commentaar*, getuigende van grote scherpzinnigheid, van geduldig onderzoek, maar ook van takt en voorzichtigheid. De 'stoute' gissingen, het invoegen van geheel nieuwe - of eigenlik overoude - woorden, die in geen handschrift staan (als *daernelike* in vs. 2094 en *schelle* in vs. 2148), blijven zeldzaamheden. Veel talrijker zijn overtuigende verbeteringen, door onderlinge vergelijking van de beide handschriften verkregen of door vernuftige gissing uit de oude Latijnse vertaling afgeleid. Deze bespreking biedt geen ruimte om in biezonderheden af te dalen: natuurlik zullen tal van plaatsen aanleiding geven tot verschil van mening. Dat ligt nu eenmaal in de aard van een dergelijke kritiese tekst: het blijft een *proeve* van rekonstruktie, die ook in de ogen van de uitgever zelf geen eindresultaat is: herhaaldelik moest hij reeds 'ontdoen' wat reeds gedaan was.[1)] Ten slotte zij nog vermeld dat men in dit werk veel gegevens vindt die tot opheldering van de tekst dienen, al behoudt de schrijver zich voor, later een volledige exegetiese kommentaar te geven, die als noodzakelike aanvulling van dit deel alle beoefenaars van het Middelnederlands welkom zal zijn.

Ons eindoordeel is aldus samen te vatten: deze verdienstelike, met takt en smaak samengestelde tekat is voor de ontwikkelde lezer die geen speciale studie van Middelnederlands maakt, een aanwinst, al zou een populaire taalkundige toelichting in noten of woordenlijst voor dat doel zeer bevorderlik zijn. Studerenden zullen met deze tekst, als de beste proeve van rekonstruktie dienen kennis te maken, maar een nauwkeurige afdruk van de overgeleverde teksten is tot doorlopende vergelijking daarnaast onmisbaar. De *Critische Commentaar* zal ieder, hoe hij ook in beginsel over een kritiese tekst denkt, een belangrijke plaats toekennen in onze *Reinaert*-litteratuur.

C.D.V.

1) Zie blz. 39, noot 2 en de voorgestelde wijziging in de Toevoegsels (blz. 363).

Dr. J. Prinsen J.Lzn.: Handboek tot de Nederlandsche letterkundige geschiedenis ('s Gravenhage - Martinus Nijhoff - 1914-1916) Zes afl. á *ƒ* 1.25.

In de tijd toen JONCKBLOET een breed tafereel ontwierp van onze letterkunde, hebben VAN VLOTEN, HOFDIJK, TEN BRINK e.a. zich beijverd om ook in beknopte vorm de geschiedenis zo samen te vatten, dat de ontwikkelde Nederlander er door geboeid kon worden. Sinds vele jaren zijn deze boeken verouderd. Nu JONCKBLOET plaats gemaakt heeft voor KALFF en TE WINKEL, was ook de tijd gekomen om een beknopte geschiedenis, op de hoogte van onze tijd, te schrijven. De uitgever deed een gelukkige keuze toen hij Dr. PRINSEN daartoe uitnodigde, die zich door menige studie in *De Beweging* en *De Gids* deed kennen als een degelik en artistiek kenner van onze letterkunde. Een boek van zijn hand zou vanzelf meer ‘leesboek’ dan ‘handboek’ worden, en dus volkomen aan het doel beantwoorden.

Nu het werk volledig voor ons ligt, verheugen wij ons over deze aanwinst. Dat PRINSEN zijn voordeel gedaan heeft met de voorafgaande standaardwerken, spreekt vanzelf, maar het is geen geringe verdienste dat hij tegenover deze voorgangers zijn zelfstandigheid bewaard heeft, zowel in de kompositie van het geschiedverhaal als in de beoordeling van personen en verschijnselen. Dat vereiste op menig punt een zelfstandig onderzoek of het opfrissen van vroegere lektuur.

PRINSEN is de tegenvoeter van TE WINKEL. Geheel-onthouding op estheties gebied is hem een gruwel: hij moet zijn bewondering en zijn afkeer krachtig uiten. Uitbundigheid ligt in zijn aard. Terwijl TE WINKEL, als een getrouwe conservator, ons rondleidt in zijn museum, waar hij de ene toonkast vóór, de andere na, opent en ons elk etiket voorleest, zonder te laten bemerken wat nu eigenlik de meeste aandacht verdient, is PRINSEN de kunstlievende gids, die koel blijft voor oudheidkundige kuriositeiten, maar die belangrijke kunstwerken in het volle licht plaatst. TE WINKEL's tafereel blijft vlak en kleurloos, zijn stijl heeft de eentonigheid van onpersoonlike ‘boekentaal’; PRINSEN heeft relief en afwisseling van tint, met het sterk persoonlike van een tekenachtige stijl. Voor TE WINKEL is de indeling een vraag van louter prakties belang, van ‘ordening’ van ‘stof’; PRINSEN streeft er naar, de grote historiese lijnen in de ontwikkeling zichtbaar te maken. Hij voelt de kompositie als iets van overwegend belang.

Als geschiedschrijver staat PRINSEN dus dichter bij KALFF, al onderscheidt hij zich ook van deze voorganger door een sterker kun-

stenaars-temperament en een meer persoonlike stijl. Daarentegen mist hij vaak KALFF's geduld, zelfbeheersing en objektiviteit, eigenschappen die een geschiedschrijver moeielik missen kan.

PRINSEN's boek kreeg een eigen stempel door zijn niet verborgen voorkeur voor het 'Romaans-paganistiese' boven het 'Germaans-Christelike', en door zijn streven om doorlopend de ontwikkeling van onze letterkunde te tonen in samenhang met de omringende Europese. Deze opvatting is ook KALFF niet vreemd, maar PRINSEN is, ook blijkens zijn voorafgaande studies, hier te lande de meest talentvolle baanbreker van zulke vergelijkende litteratuur-studie, die het grote voordeel heeft dat men zich voor overschatting van het inheemse behoedt, oorspronkelikheid van navolging leert onderscheiden, en ook in het internationale de nationale omwerking en kleur waardeert.

De konstruktie van dit boek werd beheerst door het eerstgenoemde kenmerk. Renaissance en Humanisme vormen het belangrijke keerpunt in de wereldlitteratuur. Dit internationale verschijnsel met zijn afspiegeling in het nationale leven moet in het volle licht komen. Het proces blijft in de zestiende eeuw onvoltooid: een tweede renaissance werd noodzakelik voor de zelfatandigmaking van de menselike geest, voor de verlossing uit de Middeleeuwse wereldbeschouwing. LESSING wordt als de grote pionier geëerd, die deze beweging in gang bracht. De negentiende-eeuwse romantiek is als een tweede fase te beschouwen. Opnieuw laat de schrijver in parallelle hoofdstukken zien, hoe die stromingen buiten en binnen onze grenzen zich voortbewegen. Daarmee is de achtergrond van het doek gereed, waartegen de détails in het ware verband histories verklaarbaar worden. Ongetwijfeld heeft de schrijver op veel punten een verrassend perspektief bereikt, maar tot een samenstel dat hem ten volle bevredigde, is hij nog niet gekomen. Zijn lievelingsgedachte: door het gehele geschiedverhaal de lijnen van het Germaans-Christelike en het Romaans-paganistiese te volgen, kon hij niet verwezenliken.[1] Voor de Middeleeuwen neemt hij dus KALFF's indeling naar standen over, zonder de andere splitsing, in veertiende- en vijftiende-eeuwse litteratuur - een biezondere verdienste van KALFF's boek - te handhaven.[2] Eén poging om de

1) Eigenaardig voor PRINSEN's werkwijze is, dat zijn weifeling niet binnen de studeerkamer blijft, maar dat hij in zijn boek hardop denkt over die moeielikheden. (Zie blz. 6, 452 en vooral 566).

2) Daardoor wordt b.v. de veel latere Maria-Magdalena-legende besproken vóór HADEWIJCH (blz. 113). Ook later raakt de lezer licht met de chronologiese samenhang in de war, wanneer o.a. DE ROOVERE (blz. 163) en DE CASTELEYN (blz. 168) nà ANNA BIJNS besproken worden.

'paganistiese' lijn even te laten zien, nl. het afzonderlike hoofdstukje over *Die Rose* lijkt mij minder gelukkig. Voor Frankrijk moge dit werk 'een eerste schok in de beweging van Renaissance en Humanisme' geweest zijn, de Dietse vertaling wordt overschat door er die betekenis voor ons geestesleven aan toe te kennen.

Binnen de eenmaal getrokken lijnen volgt PRINSEN de voor zijn doel voortreffelike methode om karakteristieke persoonlikheden en werken naar voren te brengen, om door goedgekozen aanhalingen de indruk te verscherpen en duurzaam te maken. De kunst van weglaten of even aanduiden wordt met sukses toegepast. Niets zou in een dergelijk werk de aandacht meer verslappen dan een doelloos streven naar volledigheid. Talrijk zijn de geslaagde hoofdstukjes en bladzijden. Met voorliefde is de tijd van de humanisten behandeld, maar ook de 'gouden eeuw' is met grote zorg geschilderd. Dat de 'zoekers van schoonheid' er beter af komen dan de 'zoekers van nutte leering' is bij deze schrijver begrijpelik. Van een 'eerherstel' van CATS wil hij niets weten. De behandeling van de 'Nieuwe Renaissance' in de achttiende eeuw rekenen wij zonder aarzeling tot de beste gedeelten van dit boek, al leidde de aarzelende poging om hier te lande de 'lijn van ROUSSEAU' naast de 'lijn van LESSING' af te bakenen (blz. 454) niet tot overtuigende uitkomsten. Daarvoor heeft het werk van BELLAMY's kring te veel overeenkomst met dat van FEITH en VAN ALPHEN. Het minst geslaagde gedeelte lijkt ons de negentiende eeuw vóór 1880. Voor het grootste deel wordt dat verklaard door het ontstaan van dit werk, waarvan het afdrukken vóór de voltooiïng begon. Met de grenzen, door de uitgever gesteld, heeft de schrijver aanvankelik niet voldoende rekening gehouden. Hij voelde dat hij pas goed schreef als hij zich liet gaan, zonder te veel te cijferen. Maar... na de voltooiïng van het hoofdstukje over BILBERDIJK kwam de nood aan de man! Er moest ruimte bewaard worden voor de tijd na 1880, en nu kwam de tussenliggende periode in het gedrang.[1] Afgezien van deze wanverhouding[2] heeft ook de samenstelling van deze hoofd-

1) De cijfers zijn welsprekend: terwijl HOOFT 14, BREDERO 12, VONDEL 24 blz. kreeg, moest BOSBOOM-TOUSSAINT zich tevreden stellen met 4, POTGIETER met 6, BAKHUIZEN VAN DEN BRIK met 3, BUSKEN HUET met 3, en MULTATULI met 5 blz. De illustrerende aanhalingen worden schaars of verdwijnen geheel. Ook de Zuid-Nederlandse letterkunde is in de verdrukking geraakt. Als we opmerken dat er zelfs voor GUIDO GEZELLE maar één bladzijde overblijft, dan kunnen we veilig aannemen dat hier meer 'techniese' oorzaken dan geringschatting in het spel is.

2) Wij hopen dat de schr. bij een herdruk de uitgever zal bewegen om hem wat meer ruimte toe te staan, liever dan dat hij voorafgaande delen door besnoeiing te veel schaadt.

stukken ons niet bevredigd. Reeds in het hoofdstuk over *De maatschappelijke toestand in de negentiende eeuw* - is die ‘eeuw’ zozeer een éénheid? - missen we de vastheid van opzet. De indeling, waarmee de schrijver het eens ‘wagen wil’ (blz. 566) acht ik niet gelukkig. Is er onder de vlag van *Het Réveil* wel plaats voor de moderne DE GENESTET en de agnosticus ALLARD PIERSON? Is POTGIETER in zijn innerlik wezen niet zózeer romanticus, dat hij in het gezelschap van volbloed classicisten, in de lijn van LESSING, enigszins misplaatst is? Is MULTATULI niet meer een voorloper van de Tachtigers, dan een volgeling van POTGIETER? Daarmee is niet gezegd, dat ook in dit gedeelte geen uitstekend geslaagde bladzijden, met oorspronkelike opmerkingen en eigen waardering te vinden zouden zijn.

Uit de laatste hoofdstukken, over *De ‘Beweging van Tachtig’ en wat er uit groeit* blijkt duidelik dat de schrijver tot een jonger geslacht behoort dan KALFF, en dat hij zijn enthousiasme, juist als hij spreekt over de kunst van zijn eigen tijd, die hem het diepst getroffen heeft, zonder aarzeling de vrije teugel laat. Levendig is het besef dat nòch objektiviteit, nòch volledigheid hier te bereiken zijn. Wie in de beweging van '80 de hoofdpersonen geweest zijn, staat nu reeds vast, maar grepen in het werk van jongeren worden licht beheerst door persoonlike voorkeur. Daaraan kon ook PRINSEN niet ontkomen, en geen hoofdstuk zal meer aanleiding tot meningsverschil geven dan dit. Toch is het te prijzen dat hij ook de litteratuur van de tijdgenoten aangedurft heeft, want de lezers voor wie dit boek bestemd ís, zouden te zeer teleurgesteld geweest zijn, als de schrijver 1880 als eindpaal genomen had.

Over de biezonderheden zou natuurlik heel wat te zeggen zijn, maar deze rubriek biedt daartoe te weinig plaats. De stijl van dit boek heeft menigeen, vooral onder de ouderen, aanstoot gegeven, niet alleen waar de schrijver met CATS, FEITH, SPANDAW of BEETS een loopje neemt, op de wijze van JONCKBLOET, of zelfs in de VAN-DEYSSEL-toon, maar ook waar de losse verhaaltrant plaats maakt voor de zeer familiare causerie-toon. Eigenaardig daarvoor is de bekentenis van de schrijver, dat hij als geschiedschrijver moet ‘trachten de allures van zekere deftigheid te bewaren’ (blz. 720). Ons bezwaar geldt vooral de ongelijkmatigheid van stijl die daarvan het gevolg is: een samenhangend geschiedverhaal heeft andere eisen dan een voordracht of een essay.

Maar deze eigenschappen van PRINSEN's stijl zijn onverbrekelik

verbonden met de boeiende levendigheid die hem kenmerkt: men moet deze schrijver nemen zoals hij is.

Dit leesboek heeft zich onmiddellik en met recht de plaats van een studieboek veroverd. Als zodanig heeft het zijn gevaarlike zijde in de sterk subjektieve waardering van personen en verschijnselen. PRINSEN, de bewonderaer van Maltatuli is niet de man om napraters te kweken, maar door zijn meeslepend en geestig woord kunnen zijn uitspraken bij weinig-ervarenen, licht de uitwerking hebben als vroeger die van BUSKEN HUET. Studerenden moeten er dus steeds op verdacht zijn, dat er van persoonlikheden als CATS en BILDERDIJK ook een andere beschouwing mogelik zijn. Een *Handboek* voor de studie van Letterkunde zou daarop eigenlik met meer nadruk moeten wijzen.

De geschiktheid voor studie wordt zeer bevorderd door de litteratuuropgaven achter elke afdeling. Hoewel dergelijk bibliografies werk de schrijver niet in de eerste plaats aantrok, heeft hij er veel zorg aan besteed. Toch zijn er onnauwkeurigheden ingeslopen en zijn er enkele leemten op te merken, die bij een herdruk verbetering behoeven. Ook bij zorgvuldiger schifting en bij iets ruimer toelichting zullen deze nuttige rubriekjes, waarvoor menig lezer dankbaar zal zijn, veel kunnen winnen: de lezer dient te weten wat hij in de eerste plaats moet raadplegen om verder zijn weg te vinden. Enkele van onze kanttekeningen vermelden we in een noot,[1)] omdat ze de ge-

1) Het leven van *Sinte Brandaen* (blz. 110) past als ‘Spielmannsgedicht’ beter in een ander verband (vgl. KALFF's *Geschiedenis*). - Het *Leven van Sinte Lutgardis* van WILLEM VAN AFFLIGHEM (ed. Van Veerdeghem) mag niet verward worden met dat van Broeder GERAERT (ed. Bormans) (blz. 114). - Bij HADEWIJCH (blz. 117) dient gewezen te worden op de uitgave van VAN MIERLO. - Slechts een klein fragment uit het *Seaecspel* werd door Dirc van Delf opgenomen (blz. 135). - De Kerstliederen zijn stellig ouder dan 1425 (blz. 136). De ‘jonferen’ (blz. 139) zullen wel anders opgevat moeten worden (vgl. KALFF II, 253). - De uitspraak: ‘Alle spelers bevonden zich op het tooneel’ (blz. 144) geeft gissing voor waarheid. - ‘De beste refereinen zijn niet van rederijkers’ (blz. 151) geeft aanleiding tot misverstand: ook de beste kwamen uit de rederijkersfeer. - Niet al wat op naam van ANNA BIJNS uitgegeven is, mag aan haar toegeschreven worden (blz. 161); de bibliografie moet aangevuld worden met de publicaties van E. SOENS in de *Leuvensche Bijdragen*, en met het boek van J. VAN DEN BRANDEN. - De recensie van *De Pleegzoon* (blz. 561 e.v.) is niet van Drost, maar van Van Kampen. - Bij GEEL (blz. 615) is de Sterne-vertaling over het hoofd gezien; bij POTGIETER enkele van zijn beste schetsen uit de latere tijd (*Onderweg in den regen; Een Novelle*?). - Van POTGIETER's *Poezy* kwamen in 1868 en 1874 niet telkens twee, maar één deel uit; later verschenen twee delen *Nagelaten en Verspreide Poezij* (blz. 621).

bruikers reeds voordat een nieuwe uitgave verschijnt, van dienst kunnen zijn. Dat dit nuttige en verdienstelike boek herdrukt zal worden, lijdt wel evenmin twijfel, als dat die herdrnk, met minder haast samengesteld, een ‘vermeerderde en verbeterde uitgave’ zal zijn.

C.D.V.

Nieuwe tekstuitgaven.

Jan van Ruusbroec: Die Chierheit der gheesteliker brulocht. Uitgegeven voor den Nieuwen Kring bij Swets en Zeitlinger - Amsterdam - 1917. Prijs ƒ 3.90.

Beatrijs. - Esmoreit. Zonnebloem-Boekjes N°. 1 en 2. Uitgegeven bij ‘De Zonnebloem’ te Apeldoorn - 1916. Prijs per nummer ƒ 0.45.

Deze uitgaven melden zich niet aan als wetenschappelik: ze willen in aantrekkelike vorm belangrijke Middeleeuwse litteratuur juist buiten de kringen van vakgeleerden bekend maken. RUUSBROEC's hoofdwerk bestaat alleen in de uitgave van de ‘Vlaemsche Bibliophilen’ (1869), die niet meer te koop is. De heer C.A. WIJNSCHENK DOM bezorgde nu een herdruk, met weglating van de varianten en geringe spellingverandering. Wij vragen ons af, of het niet wenselik geweest was omtrent de tekst vooraf raad in te winnen bij WILLEM DE VREESE, de kenner bij uitnemendheid van de RUUSBROEC-handschriften. Voor de tijd waarin de volledige uitgave, naar een zeer goed handschrift, verscheen, was de tekst goed te noemen, maar een herziening is waarschijnlik verre van overbodig. De verklarende woordenlijst is wat schraal uitgevallen en soms te dilettanties bewerkt (b v. *en daedt* = ontbrak, *en doet* = ontbreekt): ook daarbij was deskundige hulp goed te pas gekomen. Intussen zullen velen de uitgever dankbaar zijn voor deze zeer bruikbare tekst, maar vooral voor de mooie uitvoering. Dit boek is een genot voor het oog en lokt tot lektuur.

De *Zonnebloem-boekjes*, die door hun uiterlik aan dergelijke buitenlandse uitgaven herinneren, zien er eveneens aanlokkelik uit. Ze hebben ‘geenerlei wetenschappelijke pretentie’ en wij beperken ons dus tot een aankondiging, die alleen dan een aanbeveling, kan worden, als er aan het afdrukken van de Mnl. tekst meer zorg besteed wordt.[1)] De *Beatrijs* is geen tekstuitgave, maar een moderne prozavertaling door R.J. SPITZ. Zou dit boekje niet veel gewonnen hebben, als het origineel naast de vertaling afgedrukt was? Ook de beste moderne vertaling mist de bekoring van het Middeleeuwse gedicht. Als de *Esmoreit* wel geacht wordt te vallen binnen het bereik van de lezerskring, waarom dan de *Beatrijs* niet?

C.D.V.

1) Zie de bespreking van MEA VERWEY in *De Beweging* Maart 1917, die op zinstorende fouten wijst (o.a. vs. 469, 776, 941, 995, 1016). De ergste fout bij de eerste uitgave, n.l. het wegvallen van ruim 50 verzen, is dadelik door een nieuwe oplage hersteld.

Uit de tijdschriften. (Julie-Augustus).

De Gids.

Julie. M.J. SIRKS herdenkt de betekenis van *Het Cruydeboeck van Rembert Dodoens* (1517-1585), die het eerst in de volkstaal een oorspronkelik Kruidboek, een monument van renaissance-wetenschap, deed verschijnen.

Aug. W.H. DE BEAUFORT geeft een artikel over *Da Costa's 'Bezwaren tegen den geest der eeuw.'* Na een ontleding van dit geschrift, gaat hij de uitwerking op de tijdgenoten na.

De Beweging.

Julie. ALBERT VERWEY zet zijn vertaling van *De Vizioenen van Hadewich* (II-VII) voort. In een *Aanteekening* over *De Vereenvoudigde Spelling* getuigt hij dat voor hem persoonlik het verwerpen van de buigings-*n* een voordeel geweest is. 'Het weglaten van de naamvals-n maakt de stijl sterker. Theoretisch is het al aannemelijk dat het opruimen van conventioneele en traditioneele spel-vormen, vormen waarmee men rekening moet houden zonder dat hun noodzakelijkheid ons in 't bloed zit, onze spontaniteit en onze bewegingsvrijheid vergrooten zal. Waar evenwel de vormen, zooals de eerst door mij genoemde [de eigenlike nieuwe *spel*-vormen], de stijl heel niet en het begrip voor de lezer niet noemenswaard beinvloeden, zijn zij hoogstens een lastig kleedingstuk.'

Aug. VAN HADEWYCH's *Vizioenen* brengt deze aflevering nummer VIII-XI. - P.N. VAN EYCK schrijft onder het opschrift *Lezing en Herdenking* over GOSSAERT's *Experimenten* en P. NIJHOFF's *De Wandelaar*.

Groot-Nederland.

Julie. Het artikel *De Verdichting* van M.H. WERKMAN is een hoofdstuk uit een weldra uitkomende *Inleiding tot de Poëzie*. De schrijver bespreekt het ontstaan van het vers, het rijm en het rhythme. De toelichtende voorbeelden zijn grotendeels aan de Franse en de Duitse letterkunde ontleend. - J. KOOPMANS geeft een studie over *Westerbaen's 'Ockenburg' en haar toepaden*.

Aug. Deze aflevering bevat het slot van KOOPMANS' bovengenoemd

opstel, waarin WESTERBAEN getypeerd wordt naast CATS en HUYGENS. Samenvattend zegt de schrijver: 'WESTERBAEN heeft iets van CATS, en streeft naar iets van HUYGHENS; ten slotte hebben zij alle drie iets gemeen. Maar spiegelt CATS, *in zich zelf*, het mens-zijn te eenzijdig aan de wetten van Leven en Vergankelikheid; toetst HUYGHENS, de menselike overwegingen en gedragingen in zich samentrekkende, de mensheid *in hem* in al haar geestelike kracht en in al haar geestesnood aan het geopenbaarde Goddelike, - WESTERBAEN (neemt het volle omringende leven in zich op) en geniet het vette der aarde. Maar de anderen hebben de staat gediend, in geheimen gedeeld, zorgelik gezwegen en bedachtzaam gesproken; zij hebben zwijgend wijsheid vergaard, en in 't besef van de betrekkelike tijdelikheid en kleinheid van 't aardse Meerdere en Gewichtige, in hun verzen hun wijsheid gezegd. WESTERBAEN echter is privaat-mens gebleven. Door de licht-oplosbare nevelwolken van zijn leven straalt ongehinderd de gouden zon, en stooft, vrolik glanzend over rijpe aren, de akker van zijn echt-Hollandse geest.'

De Nieuwe Gids.

Julie. W. KLOOS bespreekt in de *Literaire Kroniek* de *Nieuwe Verzen* van ANNIE SALOMONS.

Aug. De *Literaire Kroniek* bevat een bespreking van TIMMERMAN's *Pallieter*, als 'prachtig, levensvol' boek geprezen. - J. REDDINGIUS acht de eerste epiese gedichten van de Limburger MATHIAS KEMP (*Het wijnroode uur*) 'vol beloften'.

Onze Eeuw.

Aug. CATH. BRUINING wijdt een opstel aan *Maria Tesselschade Visscher*, waarin op grond van de brieven, haar omgang met de kring van HOOFT en HUYGENS geschetst wordt, maar dat geen nieuwe gegevens of beschouwingen biedt.

Elseviers Maandschrift.

Julie. H. ROBBERS bespreekt waarderend de jongste roman van P.H. VAN MOERKERKEN: *André Campo's Witte Rozen*.

Augustus. H. ROBBERS schrijft onder het opschrift *Litteratuuronderwijs* over een rapport van de Kommissie benoemd door het Verbond van Nederl. Kunstenaars-vereenigingen: *De invloed van het Onderwijs en de Opvoeding op het Kunstbegrip*. Wat daarin staat over 'Letterkunde' heeft grotendeels zijn sympathie: alleen het denkbeeld dat alle litteratoren een verplicht 'filosofisch-aesthetisch college' van een speciale lector of hoogleraar zouden volgen, acht hij verwerpelik.

De Beiaard.

Aug. GERARD BROM neemt de ‘verstokte veelschrijfster’ J. VAN MERLE stevig onderhanden. - B.M. MOLKENBOER prijst de dichtbundel *Holland* van ALBERTINE STEENHOFF - SMULDERS, en oordeelt zeer ongunstig over de verzen van MATHIAS KEMP (*Naar den Uchtend*), behorende tot een groep aankomende Katholieke poëten (o.a. ook MIEK JANSEN), die zich schuldig maken aan ‘melancholisch gejammer’, een ‘smachterige toon’ en ‘gemors met woorden’. Daarmee herleeft de ‘zwarte tijd’ van BEETS.

Het Getij.

Julie. E. D'OLIVEIRA besluit een artikel: *Het boek der fragmenten, anders gezegd: Is. Querido's* ‘*Aron Laguna*.’ In de titel ligt reeds de kern van deze scherp ontledende, ongunstige beoordeling: ‘Wanneer eenig auteur aflevert een werk, vol technische fouten; dat eenige gewichtige problemen mishandelt, maar eenige zeer goede brokken bevat; dan betreuren wij oprecht dat een zoo groot talent zich dusdanig heeft verlaagd.’

Den Gulden Winckel.

Julie. CONSTANT VAN WESSEM schrijft over *De beweging der jongeren in onze hedendaagsche letterkunde*. Daarmee is de groep van *Het Getij* bedoeld, waartoe de schrijver zich zelf rekent. H. VAN LOON bespreekt *Martje Vroom* door J.M. GOEDHART-BECKER (een navolging van DE MEESTER's *Geertje*) en de *Bekentenissen van een Bruidegom*, door D.TH. JAARSMA, een stuk schrijnende zelfontleding, waardoor de schrijver zich geestverwant toont van VAN OUDSHOORN.

Aug. P.B. RITTER JR. bespreekt het laatste werk van CYRIEL BUYSSE: *Van een Verloren Zomer*. - RINKE TOLMAN prijst het *Nederlandsch Leesboek voor de Christelijke Scholen* I-YIII door D. WOUTERS en F. ANDRÉ, waarin èn aan de teksten - met wering van ‘alle kennis-aanbrengende lectuur’ - èn aan de illustratie zeer veel zorg besteed is.

Tijdschrift voor Ned. Taal= en Letterk.

XXXVI afl. 2. In een uitvoerig artikel behandelt F. KOSSMANN *De varianten van Hoofts* ‘*Granida*’, met de bedoeling om ‘de redenen die HOOFT tot wijzigingen aanleiding gaven, zooveel mogelijk volledig, vast te stellen.’ Door de goede systematiese indeling bevat het eerste gedeelte van dit stuk belangrijke gegevens voor de taal en de grammatika van de zeventiende eeuw en in 't biezonder van HOOFT. Daarna worden de *Verskunst* en de *Woordenkeus en stijl* besproken. De uitkomst is samengevat in deze zin: ‘Reeds door de veranderingen voor de uit-

gave van 1615 heeft de Granida geleden, door die voor 1636 is zij schier onherkenbaar geworden; om een verbuigingsuitgang zijn woorden en geheele zinnen omgezet, om de regelmatigheid der versmaat is de harmonie verstoord.' - J.A. WORP stelt de vraag: *Is de 'Mariken van Nieumeghen' geschreven om vertoond te worden*? 'Het werkje, zooals wij het nu kennen, is niet voor opvoering geschikt.' Zijns inziens behoort dit spel, met de *Historie van den verloren sone* en de *Historie van Jan Beverley* 'blijkbaar tot een genre, dat men wel "elegie-comedie" heeft genoemd. Zulk een elegie-comedie is een tusschending van drama en verhaal; zij bevat dialogen en alleenspraken, maar ook beschrijvingen in verzen of proza. Zij werd waarschijnlijk door één persoon voorgedragen, die zijn stem veranderde bij elke rol, die hij weergaf, en de woorden door gebaren verduidelijkte.' - J.H. KERN schrijft over *Mnl. hachte*: hij neemt aan dat in 't Mnl. twee woorden *hachte*, van verschillende afkomst, onderscheiden moet worden: het eerste met de betekenis 'gevangenschap,' het andere met de betekenis 'gevaar.'

Neophilologus.

Afl. 4. A. BORGELD schrijft een aankondiging van ZIJDERVELD's proefschrift, onder de titel *De Romance van* 1780 *tot* 1830. - W. HELDT beoordeelt, in hoofdzaak ongunstig, een boek van T. DE VRIES: *Hollands Influence on English Language and Literature* (Chicago, 1916). De twee eerste hoofdstukken (over de invloed van Nederlandse filologie en Nederlandse taal) stellen teleur: een groot gedeelte is nageschreven uit DE HOOG's *Studiën* e.a., zonder kritiek of aanvulling. Het derde gedeelte, over de litteratuur is wel beter, maar geeft toch slechts resultaten van anderen, zonder eigen onderzoek. Ook de stijl laat veel te wensen. Met dit boek, voor Amerikanen geschreven, is dus de wetenschap weinig gebaat.

School en Leven

N°. 51. S.M. NOACH geeft ervaringen *Van het admissie-examen*, dat hij afnam voor de H.B.S., om aan te tonen hoe een ouderwets taalonderwijs nog steeds voortwoekert op de lagere school, hoe men daar met voorliefde 'schrijftaal'-deftigheid aankweekt. In deze aflevering vindt men uit dit artikeltje een merkwaardige aanhaling.

N°. 52. In een aardig artikel *Uit Friesland* geeft S.M. NOACH aanvullend materiaal bij het vroegere *Schoolhollands in Friesland* (*School en Leven* J. 18 N°. 2).

C.D.V.

Uit de jeugd van onze spraakkunst (*vervolg van blz.* 221).

II.
De eerste uitgave van Christiaen van Heule's 'Spraec-konst'.[1)]

De Leidse 'mathematicus' CHRISTIAEN VAN HEULE betreedt het onontgonnen gebied in 1626 met zekere schroom, maar hij voelt zich veilig onder de vleugels van de 'Godzalige ende Geleerde Heer Mr. ANTONIS DE HUBERT', die reeds 'overvloedigen jver' tot het bevorderen, verrijken en versieren van onze taal getoond heeft, en beschikt over een 'groote ervarentheyt in de Nederduytsche sprake (welke in verscheyde plaetsen van Nederland verbreyt is'.) Maar hij doet een beroep op de welwillendheid van de lezer, omdat hij 'aen eene zo verlatene ende nodige zake' zijn 'hulpsame genegentheyt betoont.'

Het woord *Aan den Lezer* is zeer beknopt: gebrekkige onderscheiding van taalvormen veroorzaakt 'onbescheydenheyt in het spreeken.' Daarom dient zulk een 'verwerringe' voorkomen te worden door een 'Taelbeschrijvinge'. De 'Amsterdamsche Tael-schrijvers' (d.i. de auteurs van de *Twe-spraack*) hebben dit werk niet in de volle omvang aangedurfd: dit wordt in ons boekje, op Latijnse leest geschoeid, voor het eerst beproefd, met echt Nederduitse 'konst-woorden'.

Casus-verschil is van ouds aan het Nederlands, evengoed als aan het Grieks en Latijn eigen, maar zonder 'een zeeker ende ervaren oordeel' slaagt men niet in een zuivere onderscheiding. Onze grondslag is het gebruik van de 'beromste schrijvers, zo oude als nieuwe', waaraan wij 'nouwelikx iet door eygen oordeel gestelt' aan toevoegen. Nu weten wij wel dat er 'voortreffelicke persoonen' zijn, die 'alle gevallen (behalven den Barer) verwerpen', o.a. de beroemde SYMON STEVIJN, JACOB KATS en in veel opzichten ook HUGO DE GROOT, maar dat geschil 'laten wy in het oordeel van alle geleerden'. Wat dus niet verhindert dat VAN HEULE wèl partij kiest, en zich aan de zijde van COORNHERT, SPIEGHEL en DE HUBERT plaatst, die de nominatiefs-*n* met beslistheid verwierpen.

1) De volledige titel luidt: De Nederduytsche Grammatica ofte Spraeckonst/ Waer in de gemeyne deelen der Nederduytsche spraeke (na de manier der Grieken ende Latijnen) beschreven zijn.

‘De spraeckonst is eene wetenschap om wel te spreeken’; vandaar dat de naam ‘spraeckonst’ de voorkeur verdient boven ‘letterkunst’. Naar Latijns model verdeelt hij de spraakkunst in vier delen: Spellinghe (*Orthographia*), Oorspronkelickheyt (*Etymologia*), Klankmaet (*Prosodia*) en Tsamenvouginge (*Syntaxis*). De spelling wordt in vijf bladzijden slechts aangeroerd, omdat die ‘van verscheyde Geleerden grondig beschreven is’; ende ook is het daeglicx gebruyk in veele deelen onberispelic.[1] Het zwaartepunt van dit boekje ligt dus in het tweede gedeelte. Voor ons doel hebben wij voornamelik te letten op die gedeelten, waar hij op oude grondslagen een nieuwe opbouw beproeft.

Er zijn drie geslachten die men behoort te onderscheiden: Mannelic, Vrouwelic ende Generley. Die onderscheiding geschiedt voornamelik door de Ledekens (*Articuli*). Na enige aarzeling is hij gekomen tot deze uitkomst:

de	de	het
een	eene	een

Het samenvallen van het mannelike en vrouwelike *de* vindt vergoeding in het verschil van *een* en *eene*. Zijn aarzeling kwam voort uit het feit dat twee groepen van geleerden een uiteenlopende opvatting verdedigden. De eersten ‘begeerden dat men voor de woorden van het manlic geslacht/ welke met eene H of met eene klinkletter beginnen *Den* zoude stellen/ als *Den outaer, Den ommegang, Den Hemel*’. Evenzo: de hooge ende heylige*n* Outaer, de schoone*n* Hemel. ‘Deze manier wort by de Grieken gebruykt (!) ook schijnt het dat men *Den Dach* ende *Den douw* behoort te zeggen’.[2]

De anderen eisten kortweg *den* als mannelik lidwoord. Dit konsekwente stelsel lokte onze Mathematicus aanvankelik sterk aan. Men krijgt dan:

Manl.	***Vrouwl.***	***Gener.***
Den	De	Het
eenen	eene	een
mijnen *enz.*	mijne, *enz.*	mijn, *enz.*[3]

1) In het exemplaar, dat het eigendom was van C.G. PLEMP (nu in de Bibliotheek van de M. der Ned. Lett.), staat hierbij aangetekend: ‘sij is seeker niet, ende daer werd seer in gedoold’. PLEMP wil ook niet weten van *Spraeckonst*, maar handhaaft *Letterkunst*.
2) Op de rand staat: Siet HEYNSIUS.
3) Op de rand: Siet CATS ende GROTIUS. Uit hun geschriften zal dit strenge systeem moeilik te halen zijn.

Waarom dat dan niet ingevoerd? VAN HEULE is zich wel bewust dat zijn voorstel tegen het spraakgebruik ingaat: 'Wy bekennen wel dat verscheyde buygingen der woorden den ongeleerden Nederlanders/ een verziersel[1)] schijnen te wezen/ waer van zy mede gansch geen kennisse en draegen'. Inderdaad, de Zuid-Nederlanders en Zuid-Hollanders zullen - evenals nu - de *n* bewaard hebben in bepaald klankverband, ook in de nominatief; de Noord-Hollanders zeiden waarschijnlik vrij regelmatig *de*, gelijk uit menig 'ongeleerd' geschrift te bewijzen is. Maar de invoering van een algemeen-mannelik *den* zou een nieuwigheid zijn, die elk histories gezag miste: 'om dat zulcken manier tegenwoordig in geen gemeyn gebruyk en is/ nochte ook noyt en schijnt geweest te hebben/ gelijk ons verscheyde oude schriften/ dat met verwonderinge hebben doen gelooven/ ende dat byzonderlik by die welke acht op de taele gehat hebben/ zo en hebben wy ons tegens dat out ende noch het tegenwoordig gemeyn gebruyk niet dorven stellen/ alhoewel het zelf eerst ons voornemen geweest is/ te doen/ maer door het oordeel eeniger hochgeleerden/ hebben wy bewogen geweest/ dat naer te laeten/ gelijk men ook ziet/ dat de Geleerden ALDEGONDE/ WTTENHOVE/ KOORNHERT/ HEYNSIUS/ KILIANUS/ ende andere ook gedaen hebben' (blz. 11).

Wij weten reeds van DE HUBERT, dat deze geleerden een veel ernstiger bezwaar hadden tegen het konsekwente *den* bij mannelike woorden, nl. dat men dan het verschil van Nominatief en Accusatief niet kon uitdrukken. Daarvoor is blijkbaar VAN HEULE gezwicht.

De Byvouglicke woorden (*Adjectiva*) hebben ook drie geslachten: *goede - goede - goet*. Alleen hebben sommige mannelike een dubbele vorm (een goet man - een goede man) en blijven nog andere (beter - loopende - eerste) onveranderd. Dat men zegt: 'het goede kind' wordt niet vermeld. In plaats daarvan vinden we de karakteristieke opmerking: 'Het kan wezen dat de ongewoonte onze ooren doet twijfelen. Alzo schijnt het zo wel te vallen/ dat men zegt *Den goedertieren man*, als *De goedertiere man*, maer ick zoude voor best achten/ indien wy ons gehoor na gemeyne regelen gewenden' (blz. 13).

Deze 'gemeyne regelen' vloeiden volstrekt niet alle voort uit het toenmalige 'gemeyne gebruyk'. Bij de Voornaemen (*Pronomina*) - zegt VAN HEULE - valt de 'scheydinge des geslachts al wat duysterder'. Voor de meeste tijdgenoten gold dat reeds voor het vrouwelike *mijne* naast mannelik *mijn*, maar dit verschil berust op taalgebruik in een oudere periode. Een onderscheiding als bij het bezittelike *uw*,

1) d.i. verzinsel.

nl. M. *u*, Vr. *uwe*, Onz. *u* wil door afwijkende spelling het verschil vergroten.

Voor een nauwkeurige toepassing zijn nu geslachtsregels nodig, die naar het voorbeeld van de Latijnse grammatica opgesteld worden: het is een kern die later welig zal gedijen. Maar deze eerste taalwetgever laat één gebied vrij: de poëzie. 'Dit onderscheyt der geslachten en behouft in den rijm altijt niet nagevolgt te worden/ want om die oorzacke zouden de Rijmers al te nouw gebonden zijn/ en het waarnemen der voeten/ dewijl dan dat eenen afbreuk van onze spraekx cierlickheyt zoude veroorzaeken/ zo wort den Rijmers eene volle vryheit gelaten/ om de byvouglicke woorden somtijts te verkorten' (blz. 16). Was deze vrijgevigheid mede veroorzaakt door het voorgevoel dat de dichters toch hun eigen gang zouden gaan?

In het hoofdstukje *Van het Geval* (*De casibus*) worden de zes naamvallen van de Twe-spraack met hun namen gehandhaafd. De buiging van het lidwoord brengt, na DE HUBERT, maar één nieuwigheid: bij de 3de nv. vr. enkelv. wordt de keuze gelaten tussen drie vormen: *de, der* of *ter*. 'Eenige ervarenen' (o.a. DE HUBERT) hebben in de 'Gever' *der* aangenomen 'om dat het Geval van den Gever nootzaekelic behoort uytgedrukt te worden'. VAN HEULE heeft iets beters bedacht, want nu de 'Baerer' ook al *der* heeft, 'zo vereyscht de gelegentheyt der zaeke/ dat de Buyginge in den Baerer ende in den Gever verscheyden zy/ daerom hebben wy in den Gever *ter* gestelt/ alhoewel het woordeken *Ter* somwijlen in eenen heelen anderen zin gebruykt wort' (blz. 25). Dit was een eerste gevaarlike stap op het glibberige pad van de willekeur!

Een wijze voorzichtigheid neemt de schrijver in acht, door *des* bij vrouwelike woorden, op DE HUBERT's voorgang uit het paradigma geweerd, niet onvoorwaardelik af te keuren: het was immers bij de beste dichters, b.v. bij HOOFT, telkens te vinden! 'De woorden van het Vroulic geslacht en veranderen in geen Geval/ dan alleenlic in de Ledekens/ ende als zy eene S aennemen/ zo worter ook wel het woordeken *Des* voor gestelt/ als *des Waerelts, des Lochts*, men vint ook *des Wijsheyts*, deze manier en mach niet dan op zeekere Voetstappen der Geleerden na gevolgt worden' (blz. 26). In zijn lektuur vond hij genitieven als *Jannen, Pieteren, Vrouwen, Propheeten, Nichten*, die niet in het opgestelde paradigma passen - *en* is immers bestemd voor het meervoud! - maar zijn vonnis neemt een zachte vorm aan: 'deze manier schijnt verworpelic te wezen' (blz. 27).

Hij voelt er veel voor, evenals DE HUBERT, de twee meervouden op *s* en *en* over de naamvallen te verdelen, om onderscheid te maken:

de Mans - *der* Mann*en*, maar hij is nog zo inschikkelik om achter de 1ste en 4de naamval te zetten: 'ofte *Mannen*'. Andere dubbele vormen zijn:

Ofnemer (6de nv.) M. Meerv.	{ van de Mannen
Ofnemer (6de nv.) M. Meerv.	{ van den Mannen
Gever Vr. Enkelv.	{ de Vrouwe
Gever Vr. Enkelv.	{ ter Vrouwe
Ofnemer Vr. Enkelv.	{ van de Vrouwen
Ofnemer Vr. Enkelv.	{ van den Vrouwen
Gever Onz. Enkelv.	{ het Velt
Gever Onz. Enkelv.	{ den Velde
Ofnemer Onz. Enkelv.	{ van het Velt
Ofnemer Onz. Enkelv.	{ van den Velde
Ofnemer Onz. Meerv.	{ van de Velden
Ofnemer Onz. Meerv.	{ van den Velden

Bij de *Voornamen* (*Pronomina*) zien we hetzelfde streven naar 'verrijking'. VAN HEULE heeft de vondst gedaan dat de beide objektsvormen *my* en *mijn* gebruikt zouden kunnen worden om Datief en Accusatief te onderscheiden, en geeft dus in de Gever: *My*, in de Aenklager: *My* ofte *Mijn*. Onder invloed van DE HUBERT wordt *du* weggelaten; *dyn* krijgt wel zijn plaats in de rij. Het 'Voorbeeld' wordt dan, met een zonderlinge menging:

N. Gy, *Tu*	Gy *ofte* Gyly, *Vos*
B. Dijns *ofte* Dijnes	uwer *ofte* ulieder
G. Dy	u *ofte* u Lieden
A. Dij[1)]	u *ofte* u Lieden
O. Van dy	Van u *ofte* Van u lieden

Parallel met de onderscheiding van *my* en *mijn* loopt in de derde persoon meerv. de splitsing van *hun* en *hen*, twee oorspronkelik dialekties-verschillende vormen; de 'ofnemer' kon blijven 'van *hun*', want de regel dat na een voorzetsel altijd een accusatief volgt, was toen nog niet uitgevonden: de toen nog levende vormen wezen even vaak op een datief (*den, der*). Nog een vondst was de onderscheiding van *haerer* voor het mannelik meervoud en *heurer* voor het vrouwelik: dan kon men weer met het Latijn wedijveren, want *Haere Vaders* stond gelijk met *Patres eorum; Heure Vaders* met *Patres earum*.

VAN HEULE gaat weer niet zo ver, dat hij *heur* bij het vrouwelik

1) Waarschijnlik is het spellingsverschil tussen 3de en 4de naamval (dy - dij) bedoeld als een fijne onderscheiding, maar de tekst zwijgt daarover.

gebiedend voorschrijft: in het enkelvoud tenminste laat hij de keuze tussen *haer* en *heur*; bij het meervoud geldt slechts *heur* of liever, ter onderscheiding, *heurlieden*.

Het hoofdstuk over het *Werkwoort*, waarin ook èn het Latijnse voorbeeld èn de redenering triumfen vieren,[1] laten we hier buiten bespreking. Alleen wijzen we op de verbuiging van het verleden deelwoord, waar van de vormen met en zonder *n* gebruik gemaakt wordt om het vrouwelik een eigen vorm te verschaffen, dus:

M. bedroogen;	Vr. bedrooge;	Onz. bedroegen
M. gebonden;	Vr. gebonde;	Onz. gebonden
M. verscheyden;	Vr. verscheyde;	Onz. verscheyden

Een tweede vrouwelike vorm eindigt op *ene*, dus: bedroogene, gebondene, verscheydene.

Daarbij sluiten zich de stoffelike adjektieven aan

M. aerden;	Vr. aerde;	Onz. aerden
M. tinnen;	Vr. tinne;	Onz. tinnen

De eer van de uitvinding redent VAN HEULE zich niet toe, want hij zet op de rand: 'Siet PONTUS DE HEUYTER ende AMPSINGIUS'.[2]

III.
Samuel Ampzing's 'Taelbericht'.

De Haarlemse predikant SAMUEL AMPZING (1590-1632) gold, blijkens de aanhaling van VAN HEULE, reeds als een ervaren taalkenner, voordat hij in 1628 als voorrede voor de *Beschrijvinge ende lof der stad Haarlem* zijn uitvoerig *Taelbericht* schreef.[3] Ook dit is een merkwaardig dokument voor de toenmalige taalbeschouwing. Uitgangspunt voor zijn studie was de behoefte aan vastheid van spelling. Toen hij 'gaende gemaekt' was door ANTONIS DE HUBERT, die hem de ogen opende, trad hij in 'vriendelijke onderhandelinge' met deze rechtsgeleerde en met CHRISTIAEN VAN HEULE, so voor als na het uytgeven van sijne neder-Duytsche Grammatica, waardoor hij 'den weg van verre begon te sien'. Alle oude en nieuwe Auteuren werden doorgesnuffeld; geen moeite was hem te veel, en het is hem een voldoe-

1) *began* is 'verworpelic', omdat van alle Werkwoorden 'het veelvoudig na het eenvoudig genomen wort' en *wy begannen* nergens voorkomt (blz. 57).
2) Waarschijnlik doelt hij dus op gedichten van AMPZING, die in 1624 en 1625 te Leiden gedrukt werden.
3) De reeds genoemde herdruk werd, 'oversien en verbeterd' door CHRISTIAEN VANDER HEULEN, in 1649 tot Wormer-veer uitgegeven.

ning, de uitkomsten van zijn onderzoek bekend te maken ‘tot nut vanden gemeynen man’, en tot aansporing van de geleerden.

De betekenis van AMPZING in de geschiedenis van de spelling gaan wij hier voorbij, om zijn grammatiese beschouwing in het licht te stellen. Daarin toont hij zich volbloed aanhanger van DE HUBERT. Wij moeten trachten ‘onze verlatene en ongehavende/ doen ryke ende zierlyke sprake/ naar vermogen/ op te helpen/ ende tot haere volkomenheyd te brengen/ haer/ en Gode dankbaer/ diese ons gegeven heeft. 'T is meer dan al te kennelijk/ dat tot noch toe de meeste schrijvers hier op gansch niet/ ofte geheel weynich/ gelet hebben/ ende even so luttel op de geslachten/ ende het buygen vande gevallen/ in beyde de getallen: waer in nochtans een groot zieraed van onse Tale gelegen is’. - ‘Daer en is ook geen lammer/ nochte onhebbelijker ding ter wereld in eene sprake/ als de vermenginge der geslachten/ ende de verbrabbelinge der gevallen’. In een vreemde taal zou men zich daarvoor wel wachten. Waarom wordt dan de moedertaal zo schandelik verwaarloosd? ‘De Franzoysen/ Italiaenen/ en Spanjaerden maken schier eenen Afgod van de hunne: ende wy souden de onse by-na met vuyle voeten treden’. Die Romanen hebben bovendien maar ‘eene opgeraepte en verdorve sprake uyt de Latijnsche’, terwijl de onze ‘veel rijker en heerlijker is als de hunne’.

Voor hem staat vast, dat alle taalzuivering, en alle regeling van de spraakkunst, uit moet gaan van de taal-op-papier, de ‘schrijftaal’. ‘Wanneer men wat sal schrijven/ en het licht laten sien/ het welke de nakomelingen ook gebruyken sullen/ so behoren wy vlijtich acht te nemen/ ten eersten/ dat wy Duytsch/ en daer na/ goed en suyver Duytsch mogten spreken: op dat de nakomelingen sich met der tijd daer aen mogten gewennen/ en onse Tale toekomstig niet vervalscht/ nochte gebroken/ maer oprecht/ en na haeren oorspronkelijken aerd mogte uytgesproken worden’.

Daarom acht hij het van zoveel belang, niet langer ‘blindelings tegens malkanderen te lopen en stoten’, maar tot een vaste regeling van geslacht en buiging te komen, om ‘onse jeugd van kinds been daer toe te gewennen’.

De opgestelde deklinaties brengen niets nieuws: ze komen bijna geheel met die van VAN HEULE overeen: alleen ontbreekt de Datief *ter*: voor AMPZING is *de, eene* ook als Datief Vr. bruikbaar. Wel volgen er aardige opmerkingen, die ons een kijkje geven in het door de grammatici verworpen of gedulde taalgebruik. Afgekeurd wordt het lidwoord vóór eigennamen: Saul vervolgde *den* David, een ‘merkelijke quade aenneminge by velen’. Onverbiddelik is AMPZING tegenover

de nominatiefs-*n* vóór h en klinkers, ‘also onse Tale van de ontmoetinge der klinkeren geenen afkeer en heeft/ ofschoon sommige geleerden dat sonder reden sich verbeelden. So spelle ik de Arend/ de Outaer/ de Hemel/ so wel als de Man/ de Vrouwe: en niet den Arend/ den Outaer/ den Hemel: want so mosten wy anders/ naer desen regel/ en grond/ dese ontmoetinge der klinkeren ook in het Meervoud/ en Vrouwelijk geslachte/ en ten korsten over al mijden/ seggende; den Arenden/ den Outaeren/ den Hemelen; ja ook den Aerde/ den ere/ den eeuwe/ den olie/ en diergelijke’. Het Hollands taalgevoel dat hier bij de geboren Haarlemmer spreekt, komt ook tot uiting als hij bekent dat in de verbogen naamvallen van mannelike woorden *de* ‘somwijlen soeter valt’. Zo klinkt: ‘ik sie daer *de* Man’ beter dan ‘ik sie daer *den* man’, en ‘ik sie na een vroom Man uyt’ beter dan: ‘ik sie na eenen vroomen Man uyt’.[1)] Maar op dat punt zijn koncessies uiterst gevaarlik: dan ging de hele spraakkunst ondersteboven. Ten slotte is dat Hollandse verbastering: ‘Ik achte - zegt AMPZING - dat onse Hollandsche verkortinge en af-bytinge hier van oorsake is/ en dat sulke onse gewoonte dat onse oren ook daarom best doet gevallen: en meyne oversulkx/ dat wy onse monden/ en oren liever aen regelen behoren te gewennen/ en dat wy daerom in sulke manieren van spreken matig moeten wesen/ om den vasten regel niet te verbreken/ tot noodig en zierlijk onderscheid der gevallen’.

Ziedaar het renaissance-geloof op taalgebied: de strenge reglementering van de schrijftaal zal heilzaam doorwerken, zodat het beschaafde nageslacht eenmaal zal spreken gelijk wij schrijven.

Toch verrast de schrijver ons in de aantekeningen nog met enkele koncessies. Evenmin als VAN HEULE wil hij *des* bij vrouwelike woorden zonder meer afkeuren. *Des werelds rond, des wijsheyds schat, des lochts regen, des sons stralen* klinkt hem in poëzie ‘beter in de oren’ dan *der wereld rond* enz., maar ‘het rond der wereld, de schat der wijsheyd’ enz. ‘waer ongetwijfeld alderbest geseyd/ doch het en wil in den rijm altijd niet’. Als ‘rijmverlof’ kan het er mee door; een enkele maal ook ‘in eene vrye rede’, maar met soberheid. Dan is het mannelike *een* bij vrouwelike woorden niet ‘ongevoeglijk’, als er een byworpig woord (adjektief) tussen staat; b.v. een vroome Vrouwe, een goede sake, ‘insonderheyd in onse Hollandsche sprake/ die tot verkortinge/ en uytbijtinge der zilben/ en letteren/ sonderling genegen is’.

1) In de ‘Ofnemer’ meerv. verkiest hij ‘van *de* kinderen’ als zoetvloeiender boven ‘van *den* kinderen’, zonder het laatste te verwerpen.

Als waarnemer van oudere taal hecht hij ook zijn goedkeuring aan de Datief *der* na voorzetsels: uyt der stad, ter goeder ure, tot aller stond, uyt mijner hand, van dijner hulpe, in sijner onnoselheyd, terwijl hij naast elkaar erkent: hij is krank tot *de, den, der* dood; 't sal met *de, den, der* tijd wel komen. Zeer juist ziet hij, dat de *n* van so vroomen man, al te stouten kind, so schoonen Stad, in oorsprong geen buigings-vorm was, maar 'dat het ledeken *een* in het by worpige woord niet duysterlijk besloten is'. - Bij de zelfstandig gebruikte adjektieven geeft hij, evenals VAN HEULE, keuze tussen de vormen met en zonder *n*. Zelf kiest hij de geleerde*n*, maar hij wil 'de andere buyging in 't minste niet verwerpen/ insonderheyd daerse dickwijls sachter en aengenamer luyd: met namen in de woorden eenige/ sommige/ weynige/ alle/ andere/ en diergelijke'.

Ten slotte wil hij de lezer nog eens op het hart drukken dat hij spreekt als taalonderzoeker, niet als willekeurig taalregelaar: 'Dese dingen (voorwaer!) en zijn geene versierselen/ maer inderdaed/ en waerheyd verzierselen[1)] van onse Tale/ uyt den aerd en grond der selve opgesocht/ hoe vreemd sy ook veellicht sommigen sullen mogen schijnen te wesen/ door de gewoonte/ en den ouden slof: waer door te wege gebracht is/ dat wy op onse Moeder-tale niets ter wereld gelet/ en nu dus/ nu so/ los/ en onvast gesproken en geschreven hebben. Derhalven wy ook geene nieuwe Tale en smeden/ maer arbeyden slechts de selve met regelen vast en seker te maken/ datmen ons dan dank behoorde te weten/ so verre van daer is het/ datmen ons sulkx voor euvel ofte ongoed soude willen afnemen'[2)]

Na een breed middengedeelte over de spelling volgen nog *Eenige Taelbedenkingen*. Voor het brandende vraagstuk hoe de grammaticus moet staan tegenover ''t gemeyne gebruyk' zoekt hij een oplossing bij de klassieken. Uit de oudheid dagteekent het spreekwoord: *Sentiendum cum doctis, loquendum cum vulgo*, d.i.:

> Gevoeld met hun die 't hooft om wetenschappen breken:
> Maer voegd u spraek en Tael naer dat de luyden spreken.

HORATIUS leerde dat taal steeds verandert en dat het gebruik de wet stelt. Maar aan onze taal moet tot juiste onderscheiding van de woorden nog zoveel gearbeid worden, 'dat wy so aen 't gemeyne gebruyk niet en behoorden gebonden te wesen/ dat ons dat geheel en al een regel/ en breydel van onse tonge zy'. Gelukkig zijn er

1) Woordspeling met versieren = verzinnen en verzieren = versieren.
2) Uitgave 1649, blz. 24.

ook andere uitspraken te vinden bij de Latijnse schrijver FABIUS: taalbeoordeling vereist ‘een wacker oordeel’. ‘De over-een-stemminge der geleerden is de rechte gewoonte van spreken’. Dat staat AMPZING beter aan. Naar deze zijde slaat de weegschaal dan ook bij hem over: ‘So en is dan de gewoonte van den gemeynen man niet enkelijk het richtsnoer van de sprake/ nochte hun mond de schatkamer van de suyverheyd der selve: maer by de geleerden is het beste en sekerste oordeel: so behoren die ook op de Tale vlijtigst te merken/ en de selve suyverst en bescheydenst te spreken’ (blz, 73).

Wat dan over het voornaamwoord volgt, komt geheel overoen met VAN HEULE's regeling: alleen wijst AMPZING op het enklytiese *se*, een ‘aengehechte voor-naem’, die van seer gemeyn/ en liefelijk/ en loffelijk gebruyk in onse sprake is,[1)] en die hij merkwaardigerwijze ook uitbreidt tot de nominatief en accusatief mannel. enkelv.: ‘de brief/ isze besteld?’ ‘ik hebse besteld’/ in plaetze van ‘is hy besteld? ik hebbe hem besteld’. Doch - laat hij er op volgen - ‘dit en valt in de mannelijke woorden altijd niet voor’. Het woord ‘brief’ om die reden ook vrouwelik te noemen, komt dus niet bij hem op. Verder worden er een reeks ‘onderscheyde woorden’ behandeld, die ongetwijfeld een bespreking en nader onderzoek verdienen, maar die wij nu ter zijde laten om de hoofdlijnen niet uit het oog te verliezen.[2)] Opmerkelik is weer dat AMPZING voor de dichters - en voor zich zelf in zijn poëzie - nadrukkelik de vrijheid voorbehoudt. ‘De Poësije heeft altijd haere vryheyd gehad: so en magmen haer ook by ons de schoenen so enge en bekrompen niet snijden/ datmen haer niet wat bots/ en spelens/ soude geven: sulkx waer de geesten maer quellen/ en den geest uytbluschen’. Alle verkortingen van de ‘eigenlike’ vormen zijn de dichter geoorloofd, ook zonder daarvan met komma-tjes

1) Op de rand staat: ‘pronomen affixum Hebraeorum more’. VAN HEULE zag dit pronomen over 't hoofd, gelijk hij in 't algemeen enklytiese vormen - als slordige spreektaal? - verwaarloosde.

2) Ziehier een opsomming: hayr - haer, heyr - Heer, meyr - meer, beyr - beer, end - ende - eynde, vier - vuer ofte vuyr, hert - hart - hart, rede - reden, doe - doen, doch - toch, of - ofte, noch - nochte, niet - niets, oyt - noyt - immermeer - nimmermeer, na - naer, tegen - tegens - jegens - bejegenen, tot - te, leggen - liggen, kennen - konnen, neem - neemt - nemet (*imperatief*).
In elk van deze gevallen zou men moeten nagaan 1° bij welke schrijvers vóór en ten tijde van AMPZING het verschil gemaakt werd; 2° in hoeverre de onderscheiding willekeurig was of op het taalgebruik van een bepaalde kring of streek berustte; 3° of AMPZING's voorschrift merkbare invloed uitgeoefend heeft.

kennis te geven - dit aan het adres van DE HUBERT! - ‘maer buyten rijm daer de stijl vry en onbedwongen is/ sal ik van mijnen gesetten regel/ die inder waerheyd en eygenschap onser tale gegrond is/ nimmermeer/ en nergens/ een hayrbreed afwijken’ (blz. 79). Toch mogen de dichters zich geen ‘ongebonde en onbepaelde vryheyd’ veroorloven: daarom waarschuwt hij voor het misbruiken van ‘Rijm-verlof’, in 't biezonder op drie punten: in de Reckinge (b.v. vertroostet = vertroost), de Krimpinge (b.v. g'rechtigheyd) en de onnatuurlike of onnederlandse woordvolgorde (een man groot). Daarmee zou men onze taal ‘verwoesten en verderven’.

Voor een Spraek-konste - zegt de schrijver in zijn besluit - geeft deze verhandeling zich niet uit. Intussen zien wij de leidende beginselen er nog duideliker in uitgesproken dan in VAN HEULE's volledige *Grammatica*. Het betoog en de behandeling van de stof hebben dan ook op de Leidse grammaticus hun invloed niet gemist.

IV.
De tweede uitgave van Christiaen van Heule's ‘Spraec-const’.

Voor de ontwikkeling van onze spraakkunst is het van biezonder belang, VAN HEULE's *Nederduytsche Spraec-const*[1] van 1633 te vergelijken met die van 1626. Het verschil is groter dan de oppervlakkige lezer, misleid door VAN HEULE's mededeling dat ‘de exemplaren yets van de vorige verschillen’, zou menen. In 1626 pleit hij met enige aarzeling voor nieuwe opvattingen, met erkenning van andere meningen; in 1633 geeft hij een uiteenzetting van een onbestreden, gevestigde wetenschap. Hij voelt zich sterk door de ruggesteun van invloedrijke geleerden en letterkundigen. Uit het boekje zelf blijkt hoe hij zijn studie heeft verbreed. Geleerde vrienden zullen hem gewezen hebben op ABRAHAM VAN DER MIJLE's *Lingua Belgica*, reeds in 1612 verschenen: dat boek gaf hem een verrassend kijkje in de eerbiedwaardige oudheid van zijn Germaanse taal.[2] Maar ook de

1) De volledige titel is nu: *De Nederduytsche Spraec-konst ofte Tael-beschrijvinghe/ Waer in alle gemeyne veranderingen der Woorden, ende Spreuken grondelic vertoont ende geleert worden, door Christiaen van Heule, Mathematicus. De tweede Druk verbetert*.

2) VAN DER MIJLE haalt niet alleen een Mnl. souter aan, en stukken uit een Chartre van Brabant (blz. 150), maar ook een zogenaamde Karolingiese psalm, met de trotse toevoeging: ‘Sic locuti sunt patres nostri tempore Caroli Magni’ (blz. 152). Dat maakte indruk! Vandaar dat PETRUS SCRIVERIUS, in een lofdicht op AMPZING's werk zegt:

> De Spraek-konst onser Tael heeft Karel eerst begonnen,
> De Groote recht genaemt, verwinner-noyt-verwonnen.

Van die ‘oude schriften der Duytsche sprake’ geeft VAN HEULE dan ook enige proeven aan het slot van zijn boekje.

studie van het Grieks hebben ze hem aangeprezen. Daarin vindt hij steun tegenover AMPZING, als hij zijn analogie in de spelling van de slotmedeklinkers bestrijdt (blz. 5): de Grieken hidden immers ook zulke ‘veranderlicke Letteren’! Hij prijst de kernachtige kracht van het Grieks in het vormen van composita, en geeft een voorbeeld hoe daaruit ook ‘onse sprake eene wonderlicke kracht zoude konnen ontfanghen’ (blz. 46).

Opmerkelik is, dat hij ook ondertussen de Hoogduitse spraakkunst bestudeerd heeft, en daarin steun vindt voor zijn streven. Zonder zich rekenschap te geven van het verschillend standpunt der levende taal ten opzichte van het behoud der buigingsuitgangen, prijst hij de grammatica ‘der Hoogduytschen/ welcker loffelicke Taelorder/ ons in velen een gewichtich naerbedenken weirdich is’ (blz. 50).[1] Hierbij moet men bedenken dat voor de zeventiende-eeuwers Nederlands en Duits niet als twee nationale talen gescheiden waren, maar als Neder- en Hoogduyts tot één stam behoorden. AMPZING zegt dat duidelik in deze woorden: ‘Wie twijfelter ook aen/ of de Hoog-duytsche sprake is de Moeder-tale van de onse/ ofte/ om beter te seggen/ de eene en de selve sprake: behalven dat syse wat hooger en mannelijker uytbrengen/ en wy die wat laeger en minnelijker spreken?’

Met tijdgenoten heeft VAN HEULE van gedachten gewisseld. De ons reeds bekende JACOB VAN DER SCHURE van Haarlem staat hem opmerkingen in handschrift ten gebruike af.[2] Met AMPZING's *Taelbericht* heeft hij zijn voordeel gedaan,[3] al behoudt hij tegenover hem en DE HUBERT zijn zelfstandig oordeel.[4] Door dit alles treedt hij

1) Een beroep op het Duits doet hij op blz. 26, waar hij naast ‘Het *groeyende* Boomken’ verdedigt ‘Een *groeyent* Boomken’. (Het deelw. geldt nl. als onverbogen) door te zeggen: ‘dit wort ooc by de Hoogduytschen voor eenen regel gehouden’.
2) Op blz. 26 zegt hij dat VAN DER SCHURE ‘de *e* in de Deel-woorden des generleyen geslachts heel overtollich’ acht, en zet daarbij op de rand *In manuscriptis*.
3) Behalve in enkele later te noemen gevallen volgt hij hem nu in de verwerping van *u* als bezittelik voornaamwoord. Dit kon zonder schade, omdat toch de Mnl. en Vr. vorm (*uw* - *uwe*) onderscheiden bleven.
4) B.v. bij de zelfstandig gebruikte adjektieven, waar DE HUBERT en AMPZING een *n* voorschrijven: *de doden*. Dit gebruik is ‘vorderlic’ om enkelv. en meerv. te onderscheiden - ‘maar is ooc veeltijts hart’ (blz. 64). Daarom zet hij op de rand: ‘Deze' order en hebben wy in ons schrijven niet durven volgen, om datmen die niet over al gebruyken en mach’.

beter gewapend in het strijdperk. Ligt in de opdracht van ANTONIUS THYSIUS, Rector Magnificus in de hoge Schole tot Leyden, niet reeds een aanspraak op wetenschappelik gezag?

Het weifelende woord *Aan den Lezer* van 1626 heeft nu plaats gemaakt voor een *Voorreden*, die in kort bestek een beginselverklaring bevat. De moeielilkheid die AMPZING gevoelde: in hoeverre stelt het ‘gemeyn gebruyk’ de wet, poogt VAN HEULE scherp te stellen en te ontleden. Hij beseft voor 't eerst de botsing van twee beginselen: het Gebruik en de Reden: daarmee raakt hij de kern, al slaagt hij niet in een verzoenende synthese. Zijn uiteenzetting laten we hier onverkort volgen. Het eerste gedeelte luidt:

‘De beschrijvinge der Neder-duytsche Sprake en heeft in de voorgaende tijden niet wenschelijk konnen geschieden, om der gemeyne Schriften onvolkomenheyt wille, waer door ooc het voornemen der aenzienlicke Taalbezorgers KOORNBERT, de Amsterdamse Letterkonstenaers, ALDEGONDE, KILIANUS en anderen byzonderlic schijnt verhindert te zijn.

Maer onvermits onze Taele tegen-woordich met verscheydene onverbeterlicke werken meer en meer verlicht wert, en gelijc HORATIUS zegt, onze Poëten niets onbeprouft gelaten en hebben, zo is ons oogmerc uyt de uyt-nementheyt dezer Eewe, een nodich nuttich en ordentlic Tael-gebruyc aen te wijzen: De bequaemste tijt der Tael-beschrijvinge zoude ontwijfelic in lang-voorgaende Eewen geweest hebben, in welke onze Voorvaders alles hebben konnen invoeren, datse tot het gemeyn bevonden te behoren. Nu daer-entegen is ons Gehoor zo teer, ende het Gezicht zo scherp, zo datter niets lijdelic en schijnt, het en zy gebruykelic, kort, zoet, ja zelf de volmaektheyt overtreffende.

En aengezien onder onze Tael-lievelingen verschil is, in het navolgen of af-wijcken des gemeynen gebruyx, zo en achten wy het niet ondienstich, van het oordeel der Sprake eenige Tael-wetten voor te stellen.

1. Het gebruyc eener Tale, stelt de byzonderste en krechtichste wet.
2. Hier naer volcht de reden, welke alles met toe-latinge des gebruyx regeert.
3. Men behoort zorchvuldichlic acht te nemen om het onderscheyd der Geslachten, ende der Gevallen te behouden, welke tot nootzakelicken dienst, ofte tot Cieraet in alle geachte spreken plaetse hebben’.

VAN HEULE's bedoeling is duidelik: het Gebruik verschaft het materiaal; de Reden verzamelt en ordent. Maar hoe is daarmee de derde wet te rijmen? Geslachts- en naamvals-onderscheid kon immers op toenmalig gebruik niet meer gegrond worden? De sleutel van deze schijnbaar onoplosbare moeielikheid vindt VAN HEULE in een onderscheiding die bij ons een renaissancist niet bevreemdt: tussen het *gemeyn* gebruik en het *achtbaar* gebruik. Het eerste staat gelijk met 'het gemeyn spreken'; het tweede kan men in het verleden zoeken, toen dat spreken nog niet bedorven was, bij oude schrijvers, maar nog liever in de toenmalige 'onverbeterlicke werken' waarvan hierboven sprake was, en waarmee gedoeld wordt op de geschriften van ervaren 'Tael-bezorgers' als DE HUBERT en AMPZING. Dat in hun werk de Reden meer gedaan had dan het gebruik ordenen, namelik willekeurig ingrijpen en voorschrijven, wordt hun stilzwijgend eer tot verdienste dan tot blaam gerekend. Als men dit inziet, is ook het tweede gedeelte van de *Voor-reden* duidelik:

'Dewijle het dan blijkt dat het Gebruyc na de Reden aengeleyt een oog-merc ter Volkomenheyt is, zo achten wy deze waerschouwingen vorderlic, om het Gebruyc met Reden te overwegen.

1. Het gemeyn Spreken, trekt altijt na kortheyt der woorden, en zoet-vloejentheyt der silben, en is om des veel-voudigen gebruyx wille den gemeynen ooren alder aengenaemst.
2. Zommige woorden en hebben geen aenzienelikheyt in het spreken, welken nochtans het Schrijven of Redenen eene wenschelicke bequaemheyt uytdrucken.
3. Het schijnt dat onder alle geachte Volkeren een gemeyn ende een byzonder Tael geweest is.
4. Het acht-baer gebruyc is ooc door het gemeyn spreken, dikmaels in vergetinge, ende de Tale ten verderve gebracht'.

Hier komt het renaissance-begrip van een afzonderlike 'schrijftaal' met eigen strenge grammatikale regels, onomwonden voor den dag. Maar ondanks de stelligheid van uitdrukking, verschuilt zich achter termen als 'zoetvloejendheit der silben' en streling van de oren - die wij ook bij AMPZING vonden - de strijd van Natuur en Leer bij deze vroeg zeventiende-eeuwers, die oor hadden voor het natuurlik vloeiende ritme van hun eigenlike *moeder*-taal en die ook zelf alles-behalve een louter 'papieren stijl' hebben. Is ook de vrijheid die ze zo nadrukkelik voor de dichters opeisen, niet een hulde aan de vrije beweging van de volkstaal, onbelemmerd door het keurslijf van stelselzucht? Ter toelichting wijst VAN HEULE op de klove die 'bij de Hebreen' bestond tussen de gewoonte en de 'Tael order'. Evenzo op

de vervorming van Latijn tot Italiaans: aanvankelik ‘slecht Latijn’, doordat het ‘gemeyn gebruyc’ de ‘swaricheyt der Latijnse wetten’ vermeed, maar door ‘menichvuldige dagelixse veranderingen’ tot een nieuwe taal gegroeid. De moderne lezer zou menen dat VAN HEULE hier met zich zelf in tegenspraak komt, want in dit geval is de taal dan toch niet ‘ten verderve gebracht’, maar verjongd en, tot nieuwe glans gekomen, door dichters om de zoetvloeiendheid geprezen. Toch is hier geen tegenstrijdigheid, want de renaissancisten - het blijkt bij SPIEGHEL en AMPZING - beschouwden inderdaad de Romaanse talen, theoreties, als bastaarden.

‘Eene sprake’ - gaat VAN HEULE voort - ‘bestaat in twee delen, als in kennisse der woorden, ende in de wetenschap van de veranderinge der zelve woorden.

Aangaende de kennisse der woorden, die is in het gemeyn gebruyc byna onstraffelic... zo dat het gebruyc dezer woorden, zelf by de ongeleerde, meer verwonderlic als berispelic is’.

Hier heerst dus het Gebruik vrijwel onbeperkt.

‘Het andere deel der Sprake, welc in de veranderinge der woorden bestaet, is ten dele onbekent, en ten dele twijfelachtich, ende het byzonder wit onzes tegen-woordigen werx, ende is gelegen in het onderscheyt der Geslachten, ende de Buygingen der woorden, met den aenkleve van dien’. Op dit gebied ligt dus de taak voor de Reden.

Uit deze vastere opzet vloeien de meeste veranderingen voort. De geslachtsregels volgen nu niet, als toelichting, maar worden in uitgebreider vorm vóóropgesteld, zodra het Geslacht ter sprake komt (blz. 19-24). Voor de By-woorden wordt de geslachtsonderscheiding niet uit het gebruik opgemaakt, maar door de ‘Reden’ aldus gekonstrueerd:[1)]

Mannelic	***Vrouwelic***	***Generley***
Sterken	Sterke	Sterc
Eenen	Eene	Een

‘Alhoewel dit onderscheyt der geslachten/ zich aldus uytter nature van een scheyt/ zo is het nochtans in spreken en schrijven gebruykelic/ de N op het eynde der Mannelicke woorden naer te laten/ om de dienstbaerheyt des zelven gebruyx/ en ooc de zoet vloeyentheyt der Tale’ (blz. 25). Dan volgen eerst ‘de exempelen volgens de meeste volkomenheyt des gebruyx’.

1) Een eerste stap in deze richting vinden we reeds in de eerste druk, waar hij vooropstelt dat *alle* substantieven een meervoud op *en* en op *s* hebhen, en dan nagaat welke uitzonderingen er zijn (blz. 29 vlg.).

Bij de pronomina wordt nadrukkelik gezegd dat de ‘scheydinge door het gemeyn gebruyc zeer bedorven en vermengelt is’ (blz. 28). De theorie eist: het *kleyn* kint, evengoed als ‘een *kleyn* kint’, maar daartegen wordt veel gezondigd ‘misschien wel te meer/ overmits alle onze geachtste Auteuren Rijmers zijn’. Daarom is *het kleyne kint, het zoete Dier* volstrekt niet zeldzaam, ‘in welke Tael-spreuken het mis-bruyc/ boven de naturelicke wetten/ schijnt lief-tallich te wezen’ (blz. 32). En even verder: ‘De oorzake waerom deze onvolmaekte Tael-spreuken/ ons bevallic schijnen in hare onvolkomenheyt/ achten wij/ het gemeyn Spreec-gebruyc/ welc alle hardicheyt zeer kan verzoeten’.

Een triomf van de ‘Reden’ is ook een strengere doorvoering van vormverschil in onderscheiden naamvallen. Waar vroeger keuze gelaten werd, is nu één vorm de ware, b.v. *de mans* (niet: mann*en*; in navolging van DE HUBERT en AMPZING); *den velde* (niet meer: *het velt*). Op het voetspoor van AMPZING treedt hij beslister op tegen de nominatiefs-*n* vóór klinkers en *h* (blz. 30). ‘Van *de* vaderen.’ is de juiste vorm, en niet meer ‘van *den* vaderen’ (blz. 67). Het smeden van nieuwe vormen wordt voortgezet. De onderscheiding van Gen. *der* en Datief *ter*, die geen instemming schijnt gevonden te hebben, laat hij nu varen, maar daarvoor komt een nieuwe vondst in de plaats, van wijder strekking. Als nieuwe Datief-vorm wordt opgedist: *derr* (blz. 52), die als gevolg een nieuwe meervouds-datief *denn* krijgt (blz. 48). Blijkbaar betreurt hij het, dat de Dat. en Acc. Sing. *den* niet te onderscheiden zijn, want niet zonder afgunst zet hij er op de rand naast: ‘De Hoogduytsen zeggen Dem in het derde geval’. Als het ijs eenmaal gebroken is, volgen: *heurr* (blz. 73), *onzenn, onzerr* (blz. 75), *dienn* (blz. 76). Zelfs een komma wordt te hulp geroepen om *ons*' (*nostrum*) te onderscheiden van *ons* (*nos*). Zo gaat onze Mathematicus, die enige jaren te voren de *letter*-kunst in *spraak*-kunst verdoopte, een taal-op-papier konstrueren, buiten alle werkelikheid om. Ten dele wordt hij slachtoffer van zijn eigen geleerdheid: ter verdediging van de dubbele *n* zegt hij, dat hij hierin de Grieken volgt, ‘welke tot onderscheydinge der gevallen een *Iota subscripta* gebruyken’. Alsof dat slechts een tekentje was! De dubbele *r*, ‘volgens het lof-weirdich gebruyc der oude tijden/ is mede by de Hoochduytschen gebruykelic’.

Met een beroep op VAN DER MIJLE's *De lingua Belgica* ontleent hij aan het Oud-Germaans een vorm *him*, die uitmuntend als Datief dienst kan doen naast de Accusatief *hem*, een mooi pendant van *hun - hen*! Het voornaamwoord *du*, te voren op gezag van DE HUBERT

en AMPZING als verouderd - dus op grond van het 'gemeyn gebruyk'! - verworpen, wordt nu, ter wille van de regelmaat in het paradigma, in ere hersteld. ALDEGONDE en KATS hebben tegenover elkaar *du* en *ghy* - 'dienstich omdat de woorden kort zijn' - gebruikt: dat 'zoude ooc lichtelic in het gemeyn gebruyc plaetse grijpen'. Bij de Datief en Accusatief *my* was VAN HEULE in verlegenheid geraakt. De Acc. *mijn* had geen genade kunnen vinden: waarschijnlijk gold die toen al voor minder-beschaafd-Hollands.[1] Maar de grammaticus heeft er slag van gekregen om zich te redden. Hij stelt nu als Accusatief voor: *me*, naast de Datief *my*. 'Dit woordeken is derr sprake dienstich/ dotc weynich van Auteuren gebruykt' (blz. 71). Daarentegen geeft hij nu voor de 2de en 3de persoon meervoud meer keuze: gy, gyly, gyluy; *Mnl.* zy, zyly, zyluyden of zylieden; *Acc.* haer, ze of Hem; *Vr.* zy, zyly, zyluy, ze of zylieden; *Acc.* heurr of ze. Op de rand geeft hij toe: 'Haer of Heur wort zelden onderscheyden', maar uit het voorbeeld blijkt dat heur 'eigenlik' tot het vrouwelik beperkt moet worden, terwijl *ze* - van AMPZING overgenomen - uitgesloten wordt voor de Nominatief van mannelike woorden.

Een vereenvoudigende verandering is, dat de vijfde en zesde naamval verdwijnen, omdat de Rouper en Ofnemer 'in onze sprake by na geen veranderinge en lijt'[2]; de andere gevallen worden liever genummerd, omdat de puristiese namen 'vreemt zijn, en daarenboven zeer hart vallen' (blz. 47). Heeft hier het voorbeeld van de Hoogduitse spraakkunst gewerkt, waaruit hij op blz. 50 een paradigma aanhaalt?

Ten slotte merken we op, dat de schrijver duideliker laat uitkomen welk taalgebruik ongeoorloofd is. *Mijnes moeders* is een foutieve genitief: men schrijve: *mijne moeders* of *mijner moeder* (blz. 53). *Jannen* als Genitief 'schijnt geen aen-nemelicke gewoonte'[3], maar in plaats van het tweede geval te gebruiken: *Mijn oom zijn kint* is 'noch afsienelicker' (blz. 56). 'Door eene taal-achteloze blintheyt' begint men in plaetse van *Du* te gebruiken *Uwerlieden* (blz. 72).[4] Nadat *zelve*

1) Moeten wij bij de verwerping van deze vorm ook denken aan de invloed van toongevende Zuid-Nederlanders?
2) Bijna; want bij enkele woorden kan hij nu een eigen vocatiefvorm aangeven, nl. *ô Heer* naast *Heere, ô Vrou* naast *vrouwe. Zone* heeft *Zoon, Ziele* heeft *Ziel* enz. (blz. 56).
3) De Genitief *der vrouwen*, in de eerste druk verworpen, wordt nu, op AMPZING's gezag, goedgekeurd (blz. 53).
4) Zou hier niet bedoeld zijn de beleefdheidsvorm *Uwerliefde(n)*, die op het einde van de zestiende eeuw, gelijk ROEMER VISSCHER getuigt, in de mode was? Wellicht was daaruit *uwerliede*(*n*) ontstaan, toen de mode naar lagere kringen afzakte. Dat zou een aardige parallel zijn van *uwé, uwe* en *uwes* uit UE(dele).

voor de drie geslachten als normaal voorgeschreven is, volgt do opmerking: ‘Men zegt ooc veeltijts *zelfs* voor *zelf*, welc niet hart en valt/ ooc zeggen wy met de Hoochduytschen *zelver*[1] voor *zelf*, doch eene onvermengde order ware best ghevolcht’ (blz. 78).

Met deze grepen uit het merkwaardige boekje kunnen we volstaan, omdat onze bedoeling was, VAN HEULE te karakteriseren als de overtuigde pleiter voor een ‘onvermengde order’ in de spraakkunst, en aan te tonen op welke dwaalwegen hij geraakte. Een volledige geschiedenis van onze spraakkunst zoo zijn verdiensten duideliker moeten laten uitkomen, en ook zijn prosodie en syntaxis behandelen.

Een belangrijke vraag blijft nog over: in welke kringen heeft het driemanschap DE HUBERT - AMPZING - VAN HEULE aanhang gevonden en welke invloed is er van hun grammatikale beginselen en beschouwingen uitgegaan?

(*Slot volgt*).

C.G.N. DE VOOYS.

Zijn schaapjes op het droge hebben.

Onze uitdrukking ‘hij heeft zijn schaapjes op het droge’, die wij gebruiken, wanneer iemand na hard werden verder onbezorgd kan leven, komt ook in Duitsland in dezelfde betekenis en ongeveer in dezelfde vorm voor: ‘Er hat sein Schäfchen ins Trockne gebracht’; ndd. ‘he het sine Schäpken in 't Dröge’ of ‘he het se in 't Dröge brogt’. HERMANN PAUL zegt ervan in zijn ‘Deutsches Wörterbuch’ S.v. Schaf: Ursprung nicht ganz klar. Toch heeft men al op verschillende wijzen gepoogd, een verklaring te vinden.

Vroeger werd veelal aangenomen, dat de oorspronkelike vorm van de zegswijze zou geweest zijn ‘zijn *scheepjes* op het droge hebben’; men dacht hierbij aan visserschuiten, die, zoals vroeger algemeen gebruikelik was, hoog op 't strand getrokken werden en zo voor de storm in veiligheid waren. Deze verklaring is algemeen opgegeven, want in de oudste vormen is in de uitdrukking altijd van ‘schapen’ sprake; zo reeds bij CAMPEN ‘Gemeene Duytsche Spreeckwoorden’.

1) Gelijk bekend, is deze vorm reeds als Middeleeuws Hollands bij HILDEGAERSBERCH en POTTER te vinden. In het dialekties-Hollandse *zelvers* is een herinnering daaraan bewaard.

Andere verklaringen gaan dan ook met recht van een grondvorm ‘schapen, schaapjes’ uit. STOETT Spreekwoorden[3] Nr. 1886 meent, dat de oorspronkelike betekenis kan zijn ‘hij heeft zijn schaapjes binnen en kan nu beginnen te scheren’. De schaapjes zijn dan ‘dat waarvan men voordeel kan plukken in veiligheid, bepaaldelik van geld gezegd, van welks rente (= wol) men kan leven.’ Inderdaad ziet deze verklaring er aannemelik uit; maar er blijven bezwaren over. In de eerste plaats gebruiken wij ‘op 't droge brengen’ van iets, wat uit 't water komt; STOETT echter moet aannemen, dat 't hier - naar analogie van schepen, die op 't strand getrokken worden voor de veiligheid - zou betekenen: in veiligheid brengen. Verder wordt van het ‘scheren’ in de uitdrukking niets gezegd. Eindelik mist men een duidelike overgang van ‘zijn schaapjes scheren’ naar ‘onbezorgd kunnen leven’; in het Duits betekent ‘sein Schäfchen scheren’ alleen ‘seinen Vorteil wahrnehmen’.

Een aanwijzing voor een andere verklaring geeft KLUGE in zijn Etymol. Wörterbuch[8] S.v. Schaf, waar hij zegt: ‘Vielleicht ist es aber eine ironische Umwendung eines dem *Gleichnis vom guten Hirten* entnommenen aber erweiterten Bildes.’ Ik geloof ook, dat dit de weg is om tot een verklaring van onze uitdrukking te geraken: aanknoping aan een konkreet verhaal. Bij KLUGE's opvatting zijn de bezwaren echter dezelfde als bij die van STOETT: ‘Ironie’ en ‘Erweiterung des Bildes’ moeten aangenomen worden; de afstand tussen de gelijkenis en de uitdrukking is, dunkt mij, te groot, zodat wij een andere aanknoping moeten zoeken.

Er bestaan nu sprookjes, waarin verhaald wordt, hoe een arme boer door z'n slimheid na veel moeite tot rijkdom komt; eindelik is hij in het bezit van een kudde schapen, waarvan hij beweert, dat hij ze uit 't water heeft gehaald en leidt nu verder een onbezorgd leven. Ik bedoel de sprookjes van het type ‘*Das Bürle*’ GRIMM Kinder- und Hausmärchen Nr. 61. Hier vinden wij naar ik meen een voldoende overeenstemming in de algemene situatie, die het mogelik maakt, dat het verhaal het uitgangspunt vormt. [Dat sprookjes aanleiding zijn geweest tot het ontstaan van zegswijzen, komt meer voor; ik herinner slechts aan ‘Boontje komt om zijn loontje’, een uitdrukking die van een sprookje van het type ‘*Strohhalm, Kohle und Bohne*’ GRIMM KHM 18 (Nederlands: Erwtje, boontje, strootje en kooltje vuur) is uitgegaan; vgl. STOETT Spreekw.[3] Nr. 298]. Ik geef van ‘das Bürle’ een wat uitvoeriger inhoudsopgave.

Een boertje is zo arm, dat hij niet eens een koe bezit; dan laat hij een kalfje van hout maken, dat hij zelf op de dorpsweide brengt.

Als de herder 's avends zonder 't kalf thuis komt, verlangt en krijgt 't boertje als schadeloosstelling een koe. Maar voor een koe heeft hij geen voer en 't beest moet geslacht worden. Boertje brengt de huid naar de stad om hem te verkopen, komt onderweg achter de liefdesgeheimen van een molenaarster en weet daardoor driehonderd daalders in zijn bezit te krijgen. Thuis gekomen zegt hij, dat hij 't geld voor de koeiehuid gekregen heeft en alle boeren slaan nu hun koeien dood; maar voor de huiden krijgen ze bijna niets. Boertje wordt nu door de bedrogenen bij de schout aangeklaagd en ter dood veroordeeld; in een vat, waarin gaten geboord zijn, zal hij in 't water gerold worden. Daar komt juist een herder met zijn kudde schapen langs op een ogenblik, dat het vat zonder toezicht is. Boertje in 't vat begint te schreeuwen: ik wil geen schout worden - de schaapherder wil wèl, neemt zijn plaats in 't vat in en wordt verdronken, terwijl 't boertje met de kudde schapen naar huis gaat. In 't dorp zien hem de boeren, die van de executie terugkomen en vragen: Waar kom jij vandaan? Uit 't water? - Ja zeker, zegt boertje, diep, diep in 't water waren mooie weiden waarop veel lammeren graasden, daarvan bracht ik een kudde mee. - Zijn er nog meer? vragen de anderen. - O ja. - Allen gaan naar 't water terug. Juist was 't een blauwe hemel met schapewolkjes; ze meenden de schapen al te zien, plompten allen in 't water, de schout 't eerst - en verdronken. ‘Da war das Dorf ausgestorben und Bürle als der einzige Erbe war ein reicher Mann.’ - Hij had zijn schaapjes op 't droge.

Het sprookje is oud en zeer verbreid. De oudste overlevering er van hebben we in een latijns gedicht Unibos (Eenos) dat een ongenoemde lotharingse, nederlandse of franse clericus in de 10^{e} of 11^{e} eeuw vervaardigde (Uitgeg. in GRIMM und SCHMELLER Lateinische Gedichte des 10. und 11. Jh.) Een zeer groot aantal varianten wordt verder genoemd in de ‘Anmerkungen zu den Kinder- und Hausmärchen’ van BOLTE en POLIVKA onder Nr. 61 (Bd. II S. 10-18); daaronder zijn ongeveer twintig Noord- en Zuidnederlandse varianten.

R o t t e r d a m .

H.W.J. KROES.

Enige Fragmenten uit een nieuw schoolboek.[1)]

1. Uit het hoofdstuk ‘spreekwoorden’.

Indien gij wist dat er een mens leefde van vele eeuwen oud, die een schat van wijsheid had verzameld en die voor iedereen de weg kende tot het geluk, zoudt ge niet hard naar hem toe lopen? Welnu, die Wijze leeft inderdaad. Het is de Geest onzer voorvaderen die spreekt uit de schat van spreekwoorden.

Maar die schat ligt verspreid in losse stukjes, hier een en daar een; ge moet die verzamelen. Als er stukjes goud en zilver op de grond lagen, dan zoudt ge het wel de moeite waard vinden om even te bukken en uw beurs uit uw zak te halen. En bij het ontmoeten van een nieuw spreekwoord moet gij uw aantekenboekje voor den dag halen om uw vondst op te bergen.

Van taalcollecties kunt ge evenveel en nog veel meer plezier hebben dan van postzegels- of muntenverzamelingen.

Al heeft iemand nog zo'n mooie verzameling penningen, al zijn ze nog zo mooi gerangschikt naar tijd en plaats en onderwerp, het is toch maar een dood bezit, als hij niet bij elk stuk een verhaal weet te doen. Elke penning moet kunnen spreken tot hem, moet hem een treffende geschiedenis kunnen verhalen.

Zo is het ook met de spreekwoorden. Zij moeten uw fantazie wakker maken. Gij moet bij elk wijs gezegde een geval scheppen of u er een herinneren, dat duidelik maakt hoe de spreuk kon ontstaan.

Elk spreekwoord is maar een onderschrift van een plaatje; maar dit plaatje moet gij er zelf bij tekenen. Dan eerst wordt het een bezitting die uw geest en uw stijl verrijkt.

1) *Stijlstudie en Stijloefening*. Een Leerboek met Opgaven om mondeling of schriftelijk te beantwoorden, voor alle inrichtingen van voortgezet onderwijs, door J.M. ACKET.
Het schoolboek zelf is natuurlik in de oude spelling.
Het verschijnt waarschijnlik in Januarie, bij *De Erven F. Bohn* te *Haarlem*.

(Dan volgt een voorbeeld van een verhaaltje dat een gegeven spreekwoord moet illustreren. De leerlingen moeten daarna zelf een geval vertellen dat aan een aantal gegeven spreekwoorden leven geeft).

Hebt ge wel eens 'n *Roos van Jericho* gezien? Het is een woestijnplant, een dood, dor, bolvormig ding, dat door de wind wordt voortgerold over de zandvlakte. Maar gij neemt het op en legt het in een kom met lauw water. Een wonder vertoont zich dan voor uw ogen. De stelen gaan zich uitspreiden, de bladeren ontplooien zich, en het dode ding verandert in een levende plant.

Zo kunt ge uit den dood oproepen elk spreekwoord, en trouwens elk ander stukje taal, als gij het brokje leven herschept, waarvan zij niets dan het etiket zijn.

2. Uit het hoofdstuk ‘volkshumor’.

De kleine luitjes, zij die het rijkst zijn aan volkshumor, hebben ook het meeste moeite om aan hun broodje te komen. Zij kennen de betekenis van 't woordje ‘armoe’. Ziekte is voor hen nog heel wat anders dan voor de rijke lui. Vandaar dat er zoveel komieke volkswoorden zijn, waarin men spot met eigen zorg en kommer. Men noemt dat spotten met eigen tegenspoed: *galgenhumor*, en denkt daarbij aan een veroordeelde die op het schavot nog een grapje zegt tegen de beul of tegen het publiek. ‘Dat zul je me niet voor de tweede keer lappen!’ zei bijv. een verharde schelm tegen de scherprechter.

Met die zelfbespotting kan men zich een houding geven om z'n verlegenheid te bedekken, en men kan er ook z'n leed wat mee luchten.

In de Middeleeuwen riep een ongelukkige stumper eens uit: '*t Hoeft wel, dat een arm man Koenraad heet*. Koenraad = de koene van raad. Dat bedoelde hij ten minste. - Als er honger en ziekte in een gezin is, dan mag de huisvader wel *Koenraad* heten.

'n Arm vrouwtje woonde in een bouwvallig hutje. 'n Vreemdeling kwam even binnen en zei: ‘Wat ligt je huisje toch mooi. Wat heerlik uitzicht op die velden en heuvelen!’ ‘Ja,’ zei 't ouwe moedertje die veel meer oog had voor haar eigen armoe, ‘'n mooi gezicht door 'n kapotte ruit!’ De vreemdeling lachte, vertelde de grap verder, en 't werd een cliché. Nu zit op een heerlike voorjaarsdag een arme klerk op zijn duffe kantoor; het zonnetje schijnt, de vogeltjes zingen. ‘'n Mooi gezicht.... door 'n kapotte ruit.’ Of er is bal in een feestzaal. De rijke lui stappen uit hun ekwipage en de arme kinderen bewonderen die kostelike toiletten. ‘'n Mooi gezicht.... door....?’

‘Hoe gaat 't met je kiespijn?’ vroeg ik aan iemand. ‘O, die kiespijn maakt 't goed,’ zei hij, ‘maar *ik*....!’

Op een dorpskermis stond een mallemolen. Hij was versierd (hm!) met schilderstukjes waaronder versjes stonden. Eén toneeltje stelde voor: 'n stadsgezicht in de winter: witte daken en straten. 'n Arme tobber, zonder jas, liep in z'n boezeroen, ineengekrompen van kou, langs de huizen. En er onder stond te lezen: '*t Is fris as je jas in de lommerd is*.

'n Klein ambtenaartje kreeg 'n betrekking met vrije woning. ‘Heb je ook *vrij licht*?’ vroeg een vriend. ‘Ja,’ zei hij, ‘*als de zon schijnt*.’

‘Waar woon je tegenwoordig?’ vroeg hem een andere vriend. ‘In *Hongarije*!’ zei de grappenmaker, ‘want ik *verdien te veel om van te sterven en te weinig om van te leven*.’

***

Wat de inhoud betreft, kan men deze stereotiepe grapjes verdelen in allerlei groepen.

Het weer is in ons Holland, met zijn veranderlikheid van temperatuur en wind en bewolking, een veelbesproken onderwerp. Dat geeft dus aanleiding tot veel gekheid. ‘Het is nu *goed weer om een erfenis te delen*,’ hoort men vaak zeggen, als men geen voet buiten kan zetten. En een voorzichtige buurman roept wel eens: *Vrouw, haal je kat in huis, want het gaat regenen*.

En welk onderwerp is gewichtiger dan *de dood*? Vele ongepaste aardigheidjes doen daarover de ronde, zoals: *Is hij dood? Hij eet geen brood*. Of: Die zieke maakt 't slecht, hij is *op sterven na dood*.

De *dronkenschap*, die oude Hollandse ondeugd, wekt ook vaak de spotlust: *de hoogte hebben, boven z'n teewater zijn, 'n vijand zijn van 'n vol glas en van 'n leeg glas*.

Al wat afwijkt van 't gewone, vooral in bouw of *gesteldheid van 't lichaam*, wordt een mikpunt: Wie 'n beetje over één kant kijkt, *kijkt naar de Willemstad of de Klundert in brand staat*. Is iemand heel klein, dan kan-ie *net op tafel kijken als-ie op 'n aardappel staat*. Is een ander heel lang, dan zegt men: Wat zal hij '*t eenzaam hebben daarboven*. Is men heel mager, dan moet men *tweemaal binnenkomen, voor men d'r is*. Een mager man die toch gezond eet, is *een binnenvetter* of *een schendekeuken*. Een heel dikke man, die hoef je niet te rijen; *je kunt 'm wel rollen*.

Wie door onbestuurde *eigenliefde* zich al te naïef prijst, die *heeft 't goed met z'n eigen getroffen*, of *hij heeft kwade geburen*.

In de *huiskamer* en 't *familieleven* worden de meest onschuldige grapjes geboren. 'n Kleine jongen zit wel eens met z'n *adamsvorken* in z'n bord. Komt hij uit school, dan hangt-ie z'n boekentas of z'n pet wel eens op *aan 'n spijkertje op de vloer*. Kleine jongskes die beginnen op te groeien, *komen al boven en onder d'r broek uit*. Krijgen ze straf, dan laten ze *d'r lip op 't derde knoopsgat hangen*. Groote jongens kunnen soms geducht eten, ze *lijken wel hol* of *zetten d'r buik op de leest*.

't Huwelik is ook 'n heel interessante zaak. Zie maar eens, als de koetsen naar 't stadhuis rijden: van alle kanten lopen de nieuwsgierigen toe. En dan gaan de mondjes: *er is maar één paar bedorven* of *je kunt met je beien veel meer armoe lijen dan alleen*. Is de bruigom wat lang en de bruid wat klein, dan heet 't: *anderhalve sent*.

3. Uit het hoofdstuk ‘semantiek’.

De betekenisverandering die wij nu bespreken, is een heel ander verschijnsel dan de beeldspraak. Als men een woord figuurlik gebruikt, dan gebeurt de verandering van betekenis ineens. Men draagt de naam over van het ene begrip op het andere. Toen men ging spreken van de *kelk* ener bloem, veranderde niet langzamerhand de betekenis van *drinkglas* of *drinkbeker* in die van *groen bloembekleedsel*, de verandering gebeurde ineens, opzettelik. Maar de begripswijziging die de semantiek behandelt, is een langzaam verschijnsel, dat zijn gang gaat, zonder dat wij het bemerken.

Wèl behoort tot de semantiek de geleidelike verandering van een figuurlik woord in een letterlik. Zolang men, sprekend over de *kelk* ener bloem, nog dacht aan de overeenkomst in vorm met een *wijnkelk*, was het woord figuurlik. Maar de aandacht ging langzamerhand over van de vorm op de kleur. Men zegt nu niet: de kelk ener bloem is dat gedeelte dat lijkt op een wijnkelk, maar: het is het *groene* deel.

Hij die figuurlik spreekt, ziet altijd twee dingen tegelijk bij het overdrachtelike woord; bij ‘de *rozen* op haar wang’ denkt hij niet alleen aan de blos op de wang, maar ook aan een bloem, de roos. Als de aandacht echter langzamerhand afgaat van de letterlike betekenis en men maar aan één zaak gaat denken, dan houdt het woord op, figuurlik te zijn; het verandert in een gewone naam Deze verandering in ons begrip door verplaatsing van aandacht behoort tot de semantiek.

Op die manier zijn ontstaan woorden als: het *oor* ener kan; de *kroon* van een boom; de *ezel* van een schilder; de *kraan* aan een haven (overeenkomst met een kraanvogel); borst*kas*; oog*lid* (lid = deksel).

Alle begripswijziging ontstaat door een geleidelike verplaatsing van de aandacht.

Om dit te begrijpen, moeten we ons eerst herinneren, dat elk ‘ding’ bestaat uit de som van zijn eigenschappen en verrichtingen. Een *kachel* b.v. is *zwart*; zij is van *ijzer*; er worden *steenkolen* in verbrand; zij *verwarmt* de kamer; er wordt eten op *gekookt*; enz. Al deze ‘eigenschappen’, om het met één woord te zeggen, vormen samen het begrip *kachel*. Maar gewoonlik ia de aandacht sterk geconcentreerd op één van die eigenaardigheden. Bij de kachel in de huiskamer denken we vooral aan *verwarmen*; bij de keukenkachel (fornuis) aan *koken*. En nu kan het gebeuren dat langzamerhand, bij het spreken, de aandacht zich verplaatst van de ene ‘eigenschap’ naar de andere. Daardoor verandert het woord van betekenis. Dit is het geval bij het spreken over een *droge sloot*. De aandacht is gegaan van het *water* naar de *greppel* of *de diepte*.

Als de aandacht regelmatig één der eigenschappen loslaat, dan wordt het begrip ruimer, want elke bepaling is als een hekje waardoor de betekenis kleiner wordt. *Witte paarden* vormen een kleiner groep dan *paarden. Kleine witte paarden*, weer een kleiner groep.

Een vader zegt: ‘Ik ben met *de jongens* naar de kermis geweest,’ terwijl hij bedoelt: àl zijn kinderen, jongens en meisjes.

‘Jongens’ zijn *mannelike* kinderen; maar de bepaling ‘mannelik’ is dan uit het begrip verdwenen en daarmee is het ruimer geworden.

Deze verandering in de betekenis heet in de semantiek: *uitbreiding* of *verruiming*.

Ook kan het gebeuren dat een nieuwe eigenschap wordt opgenomen in het begrip, waardoor de betekenis kleiner wordt.

Een *geweer* was vanouds: elk wapen. Denk aan het werkwoord: zich weren. Later ging men spreken van een *schietgeweer*. Er was een bepaling bij gekomen. En daar schietgeweren de gewone wapens werden, vond men het niet meer nodig, die bepaling uit te drukken. Het sprak vanzelf, dat een geweer diende om te schieten.

Deze verandering in de betekenis heet in de semantiek: *beperking*.

Wij onderscheiden dus drie soorten van begripswijziging:

A. Verplaatsing van betekenis (*droge sloot*).
B. Uitbreiding (*jongens = kinderen*).
C. Beperking (*geweer*).

Maar alle drie ontstaan door verplaatsing van de aandacht.

Nu nog een voorbeeld van elke soort.

A. Verplaatsing.

'Wat een *spektakel* (schouwspel, toneel) zagen wij daar in de kamer: alle kinderen lagen op een hoop te vechten.'

'Wat maakten die vechtende kinderen een *spektakel* (lawaai, drukte); wij hoorden het van verre.'

De aandacht is hier gegaan van het vechten naar het geraas.

B. Uitbreiding.

'Wij zijn *gegaan*, op die voettocht, van Tilburg naar Breda.' (gaan = lopen, zich verplaatsen met de benen.)

'Je kunt van die ene plaats naar die andere *gaan*: te voet, met het spoor of met de boot.' (gaan = zich verplaatsen.)

De bepaling 'met de benen' is nu uit het begrip verdwenen, en daarmee is het verruimd.

C. Beperking.

'De *vrouwen* behoeven niet in het leger te dienen.'

'De boeren reden met hun *vrouwen* naar de markt.'

Nu is er een bepaling bij gekomen: *getrouwd*, en daarmee is het begrip beperkt.

Het verschijnsel dat een figuurlik woord letterlik wordt, behoort tot A (verplaatsing). Toen men sprak over het *oor* van een kan, dacht men eerst aan iets dat de vorm had van een oor; later dacht men aan de bestemming: het aanvatten, vasthouden.

(Nu volgen een dertigtal paren van zinnen, waarin een woord in twee betekenissen voorkomt. De leerlingen moeten de begripswijziging daarin verklaren.)

4. Uit het hoofdstuk 'woordverklaring'.

De gewoonte is als een wolk die voor de zon komt; ze maakt alles grauw, egaal. De schilderijen die we dageliks zien in de huiskamer, we zien ze niet meer.

De gewoonte maakt de dingen tot een transparant waar geen licht achter schijnt: ze worden mat en openbaren hun ware natuur niet. Wie ziet wel eens met blijde verbazing dat de goede zon die ons gisteren verliet, in de morgen weer terugkomt?

Maar voor de frisse geest wordt alles fris en nieuw.

Het oude bekende landschap wordt nieuw voor ons, als we 't zien in een nieuw licht, bijvoorbeeld bij maneschijn, of bij een nevel, of bij bloedrood ondergaande zon.

En zo kan het oude woord nieuw voor ons worden door *woordverklaring*.

Vele woorden zijn afgesleten dubbeltjes. Maar nu zetten wij er de loupe op van nadenken en zich-bewust-maken, en we zien opeens de beeltenis, het randschrift, de versiering. Het oude, platte ding verrast ons door zijn relief.

Neem als voorbeeld het woord *dubbeltje*. Het betekent: *dubbele stuiver*. Och ja, zegt ge; dat is aardig; daar had ik nooit aan gedacht. En een *kwartje* is een kwartgulden. En een *sent* is 't honderdste deel van een *gulden*. En een *gulden* moet vroeger geweest zijn een muntstuk van goud.

Dit bedoelen we echter niet met ‘woordverklaring’ in de engere betekenis. Anders zou alle woordafleiding woordverklaring zijn.

Maar er zijn vele woorden, waar vanouds een beeldspraak in zit, een vergelijking. Een man van geest heeft in een ogenblik het karakter van een ding mooi uitgedrukt in een figuurlik woord. Hij noemde bijvoorbeeld een stuk dat iemand had geschreven, een *opstel*. Dat was mooi gezegd. Hij dacht misschien aan zo iets als een kermistent die werd *opgesteld* en in mekaar gezet uit allerlei onderdelen. Allerlei mooi in elkaar sluitende delen maakten samen een groot geheel. Wie dat woord voor 't eerst las, moet verrast zijn geweest door z'n juistheid. Maar doordat men 't zo dikwels hoorde, vergat men hoe 't was ontstaan; het werd een klank die men wel begreep, maar men zag het vernuft niet meer van hem die 't woord het eerst maakte.

Later werd het woord beperkt tot de schoolwereld. Maar tegenwoordig wordt het weer gebruikt voor elk *artikel* in een krant of tijdschrift. ‘Wat heeft hij een mooi *opstel* geschreven over VONDEL in *De Gids*,’ zegt men nu.

Doordat de nieuwere schrijvers voor zichzelf een ‘woordverklaring’ hebben gegeven van dat oude woord, zijn ze het weer gaan gebruiken in zijn oorspronkelike betekenis van: *compositie, samenstelling*.[1)]

Met ‘woordverklaring’ in engere betekenis bedoelen we dus: de stervende beeldspraak in een woord of uitdrukking weer tot leven brengen voor ons bewustzijn; dat is: het licht ontsteken achter een transparant, zodat we alle lijnen en kleuren en tinten weer bewonderen.

We zien het woord dan in de frisheid van zijn jeugd, in zijn *status nascendi*, d.i. in de toestand waarin het geboren werd. Onze geest

1) In *De Loteling* van CONSCIENCE staat: Trien gaf met zekeren hoogmoed lezing van haar *opstel* (haar brief).

komt daardoor in gemeenschap met het vernuft en de geestigheid en de fijngevoeligheid van de voorbijgegane geslachten.

5. Het slothoofdstuk ‘stijl’.

Wat is dat toch, Stijl hebben?

BUFFON heeft gezegd: *Le style est l'homme même*. Dat betekent: in de stijl zit de hele mens. Maar de mens zelf is de stijl nog niet. Als iemand z'n mond houdt, dan heeft hij geen stijl.

De stijl is de in woorden uitgedrukte menselikheid.

Eerst moet men dus iets in zich hebben dat de moeite waard is om uitgedrukt te worden; maar dan moet men nog de kunst verstaan om dat uit te drukken. Deze twee dingen zijn wel te onderscheiden: het innerlik bezit en het vermogen om dat over te geven aan een ander.

Daar is bijvoorbeeld een eenvoudige boerenjongen: hij eet, drinkt, werkt, slaapt. Dit laatste met z'n ogen dicht en open. Wij willen eens proberen of hij stijl heeft, en vragen hem: ‘Toe, vertel eens wat, praat eens wat!’ Hij antwoordt: ‘Ik weet niks.’

Het innerlike bezit ontbreekt dus.

Maar nu wordt die jongen opgeroepen in het leger. Hij brengt enige dagen door aan het front in de moderne oorlog. Wat een schrikkelik bezit heeft hij nu in zich van angst, meelij, afkeer.

Nu heeft hij stof tot spreken, schrijven. Maar kan hij 't ook? Waarschijnlik niet. De andere helft van 't stijlvermogen ontbreekt hem vermoedelik: de kunst om anderen te doen beleven wat hij zelf heeft ondergaan.

Grote stilisten, kunstenaars, zijn vaak geneigd om die tweede helft van de ‘stijl’ niet mee te tellen. Omdat ze zelf het vermogen van uitdrukking van nature hebben, menen ze dat iedereen het heeft.

Ook door gewone mensen hoort men wel zeggen: ‘Nu ja; goed schrijven, dat kun je of dat kun je niet.’

Tot zekere grens, is dat waar.

Ook met tekenen is het zo: dat kun je of dat kun je niet. Maar toch geeft men overal tekenonderwijs, en uit de ondervinding blijkt, hoe veel er is te leren, met goede wil en oefening en volharding.

Dat geldt ook van het stileren.

Men kan er zich in oefenen, en door volharding grote vorderingen maken.

De Stijl is aan te kweken in 'n mens, maar niet zonder de gehele menselikheid te doen groeien.

De hoogste en voornaamste stijlvorming begint vanbinnen, in onze geest en onze ziel. Telkens als gij iets met verrassing bizonder helder hebt begrepen, als gij iets diep hebt doorvoeld, iets sterk hebt beleefd, dan groeit uw stijl, omdat uw menselikheid groeide.

Dit gedeelte van de stijlontwikkeling krijgt gij bij uw lezen, in uw familieleven, bij al uw studie van al uw vakken; gij krijgt het op reis, door kennismaking met vreemde mensen en streken; altijd, altijd wordt er aan uw stijl gewerkt, indien ge tenminste niet leeft als een plant. Maar vooral het lezen ontwikkelt uw menselikheid. Als gij langzaam, genietend leest, en met grote aandacht de mensen uit uw boeken aankijkt en hen doorziet; als gij meeleeft met ze en meevoelt; als gij werkelik tegenwoordig zijt bij de dingen die gebeuren; als gij alles *ziet, ziet*, of het in tastbare werkelikheid voor u was; als gij zó leest of wilt leren lezen, dan zult gij inwendig groeien, soms meer in één uur, dan door het werkelike leven in 'n jaar.

Maar dat is nog slechts de helft der stijlontwikkeling. Na het opnemen, moet het weergeven komen, waardoor gij anderen doet beleven wat ge zelf hebt ondergaan.

Als gij nu maar de kunst verstondt om de dingen net presies uit te drukken zoals ze ìn u gedrukt zijn. Daarvoor is zelfwaarneming nodig. Het moet u bewust zijn, hoe al uw feitenkennis, al uw begrijpen, al uw aandoeningen in u zijn gekomen; gij moet die dingen duidelik in uzelf hebben zien groeien; dan zult gij ook begrijpen, hoe ze in anderen te doen komen, ze bij uw lezers te doen ontstaan.

Dit is het vermogen van een goed onderwijzer, die langzaam en met fijn overleg in zijn luisterende leerlingen aanbrengt, wat in hemzelf is.

Een goed schrijver moet een goed onderwijzerstalent hebben.

Nu volgt het laatste onderdeel van het stijlvermogen. Eerst zeiden we: men moet wat bizonders in zich hebben; toen zeiden we: men moet met onderwijzersbekwaamheid dat bizondere kunnen overbrengen.

Maar voor die overbrenging is de *taal* nodig, het transportmiddel.

Stijlstudie is dus ook taalstudie, beoefening van spraakleer en stijlleer.

De spraakleer onderzoekt, uit welke delen de zinnen zijn gebouwd, samengestelde en enkelvoudige; wat die delen met elkaar te maken hebben. De spraakleer is van het begin tot het eind analyse, ontleding: zij neemt een samengesteld of afgeleid woord op en breekt het in stukken en zegt, welk verband daartussen bestaat. Zij verdeelt een woord in zijn stam en zijn verbuigings- of vervoegingsvormen,

en zoekt weer de betekenis van die vormveranderingen. De spraakleer is altijd aan 't verdelen en verklaren. Het is zuiver verstandswerk, het wiskundig gedeelte van de taalstudie.

Er wordt wel eens ontkend dat de *grammatica* vormende waarde zou hebben voor de stijl. Maar lees eens 'n brief van een ongeschoold mens, dan kunt ge zien wat aan iemand ontbreekt die geen levende grammatica in zich heeft. Het is een warboel van belang, 'n potjemet-pieren van verwarde gedachten, stukken van gedachten; 'n knoeierij met verbuiging, vervoeging, woordvorming, die alles te zamen onverstaanbaar maakt.

De eigenaardigheid van *keukenmeidenstijl* is vooral, dat er grammatica aan ontbreekt.

Maar ten slotte komt de stijlleer, die in dit boek is behandeld. Zij let op melodie, rythme, klank, woordnuances, tegenstellingen, op verrassende effecten in 't gemoed van de lezers, op ontelbaar vele kleine dingen die 't groot publiek niet opmerkt, maar waarvan ze toch de invloed ondergaan, gelijk men aan een dinee geniet van de spijzen zonder te denken aan de kunst van de kok.

De stijlleer let op de schoonheid en de doelmatigheid der woorden.

Wie de hoofdstukjes van dit boek, en al de opgaven achter elk hoofdstuk, met zorg heeft doorgewerkt, en als gevolg van deze arbeid langzaam in zich heeft gekweekt de gewoonte om te letten op de verschijnselen in de taal der schrijvers die hij leest, en ook in zijn eigen taal als hij schrijft, die mòet zijn stijl verbeterd hebben.

Hij begrijpt de middelen waardoor een schrijver zo krachtig en treffend de geest en het gemoed van zijn lezers raakt. Op bescheiden manier zal hij er zelf ook gebruik van maken, bij gelegenheid.

Lettend op de vormen waarin de hogere menselikheid der auteurs tot ons kwam, zijn we ook in aanraking gekomen met die hogere menselikheid zelf, waardoor we de innerlike stijlvorming kregen, zonder welke alle techniek weinig betekent.

Het spreekt vanzelf: dat innerlike is de hoofdzaak, en de vormen zijn bijzaak. En daar de meeste mensen maar eenvoudigen zijn van geest en ziel, blijven ze ook maar eenvoudigen van stijl.

Dat is ook wenselik. Niets is naarder dan dat iemand probeert te schrijven boven zijn stand. Gewilde mooischrijverij is verregaand belachelik.

Elk vogeltje moet zingen zoals het gebekt is.

Uw schrijven moet zijn: praten. Eenvoudig, natuurlik praten. Uw doel is: gemeenschap te brengen tussen uw lezer en u. Welnu, breng die gemeenschap met eerlike woorden, presieze woorden, rake woorden. Al wat die gemeenschap der geesten hindert, is: stiilfout. En geen groter hindernis dan dat de lezer u niet vertrouwt, omdat hij merkt dat ge met uw stijl draait, u aanstelt, komedie speelt. De natuurlikheid van spreken is een der machtigste middelen van elke onderwijzer of advokaat of redenaar, van ieder die zich moet meester maken van een ander, met z'n woorden.

Deze natuurlikheid ontstaat, zelfs bij grote talenten, niet zonder arbeid en inspanning. Maar die inspanning moet verborgen blijven. Dat gij op uw woorden let en ze bestuurt, moet niemand merken.

Aldus, in kunstvolle kunsteloosheid, zult ge u meester maken van uw lezers, die met gemak en genoegen opnemen, wat gij ze te geven hadt.

J.M. ACKET.

De heele Nederlandsche moedertaal omvat alle Nederlandsche taalgroepen.

Als de school wil voorbereiden tot het leven, en de lessen in de moedertaal ten doel hebben: aan onze leerlingen het middel in handen te geven om op de zielen hunner oudere en jongere medeburgers in te werken, naar de mate van hun eigen zielegrootheid; dan moet de school niet uitsluitend, gelijk tot nu toe bijna overal, de deftige ouderwetsche schrijftaal doceeren, waarmee slechts één kwart van onze nationaal zielestuwingen onder woorden kan worden gebracht; dan moet het doel van het moedertaal-onderwijs wezen: aan onze leerlingen het *Algemeen Nederlandsch* keurig en kernig te leeren spreken en schrijven.

Maar aangezien de Algemeen-Nederlandsche taalboom - wil hij niet evenals de deftige schrijftaal versteenen en verstarren: tot een merkwaardig goed geconserveerd fossiel, waar echter alleen de bladnaden en fijne groeischakeeringen van vroegere eeuwen in staan - een levende taal moet wezen, levend van het contemporaine zieleleven van alle Nederlanders, zal hij ook in onze dagen weer worden gevoed door de levenssappen, die uit de wortels van alle stands- en vak- en spreektalen, opstijgen in door de natuur vanzelf daartoe aangelegde kanalen: de menschelijke sprekers zelf.

JAC. VAN GINNEKEN: *Als ons moedertaalonderwijs nog ooit gezond wil worden* (blz. 51).

Spreekwoorden en spreekwoordelijke uitdrukkingen, voornamelijk uit Goeree en Overflakkee.

Al sedert jaren heb ik er mij op toegelegd spreekwoorden, zegswijzen, dialectische woorden en uitdrukkingen uit den mond van het volk op te teekenen. Zoodoende heb ik heel wat studiemateriaal verkregen, waaruit ik in de eerste plaats de spreekwoorden en uitdrukkingen kies, die ontleend zijn aan het landbouw-, veeteelt- en visscherijbedrijf van het eiland en daardoor mogelijk inheemsch zijn.

Landbouw en veeteelt:

Hij *loopt op z'n leste gras*. Meer gebruikelijk is: op zijn laatste beenen, maar denken we aan eene koe, die spoedig geslacht moet worden, dan is de uitdrukking duidelijk genoeg.

Hij of zij *is nog al los op de melk*. Hij (of zij) is gemakkelijk aan 't praten te krijgen en laat dan de geheimen, die hij (of zij) weet, wel los.

De eene koe melkt heel wat gemakkelijker dan de andere. Sommige koeien houden de melk zoogenaamd op, andere laten ze vlug vallen. De eerste zijn taai, de laatste *los* op de melk.

't Is er altijd *melk uit volle testen*, wordt gezegd van een royaal levend gezin.

Niet in *een mandje melken*. Dit wordt gezegd van iemand, die secuur te werk gaat.

Er ligt land achter de stee. De rijkdommen van den boer bestaan grootendeels uit landerijen. De uitdrukking wordt figuurlijk gebruikt in de beteekenis van: die familie is rijk.

Eten of je moet gaan hooien. In den hooitijd is er voor de boeren weinig tijd om te eten. Dikwijls gaat het er dan ook in een vloek en een zucht naar toe. Er wordt wel eens gezegd: een aardappel in den mond, een aan de vork en een in 't zicht.

Een smoel als een mendeur. Misschien is de uitdrukking: een smoel als een hooischuur meer algemeen. De mendeur is de groote schuurdeur, waardoor het hooi naar binnen gereden wordt. In die deur

bevindt zich een kleinere, de zoogenaamde klinketdeur, waardoor men gewoonlijk naar binnen gaat.

Nog groen koren te velde hebben. Kinderen hebben. Het wordt wel eens gebezigd tegenover menschen, die smalend spreken over de ongelukken van anderen of die zich minder edel willen wreken. Zoolang de boer zijn koren nog groen te velde heeft, kunnen tal van oorzaken nog misgewas veroorzaken.

Boven gras en koren komen. Uit de moeilijkheden geraken. Als het onkruid in het voorjaar welig tiert en de gewassen dreigt te verstikken, bevindt de boer zich in een netelige positie.

Zoo valsch als een juin wordt gezegd van schijnheilige menschen. Uiterlijk zie je niets bijzonders aan een ui, maar als je ze schoonmaakt, loopen de tranen over je oogen.

De konte tegen de kribbe gooien, synoniem met: zich verzetten, koppig zijn.

Den heelen dag in 't haam zijn. Men zegt ook wel: in het tuig. Deze uitdrukking beteekent: den heelen dag druk in de weer zijn.

Hij heeft een goed stal en goed voer zegt men van iemand, die er goed uitziet, wien men kan aanzien, dat hij niets te kort komt.

Hij spit ze allemaal in één mand. Hij maakt voor niemand onderscheid, scheert ze allemaal over één kam. Bij het aardappelspitten worden de aardappelen gesorteerd in groote, poters en kriel. Wie ze allemaal in één mand spit, maakt dus geen onderscheid.

Als je sja roept, bedoel je alle hoenders. In 't algemeen iets zeggen, opdat degene, op wien het van toepassing is, den passenden schoen kan aantrekken.

De leste man de zak opgeven. Het laatst thuis komen. Bij het koren dragen komt degene, die de zakken opgeeft, het laatst, omdat hij ook den laatsten man zijn zak moet opgeven.

Een vent als een spit aarde wordt gezegd van iemand, die buitengewoon goedig is. Een spit aarde blijft liggen, zooals men hem neergooit.

Hij staat lucht voor de meet. Hij neemt de zaken niet zwaar op. Lucht staat voor luchtig. Iemand, die b.v. een meet gras of klaver moet maaien, kleedt zich zoo luchtig mogelijk.

Zijn rok voor iemand op 't end leggen. Voor hem moeten werken. De veldarbeiders hebben de gewoonte hun jas (rok) op het eind van de meet te leggen, als ze aan het werk gaan.

't Land laten *pokken en mazelen*. De grond laten verbrokkelen, uitvriezen.

Zit vast. Reken maar, dat er moeilijke tijden komen. Als de boer bij het opladen van zijn wagen van den eenen korenhoop naar den

anderen rijdt, roept hij den man, die boven op den wagen zit, toe: ‘Zit vast’, wat zooveel zeggen wil als: ‘Pas op de schokken.’

Er is niet *met hem te ploegen of te eggen* zegt men van een onwillige.

Iemand een prange op de neus zetten. Weerspannige paarden zet men een prang op den neus om ze te kalmeeren. De uitdrukking wordt meer gebruikt in de beteekenis: iemand verbieden iets te verklappen.

Meevallen in de kook. Letterlijk kan men dit zeggen van erwten of boonen en aardappelen. Figuurlijk wordt het vaak gezegd van menschen.

Visscherij:

Onklaar zijn. Deze uitdrukking beteekent: onwel zijn. Men denke hierbij aan een vaartuig.

Hij komt van ebbe. Hij komt te laat; hij komt, als het gunstige oogenblik voorbij is. De visschers gaan met vloed de haven uit en komen met vloed weer binnen (ze visschen, zooals ze dat noemen, een tij).

Er staat zee. Er is oneenigheid, ruzie. De uitdrukking wordt ook gebezigd, als iemand boos is en te keer gaat. Ook als het er bij een bevalling op aan komt.

Uitslaan om achter de waarheid te komen. Een spiering uitgooien, om een kabeljauw te vangen. De visschers slaan hun netten uit.

Menschen, *die in twee pannen visch bakken*. Zoo noemt men hen, die geen partij kiezen, maar nu met den een, en dan met den ander meepraten.

In de tweede plaats geef ik hier een serie uitdrukkingen, die ik voornamelijk op het eiland hoorde gebruiken, speciaal in Goeree.

Ze zijn *met hetzelfde sop overgoten*. Ze zijn precies eender.

'*t Is vuil vet en vuile boter*. 't Is allebei eender, maar geen van tweeën goed.

De laatste knikker staat op. Deze uitdrukking hoorde ik mijn moeder bezigen, toen ze iemand met de gekleede jas zag loopen uit.... armoede.

Er met je gat naar toe gaan zitten. Je onverschillig toonen, je van een zaak niets aantrekken.

'*t Mes bij iemand op tafel leggen* is een uitdrukking voor: *er meeëten*, die ik nooit anders dan in Goeree gehoord heb.

Jan Paoter en Maoter. Hiermede duidt men *iedereen* aan. Onderwetsche menschen in Goeree zeggen b.v.: Jan Paoter en Maoter komt daar over den vloer. Je moet niet alles aan Jan Paoter en Maoter vertellen.

Ik kom *kanbeure* nog. Dit woord beteekent *misschien*. Men vergelijke *kanbeure* = 't kan gebeuren eens met misschien = 't mag geschien.

Goed zijn smoesje kunnen maken = Goed zijn woord kunnen doen.

Iemand den bast krauwe of *de rik schure*. Dat woord *rik* is het dialectische woord voor *rug*. De uitdrukkingen beteekenen: hem den mantel uitvegen.

Een luchtheersens (dial. lucht = licht, heersens = hersenen) is eigenlijk iemand, die niet goed wijs is. 't Zit er niet diep, zegt men wel eens.

'*t Is mar akwa*. 't Is maar voor de grap. (Lat. aqua). (Nooit elders gehoord dan in Goeree).

'*t Is een antrek*. 't Is een oogenblikje werk.

Te like goa. Iemand de laatste eer bewijzen. Verg. Duitsch: Zur Leiche gehen.

Een pasjes bij iemand omdraaien. Een kort bezoek bij iemand afleggen.

Hi heit er niet veel diengene van (diengene voor dingen) wil zeggen: hij beleeft er niet veel pleizier van.

Iemand een garre afjagen. In 't nauw brengen, ongerust maken. In Goeree zegt men tegen een kier of reet garre, maar wat het woord garre in deze uitdrukking beteekent, weet ik niet.

Loopen als een *tiet*. Meer bekend is: als een kievit, maar in Goeree zegt men tieten tegen kuikens.

Iemand op z'n vestje spuwen. Iemand aanspreken over wat hij misdaan heeft. Ook wel, hem er aan herinneren.

Ik lust van 't heele varken. Eigenaardig is, dat deze uitdrukking het meest gebruikt wordt, als er bij de eene of andere gelegenheid drank gepresenteerd wordt en den persoon in kwestie de keus gelaten wordt - klare jenever, of jenever met stroop. Dit laatste is de volksdrank in Goeree, als het varken geslacht wordt.

Een varken sterft niet van een vuilen, maar wel van een leegen bak. Men moet niet al te vies zijn. Een ander spreekwoord zegt ook: Vieze varkens worden niet vet.

Dat zal de kat het haar uitgaan = dat zal ternauwernood kunnen. Mogelijk moeten we hier denken aan een nu verboden volksspel: het katknuppelen. Op het ijs werd een gesloten ton geplaatst met een kat erin. De sleetjerijders moesten nu probeeren onder het rijden het vat stuk te slaan en de kat, die natuurlijk in doodsangst zat, te bevrijden. Wien het gelukte, kreeg den prijs. (Deze medeeling kreeg ik van een nog levende oom van negentig jaren. In zijn jeugd gebeurde dit nog.)

'*t Is me daar een kattebakje*. 't Is me daar een rommeltje. Men denke aan het bakje met zand voor de poes.

*Hij loopt rond als een schijtende***n** *hond*. (De *n* is dialectisch). Hij loopt maar heen en weer, of hij geen raad weet.

Naar zijn staart omdraaien van kwaadheid. Mogelijk moeten we hier ook aan een hond denken. Zouden we hier misschien ook kunnen denken aan een oorworm?

Met 't gatje door de goot beteekent: ternauwernood. Mogelijk moet men hier denken aan een hond of kat, die door een gotegat in de schuur kruipt.

Zijn eigen nest beschijten. Zich door eigen schuld in een onaangename positie brengen.

Dan volgen er nog eenige van elders.

'*t Is zoo vast als een muts met zeven keelbanden* (Friesche uitdrukking).

'*t Hangt er om als nat hooi om een schuit*, zegt men wel van de kleeren van een meisje, als ze niet te best zitten.

Er moet nog heel wat aan gebogen worden, eer het een hoepel is. Dit spreekwoord hoorden we eenige malen in Sliedrecht gebruiken, in de beteekenis van: De opvoeding van het kind is nog lang niet voltooid.

De rouw in de kerk brengen. Op Charlois en andere plaatsen bestaat de gewoonte, dat de familie van een overledene den Zondag, nadat hij boven aarde staat, naar de kerk gaat. De dominee wordt van te voren verwittigd en herdenkt den doode in zijn gebed.

Een presentie hebben als een rijzen bezem. 't Wordt gezegd van een trotsch, opgedirkt meisje. Ook wel van iemand, die zich wil laten gelden. De groote rijzen bezems zijn algemeen bekend, vooral bij straatvegers.

Er wordt voor je gebeld, zegt men wel tegen iemand, als er een toespeling op hem gemaakt wordt.

Naar 't lekken van de goot gaan luisteren. Een middagslaapje gaan doen; men zegt in Goeree ook wel: *een tukje doen*.

Op een geschud bedje komen. In een mooie positie geraken.

Van 't eene warme nest in 't andere komen, zegt men van iemand, die van de eene mooie positie in de andere komt.

Er is geen hoekje de punt af. 't Is er alles keurig in orde.

En tot slot eenige platte volksuitdrukkingen.

Op een grootemans kakhuis willen zitten en door de bril vallen. Boven zijn stand willen leven en zoodoende verkeerd uitkomen.

Mijn scheten kraken niet, klaagde een vrouw haar nood, maar als mijn man wat zegt, gehoorzamen de jongens dadelijk.

'*t Is zoo vast als een scheet in een netje*, wordt gezegd van iets, dat heel onzeker is.

Schijt nooit op je vaders drempel. Wees niet ondankbaar jegens je ouders.

F. DEN EERZAMEN.

Boekbeoordelingen.

Brieven van Mr. A.C.W. Staring, ingeleid en toegelicht door Dr. G.E. Opstelten, (Haarlem - H.D. Tjeenk Willink en Zoon - 1916).

De dichter STARING behoort sinds lang tot onze ‘klassieken’: zijn werk is met zorg uitgegeven en met liefde bestudeerd, maar het biografies en litterair-histories onderzoek is na de verouderde en bijna vergeten levensbeschrijving door B.H. LULOFS (1843) nauweliks gevorderd: nòch BEETS nóch BUSKEN HUET hebben zich aan een eigenlike biografie gewaagd. Toch was het uit LULOFS' boek bekend, dat er een belangrijk archief met een schat van materiaal bestond: onuitgegeven stukken, aantekeningen en brieven. De daaruit meegedeelde proefjes smaakten naar meer. Gelukkig dat deze verzameling, die de geleerden uit het oog verloren hadden, door de familie met zorg bewaard, eindelik ontgonnen is. In een boekdeel van 375 blz. gaf Dr. OPSTELTEN ons een reeks brieven en brieffragmenten, door hem gekozen, gerangschikt en van noten voorzien. Vooraf gaat een *Inleiding* (102 blz.) waarop de schrijver te Leiden promoveerde.

Deze *Inleiding* geeft meer dan de bescheiden titel zou doen vermoeden, maar ‘Schets voor een biografie’ zou misschien weer te veel zeggen. Een ‘voorstudie’ mag men het veilig noemen, want alle punten, waarop de biograaf te letten zal hebben, worden besproken of aangeroerd, en tal van nieuwe gegevens in de tekst of in noten aangewezen. In gedrongen vorm zijn deze degelik bewerkte paragrafen leerzame lektuur voor ieder die in STARING belang stelt. Node mist men aanhalingen en proeven: door de verwijzingen naar de volgende brieven (‘de brieven bevestigen dit’) denkt men vaak aan een lijst zonder schilderij. De hybridiese opzet van dit proefschrift heeft daar schuld aan: het is deels zuiver inleiding tot de Brieven, deels verwerking van het daarin gevonden materiaal.

De bewonderaars van de dichter - zegt de schrijver terecht - ‘zullen met mij begeeren het leven van dezen man te kennen om zijn kunst beter te begrijpen.’ Wij zien hem achtereenvolgens onder de leiding van zijn oom, de Gouderakse predikant - een aardig type! -

als student onder de bekoring van FEITH en in gezelschap van sentimentele vrienden, te Göttingen gevormd in de frisse atmosfeer van het jonge Duitsland. Daar 'heeft STARING de breede belangstelling gekregen in het geestelijk en maatschappelijk leven van zijn tijd, de werkkracht verworven, die hem altijd een kostbaar bezit is geweest' (blz. 25). Hierdoor is de tegenstelling met de 'huisbakken' poëzie van Tollens beter te begrijpen. Uit de *Brieven* verrijst voor ons het sympathieke beeld van STARING als echtgenoot en vader, als prakties en energiek herenboer ('de landbouw noemt hij het eerste en edelste van alle bedrijven'), als belangstellend en verdienstelik staatsburger, als dichterlik verheerliker van het landleven, maar ook als veelzijdig beoefenaar van kunst en wetenschap. Dat STARING geen rentenierend buitenplaats-bewoner was, die zich in zelfgenoegzame rust teruggetrokken had, was in hoofdzaak al uit het boek van LULOFS bekend. STARING's houding tegenover de litteratuur van zijn tijd is voor het eerst door het onderzoek van OPSTELTEN helder in het licht gekomen. 'Ook voor de literatuurgeschiedenis in het algemeen zijn de brieven een waardevolle aanwinst' (blz. 64). Zijn opvatting van dichtkunst en versbouw, zijn scherp oordeel over BILDERDIJK en vooral over de rijmkunst van TOLLENS, vindt men onomwonden in zijn aantekeningen en brieven[1)]. Wij leren er ook uit hoe hij dacht over de opkomende romantiek, waarvan 'het wezen als geestesstrooming hem evenals zijn Nederlandsche tijdgenooten ontging' (blz. 75), over de kritiek en de kunst van de Gidskring. In de geringschatting voor de toenmalige letterkundige kritiek blijkt hij een stille bondgenoot van DROST en POTGIETER. Hij verwijt de recensenten dat ze neiging hebben om 'het onbekookte, het uit de mouw geschudde, het onophoudelijk in den afgezaagden, ons eigenen of bij Duitschers en Franschen geleenden, vorm herhaalde voor goed te stempelen', dat ze 'alles wat onze Letterkunde meer verscheidenheid zoude kunnen bijzetten in zijne geboorte zoeken te smoren'[2)]. Aardig is ook het kijkje dat OPSTELTEN ons geeft in STARING's lektuur en in zijn bibliotheek, waarvan de katalogus bewaard is.

Er zijn schrijvers die zich in hun werk geheel geven. STARING, die

1) Op een reeks zeer merkwaardige plaatsen wees ALBERT VERWEY in een mooi artikel over *Starings Brieven (De Nieuwe Amsterdammer*, Maart 1916). STARING beoordeelde o.a. voor zich zelf de *Overwintering op Nova-Zembla* (Inl. blz. 64).

2) *Brieven*, blz. 166, 128. Op blz. 171 (Brief van 1835) spreekt hij van 'den ganschen recensentenwinkel'.

van nature een gevoelig en zelfs opbruisend temperament bezat, heeft zich levenslang geoefend in zelfbedwang. Hij ‘bindt zich aan een zwijgdiëet’ (blz. 172) en dwingt te heftige uitlatingen in bitse epigrammen om als ‘kinderen van de kwade luim’ om ‘bij honk te blijven.’ Vandaar dat zijn nalatenschap ons soms verrassend toont wat hij alleen voor zijn intiemsten of voor zichzelf neerschreef.

Uit de 2000 brieven van het STARING-archief moest voor deze uitgave een keuze gedaan worden. Sommige brieven werden geheel, andere gedeeltelik of in uittreksel medegedeeld. Het ligt voor de hand dat de uitgever niet ieder kan bevredigen, want men kan met allerlei bedoelingen een dergelijke verzameling raadplegen. OPSTELTEN plaatste zich - o.i. terecht - voornamelik op het standpunt van de biograaf. Zo kwam hij ook tot een groepering, naar de inhoud, in negen rubrieken, die het overzicht vergemakkeliken. Bij het doorlezen krijgt men de indruk dat de uitgever zijn materiaal beheerst en inderdaad het belangrijkste in zijn bundel algemeen toegankelik gemaakt heeft. Onder de excerpten is soms een ‘teveel’ merkbaar. Een op zich zelf onbelangrijke biezonderheid, een enkele aardige uitdrukking, die in een noot op hun plaats waren, hadden ter zijde gelegd kunnen worden, en bewaard als latere ‘bouwstof’[1]. Andere excerpten maken de lezer nieuwsgierig, zonder hem te bevredigen. Als er b.v. staat (blz. 64): STARING geeft een uitvoerige en *gewichtige* beschrijving van de ‘Kosterfeesten’, dan zouden we dat verhaal, zo tekenend voor de toenmalige ‘verlichting’ wensen te lezen. Of in een brief over het werk van TOLLENS (blz. 168): ‘Als voorbeelden van TOLLENS' fouten haalt hij ten slotte een aantal regels uit diens werk aan’, waar de lezer de onmisbare illustratie mist, en liefst nog in een noot iets meer zou vernemen over de kritiek op de *Overwintering*. Zou het geen overweging verdienen deze leemten aan te vullen in een afzonderlike bundel uit STARING's onuitgegeven werk? Proeven uit zijn dichtgenootschappelike verzen, zijn minnepoëzie, waarin ‘gevoelens van jonge liefde soms met warmte bezongen worden’ (*Inl.* blz. 34), zijn huiselike gedichten, zijn onuitgegeven puntdichten, verdienen als dokumenten voor de kennis van zijn leven en de wording van zijn kunst evenzeer een uitgave als de brieven. Overwegingen van ‘kiesheid’ behoeven ons daarvan niet meer te weerhouden dan strikt noodzakelik is. STARING heeft geschift wat hij in *zijn* tijd publiek eigendom wenste te maken. Na een eeuw geldt een andere maatstaf. Het motief van ongepaste nieuwsgierigheid kan slechts

1) Als voorbeeld noem ik N°. 166.

uiterst zwak zijn, tegenover dat van wetenschappelike weetlust. De schifting die STARING als kunstenaar maakte tussen onrijp en rijp moet geërbiedigd worden, maar die zou alleen ongedaan gemaakt worden als men rijp en groen dooreenmengde in een uitgave voor ieder.

Onder de *Bijlagen* nam de uitgever een reeks brieven aan STARING op, waaronder zeer belangrijke en karakteristieke als die van Oom J.G. STARINGH, van zijn vriend OP TEN NOORT, van RHIJNVIS FEITH en van JERONIMO DE VRIES. Nauwkeurige registers en een aantal portretten en facsimilé's verhogen de waarde van deze uitgave. Wij eindigen met de wens dat de samensteller van dit verdienstelike boek zijn STARING-studie zal voortzetten. Wellicht schenkt hij ons dan later een levensbeschrijving die en dichter als STARING waardig is. Nu reeds komt hem de eer toe, het verlangen daarna verlevendigd te hebben.

Een spul van sinnen van den siecke stadt. Uitgegeven en ingeleid door H.F. Grondijs (Leids proefschrift) (Borculo - F.G. Repko - 1917).

Dit zinnespel ‘geeft ons een beeld van de toestanden te Amsterdam in de eerste helft der zestiende eeuw. De gevoelens van het volk, zijn strijd tegen de Roomschgezinde regeering worden door den ons onbekenden schrijver nauwkeurig weergegeven.’ Sedert *Scriftuerlicke Predicatie* uit de stad verdreven werd, is *Amstelredam* ziek. De rijke burgerij, *Sulck veel*, treedt tyranniek op en veroorzaakt ellende door het opkopen van graan en levensmiddelen. Dit wordt in het spel aangeduid, doordat *Sulck veel*, met zijn ‘amie’ *Financije*, onder invloed staat van de ‘sinnekens’ *Hypocrisye* en *Tyranije*. Het hervormingsgezinde volk, *Meer dan een*, lijdt onder de verdrukking en wendt zich tot een bekwaam dokter, *Wijse Beraedige*, die zuivering van de religie en herstel van de eendracht als middelen aanbeveelt om de zieke stad te genezen.

Dichterlike waarde heeft dit rederijkerswerk niet, maar als dokument voor de geschiedenis van de rederijkers is het van biezonder belang. De eerste taak van de uitgever was, het aktuele spel in verband met de tijdsomstandigheden te brengen, en alle toespelingen te verklaren. Enkele kanttekeningen in het handschrift verschaften de sleutel; de Amsterdamse geschiedschrijvers, HOOFT, WAGENAAR, TER GOUW vertellen ons van de botsing van de overheid, in 't biezonder Mr. Hen-

drik Dircxzoon, gesteund door Katholieke ijveraars, met de schutters en de rederijkers, die de ‘edele conste’ als wapen gebruikten. Dit leidt de uitgever tot een tijdbepaling tussen 1534 en 1564. Dat hij daarbij een gebrekkig gebruik maakte van de voornaamste bron, werd overtuigend aangetoond door J.F.M. STERCK (*Van onzen tijd* XVII, No. 38, 39), wiens artikel over dit spel een onmisbare aanvulling geeft bij de inleiding van GRONDIJS. Wij kennen namelik de *Informacies* en *Instructies*, naar aanleiding van de verhoren van 1533-1535. In het biezonder blijkt dat de *Memorie van tgunt dat mijn heer die grave van Hoochstraten te communiceren heeft mitten schout, burgemeesteren van Amsterdam*, van 1534, ‘een doorloopende commentaar vormt op 't Spul’. Met stelligheid kan dit dus geplaatst worden in 1535-'36, terwijl er weinig onverklaard behoeft te blijven. Zeer waarschijnlik hebben we dus in dit stuk een van de ‘famosen speelen, inhoudende dwalingen ende blasphemie’, die toen op de schuttersdoelen vertoond werden.

Nu STERCK nog eens gewezen heeft op de letterkundige betekenis, willen wij de aandacht vestigen op het belang van deze en dergelijke teksten voor de taalstudie. Het gedeelte van de *Inleiding* dat daarover handelt, is wel wat schraal uitgevallen.

De tijd is voorbij, dat de taalkundige de ‘verbasterde’ rederijkerstaal minachtend voorbijging. ‘Levende’ taal is het niet. Voor de klankleer, de buiging van het Amsterdams in de zestiende eeuw, voor de idiomatiese volkstaal zijn er schaarse gegevens in te vinden. Maar ook de konventionele dichtertaal heeft aanspraak op de belangstelling van de taalonderzoeker en de taalhistoricus, èn als verschijnsel op zich zelf, èn om de wording van de letterkundige taal bij onze zeventiende-eeuwse auteurs te verklaren. De rederijkerstaal bloeit op in de Zuidelike Nederlanden, maar vindt weldra weerklank in het Noorden. Terwijl ons nu de Zuidelike taal - men denke aan de Gentse en aan de Antwerpse spelen - door tal van dokumenten zeer goed bekend is, misten wij voor het Noorden een dergelijke rijkdom en verscheidenheid: de Rotterdamse spelen, de spelen uit het archief van *Trouw moet blycken* - die ook eens volledig onderzocht dienden te worden - zijn grotendeels uit de tweede helft van de eeuw. Het Amsterdamse *Spul*, dat nog geschreven is vóór de Gentse spelen, is dus een belangrijke aanwinst.

GRONDIJS heeft voor het eigenlike karakter van de taal die hij bestudeerde, te weinig oog gehad. Hij gaat nu te werk als iemand die een dialekt-tekst beschrijft, en tracht dus vooral vast te stellen wat wij er uit leren voor het toenmalige Noord-Hollands.

Bovendien is zijn beschrijving niet volledig: de *î* van *bestrijngen* (1023), de *oy* (*bloyen*, enz.) worden niet vermeld. Maar vooral ‘rare’ vormen als de Manl. Nom. en Acc. *eender* (992, 1068), het tweelettergrepige *ghije* (444), de infinitieven op *e* als *vergaene* (391), *gaene* (673), *staene* (1512) laat hij buiten beschouwing, terwijl juist nagegaan moet worden, welke afwijkingen van de levende taal de rederijkers zich veroorloofden. Dat geldt ook voor hun woordvorming: was daaromtrent op blz. XLVIII niet meer mede te delen? Nu vindt men wel verspreide gegevens in de *Woordenlijst*, maar ook daar, zonder dat het materiaal voor de woorden op *-ich, -lick, -te, -abel* bij elkaar geplaatst is[1]. De toegevoegde *n* van *geringen* (1528) wordt in het glossarium wel opgemerkt, maar niet die in de naburige verzen of in *eerteenen* (414). Zou dit voor de Hollander ook een rijmen voor het oog geweest zijn? Een om het rijm gevormd woord als *presente* (218) ontbreekt in de woordenlijst. Onjuist geformuleerd is deze opmerking over de buiging: ‘Met het geslacht van de substantieven houdt de schrijver geen rekening; hetzelfde woord wordt manl. en vr. gebruikt, vr. woorden worden manl., en omgekeerd. Ook om de naamvallen bekommert hij zich niet’ (blz. XLVI). De gevolgtrekking moest veeleer zijn: voor de Hollandse schrijver, die naast elkaar gebruikt *om den stadt* en *in die stadt, de wijn* en *den son* bestond blijkbaar in deze gevallen geen geslachts- of naamvalsverschil meer. De hem eigen vormen waren *de* en *die*; ongemene bijvormen met *n*, die hem uit het werk van Zuid-Nederlandse kunstgenoten bekend waren, gebruikte hij willekeurig, als letterkundig sieraad, al of niet ter wille van de klank. Opmerkelik is het dus dat deze dichter reeds op hetzelfde standpunt staat als BREDERO in de volgende eeuw[2].

De vraag hoe ver in deze vroege rederijkerstaal de invloed van de Zuidelike gewesten doorwerkte, is voor de taalgeschiedenis van groot belang. Daarom had de schrijver goed gedaan, de Zuid-Nederlandse taalvormen (*connen, dinne, blent* enz.) bij elkaar te zoeken, en liefst ook in de woordvoorraad een splitsing te beproeven tussen wat stellig in het Zuiden thuis hoort (*jent, jonste, oust, saen* (1065), enz.) en wat

1) Woorden als *acceptabel, sanabel, stantabel* (1477), *obedierich* (1259), *verchierich* (1257) ontbreken in de woordenlijst. Voor de omschrijving van het tegenw. deelw. door adj. op *-lick* + sijn tekende ik nog aan: *vetelick* (179), *soeckelick* (220), *instruweerlick* (425), *afweerlick* (427), *keerlick* (428, 523), *anvaetelick* (1097), *sustineerlick* (1201, 1337), *triompheerlick* (1203), *useerlick* (1206), *excerceerlick* (1339).

2) Zie KOLLEWIJN's opmerking, naar aanleiding van VAN DER VEEN's proefschrift, in *Museum* 1906, blz. 52.

Noordelik eigendom is, b.v. *baffen, dwaelen, fniesen* (258), *geset, poijen, scheel, schijn* = bewijsstuk, *verde, wrecken*. De Hoogduitse woorden (*rechtschaffen, doppel*) wijzen wellicht op invloed van hervormingsgeschriften. Onopgemerkt bleef dat sommige uitdrukkingen ons zeventiende-eeuws-Amsterdams te binnen brengen: *daer sla geluck toe* (283) keert terug in de *Warenar; tverken compt onder sijn maegen* vinden we ook in BREDERO's *Klucht van de Koe*.[1)]

De tekst maakt de indruk, goed verzorgd te zijn. Soms is men geneigd het handschrift - dat een afschrift is - minder te vertrouwen dan de uitgever doet[2)].

Als men de *Woordenlijst* op volledigheid onderzoekt, kan hij niet altijd de toets doorstaan[3)]. Bij woorden als *bejaene, bieken, geris, commercause*[4)], *verpueteren, versijen*[5)], zou men gaarne bewijsplaatsen zien voor de opgegeven betekenis, omdat men nu niet weet of de uitgever die betekenis slechts uit het verband opmaakt. Elders, b.v. bij *weerpael* verdiende de gehele plaats bespreking, omdat de moeielikheid niet in één woord schuilt. Enkele vraagtekens kunnen m.i. verdwijnen: *vervlijen* = Mnl. *vervlien*, wegvluchten; *vellen* is in vs. 906 = ten val brengen, in vs. 956 wellicht een techniese term voor het opstapelen van graan op de zolder (uit de takels neer laten vallen?); *tis mit ons vloede* (691) = het gaat ons voorspoedig, wordt opgehelderd door *sijn leven is aen 't ebben* uit de *Warenar; verwrecken* = opwekken; *waenschijn* = vervalste registers (Mnl. Wdb. i.v. *schijn*, 2). Zou *wruet* (418), in de woordenlijst opgevat als imperatief, niet het achtergeplaatste adjektief *vroed* zijn?

Juist omdat nauwkeurig bewerkte glossaria van Noord-Nederlandse

1) Uitdrukkingen als *die aep scheren* (1038), *die hant smeeren* (337), *het heerken sijn* (271), *hondert neckers*! (472) hadden voluit in de woordenlijst opgenomen moeten worden.
2) Is *ich* (670) voor *ick* afwijkende spelling of schrijffout? In 990 wantrouw ik *uwer*, in 1365 *v* (*up*?). Is in 1497 vóór *toom* het lidw. *den* uitgevallen?
3) Ik miste b.v. *anst* (116), *bout* spreken (193), *fniesen* (258), *forseerder* (1449), *fray* (1227), *geckernije* (454), *crijten op* (1145), *lans* = langs (239, 857), *lofsaem* (62), *lollen* (238, naast het wel vermelde *lullen*), *mortificeren* (55), *ofpanden* (297), *oproijen* (75), *platuyt* (614), *querelen* (1404), *rinnen* = vloeien (424), = rennen (849), *saen* (1065), *verjolysinge* (1218), *verlaegen* (1322), *versmallen* (916, vgl. *smalen*), die *weele* doen (242).
4) De verbetering *commercanse* wordt te aannemeliker, als wij zien dat BREDERO dit woord kent.
5) Het tweelettergrepige *versijen* (119) kan niet hetzelfde woord zijn als *versien* (358) = voorzien!

rederijkerstaal naast de woordenlijst op EVERAERT, die wij van J.W. MULLER verwachten, zo buitengewoon leerzaam kunnen zijn, wees ik op de tekortkomingen van deze taalkundige kommentaar, al zijn we de uitgever dankbaar, dat hij deze belangwekkende tekst algemeen toegankelik gemaakt heeft.

C.D.V.

Uit de tijdschriften. (September-Oktober).

De Gids.

Okt. In een belangwekkend artikel, dat zich aansluit bij een vroegere studie over het sentimentele in de achttiende eeuw, behandelt J. PRINSEN J.Lz. *Het sentimenteele bij Bilderdijk*, dat - wellicht juister - te betitelen zou zijn 'BILDERDIJK als romanticus'. De schr. tekent ons BILDERDIJK als voorloper van de West-Europese romantiek en vergelijkt hem met BYRON: 'BILDERDIJK is een BYRON binnen de nauwe, beangstigende muren van een duffe Hollandsche binnenkamer'. Er loopt een sentimentele ader door zijn leven en werk; dat openbaart zich duidelik in zijn eerste liefde, maar al spoedig 'stijgt hij van het sentimenteele tot den eersten hoogeren trap; hij wordt de heerschende eenling'. En juist in die 'steigerende hybris' is 'de uitdagende held, die heel de wereld tart hem te gelijken' een volbloed romanticus. Zijn 'dichterlijk delirium' is echt; bij zijn latere sentimentaliteit rijst de twijfel, of hij er geen geestig spel mee drijft, want achter de nog half sentimentele romanticus zit nog de realistiese ras-artist met 'zin voor den echten Hollandschen humor'. Romanties is de 'drang naar antithesen', het hartstochtelik verzet tegen de conventie van de omringende maatschappij, vooral sedert zijn ballingschap en 'de prachtige romantische liefde' van zijn tweede huwelik. 'Ook het épater le bourgeois van de Fransche Romantiek zien we telkens door zijn zonderling geestesleven buitelen'. Al voelt BILDERDIJK geen eenheid met de jongere romantiek, 'hij heeft zich wel degelijk zeer bewust, den drager van het nieuwe gevoeld', ook in de literatuur, gelijk zijn 'Kunst der Poëzij' bewijst. Toch heeft BILDERDIJK's school ons geen eigen Romantiek gebracht.

De Beweging.

Sept. In een artikel *Taal en Rechtswetenschap* wijst J. ISRAËL DE HAAN op de verwarring die de gangbare 'spraakbeelden' in de rechtstaal kunnen stichten. 'Men spreekt van rechts-

bronnen, van recht *zoeken* in de maatschappij, van de faktoren van rechts*vinding*. Alles, alsof het Recht een soort verloren voorwerp was, dat ergens moet worden gezocht en kan worden gevonden'. - 'De keuze van de spraakbeelden is voor de rechtspraak van overwegend belang. Wij deden beter niet te spreken van recht *zoeken* en van recht *vinden*, maar van recht *bouwen*'. De konklusie luidt: 'Rechtswetenschap en rechtspraktijk moeten bevrijd worden uit de macht van de onbezonnen spraakbeelden. Dat is de taak van de rechtskundige significa'. - ALBERT VERWEY vertaalt het twaalfde tot veertiende *Vizoen van Hadewich*.

Okt. J. ISRAËL DE HAAN geeft het eerste gedeelte van een studie over *Strafrechtelijke Significa*, 'meer taalkundig dan rechtskundig', omdat hij 'de waarde van de bewegingswerkwoorden in de strafrechtstaal' wil behandelen, en daartoe eerst zeer uitvoerig nagaat 'het wezen en da waarde van het werkwoord in de algemeene taal'. Voor de bewegingswerkwoorden moet 'tevens een onderzoek ingesteld worden naar de beteekenis van de voorzetsels'.

De Nieuwe Gids.

Sept. J.B. SCHEPERS vraagt opnieuw aandacht voor het liefdeleven van BREDERO in een studie *Bredero en Tesselscha*, Zijn doel is, de verhouding tussen hen beiden uit BREDERO's werk vast te stellen, en tevens, wanneer hun liefde zich heeft afgespeeld. Tot nu toe dacht men aan 1611, misleid door de uitdrukking 'eersteling' in de voorrede van de *Lucelle*. SCHEPERS betoogt dat dit woord slaat op het eerst-gedrukte stuk, en maakt het zeer waarschijnlik dat die liefde valt in de jaren 1616-1617: 'De liefde van BREDERO voor *Tesselscha* is kort van duur en weinig hartstochtelik geweest. Zij valt in 't laatst van zijn leven, maar was de laatste niet, gelijk bekend is'. Belangrijke gegevens bevat de opdracht van *Griane* van M(ARIA) P.D., waarachter SCHEPERS - ondanks de P - ROEMERS dochter zoekt. De opsomming van zijn verliefdheden in het bekende gedicht 'Kon ick eerst recht bedwingen' wordt nu geheel duidelik. De schr. acht het waarschijnlik dat Tesseltje de dichter niet zo spoedig kon vergeten als hij haar. In een *Naschrift* wordt een 'Liedeken' op TESSELSCHA uit de *Apollo* afgedrukt, dat ook van BREDERO zou kunnen zijn. - In de *Litteraire Kroniek* prijst W. KLOOS de roman *De Stille Lach* van N. VAN SUCHTELEN als 'een mooi en boeiend boek', vlot van stijl, dat een blijvende, diepe indruk maakt.

Groot=Nederland.

Sept. F.H. FISCHER toont zich, in een bespreking van KNUTTEL's *Bloemlezing uit Nederlandsche schrijvers sinds*

de Renaissance, weinig ingenomen met dit soort boeken: ‘Leerlingen of leeken een leiddraad door de litteratuurgeschiedenis te willen geven met behulp eener keur van goede stukken is hetzelfde, alsof een botanicus een schoone bouquet ging samenstellen uit typische vertegenwoordigers der voornaamste plantenfamilies; het botanisch belangrijke zou vaak ontbreken, omdat het niet in een bouquet ging en mooi zou het niet worden, omdat er van alles wàt in moest’. In het derde deel laakt hij ‘de stijve terughouding tegenover de jongeren’. - FRANS COENEN veroordeelt de roman *André Campo's Witte Rozen* van P.H. VAN MOERKERKEN ‘als vertegenwoordiger van een onaangename soort’, nl. van het slappe eigen-zielsnaturalisme, dat in de plaats van de overgedreven ‘naturalistische bui’ gekomen is. Sedert worden ‘de epische werken alle min of meer autobiografisch, als objectieve werkelijkheid toebereide episodes van eigen gemoedservaring en lyrische zielsbelevingen’. Deze romanschrijverij wordt licht ‘pretentieus en onbenullig, sentimenteel en kinderachtig’. ‘Door dit maakwerk der romantische omkleeding, de werkelijkheidsaankleeding, zien wij heen en de lyriek lijkt ons toch niet belangrijk genoeg een heel boek te vullen, d.w.z. een onwaarschijnlijk episch verhaal aannemelijk te maken’.

Onze Eeuw.

Sept. E.F. KUIPER bestudeerde *Het Geuzenliedboek*, omdat hij van oordeel was dat het ‘tot nu toe niet genoeg de aandacht heeft getrokken juist van de mannen van het vak’. ‘Zowel histories als literaries is het, geloof ik, belangrijker dan men het tot nog toe heeft geacht’. De schrijver ontleedt het liedboek, bepaalt de ouderdom, en toont aan dat de liederen werkelik gezongen werden. De letterkundige waarde is groter dan men gewoonlik aanneemt, al hebben aan de andere zijde beoordelaars als WACKERNAGEL die te hoog gesteld. Als historiebron moeten deze liederen voorzichtig gebruikt worden. Zelfs historici als BAKHUIZIEN VAN DEN BRINK hebben hierin misgetast. Zorgvuldig moet men nagaan èn in welke tijd een geuzenlied thuis hoort èn ook, waar het ontstaan is. Een eigenaardige groep vormt de ‘propagandistiese volkspoëzie’, niet uit volkskringen afkomstig, maar van hogerhand verbreid om stemming te maken. De geleerde dichter kiest dan opzettelik de volkstoon. Onder de dichters van deze liederen wijst de schr. op LAURENS JACOBSZ REAEL, DIRK ADRIAENSZ VALCOOGH en CORNELIS NIERVAERT. De laatste, als ‘canonnier’ aangekondigd, is ‘het type van een nieuw soort geuzendichters, die onder invloed van Maurits' militarisme opkomen’ in hun liederen ‘is iets van de “frische, fröhliche Krieg”, dat de vroegere geuzen-

liederen vrijwel geheel missen'. Ook BISDOM slaat die toon aan. De vraag of de geuzenliederen voornamelik voortkomen uit een dogmatieskalvinistiese sfeer wordt ontkennend beantwoord. Opmerkelik is ook 'dat men in het Geuzenliedboek vóór de grote twisten tijdens het bestand bijna tevergeefs zoekt naar bewijzen voor de onderlinge animositeit tussen de verschillende protestantse sekten'. Evenmin komt de tegenstelling tussen Noord en Zuid sterk op de voorgrond. Ten slotte wordt de vraag besproken 'wat de geuzendichters denken en zeggen van de tiende penning'.

Okt. A.C.S. DE KOE bespreekt in de rubriek *Nieuwe Boeken* een viertal romans, o.a. *De Stille Lach* van NIC. VAN SUCHTELEN en *André Campo's Witte Rozen* van P.H. VAN MOERKERKEN.

De Beiaard.

Okt. J.L. HORSTEN publiceert enige *Gezelle-brieven*, tussen de jaren 1891-93 geschreven aan de redaktie van een Tilburgs tijdschrift *Bloemkrans*. Nieuwe gezichtspunten geven ze niet; 'toch vormen zij een mooie illustratie van de deugden, die het gemoed zo zeer tot deze dichter trekken: zijn bescheidenheid en goedheid'. Voor de verbreiding van GEZELLE's poëzie in Noord-Nederland heeft de *Bloemkrans* zich al verdienstelik gemaakt, toen hij nog uit de Zuid-Nederlandse scholen geweerd werd.

Stemmen des tijds.

Okt. Onder de titel *De Aanvankelijke Natuur* tracht J. PETRI de opgang te verklaren die *Pallieter* van TIMMERMANS hier te lande maakte. 'Pallieter is de gepersonifieerde natuur', en 'deze schoone natuurlijkheid' treft ons juist nu, 'omdat het de poëzie openbaart daar, waar de beschaving nog niet geldt'. Wij mogen het intussen 'niet verheffen boven stiller werk van grooter waarde'. - VOR DER HAKE bespreekt met ingenomenheid het *Nederlandsch Leesboek* van G. BOLKESTEIN, M.A.P.C. POELHEKKE en J. PRINSEN J.Lz.

Van onzen tijd.

No. 48. In een artikel waarin J.F.M. STERCK De brief van Tesselscha over 'Eusebia' bespreekt, verwijt hij Mej. BRUINING (schrijfster van een artikel over Tesselscha in *Onze Eeuw*) dat zij 'noch haar overgang tot het roomsche geloof, noch haar mystieke verhouding tot VONDEL' kende.

Den Gulden Winckel.

Sept. D. FULDAUER geeft een verslag en beschouwing over *Vondel's Joseph in Dothan en de Openluchtvertooning te Bergen*. - P.H. RITTER Jr. beoordeelt het laatste boek van JOH. DE MEESTER: *De Kindsheid van Harlekijntje*: voor hem is de

betekenis van deze schrijver ‘dat hij de ziel geeft van onzen tijd’. - JAN DE VRIES prijst *Pallieter* van FELIX TIMMERMANS, ‘een schoongelogen vertelsel’.

Elseviers Maandschrift.

Sept. H. ROBBERS noemt de *Mensch van Nazareth* van ARTHUR VAN SCHENDEL een ‘enorme vergissing’; met MARIE KOENEN's roman *De Moeder* toont hij zich ingenomen.

Okt. H. ROBBERS bespreekt vol lof het jongste boek van JAC. VAN LOOY, *Jaapje*, waarin de schrijver zoveel jeugdherinneringen heeft verwerkt.

Museum.

Okt. A. KLUYVER beoordeelt uitvoerig en zeer waarderend J.W. MULLER's *Reinaert*-uitgave met de *Critische Commentaar*.

De Nieuwe School.

Afl. 8. TH.J. THIJSSEN vervolgt zijn afbrekende beoordeling van *Uit de levende taal* I-III door T. VAN DEN BLINK en TH. LANCÉE, waarin hij in plaats van oefeningen in ‘levende taal’ niet veel anders ziet dan ‘antiek spraakkunst-gedoe’, een achteruitgang bij BOGAERS en KOENEN.

Afl. 9. De derde afdeling van bovengenoemd taalboek zou THIJSSEN willen betitelen: ‘In de gruwelkamer’: eerst komen de ‘verhaspelde literatuur-stukjes’, dan de vreemde-woorden-behandeling, waarover de criticus zeer juiste opmerkingen maakt, en ten slotte de over-oude invul-oefeningen ‘in het zuiver schrijven’, zoals ze nog steeds op de onderwijzers-examens prijken. ‘Zonder genade moest de regering de mensen die verantwoordelik zijn voor deze gruwel-opgaven, de boodschap thuis sturen, dat op soortgelijke bemoeiïngen van hen met het onderwijs geen prijs meer wordt gesteld’.

School en Leven.

No. 1. C. PINKHOF schrijft een aardig artikel over *Stellen in het eerste leerjaar*, dat wij gaarne ter overweging en ter navolging aanbevelen. De slotsom van dit stukje praktijk luidt: ‘De kinderen hebben het mij geleerd: wie kan praten en wie de letters kent, kan opstellen maken. Dus óók op de lagere school, en óók in de eerste klas’.

No. 5. T. VAN MIEROP-MULDER schrijft, ter aanvulling van het bovenvermelde, over *Stellen vóór het eerste leerjaar*, d.w.z. over brieven die de ouders uit de kindermond opschreven. Dit bleek een uitstekende vooroefening.

C.D.V.